

**NOVE
RAZVOJNE
PERSPEKTIVE**

REGIONALNI RAZVOJ 4
NOVE RAZVOJNE PERSPEKTIVE

REGIONALNI RAZVOJ 4
**NOVE RAZVOJNE
PERSPEKTIVE**

Uredili:

**Janez Nared
Drago Perko
Nika Razpotnik Visković**

Ljubljana 2013

REGIONALNI RAZVOJ 4
NOVE RAZVOJNE PERSPEKTIVE

© 2013, Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU

Uredniki: Janez Nared, Drago Perko, Nika Razpotnik Visković

Uredniški odbor: David Bole, Katarina Groznik-Zeiler, Andrej Horvat, Marko Hren, Luka Juvančič, Boštjan Kos, Simon Kušar, Valentina Lavrenčič, Janez Nared, Drago Perko, Marjan Ravbar, Nika Razpotnik Visković, Aleš Smrekar, Igor Strmšnik, Alma Zavodnik Lamovšek

Recenzenti: David Bole, Katarina Groznik-Zeiler, Andrej Horvat, Marko Hren, Luka Juvančič, Boštjan Kos, Simon Kušar, Valentina Lavrenčič, Janez Nared, Drago Perko, Marjan Ravbar, Nika Razpotnik Visković, Aleš Smrekar, Igor Strmšnik, Alma Zavodnik Lamovšek

Izdajatelj: Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU

Za izdajatelja: Drago Perko

Oblikovanje naslovnice: Milojka Žalik Huzjan

Založnik: Založba ZRC

Za založnika: Oto Luthar

Glavni urednik: Aleš Pogačnik

Računalniški prelom: SYNCOMP d. o. o., Ljubljana

Tisk: Present d. o. o.

Naklada: 400 izvodov

REPUBLIKA SLOVENIJA
**MINISTRSTVO ZA GOSPODARSKI
RAZVOJ IN TEHNOLOGIJO**

SLOVENSKI
REGIONALNO
RAZVOJNI
SKLAD

Izdajo monografije sta sofinancirala Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo ter Slovenski regionalno razvojni sklad.

Digitalna verzija (pdf) je pod pogoji licence <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>
prosto dostopna: <https://doi.org/10.3986/9789610503507>

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

911.373(497.4)(082)
711.3(497.4)(082)
332.1(497.4-22)(082)

NOVE razvojne perspektive / uredili Janez Nared, Drago Perko,
Nika Razpotnik Visković. – Ljubljana : Založba ZRC, 2013. –
(Regionalni razvoj, ISSN 1855-5780 ; 4)

ISBN 978-961-254-490-4
1. Nared, Janez
269093376

VSEBINA

<i>Stanko Stepišnik</i> Predgovor	9
<i>Nika Razpotnik Visković</i> Uvodnik	10
<i>Anton Perpar, Damijana Kastelec, Andrej Udovč</i> Pojasnjevanje razvojnih razlik v Sloveniji s pomočjo multivariatnih statističnih metod	11
<i>Jani Kozina</i> Poklicna sestava slovenskih regij	23
<i>Blaž Komac, Lucija Lapuh, Janez Nared, Matija Zorn</i> Prožnost prostorskih sistemov v primeru kriznih dogodkov	35
<i>Valentina Lavrenčič, Ines Lupše</i> Nov pristop k razvojnemu načrtovanju	47
<i>Nataša Ravbar</i> Vrednotenje stanja na področju varovanja kraških vodnih virov in predlogi za trajnejši razvoj: primer Notranjsko-kraške regije	63
<i>Igor Kuzma</i> KASPeR – interaktivno spletno orodje za prikazovanje in posredovanje geostatistik	73
<i>Bojan Erhartič, Matija Zorn, Blaž Komac</i> Geoturizem kot nova razvojna perspektiva Slovenije	81
<i>Rok Ciglič, Drago Perko</i> Pokrajinska raznolikost Slovenije kot razvojna priložnost za turizem	93
<i>Majda Černič Istenič, Lilijana Šprah, David Bole, Lucija Lapuh, Janez Nared, Nika Razpotnik Visković</i> Socialno kmetijstvo, priložnost za razvoj podeželja in zagotavljanje blaginje	103
<i>Barbara Lampič, Anamarija Slabe</i> Tržna pridelava na ekoloških kmetijah kot dejavnik razvoja na podeželju	111
<i>Anka Lisec, Tomaž Primožič</i> Stanje in izzivi zemljiških operacij v Sloveniji	127
<i>Kristina Knjfic, Štefan Bojnec</i> Obstoj in razvoj primarne kmetijske dejavnosti kmečkih gospodinjstev na škofjeloškem podeželju	137

<i>Maruša Goluža</i>	
Izzivi slovenske kmetijske politike za pameten, vključujoč in trajnosten razvoj podeželja	147
<i>Dane Podmenik, Simon Kerma</i>	
Izzivi ekološkega kmetijstva in turizma na ekoloških kmetijah	155
<i>Benjamin Štular</i>	
Historična karakterizacija krajine: kulturna dediščina kot razvojna priložnost pri posegih v prostor	163
<i>Jasna Fakin Bajec, Saša Poljak Istenič</i>	
Kako s pomočjo kulturne dediščine doseči trajnostni razvoj podeželja?	173
<i>David Bole</i>	
Kulturni turizem kot vir novega razvoja lokalnih skupnosti	181

PREDGOVOR

Slovenski regionalni dnevi so že prerasli v tradicionalni dogodek, na katerem se srečamo vsi, ki lahko tvorno prispevamo k uresničitvi idej regionalnega razvoja in se povežemo za doseganje skupnega cilja: zmanjševanje regionalnih razlik. So tudi priložnost za vzpostavitev in utrjevanje poslovnih in prijateljskih vezi ter izmenjavo stališč med prakso in znanostjo. Vse to prispeva h kakovostnejšim odločitvam.

Tema letošnjih regionalnih dni je Nove razvojne perspektive. Z objavljenimi prispevki prispevamo v zakladnico idej, ki so lahko naša priložnost za ustvarjanje prijaznejše Slovenije, v kateri želimo živeti. Regionalni dnevi potekajo v letu, ki je prelomno, saj se zaključuje sedemletno programsko obdobje, v katerem je bila Slovenija deležna precejšnjega obsega sredstev v okviru evropske kohezijske politike. Za prihodnje programsko obdobje 2014–2020 pa je pred nami zahtevna naloga, da ponovno določimo smer, kamor kot celotna družba želimo iti, ko se sprašujemo, kam bomo vlagali in kako se nam bo vložek povrnil. Toliko bolj, ker živimo v času, ko globalna gospodarska in finančna kriza močno določata oblikovanje politik. Z omejenimi viri in spremenjenimi okoliščinami se moramo soočiti tudi v Sloveniji. Verjamem, da bomo tudi z objavljenimi prispevki našli ideje, v katere se splača vlagati in nam bodo v ponos.

Zadnje leto in pol smo se dogovarjali o tem, kam bomo v prihodnje vlagali. Osredotočiti se bomo morali na nekaj ključnih ciljev in upoštevati načelo učinkovitosti, ki bo veljalo za gospodarski, družbeni in socialni kapital. Največji učinek z vsakim vložnim evrom želimo pridobiti z vlaganjem v znanje, raziskave, razvoj in inovacije. Krepiti želimo mala in srednja podjetja, ki so ključna za razvoj gospodarstva in ustvarjanje novih delovnih mest. Povečati želimo produktivnost, trajnostno rabo naravnih virov in blažiti vplive podnebnih sprememb.

Slovenija – konkurenčna družba znanja in inoviranja, ki ob spoštovanju okoljskih omejitev zagotavlja blagostanje svojih prebivalcev in postaja model moderne eko regije, je naša usmeritev v prihodnosti.

mag. Stanko Stepišnik, minister

UVODNIK

Podeželje privlači prebivalce, obiskovalce in raziskovalce. Podeželje lahko veliko ponudi. Zagotavlja nam pomembne surovine. Dojemamo ga kot samoumeven kraj lepote, počitka, razvedrila in vir zdravja, a pogosto pozabljamo, da moramo zanj tudi skrbeti. Tu želimo bivati ali celo delati, vendar le ob ustrezni infrastrukturi in storitvah. Podeželje je bistveni del fizičnega okolja in identitete Evropske unije. Območja, ki so po standardni opredelitvi OECD-ja »podeželska«, pokrivajo več kot 91 % ozemlja in nudijo dom več kot 56 % prebivalcev Unije.

Slovenija je po omenjenih kriterijih podeželska v celoti, zato so z razvojnega vidika pomembne predvsem notranje razlike v gospodarski in demografski uspešnosti. Učinkovitejša, trajnostno naravnana in gospodarsko uspešna podeželska območja se od tistih manj uspešnih in demografsko ogroženih najizraziteje razlikujejo v socialno-ekonomskem stanju, izobrazbeni strukturi in ekonomski moči prebivalcev, oddaljenosti od zaposlitvenih središč, notranji strukturi gospodarskih dejavnosti, podjetniški iniciativnosti in vlaganju. Raziskovalni krogi razlike pojasnjujejo tudi z neenakomerno razporeditvijo notranjega oziroma endogenega potenciala območij (ekonomskega, človeškega, socialnega, kulturnega ter okoljskega), temu pa postopoma sledijo tudi razvojne politike na področju regionalnega razvoja, kmetijstva in razvoja podeželja ter prostorskega načrtovanja. Medsebojna prepletenost teh področij odsevajo prispevki četrte monografije iz zbirke Regionalni razvoj, ki smo jo naslovili »Nove razvojne perspektive«.

Med številnimi temami, ki jih predstavljajo sodelujoči avtorji, še posebej izpostavljam štiri, ki se med seboj močno prepletajo: kulturna dediščina, turizem, (ekološko) kmetijstvo in okolje. Uspešni in poučni primeri razvojnih praks na podeželju imajo, ne glede na področje, skupno točko. Dokazujejo, da participativni pristop ni le modna, celo oguljena fraza, ki jo tako radi vključujemo v raziskovalna poročila in razvojne smernice, ampak kažejo, kako se participativni pristop resnično izvaja in kako lahko prispeva k aktivaciji lokalnih skupnosti, bodisi na področju kulturnega turizma, socialnega podjetništva, upravljanja z vodnimi viri ali oživitve vaškega življenja.

V Novih razvojni perspektivah so prostor našle tudi širše teme, ki presegajo podeželski značaj: pojasnjevanje razvojnih razlik v Sloveniji, regionalne razlike v poklicni sestavi kot strukturni dejavnik slovenskega gospodarstva, vprašanje prožnosti prostorskih sistemov ter novosti na področju prikazovanja geostatistik. Zazrli smo se še v prihodnost, v pripravo strateških in programskih dokumentov za novo razvojno perspektivo 2014–2020. Predstavljena so skupna izhodišča za izboljšanje povezovanja prostorskega in razvojnega načrtovanja na regionalni ravni, usmeritve za prostorski razvoj pri pripravi nove Strategije razvoja Slovenije in smernice za pripravo nove generacije regionalnih razvojnih programov.

dr. Nika Razpotnik Visković

POJASNJEVANJE RAZVOJNIH RAZLIK V SLOVENIJI S POMOČJO MULTIVARIATNIH STATISTIČNIH METOD

mag. Anton Perpar, dr. Damijana Kastelec, dr. Andrej Udovč

Biotehniška fakulteta, Univerza v Ljubljani

Jamnikarjeva ulica 101, 1000 Ljubljana

anton.perpar@bf.uni-lj.si, damijana.kastelec@bf.uni-lj.si, andrej.udovc@bf.uni-lj.si

UDK: 711(497.4)

IZVLEČEK

Pojasnjevanje razvojnih razlik v Sloveniji s pomočjo multivariatnih statističnih metod

Razlike v razvojitosti v Sloveniji so še vedno značilne. Za zmanjšanje teh razlik in zagotavljanje vzdržnega razvoja je pri pripravi politik potrebno poznati dejavnike, ki te razlike povzročajo. V prispevku predstavljene analize so del študije gospodarske in razvojne uspešnosti v Sloveniji. Ključne dejavnike smo skušali pojasniti na podlagi 40-ih izbranih kazalnikov stanja s pomočjo metode glavnih komponent, s katero smo začetno število kazalnikov zmanjšali na 11 novih neodvisnih spremenljivk, ki so pojasnile 76,5 % skupne variabilnosti. Na podlagi glavnih komponent smo občine razvrstili v štiri skupine, ki odražajo različno gospodarsko in razvojno uspešnost. Analizirali smo tudi, katere skupine opredeljenih občin najdemo v statističnih regijah ter značilnosti regij po izbranih kazalnikih.

KLJUČNE BESEDE

kazalniki razvoja, gospodarska in razvojna uspešnost, občine, regije, Slovenija

ABSTRACT

Explaining differences in the development in Slovenia using multivariate statistical methods

The differences in development in Slovenia are still significant. In order to minimize them and to ensure sustainable development, it is necessary, for good policy planning, to understand the key factors that cause these differences. Analyses presented in this paper are a part of a study of economic and development performance in Slovenia. We tried to extract the key factors on the basis of 40 selected indicators, using the method of principal components analysis that reduce the number of indicators to 11 new independent variables, explaining 76.5% of total variability. On the basis of principal components, municipalities were further classified into four groups that reflect different economic and development performance. We analysed also which group of municipalities can be found in statistical regions and the characteristics of regions according to selected indicators.

KEY WORDS

development indicators, economic and development performance, municipalities, regions, Slovenia

1 Uvod

Raziskave gospodarske uspešnosti so se osredotočale predvsem na različne vrste kapitala, s katerim območja razpolagajo. Raziskovalci območja pogosto opredeljujejo kot »vodilna« ali »zaostajajoča«, kar je pomembno tudi za oblikovalce politik (Agarwal in sodelavci 2009). Različni avtorji (Bryden in Hart 2001; Terluin in Post 2000; Reimer 2003) so značilnosti »vodilnih« in »zaostajajočih« regij obravnavali predvsem z vidika zaposlitvenih značilnosti. Agarwal in sodelavci (2009) so pri preučevanju gospodarske uspešnosti podeželskih območij v Angliji posebno pozornost namenjali gospodarskemu, človeškemu, socialnemu in okoljskemu kapitalu. Podobno kot Bryden in sodelavci (2004) ter Dawe in Bryden (1999) pri preučevanju podeželskih območij, nekateri drugi avtorji na primeru regij (Armstrong in Taylor 2000; Cooke in Morgan 1998; Putnam 1995) ali nekateri avtorji, ki so preučevali gospodarsko uspešnost celotnih držav (Porter 1990; Porter in Ketels 2003), Agarwal s sodelavci ugotavlja, da je problematika raznolike gospodarske uspešnosti kompleksna in večdimenzionalna, nanjo pa vpliva interakcija različnih vrst kapitala, neenakomerno razporejenega po območjih. Na uspešnost in razvitost območij vplivajo različni dejavniki (demografske značilnosti, struktura gospodarskih dejavnosti, zaposlenost, inovativnost ...). Za razliko od avtorjev, ki so se osredotočali le na izbrana območja ter posamezne dejavnike, Fuller in Nichol (1999) pri preučevanju uspešnosti regij v Kanadi ugotavljata, da mora ocena gospodarske in razvojne uspešnosti hkrati vključevati ekonomske, demografske, socialne ter okoljske vidike, saj le raba kombiniranih kazalnikov kaže realno stanje razvitosti območja.

Med študijami raznolike razvitosti slovenskih občin omenjamo diplomsko delo Groblerjeve (2002) z naslovom »Proučevanje družbeno-ekonomske razvitosti slovenskih občin s pomočjo multivariatne analize«. Gre za analizo na podlagi desetih kazalnikov gospodarskih, demografskih in drugih razmer leta 1999. Z metodo glavnih komponent sta bili izbrani dve glavni komponenti, ki sta pojasnjevali slabih 61 % variabilnosti med občinami. Na dveh glavnih komponentah je bilo nato 192 takratnih občin razvrščenih v tri skupine: razvite občine (49), srednje razvite (80) in manj razvite občine (63). Groblerjeva je izpostavila pomen kazalnika bruto osnova za dohodnino na prebivalca in ga omenja kot najboljši posamični indikator družbeno-ekonomske razvitosti (Grobler 2002).

2 Metodološki pristop

Predstavljene analize so del obsežnejše študije preučevanja gospodarske in razvojne uspešnosti v Sloveniji, ki poleg ugotavljanja razlik v razvitosti želi pokazati tudi ključne dejavnike, ki te razlike povzročajo ter odgovoriti na vprašanje, ali se dejavniki razlikujejo med urbanimi in podeželskimi območji. Analize na podlagi izbranih 40-ih kazalnikov (demografskega stanja, gospodarske uspešnosti, stanja na trgu dela, kakovosti življenja in življenjske ravni, stanja okolja, oddaljenosti in infrastrukturne opremljenosti) smo izvedli na ravni občin in statističnih regij. Pri izboru kazalnikov je bilo pomembno, da kazalnik prispeva k pojasnitvi stanja oziroma razlik v razvitosti med občinami (variabilnost) ter nakazuje, kateri dejavnik pomembno določa stanje gospodarske in razvojne uspešnosti območja. Potencialne dejavnike smo določili na podlagi pregleda literature ter ekspertnega poznavanja problematike.

Pri analiziranju podatkov na ravni občin smo uporabili multivariatne statistične metode (Johnson in Wichern 2002). Z analizo glavnih komponent smo izbrali 11 novih medsebojno neodvisnih spremenljivk, ki so pojasnile 76,5 % skupne variabilnosti. Tako smo dobili skupine kazalnikov, ki so medsebojno povezani. Na podlagi glavnih komponent smo občine razvrstili v skupine z Wardovo metodo razvrščanja na evklidskih razdaljah. Razlike med dobljenimi štirimi skupinami občin smo podrobneje analizirali z namenom ugotoviti, kateri kazalniki so ključni pri delitvi v skupine. Ugotovili smo, da skupine odražajo različno gospodarsko in razvojno uspešnost. Narejena je bila tudi primerjava statističnih regij glede zastopanosti opredeljenih štirih skupin občin.

3 Ugotavljanje dejavnikov gospodarske in razvojne uspešnosti z metodo glavnih komponent

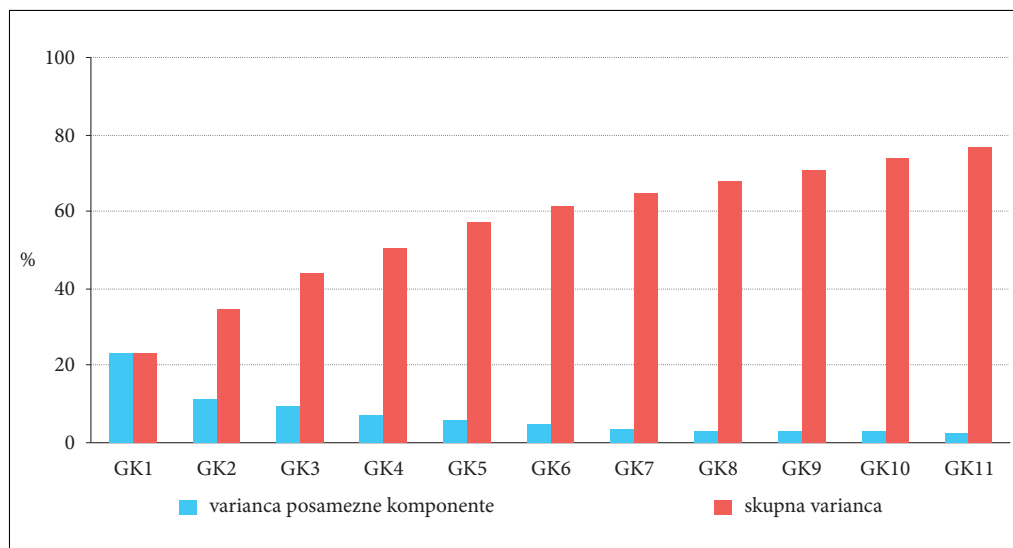
Z metodo glavnih komponent (*principal component analysis*) smo skušali iz večjega števila osnovnih spremenljivk dobiti čim manj novih spremenljivk (glavnih komponent), ki predstavljajo medsebojno neodvisne linearne kombinacije začetnih spremenljivk. Združevanje je tem uspešnejše, čim večja je odvisnost med spremenljivkami (Johnson in Wichern 2002).

Rezultati metode glavnih komponent (GK) kažejo na veliko heterogenost med slovenskimi občinami, saj za pojasnitev 57 % variabilnosti potrebujemo pet glavnih komponent, za 76,5 % variabilnosti pa enajst (slika 1).

Ključni dejavniki, ki povzročajo variabilnost med občinami, so pretežno ekonomski. V prvi glavni komponenti (pojasni 23,2 % variabilnosti) imamo dejavnike, kot so produktivnost, podjetnost, investiranje, struktura gospodarskih dejavnosti, pa tudi demografske, kot so gibanje števila prebivalstva, izobrazbena struktura ter socio-ekonomsko stanje prebivalstva. Kot pomembna se izkažeta tudi odmaknjenost ter stanje okolja. V drugi glavni komponenti (pojasni še 11,3 % variabilnosti) se kot

Preglednica 1: Kazalniki v glavnih komponentah in dejavniki, ki jih pojasnjujejo.

GK	kazalniki, ki GK pomembno določajo	dejavnik, ki ga kazalnik pojasnjuje
GK 1	bruto osnova za dohodnino	→ socio-ekonomsko stanje prebivalstva
	delež aktivnega prebivalstva z višjo ali visoko izobrazbo	→ izobrazbena struktura
	dodana vrednost na zaposlenega	→ produktivnost
	delež aktivnih prebivalcev v kmetijskih dejavnostih	→ struktura gospodarskih dejavnosti
	oddaljenost od Ljubljane	→ odmaknjenost območja
	količina zbranih komunalnih odpadkov	→ stanje okolja
	število novoustanovljenih podjetij	→ podjetnost
	bruto investicije na prebivalca	→ investiranje
	skupni prirast prebivalstva	→ gibanje števila prebivalstva
GK 2	stopnja registrirane brezposelnosti	→ brezposelnost
	ekonomska velikost kmetijskih gospodarstev	→ gospodarska moč kmetij
	koeficient starostne odvisnosti	→ starostna struktura
	gostota poseljenosti	→ gostota poseljenosti
GK 3	indeks staranja	→ starostna struktura prebivalstva
	število društev na 1000 prebivalcev	→ angažiranost in organiziranost civilne družbe
GK 4	delež aktivnih prebivalcev v storitvenih dejavnostih	→ struktura gospodarskih dejavnosti
	povprečna mesečna bruto plača	→ ekonomska moč prebivalstva
GK 5	dodana vrednost na zaposlenega	→ produktivnost
	poslovni prihodki na zaposlenega	→ produktivnost
	gostota poseljenosti	→ gostota poseljenosti

Slika 1: Deleži pojasnjene variabilnosti glavnih komponent (GK).

pomembni dejavniki kažejo brezposelnost, starostna struktura prebivalstva, gostota poseljenosti ter gospodarska moč kmetij. Prvi dve glavni komponenti skupaj nam pojasnita 34,5 % variabilnosti. Tudi v nadaljnjih glavnih komponentah se nam prej omenjeni dejavniki ponavljajo.

4 Razvrščanje občin v skupine z metodo razvrščanja v skupine

S pomočjo metode razvrščanja v skupine (*cluster analysis*) smo na glavnih komponentah skušali oblikovati homogene skupine občin. Pripadnost skupini predhodno ni znana, kot tudi ne končno število skupin. Znotraj skupine občin si želimo čim manjših razlik, med skupinami pa čim večjih (Johnson in Wichern 2002). Iz tehničnih razlogov smo predhodno izločili tri urbane občine: Ljubljano, Maribor ter Trzin, preostale občine pa so bile razvrščene v štiri skupine.

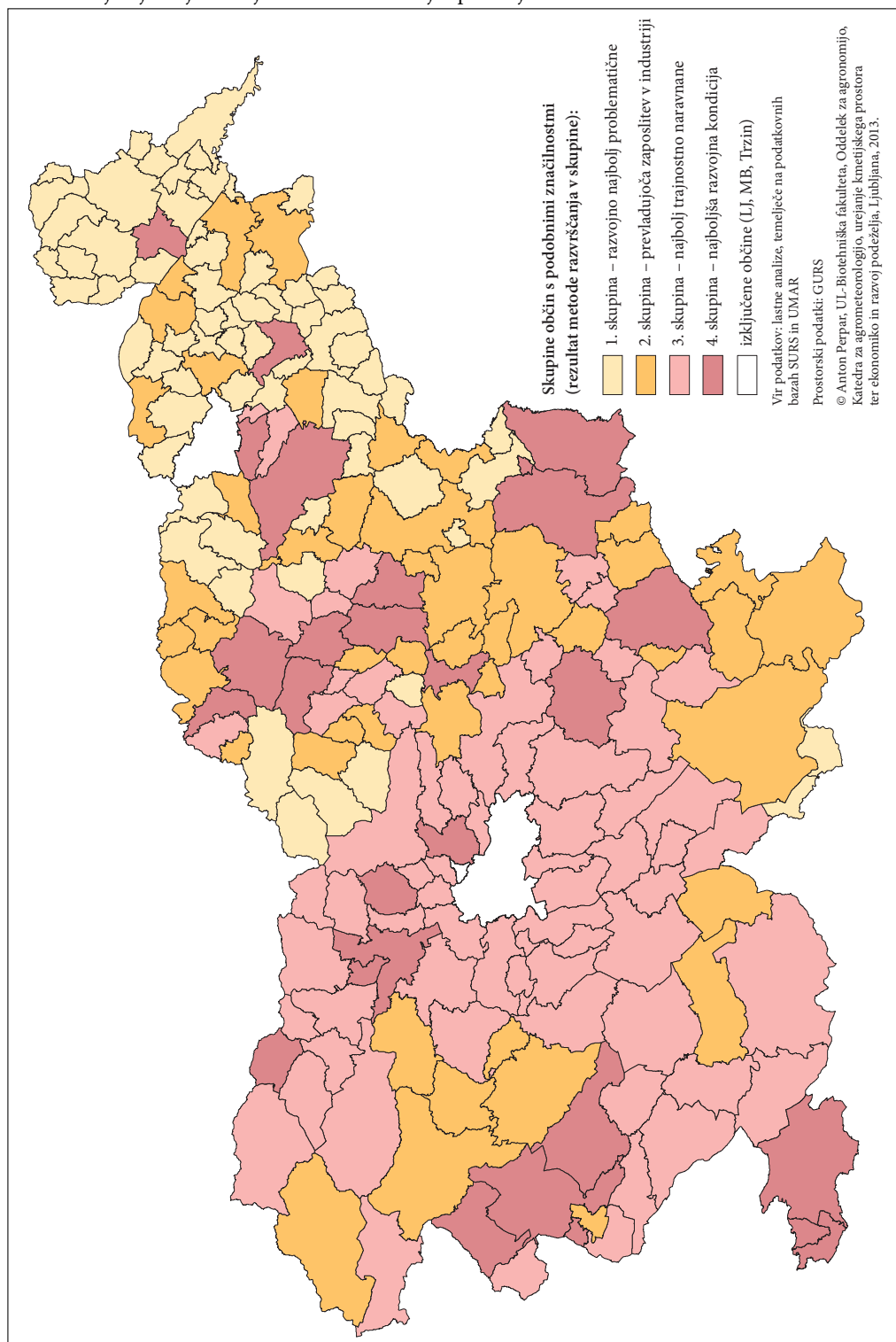
Preglednica 2: Skupine občin ter njihov delež površine in prebivalstva.

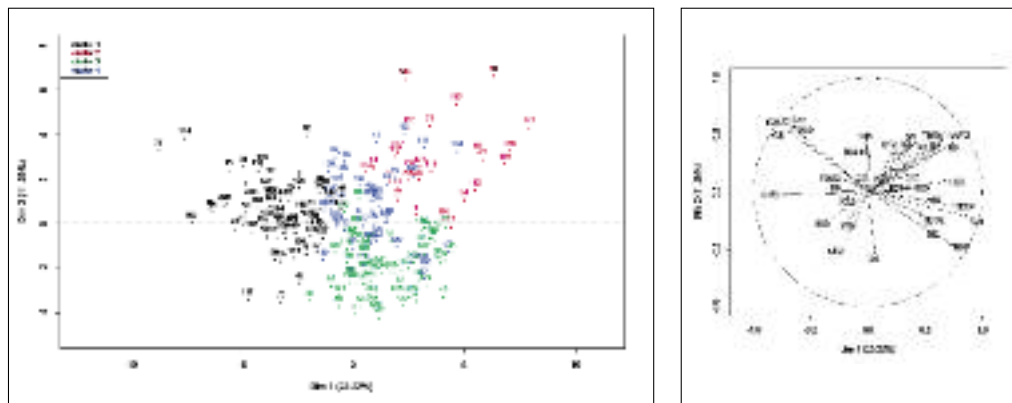
skupina občin	število občin	delež od vseh občin (%)	delež površine (%)	delež prebivalstva (%)
1. skupina	68	32,4	16,4	10,1
2. skupina	46	21,9	27,9	17,2
3. skupina	66	31,4	35,9	23,6
4. skupina	27	12,9	17,7	29,8
izločene občine*	3	1,4	2,1	19,3
skupaj	210	100	100	100

(* Ljubljana, Maribor, Trzin)

Slika 2: Skupine občin opredeljene z metodo razvrščanja v skupine. ►

Pojasnjevanje razvojnih razlik v Sloveniji s pomočjo multivariatnih statističnih metod

Slika 3: Uvrstitev občin v eno od štirih skupin (levo) in spremenljivke, ki uvrstitev določajo (desno).

Slika 3 prikazuje občine v prostoru prvih dveh glavnih komponent. Barve točk označujejo, v katero skupino se uvršča posamezna občina (slika levo). Na desni sliki vidimo, katere spremenljivke pomembno določajo posamezno glavno komponento. Ključne spremenljivke, ki določajo uvrstitev v posamezno skupino občin, so predstavljene v preglednici 3.

V **prvi skupini** so predvsem redkeje poseljene občine, majhne po površini in številu prebivalstva. Imajo najbolj neugodno starostno strukturo (povprečni indeks staranja skupine znaša 123), stanje pa dodatno otežuje še negativni skupni prirast prebivalstva. Slabo gospodarsko stanje odražajo kazalniki

Preglednica 3: Ključne spremenljivke, ki pomembno določajo uvrstitev v posamezno skupino občin.

skupina občin	ključne spremenljivke
1. skupina	indeks staranja, delež aktivnega prebivalstva v kmetijskih dejavnostih, delež zaposlenih v javni upravi, povprečna stopnja brezposelnosti 2008–2011, število registriranih društev na 1000 prebivalcev, delež Natura 2000 območij, oddaljenost od regionalnega centra
2. skupina	bruto investicije na prebivalca, razmerje med poslovnimi prihodki in poslovnimi odhodki gospodarskih družb, porast brezposelnosti v obdobju 2008–2011, povprečna stanovanjska površina na prebivalca, investicije v varstvo okolja, oddaljenost od regionalnega centra, gostota cestnega omrežja
3. skupina	skupni prirast prebivalstva, število objavljenih patentov na 1000 prebivalcev, delež aktivnega prebivalstva z višjo ali visoko izobrazbo, stopnja aktivnosti in stopnja delovne aktivnosti, bruto osnova za dohodnino, oddaljenost od regionalnega centra, povprečna stanovanjska površina na prebivalca
4. skupina	gostota poseljenosti, poslovni prihodki na zaposlenega, višina bruto investicij na prebivalca, število novoustanovljenih podjetij v obdobju 2000–2008, dodana vrednost na prebivalca, sredstva na podjetje, število zaposlenih na podjetje, povprečna mesečna bruto plača, delež aktivnega prebivalstva, zaposlenega v storitvenih dejavnostih, število osebnih avtomobilov na 100 prebivalcev, količina zbranih komunalnih odpadkov na prebivalca, višina investicij za rekreacijo, kulturo in društvene dejavnosti

ki gospodarske uspešnosti. Skupina dosega v povprečju najnižjo dodano vrednost na zaposlenega in na prebivalca, ima v daljšem časovnem obdobju najmanj bruto investicij na prebivalca ter objavljenih patentov, odraža najnižjo podjetniško iniciativnost, ima najmanj sredstev na podjetje ter najmanjšo ekonomsko velikost kmetij. Kazalniki razmer na trgu dela kažejo najnižji delež aktivnega prebivalstva z višjo ali visoko izobrazbo, najnižji indeks delovne migracije ter najnižjo stopnjo aktivnosti ter delovne aktivnosti prebivalstva. Z vidika zaposlenosti aktivnega prebivalstva značilno izstopa višji delež zaposlenih v kmetijskih dejavnostih, med vsemi skupinami je največji tudi delež zaposlenih v javni upravi. Ti dve obliki zaposlitve sta tu pogosto prevladujoča oblika zaposlitve. Skupino zaznamuje tudi najvišja stopnja registrirane brezposelnosti v letu 2008, ki je tudi dolgotrajna, na kar kaže povprečna vrednost stopnje registrirane brezposelnosti 2008–2011. Stanje verjetno poslabšuje še neregistrirana brezposelnost oziroma podzaposlenost na kmetijah. Odraz tega je število prejemnikov socialne pomoči, ki je v teh občinah najvišje. Glede na predhodne ugotovitve ne presenečajo niti rezultati kazalnikov kakovosti življenja. Skupina dosega najnižjo bruto osnovo za dohodnino, ima v povprečju najmanj osebnih avtomobilov na 100 prebivalcev, najmanj je tudi investicij v rekreacijo, kulturo in društvene dejavnosti. Z okoljskega vidika zaznamo pozitivne značilnosti, saj zberejo najmanj komunalnih odpadkov na prebivalca, kar je verjetno odraz slabšega standarda, pa tudi manj potrošniško usmerjenega starejšega prebivalstva. Te občine izstopajo po najvišjem deležu Natura 2000 območij v občini. Odraža se korelacija med deležem Natura 2000 območij in razvitostjo. Razvitejša območja imajo manjši delež območij Natura 2000, ali jih sploh nimajo. Občine 1. skupine največ investirajo v varstvo okolja (na prebivalca) med skupinami. Prostorsko so najbolj oddaljene od Ljubljane, svojo marginalnost pa rešujejo tudi z druženjem v različnih društvih, saj je število registriranih društev tu najvišje, čeprav v ta namen namenjajo malo sredstev. S tem si prebivalci skušajo sami izboljšati kakovost bivanja, ki ni vezana na materialne dobrine. Rezultati kažejo, da je v skupnostih z več razvojnimi problemi in nižjo blaginjo še večja potreba po druženju in sodelovanju med prebivalci, kar posledično lahko tudi spodbuja (samo)razvoj.

Druga skupina občin kaže nekoliko boljšo gospodarsko uspešnost. Največje število zaposlenih na podjetje kaže, da imajo večje industrijske obrate. Občine 2. skupine dosegajo najnižje vrednosti bruto mesečne plače ter najnižje poslovne prihodke na zaposlenega, kar kaže na slabo ekonomsko učinkovitost podjetij, kljub sicer najvišji stopnji aktivnosti prebivalstva. Stanje je lahko posledica zaposlitvene strukture, saj je delež aktivnega prebivalstva, zaposlenega v storitvenih dejavnostih in v javni upravi tu najnižji. Vzrok je lahko tudi v oddaljenosti od pomembnih regionalnih centrov. Z vidika kakovosti življenja te občine največ investirajo v rekreacijo, kulturo in društvene dejavnosti (na prebivalca), najmanj pa v varstvo okolja. Skupina ima v povprečju najmanjšo stanovanjsko površino na prebivalca, kar je lahko tudi odraz slabše ekonomske moči prebivalstva.

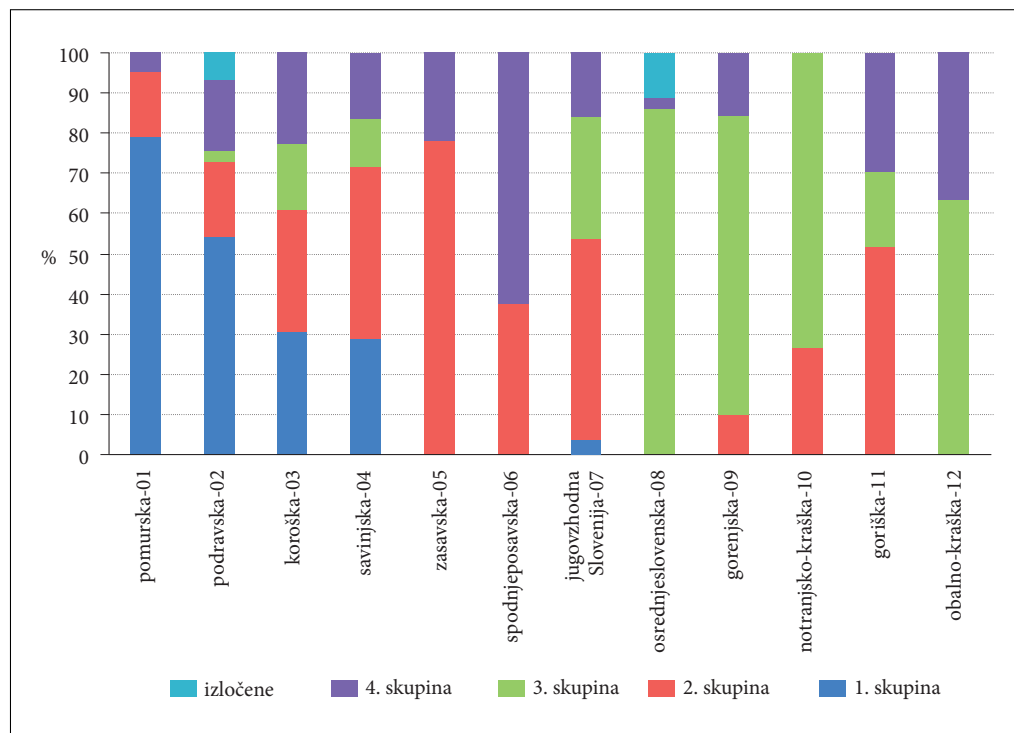
Tretjo skupino občin lahko označimo kot demografsko najperspektivnejšo in razvojno najbolj trajnostno naravnano. Ima najboljšo starostno strukturo med skupinami ter največji skupni prirast prebivalstva. Občine skupine so najmanj oddaljene od Ljubljane, imajo najnižjo stopnjo registrirane brezposelnosti, ki je najmanj porasla tudi v obdobju 2008–2011, zato tudi najmanj prejemnikov socialne pomoči. Stopnja delovne aktivnosti prebivalstva je najvišja med skupinami, največje je tudi število kmetijskih gospodarstev, primerjalno imajo največjo stanovanjsko površino na prebivalca.

Četrta skupina občin kaže najboljše gospodarske rezultate. Gre za gosto poseljena urbanizirana območja, občine skupine pa so največje po površini in po številu prebivalstva. Z demografskega vidika imajo najvišji koeficient starostne odvisnosti (največ starejših od 64 let in mlajših od 15 let). So najmanj oddaljene od pomembnih regionalnih središč oziroma vključujejo tako središče. Kazalniki o delovni sili kažejo najmanj aktivnih prebivalcev v kmetijskih in največ v storitvenih dejavnostih, prav tako je najvišji indeks delovne migracije, kar praviloma pomeni, da je v teh občinah več delovnih mest kot delovno aktivnega prebivalstva. Četrta skupina občin ima najvišji delež aktivnega prebivalstva z višjo ali visoko izobrazbo ter najvišje število zaposlenih in samozaposlenih na 1000 prebivalcev. Dobro stanje potrjujejo tudi ekonomski kazalniki, saj tu dosegajo najvišje povprečne bruto plače, imajo največ investicij, najvišjo dodano vrednost, izkazujejo največjo inovativnost in podjetniško iniciativnost, imajo največ

sredstev na podjetje ter tudi najboljši rezultat poslovanja podjetij. Kljub najnižjemu številu kmetijskih gospodarstev ta skupina občin v povprečju izkazuje največjo ekonomsko velikost kmetijskih gospodarstev. Gre za večje ekonomsko uspešne kmetije, ki dobro izkoriščajo bližino urbanih trgov in ugodne naravne razmere. Dobro stanje odražajo tudi kazalniki kakovosti življenja. Občine četrte skupine dosegajo najvišjo bruto osnovo za dohodnino, na visoko blaginjo nakazuje tudi najvišje število osebnih avtomobilov na 100 prebivalcev. Odraz blaginje je tudi najvišja količina zbranih komunalnih odpadkov na prebivalca. Zaradi urbaniziranosti, visoke gostote poseljenosti in najvišje gostote cestnega omrežja imajo te občine najmanjši delež območij Natura 2000. Najnižje število registriranih društev na 1000 prebivalcev kaže na manjšo potrebo po druženju.

Primerjalno z nalogo Groblerjeve (2002) je naša študija vključevala večje število osnovnih kazalnikov. Kot so že predhodno avtorji ugotavljali, večje število začetnih kazalnikov sicer otežuje analizo, je pa nujno za dober prikaz resničnega stanja. Naš namen ni bil le razvrstitev občin v skupine, pač pa na podlagi izbranih kazalnikov pokazati dejavnike, ki variabilnost povzročajo. Zaradi večjega števila kazalnikov sta obe študiji uporabili multivariatne statistične metode, rezultati študij pa so, zaradi različnih začetnih izhodišč, izbranih kazalnikov in časovnih obdobjih analize, težko primerljivi. Strinjamo se z Groblerjevo, da je bruto osnova za dohodnino eden pomembnih pokazateljev stanja v občinah, saj posredno kaže gospodarsko moč prebivalstva ter delno odraža življenjski standard. Kot opazamo v naši analizi pa je višina bruto osnove za dohodnino na prebivalca predvsem odraz drugih (pogosto povezanih) dejavnikov, kot so struktura gospodarskih dejavnosti, izobrazbena struktura prebivalcev občine, odmaknjenost območja ..., pri oceni uspešnosti občine pa je lahko tudi zavajajoča, saj so prebivalci lahko zaposleni izven občine.

Razporeditev opredeljenih skupin občin znotraj statističnih regij v Sloveniji prikazuje slika 4.

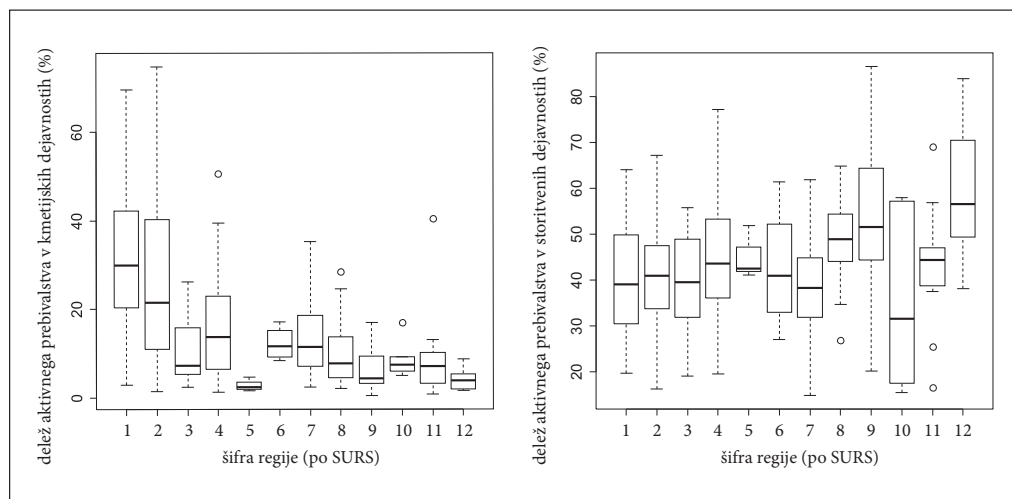

Slika 4: Deleži površine opredeljenih skupin občin v slovenskih statističnih regijah.

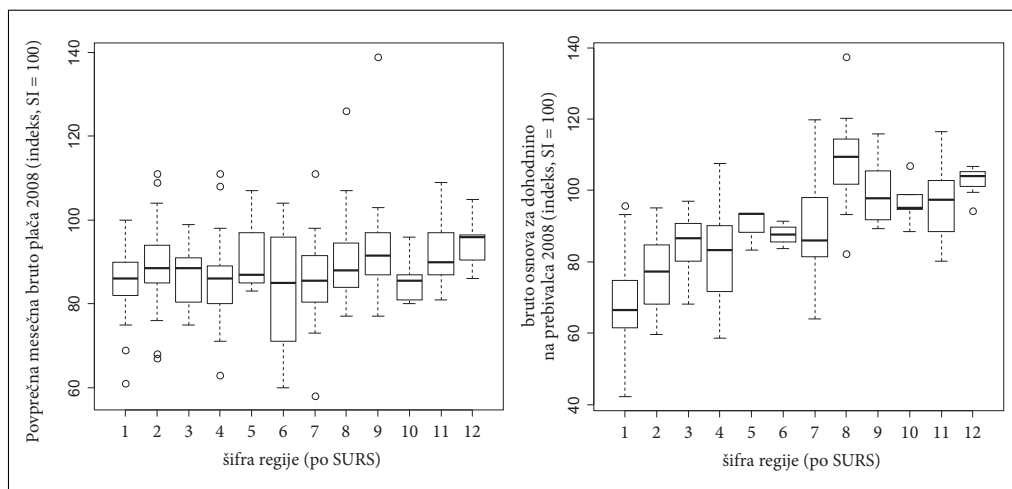
V pomurski in podravske regiji prevladujejo občine 1. skupine, ki smo jih opredelili kot razvojno in gospodarsko najbolj problematične. V prekmurski regiji pokrivajo 79,1 % površine, v podravske pa 54,2 %. V koroški regiji predstavljajo slabo tretjino površine. Zaskrbljujoče je, da gre pri teh občinah za kompleksno problematiko, ki vključuje kombinacijo slabih gospodarskih in demografskih razmer, nakopičene težave na socialnem področju (brezposelnost), pa tudi odmaknjenost od centrov odločanja. Svetla točka je le njihovo okoljsko stanje. V savinjski regiji občine 1. skupine zasedajo slabo četrtino površine. Tu prevladujejo občine 2. skupine, ki so bolj industrijske, z večjimi industrijskimi obrati in s tem povezanimi težavami (najnižje povprečne mesečne bruto plače, slaba ekonomska učinkovitost podjetij, nizek delež zaposlitve v storitvenih dejavnostih ...). Občine 2. skupine so prevladujoče v površini zasavske (78,0 %), goriške (51,8 %), jugovzhodne Slovenije (50,4 %) ter savinjske regije (42,9 %). Tretja skupina občin, ki smo jo označili kot gospodarsko in razvojno najbolj trajnostne, prevladuje v osrednjeslovenski regiji (86,1 % površine), kar je posledica dobre demografske in gospodarske strukture zaradi bližine Ljubljane in dobro razvite infrastrukture. Prevladujoč delež površine občin te skupine najdemo tudi v gorenjski (74,4%), notranjsko-kraški (73,2%) ter obalno-kraški regiji (63,2%). Slednja sicer izkazuje najboljšo gospodarsko in razvojno kondicijo, saj vključuje le občine 3. in 4. skupine. Delež občin 4. skupine, ki trenutno izkazuje najboljše stanje, je prevladujoč le v spodnjeposavski regiji (62,7 % površine), verjetno zaradi velikih energetskega podjetij. Velik delež površine občin 4. skupine imata obalno-kraška (36,8%) ter goriška regija (29,5 %). Nad petino površine regije občine te skupine predstavljajo še v koroški (22,8 %) ter zasavski regiji (22,0 %). Le notranjsko-kraška regija občin 4. skupine ne vsebuje.

5 Stanje v statističnih regijah po izbranih kazalnikih

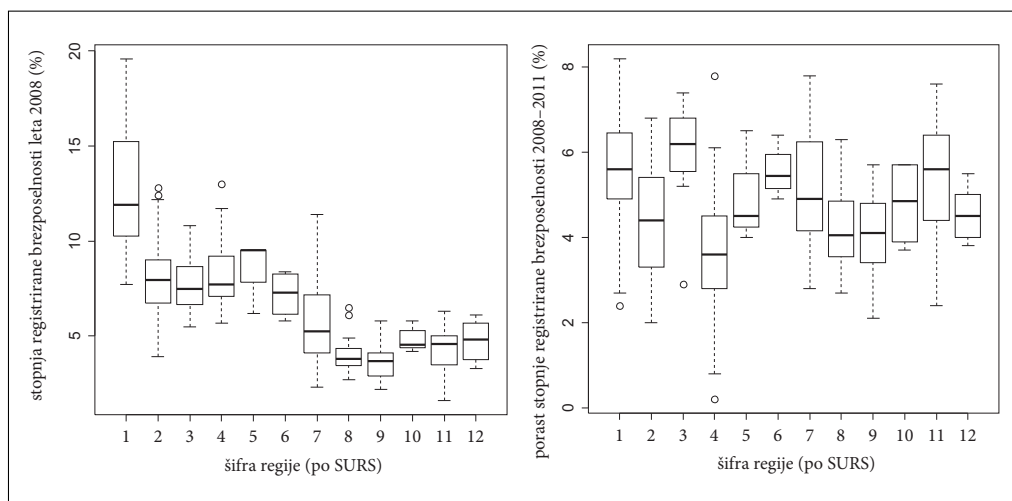
Za prikaz heterogenosti stanja znotraj regij in med regijami izpostavljamo nekaj kazalnikov, ki pomembno vplivajo na gospodarsko in razvojno uspešnost občin in regij. Primerjavo med regijami prikazujemo z okvirji z ročaji (slika 5, 6 in 7), ki prikazujejo porazdelitev vrednosti izbranega kazalnika po občinah v posamezni regiji (njegovo minimalno ter maksimalno vrednost, prvi in tretji kvartil ter mediano). Točka izven okvirja pomeni, da posamezna občina močno odstopa od povprečja in predstavlja osamelec (na primer na sliki 5 levo pri savinjski regiji s šifro 4).

Slika 5: Primerjava deleža aktivnega prebivalstva, zaposlenega v kmetijskih (levo) in storitvenih dejavnostih (desno) v slovenskih statističnih regijah.

Slika 6: Primerjava povprečne mesečne bruto plače (levo) in bruto osnove za dohodnino (desno) med slovenskimi statističnimi regijami.

Slika 7: Stopnja registrirane brezposelnosti leta 2008 (levo) in porast brezposelnosti 2008–2011 (desno).

Kot prvo izpostavljamo vpliv strukture gospodarskih dejavnosti. Višji delež zaposlenih v kmetijskih dejavnostih praviloma pomeni slabšo gospodarsko in razvojno uspešnost. Delež zaposlenih v kmetijstvu je najvišji v občinah pomurske regije (šifra 1; številke 1–12 na vodoravni osi slik 5, 6 in 7 so šifre regij po Statističnem uradu Republike Slovenije; imena regij s šiframi so izpisana na sliki 4; pri komentarjih v nadaljevanju je šifra izpisana v oklepaju za imenom regije), sledijo pa jim občine podravske regije (2). V obeh regijah je precejšnja heterogenost tudi znotraj regij (slika 5 levo). Najmanj aktivnega prebivalstva, zaposlenega v kmetijstvu, imajo občine zasavske regije (5), sledijo pa jim občine obalno-kraške (12) in gorenjske regije (9). Tudi pri zaposlenosti aktivnega prebivalstva v storitvenih dejavnostih je heterogenost velika tako znotraj regij, kot tudi med regijami (slika 5 desno). V povprečju je delež najvišji v občinah obalno-kraške regije (12) (tudi najboljše ekonomsko stanje), sledijo pa jim občine

gorenjske regije (9). Najnižji delež aktivnega prebivalstva, zaposlenega v storitvenih dejavnostih, imajo občine notranjsko-kraške regije (10), sledijo občine jugovzhodne Slovenije (7) ter pomurske regije (1). Najvišji delež zaposlenih v javni upravi imajo občine obalno-kraške regije (12), sledijo občine podravske (2) in zasavske regije (5). Najnižji delež zaposlenih v javni upravi imajo občine notranjsko-kraške (10), gorenjske (9) in savinjske regije (4).

O ekonomski moči prebivalstva priča tudi vrednost bruto osnove za dohodnino. Leta 2008 so najvišjo povprečno vrednost bruto osnove za dohodnino imele občine osrednjeslovenske regije (8), sledile so jim občine obalno-kraške (12), spodnjeposavske (6) ter goriške regije (11), najnižjo pa občine pomurske (1), podravske (2) ter savinjske regije (4). Pomemben dejavnik je tudi izobrazbena struktura, saj višji delež aktivnega prebivalstva z višjo in visoko izobrazbo v občini oziroma regiji pomeni boljšo ekonomsko moč prebivalstva. Najvišji delež aktivnega prebivalstva z višjo ali visoko izobrazbo imajo občine osrednjeslovenske regije (8), sledijo pa jim občine obalno-kraške (12) in gorenjske regije (9). Najslabšo izobrazbeno strukturo imajo občine pomurske (1) in podravske regije (2), sledijo pa jim občine savinjske regije (4).

Veliko razvojno oviro predstavlja brezposelnost. Po stopnji registrirane brezposelnosti močno izstopajo občine pomurske regije (1), precej za njo pa občine zasavske (5) in podravske regije (2). Najnižjo brezposelnost so leta 2008 beležile občine gorenjske (9), osrednjeslovenske (8), goriške (11) in notranjsko-kraške regije (10). V obdobju 2008–2011, torej že v času krize, se je brezposelnost najbolj povečala v občinah koroške regije (3), sledile so jim občine goriške (11) ter pomurske regije (1). Najmanjši porast brezposelnosti so beležile občine savinjske (4), osrednjeslovenske (8) ter gorenjske regije (9).

6 Sklep

Stanje v slovenskih občinah in regijah je še vedno zelo heterogeno. Ključni dejavniki, ki raznolikost povzročajo, so najprej gospodarski, kar so pokazali tudi rezultati metode glavnih komponent. Za gospodarsko in razvojno uspešnost je pomembna struktura gospodarskih dejavnosti. Območja z večjim deležem aktivnega prebivalstva, zaposlenega v kmetijskih dejavnostih, se kažejo kot gospodarsko šibkejša, prav tako območja z velikimi industrijskimi obrati, ki so praviloma v težavah. Ključno težavo predstavljajo tudi brezposelnost, slabša izobrazbena struktura (tudi zaradi odliva izobraženih iz posameznih območij zaradi pomanjkanja ustreznih delovnih mest), manjša podjetniška pobuda (tudi kot posledica manjše atraktivnosti zaradi oddaljenosti od pomembnejših središč in slabše razvite infrastrukture), slabše demografsko stanje (slaba starostna struktura in/ali negativen skupni prirast prebivalstva). Slabše gospodarsko stanje območja se odraža na socialnem področju ter kakovosti življenja in življenjskem standardu. Gre za kompleksen preplet in medsebojne vplive različnih dejavnikov, zato je toliko težje oblikovanje ustreznih politik. Glede na izpostavljene dejavnike bi večjo vlogo pri zmanjševanju razvojnih razlik morala odigrati regionalna politika, saj je izboljšanje gospodarske razvitosti in odpravljanje težav na trgu dela predvsem njena naloga. Postavlja se tudi vprašanje prihodnjega načrtovanja ukrepov in usmerjanja sredstev. Organizacija za gospodarsko sodelovanje in razvoj (OECD) je že leta 2006 predlagala, da bi se morale prihodnje politike bolj osredotočati na posamezne lokacije (območja, regije) kot pa na posamezne sektorje ter dajati prednost investiranju pred subvencioniranjem. OECD (2006) poudarja, da se morajo regionalne politike in politike razvoja podeželja, preoblikovati od »zgoraj–navzdol« ter pretežno subvencijsko usmerjenih strategij za zmanjšanje regionalnih razlik, k politikam za izboljšanje regionalne konkurenčnosti (osredotočenje na infrastrukturo, delovna mesta, lokalne vire, izboljšanje znanja ...). Posebno pozornost je treba namenjati izboljšanju podjetniškega okolja ter krepitvi socialnega in človeškega kapitala. Tudi endogene razvojne zmogljivosti ter podjetništvo, s katerim območja razpolagajo, so pogosto še v latentni fazi in jih je z določenimi prilagojenimi ukrepi potrebno šele spodbuditi. Predvsem slabše razvita območja bi potrebovala tudi zunanjo strokovno pomoč pri pripravi projektov ter začetni vir financiranja, ko evropskih sredstev še

ni na voljo. Postavlja se tudi vprašanje učinkovitosti koriščenja ukrepov in sredstev v območjih z najslabšo gospodarsko in razvojno uspešnostjo. O tem bo mogoče več sklepati na podlagi vrednotenja učinkov ukrepov politik v obdobju 2007–2013. K slabši gospodarski in razvojni uspešnosti verjetno prispeva tudi trenutna organiziranost lokalne samouprave v Sloveniji. V najslabši razvojni in gospodarski kondiciji so predvsem najmanjše občine (občine 1. skupine). Tudi ugotovitve Računskega sodišča (Revizijsko poročilo 2012), da ima kar 110 od 211 občin manj kot 5000 prebivalcev (osnovni kriterij za ustanovitev občine) to potrjuje. Več kot polovica občin je bila torej ustanovljena kot izjema. Poročilo tudi ugotavlja, da je leta 2010 kar 137 občin prikazalo primanjkljaj, le 73 pa presežek sredstev. Manjše občine porabijo več sredstev na prebivalca, hkrati jih manj pridobijo iz svojih virov, zato več sredstev za delovanje potrebujejo s strani države. Za razvoj manjših lokalnih skupnosti pa ima sedanja ureditev občin nedvomno tudi pozitivne učinke.

7 Viri in literatura

- Agarwal, S., Rahman, S., Errington, A. 2009: Measuring the determinants of relative economic performance of rural areas. *Journal of Rural Studies* 25/2009. Philadelphia.
- Armstrong, H., Taylor, J. 2000: *Regional Economics and Policy*. Oxford.
- Bryden, J. M., Hart, K. J. 2001: *Dynamic of Rural Areas: International Comparative Analysis*. University of Aberdeen, The Arkleton Centre for Rural Development Research. Aberdeen.
- Bryden, J., Courtney, P., Atterton, K., Timm, A. 2004: *Scotland-North and South. Why Local Economies Differ: the Dynamic of Rural Areas in Europe*. Lewiston.
- Cooke, P., Morgan, K. 1998: *The Associational Economy: Firms, Regions and Innovation*. Oxford.
- Dawe, S., Bryden, J. M. 1999: *Competitive advantage in the rural periphery: redefining the global-local nexus. Urban Development in Frontier Regions*. Dordrecht.
- Fuller, T., Nichol, P. 1999: *Dynamics of the new rural economy: an exploration of community-sponsored research from Huron County*. Chapter 2. University of Guelph. Guelph.
- Grobler, P. 2002: *Proučevanje družbeno-ekonomske razvitosti slovenskih občin s pomočjo metod multivariatne analize*. Diplomsko naloga, Ekonomska fakulteta Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Johnson R. A., Wichern, D. W. 2002: *Applied Multivariate Statistical Analysis*. New Jersey.
- Porter, M. E. 1990: *The Competitive Advantage of Nations*. London.
- Porter, M. E., Ketels, H. M. 2003: *UK Competitiveness: Moving to the Next Stage*. Economic Paper no. 3. Medmrežje: <http://www.bis.gov.uk/files/file14771.pdf> (15. 6. 2013).
- Putnam, R. 1995: *Bowling alone: America's declining social capital*. *Journal of Democracy* 6-1. Maryland.
- Reimer, B. 2003: *The new rural economy project: what have we learned?* 66th Annual Meeting of the Rural Sociological Society. Montréal.
- Revizijsko poročilo – Ureditev področja občin. 2012. Računsko sodišče Republike Slovenije. Ljubljana.
- Terluin, I. J., Post, J. H. 2000: *Employment Dynamics in Rural Europe*. Oxon.

POKLICNA SESTAVA SLOVENSКИH REGIJ

dr. Jani Kozina

Geografski inštitut Antona Melika, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Gosposka ulica 13, 1000 Ljubljana
jani.kozina@zrc-sazu.si

UDK: 913:331.542(497.4)

IZVLEČEK

Poklicna sestava slovenskih regij

Slovenija je v letih pred vstopom v Evropsko unijo in zlasti po njem beležila pozitivna gospodarsko gibanja, ki so s pojavom svetovne gospodarske krize povsem upadla. Mnogi za to v največji meri krivijo strukturna neravnovesja, katerih se nismo lotili pravočasno, davek za to početje pa smo in še bomo drago plačali. Prispevek osvetljuje enega od strukturnih vidikov slovenskega gospodarstva, in sicer regionalne razlike v poklicni sestavi in spremembe, ki so se v zvezi s tem zgodile v obdobju 2000–2011. Rezultati prikazujejo, da v Sloveniji obstajajo pomembne regionalne razlike v sestavi poklicnih skupin, ki se v preučevanem obdobju niso bistveno spremenile. Edina večja izjema je Pomurje, ki je v tem času še povečalo strukturni razkorak do ostalih delov države.

KLJUČNE BESEDE

poklicne skupine, regionalni razvoj, ustvarjalnost, Slovenija

ABSTRACT

Occupational structure of Slovenian regions

In the years prior to joining the European Union and in particular afterwards the Slovenia has shown positive trends in economic development that have with the emergence of the global economic crisis completely decreased. There has been often argued that the main reason for this situation lays in structural imbalances, which were not addressed in time, and for doing this we paid and will pay our contribution costly. The paper highlights one of the structural aspects of the Slovenian economy, namely the regional differences in occupational structure and changes that occurred in this regard in the period 2000–2011. The results show that there are significant regional differences in the structure of occupational groups in Slovenia that have not changed much during the inspected period. The only major exception is Pomurje region, which at that time increased structural gap against other parts of the country.

KEY WORDS

occupational groups, regional development, creativity, Slovenia

1 Uvod

Slovenija se tako kot ostale evropske države pripravlja na novo finančno perspektivo. V ta namen se izdelujejo novi strateški in izvedbeni dokumenti, ki bodo opredelili vizijo in cilje prihodnjega razvoja ter ukrepe za njihovo doseganje. Ob tej priložnosti je poleg pogleda v prihodnost pomemben tudi premislek o preteklosti. Treba je preveriti, v kolikšni meri smo zastavljene cilje v minulem programskem obdobju dosegli, kje smo ga polomili in kod bi lahko stvari izpeljali bolje.

Kot je razvidno iz glavnih ugotovitev zadnjega Poročila o razvoju 2013 (medmrežje 1), s katerim se spremlja uresničevanje Strategije razvoja Slovenije (2005), se naša država od začetka gospodarske krize neprekinjeno oddaljuje od povprečne razvitosti Evropske unije in zmanjšuje blaginjo prebivalstva. Padec gospodarske aktivnosti je bil v tem obdobju v Sloveniji med najvišjimi v Evropi. Stanje na trgu dela se je močno zaostriло zaradi večletnih slabih gospodarskih razmer. Razvojno nazadovanje naj bi bilo po mnenju poročevalcev predvsem posledica strukturnih slabosti, ki so v času krize precej prispevale k oteženemu dostopu Slovenije do finančnih trgov. Gospodarska rast je v letih pred krizo temeljila na ugodnih gibanjih v mednarodnem okolju in visoki dostopnosti do finančnih virov, ti pa so bili pogosto usmerjeni v manj produktivne namene, prestrukturiranje gospodarstva in povečevanje konkurenčnosti pa je bilo prepočasno. V času krize se je precej zmanjšala tudi inovacijska sposobnost gospodarstva, kar vpliva na relativno nizko dodano vrednost proizvodov in storitev. Slednje skupaj z nespodbudnim poslovnim okoljem odvrča od vlaganj tudi potencialne tuje investitorje, ki bi lahko s svežim kapitalom in znanjem pospešili prestrukturiranje gospodarstva (medmrežje 1).

Kot je zapisano v osnutku Programa državnih razvojnih prioritet in investicij Republike Slovenije za obdobje 2014–2017 (medmrežje 2), se je gospodarska kriza najbolj odrazila v ekonomsko šibkejših regijah z relativno visokim deležem predelovalnih in delovno intenzivnih dejavnosti. Njihov zaostanek za slovenskim povprečjem se je povečal, prav tako pa so vse slovenske regije povečale zaostanek do evropskega povprečja. Še posebej prizadeta so obmejna problemska območja, ki se soočajo tudi z demografskimi problemi, problematiko prometne dostopnosti, obsežnimi območji Natura 2000 in ne izkoriščajo v zadostni meri za razvoj svoje obmejne lege in naravnih danosti.

Kljub ugotovljenim dejstvom velja splošno prepričanje, da je bilo na področju strukturnih reform za izboljšanje gospodarskega okolja in vnovične oživitve finančnih tokov do sedaj narejenega premalo. Namen prispevka je osvetliti enega od strukturnih vidikov slovenskega gospodarstva, in sicer razlike v poklicni sestavi slovenskih regij in spremembe, ki so se v zvezi s tem zgodile v obdobju 2000–2011.

2 Metodologija

Podatki o poklicni sestavi se nanašajo na delovno aktivno prebivalstvo po kraju bivanja in so povzeti iz Statističnega registra delovno aktivnega prebivalstva (2012), ki ga vodi Statistični urad Republike Slovenije (SURS). Kmetje niso vključeni v to bazo, kljub temu pa so del delovno aktivnega prebivalstva. Vir podatkov o njihovem številu je Anketa o delovni sili (2012), ki jo prav tako izvaja SURS. Obe podatkovni zbirki sta vodeni in urejeni tako, da sta mednarodno primerljivi.

Pri opredeljevanju poklicne sestave v grobem razlikujemo med kmetijskimi, proizvodnimi, storitvenimi in ustvarjalnimi poklici. Ob tem se lahko naslonimo na sektorsko teorijo, ki loči med primarnim, sekundarnim in terciarnim sektorjem (Bole 2008), katerim lahko dodamo še ustvarjalni sektor. Med primarne oziroma kmetijske poklice uvrščamo tiste, ki so povezani s kmetijstvom, gozdarstvom, ribištvo in lovstvom. Med sekundarne oziroma proizvodne poklice sodijo tisti, ki so povezani z rudarstvom, gradbeništvo, predelovalnimi dejavnostmi ter oskrbo z elektriko, plinom in vodo. Med terciarne oziroma storitvene razvrščamo tiste, ki se nanašajo na trgovino, gostinstvo, turizem, promet in zveze, javne, skupne in osebne storitve, finance, nepremičninske storitve, javno upravo, šolstvo in zdravstvo. Opredelitev ustvarjalnih poklicev vsebinsko povzemamo po Floridi (2002), ki meni, da je za njihovo opravljanje

potrebna večja sposobnost prepoznavanja problemov, iskanja rešitev in/ali povezovanja obstoječih znanj, tako da nastajajo novi proizvodi. V tehničnem smislu smo si po zgledu številnih tujih (na primer Fritsch in Stützer 2006; Hansen 2007; Lorenzen in Vaarst Andersen 2007; Boschma in Fritsch 2009) in domačih (Ravbar in Bole 2007; Ravbar 2009) raziskovalcev pomagali s Standardno klasifikacijo poklicev (SKP-V2) (medmrežje 3), ki temelji na Mednarodni standardni klasifikaciji poklicev (ISCO-88) (medmrežje 4). Natančneje so poklicne skupine predstavljene v preglednici 1.

Preglednica 1: Poklicne skupine po Standardni klasifikaciji poklicev (SKP-V2) (medmrežje 3).

poklicne skupine	skupine poklicev (koda)
ustvarjalni poklici	<ul style="list-style-type: none"> • zakonodajalci/zakonodajalke, visoki uradniki/visoke uradnice, menedžerji/menedžerke (1) • fiziki/fizičarke, kemiki/kemičarke in podobno (211) • matematiki/matematičarke, statistiki/statističarke (212) • informatiki/informatičarke in računalnikarji/računalničarke (213) • strokovnjaki/strokovnjakinje tehnično-tehnoloških ved (214) • zdravstveni strokovnjaki/zdravstvene strokovnjakinje, strokovnjaki/strokovnjakinje biomedicinskih, bioloških, biotehničnih ved (22) • strokovnjaki/strokovnjakinje za vzgojo in izobraževanje (23) • strokovnjaki/strokovnjakinje za poslovanje (241) • pravni strokovnjaki/pravne strokovnjakinje (242) • arhivarij/arhivarke, knjižničarji/knjižničarke in podobno (243) • strokovnjaki/strokovnjakinje družbenih ved (244) • umetniški ustvarjalci, poustvarjalci/umetniške ustvarjalke, poustvarjalke in podobno (245) • drugi strokovnjaki/druge strokovnjakinje v javni upravi (247) • tehniki/tehnice tehničnih strok (31) • tehniki/tehnice in asistenti/asistentke v zdravstvu, biomedicini, biologiji, biotehnik in podobno (32) • komercialni ter finančni posredniki in zastopniki/komercialne ter finančne posrednice in zastopnice in podobno (341) • posredniki/posrednice za poslovne storitve in podobno (342) • poslovnoupravni, pravni in finančni strokovni sodelavci, knjigovodje/poslovnoupravne, pravne in finančne strokovne sodelavke, knjigovodkinje in podobno (343) • cariniki/carinice, davkarji/davkarice, referenti/referentke za socialno varnost in podobno (344) • policijski preiskovalci/policijske preiskovalke in podobno (345) • strokovni sodelavci/strokovne sodelavke za socialno delo (346) • poklici za kulturno, razvedrilno in športno dejavnost (347) • modeli in podobno (521)
storitveni poklici	<ul style="list-style-type: none"> • vojaški poklici (0) • strokovnjaki/strokovnjakinje za logistiko, tehnologijo prometa, organizacijo in varnost pri delu in podobno (215) • poklici verskih delavcev/delavk (246) • pomočniki/pomočnice vzgojiteljev/vzgojiteljic, inštruktorji/inštruktorice, učitelji/učiteljice praktičnega pouka in podobno (33) • člani/članice samostanske skupnosti, duhovnikovi pomočniki/duhovnikove pomočnice in podobno (348) • uradniki/uradnice (4)

- poklici za storitve (51)
- prodajalci/prodajalke v trgovinah, na stojnicah, po domovih, demonstratorji/demonstratorke (522)
- pleskarji/pleskarke in podobno (741)
- kovinarji/kovinarke, strojni mehaniki/strojne mehaničarke in podobno (72)
- finomehaniki/finomehaničarke, rokodelci/rokodelke, tiskarji/tiskarke in podobno (72)
- drugi poklici za neindustrijski način dela (74)
- poklici za neindustrijski način dela (79)
- vozniki/voznice, upravljavci/upravljalke transportnih naprav in premičnih strojev (83)
- poklici za preprosta prodajna, storitvena in komunalna dela (91)
- delavci/delavke za preprosta prekladalna in transportna dela (933)

- proizvodni poklici
- rudarji/rudarke, gradbinci/gradbinke in podobno (71)
 - upravljavci/upravljalke procesnih strojev in naprav (81)
 - upravljavci/upravljalke strojev za proizvodnjo izdelkov in sestavljalci/sestavljavke izdelkov (82)
 - delavci/delavke za preprosta rudarska, gradbeniška dela in podobno (931)
 - delavci/delavke za preprosta dela v predelovalnih dejavnostih (932)

- kmetijski poklici
- kmetovalci/kmetovalke, gozdarji/gozdarke, ribiči/ribičke, lovci/lovke (6)
 - delavci/delavke za preprosta kmetijska, gozdarska, lovška, ribiška dela in podobno (921)

- neznano
- poklici za preprosta dela (999)

Slika 1: Izbrana regionalizacija Slovenije na osem funkcionalnih regij.

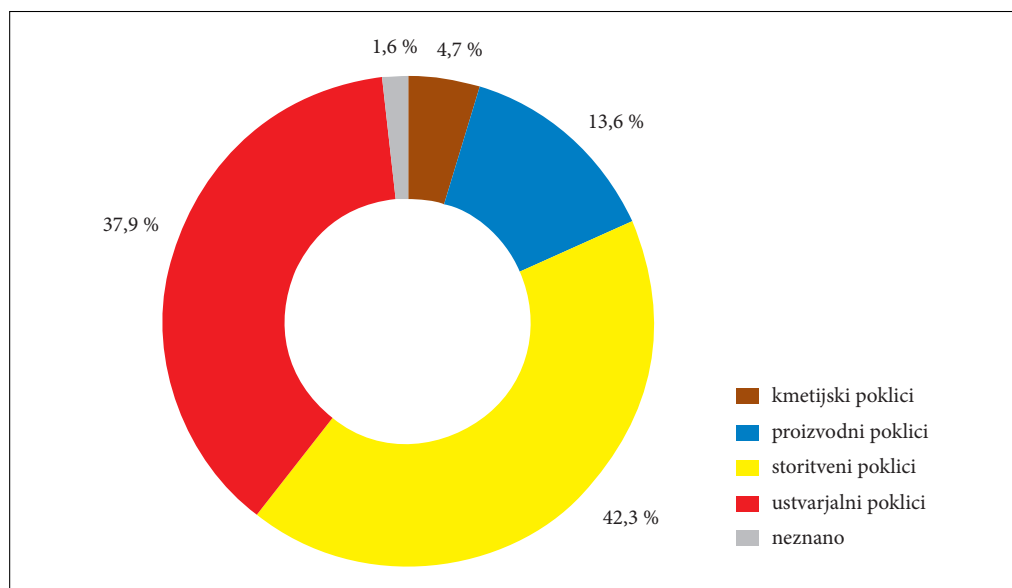
Regionalne razlike v razporeditvi delovno aktivnega prebivalstva in posameznih poklicnih skupin so prikazane na podlagi izbrane regionalizacije Slovenije na osem funkcionalnih regij (slika 1), ki se v dobršni meri ujemajo z mejami dnevne mobilnosti delavcev (Bole 2004), in ki so bile v različnih strokovnih podlagah še največkrat omenjene oziroma predlagane kot ena najustreznejših različic členitve Slovenije na pokrajine kot druge ravni lokalne samouprave (Ravbar 1997; Plut 1999; Vrišer 1999; 1999a; Pogačnik in Ravbar 2002; Lavtar 2004; Kozina 2010).

3 Regionalna razporeditev poklicnih skupin

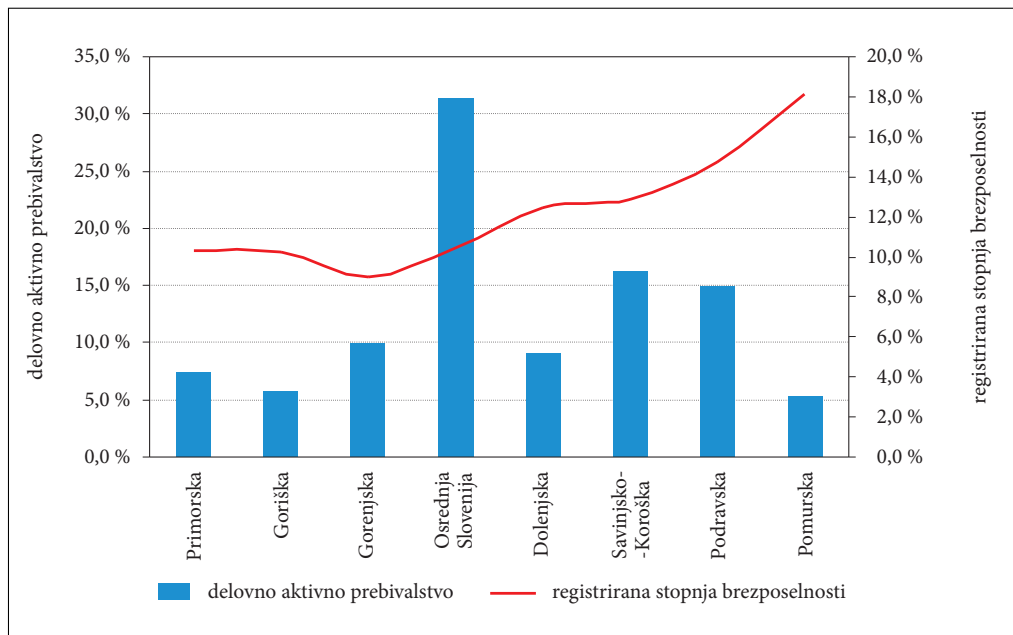
Po podatkih SURS-a (medmrežje 5) je konec leta 2011 v Sloveniji živelo približno 930.000 aktivnih prebivalcev, kar predstavlja slabo polovico (45 %) vseh ljudi pri nas. Med aktivnim delom prebivalstva je bilo približno 817.000 delovno aktivnih, 113.000 pa brezposelnih. Stopnja registrirane brezposelnosti je tako znašala 12 %. Poklicna sestava delovno aktivnega prebivalstva na sliki 2 prikazuje, da je bilo tedaj v Sloveniji največ prebivalcev s storitvenim poklicem. Le rahlo manj jih je opravljalo ustvarjalni poklic, medtem ko je bilo precej manj zaposlenih kot proizvodnih oziroma kmetijskih delavcev.

Razporeditev delovno aktivnega prebivalstva po regijah bivanja izkazuje zelo veliko osredotočenost v Osrednji Sloveniji, kjer živi skoraj ena tretjina vseh zaposlenih. Približno polovica manj jih je v Savinjsko-Koroški in Podravski regiji, po desetino na Gorenjskem in Dolenjskem ter le po nekaj odstotkov na Primorskem, Goriškem in v Pomurju. Registrirana stopnja brezposelnosti je precej nižja v zahodnem delu države, medtem ko se v smeri severovzhoda povečuje (slika 3).

Regionalno koncentracijo posameznih poklicnih skupin med delovno aktivnim prebivalstvom in njihovo odstopanje od državnega povprečja nam nazorno prikazujejo lokacijski koeficienti na sliki 4. Njihova vrednost ponazarja, v kolikšni meri delež posamezne poklicne skupine v regiji odstopa od državnega povprečja. Čim bolj vrednost lokacijskega koeficienta presega vrednost 1, tem bolj je zastopanost posamezne poklicne skupine med delovno aktivnim prebivalstvom v regiji višja od slovenskega pov-

Slika 2: Poklicna sestava delovno aktivnega prebivalstva leta 2011 v Sloveniji (Anketa ... 2012; Statistični register ... 2012).

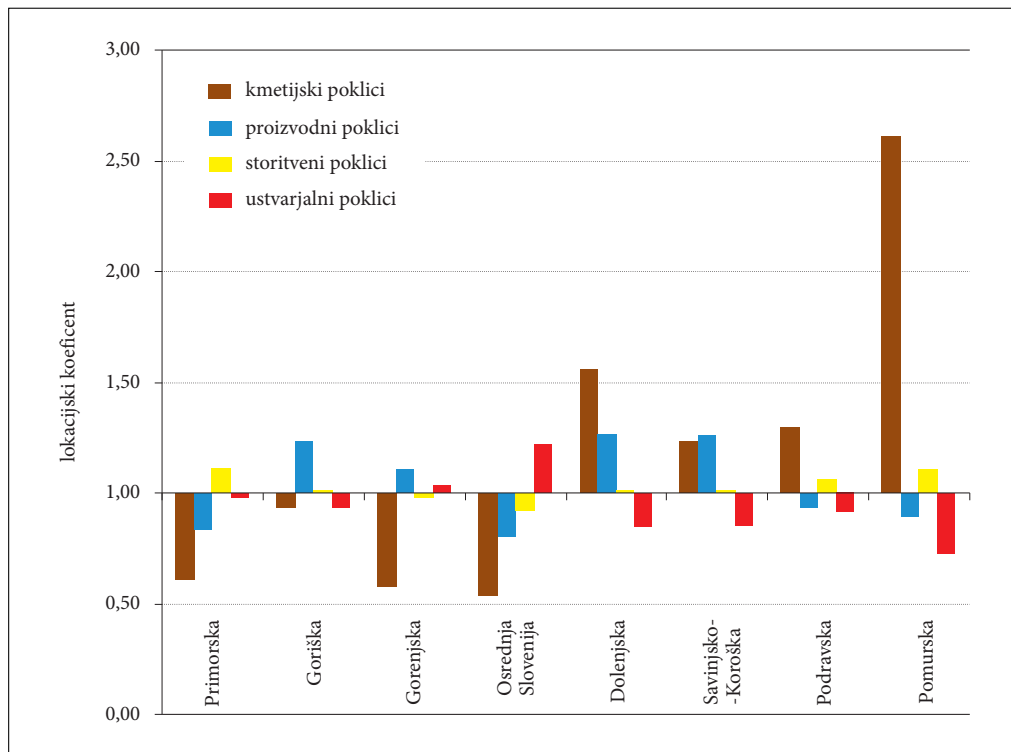
Slika 3: Regionalna razporeditev delovno aktivnega prebivalstva in registrirana stopnja brezposelnosti leta 2011 (Anketa ... 2012; medmrežje 6; Statistični register ... 2012).

prečja. Vrednosti pod 1 kažejo podpovprečno koncentracijo. Primerjava osredotočenosti posameznih poklicnih skupin po regijah izkazuje njihovo večjo ali manjšo usmerjenost v glavne gospodarske sektorje.

Kmetijski poklici so v največji meri zgoščeni na območju severovzhodne in vzhodne Slovenije (Pomurska, Podravska, Savinjsko-Koroška in Dolenjska regija), ki izstopa po številnih ravninah z obsežnimi kmetijskimi, še zlasti obdelovalnimi, zemljišči (Kladnik in Gabrovec 1998, 182). Iz tega vidika ne preseneča podatek, da v omenjenih regijah živita več kot dve tretjini celotnega kmečkega prebivalstva pri nas, čeprav v njih prebiva manj kot polovica vsega delovno aktivnega prebivalstva. Med njimi izrazito izstopa Pomurje, kjer koncentracija kmečkega prebivalstva med delovno aktivnim prebivalstvom za več kot 1,5-krat presega državno povprečje. Najnižjo stopnjo zgoščenosti kmečkega prebivalstva je zaznati v Osrednjeslovenski, Gorenjski in Primorski regiji, še najbližje državnemu povprečju pa je koncentracija te poklicne skupine na Goriškem.

Proizvodni poklici so bili pri nas v prvih desetletjih prejšnjega stoletja osredotočeni predvsem v tako imenovanem industrijskem polmesecu, ki je od Gorenjske prek Ljubljane, Zasavja in Celja segal do Maribora. Močna industrializacija in z njo povezana rast števila zaposlenih v industriji, rudarstvu in gradbeništvu se je začela šele po 2. svetovni vojni, zlasti po letu 1960, ko se je začelo odpirati tovarne tudi na pred tem skoraj povsem kmetijskih območjih, na primer v severovzhodni Sloveniji, Posavju ter osrednjem in južnem delu Dolenjske. K temu je veliko prispevala policentrična razvojna politika in politika skladnega razvoja manj razvitih območij, na kateri je bilo vezano ustanavljanje novih proizvodnih obratov (Kladnik in Repolusk 1998, 267). Danes so prebivalci s proizvodnim poklicem na ta način nadpovprečno skoncentrirani v Goriški, Dolenjski in Savinjsko-Koroški ter deloma v Gorenjski regiji, podpovprečno pa predvsem v Osrednji Sloveniji in na Primorskem. Nižjo stopnjo koncentracije proizvodnih delavcev po kraju bivanja je zaznati tudi v severovzhodni Sloveniji.

Glede na Boletovo (2008) analizo družbenogospodarske usmerjenosti slovenskih mest leta 2002 lahko sklepamo, da k proizvodnemu značaju Goriške regije največ prispevata predvsem mesti Idrija

Slika 4: Regionalna koncentracija poklicnih skupin med delovno aktivnim prebivalstvom leta 2011 (Anketa ... 2012; Statistični register ... 2012).

in Ajdovščina, ki zaposlujeta velik delež delovne sile v sekundarnem sektorju. Največje središče te regije, Nova Gorica, sicer spada med mesta z dokaj raznoliko dejavnostno usmeritvijo delovnih mest, vendar prevladuje terciarni sektor nad proizvodnim. V Dolenjski regiji se večji delež prebivalstva s proizvodnim poklicem zaposluje zlasti v Novem mestu, Beli krajini (Metlika in Črnomelj) ter Sevnici, manj pa v Spodnjem Posavju (Krško in Brežice) ter v Dolenjskem podolju (Trebnje). V Savinjsko-Koroški regiji imajo od večjih zaposlitvenih središč izrazito sekundarni značaj območja Velenjske kotline (Velenje in Šoštanj), Koroške (Slovenj Gradec, Ravne na Koroškem in Radlje ob Dravi) ter nekatera manjša oziroma srednje velika mesta, kot so Zreče, Slovenska Bistrica, Slovenske Konjice, Šentjur in Rogaška Slatina. V Celju kot največjem središču te regije prevladujejo storitvene dejavnosti. Na Gorenjskem je zaznati skoncentriranost prebivalcev s proizvodnim poklicem verjetno zlasti na račun Kranja, Škofje Loke, Železnikov in Tržiča, somestje Radovljica-Bled in Jesenice v Zgornji Gorenjski pa je bolj usmerjeno v zaposlovanje storitvene delovne sile. Za Pomurje je nizka skoncentriranost prebivalstva s proizvodnim poklicem pričakovana, saj tam nikoli ni prišlo do intenzivnejše industrializacije. Dodatno je k današnji podpoprečni zgoščenosti prebivalstva s proizvodnim poklicem prispeval propad Mure ob koncu prejšnjega desetletja kot edinega industrijskega »giganta« v tej regiji. Gospodarska kriza in propad industrijskih podjetij ob koncu 80. let in v 90. letih prejšnjega stoletja v Mariboru (Slavec 1991) sta vplivala na podpoprečno zastopanost prebivalstva s proizvodnim poklicem tudi v Podravske regiji. Maribor je danes znan bolj kot storitveno središče. Namesto v industrijski proizvodnji, ki je mesto označevala desetletja, pa svojo identiteto išče v povsem drugih dejavnostih, kar se morda še najbolje odraža v tem, da je leta 2012 postal celo Evropska prestolnica kulture.

Koncentracija **storitvenih poklicev** v družbi je eden glavnih pokazateljev procesa terciarizacije, ki po splošno znani sektorski teoriji pomeni prehod v napredno družbo, saj je značilna za vse razvite države (Bole 2008). Po Klemenčiču (1989) smo v Sloveniji v terciarno stopnjo vstopili v začetku 90. let prejšnjega stoletja, ko je delež zaposlenih v terciarnem sektorju prehitel delež zaposlenih v sekundarnem sektorju. Danes so prebivalci s storitvenim poklicem med vsemi poklicnimi skupinami regionalno še najbolj enakomerno skoncentrirani. Nekoliko izraziteje oziroma za dobro desetino državno povprečje v tem oziru presegata edino Primorska in Pomurje.

Ustvarjalni poklici so v nekoliko večji meri nadpovprečno zgoščeni samo v Osrednji Sloveniji. Rahlo nadpovprečno so sicer skoncentrirani še v Gorenjski regiji, kar je verjetno posledica bližine Ljubljane, kjer se ti ljudje v veliki meri zaposlujejo. Povsod drugod je stopnja zgoščenosti podpovprečna, najbolj v severovzhodni in vzhodni Sloveniji (Dolenjska, Savinjsko-Koroška, Podravska in Pomurska regija). Zanimivo je videti, da so prebivalci z ustvarjalnim poklicem z izjemo Osrednjeslovenske regije podpovprečno zastopani v vseh ostalih treh regijah z univerzitetnim središčem (Primorska, Goriška in Podravska regija). Razumljivo je, da se vpliv Univerze na Primorskem in Univerze v Novi Gorici najbrž še ne pozna v tolikšni meri, saj sta bili ustanovljeni šele nedavno, leta 2003 oziroma 2006. Je pa presenetljivo, da učinki terciarnega izobraževanja niso opaznejši v Podravske regiji, kjer je bila Univerza v Mariboru ustanovljena leta 1975 in je od tedaj visoko izobrazila že kar nekaj generacij študentov.

4 Spremembe v regionalni razporeditvi poklicnih skupin v obdobju 2000–2011

Primerjava stanja regionalne razporeditve delovno aktivnega prebivalstva po kraju bivanja v letih 2000 in 2011 razkriva, da se je njihov obseg v tem obdobju zmanjšal edino v Pomurju in na Goriškem, medtem ko se je povsod drugod povečal, najbolj na Primorskem in v Osrednji Sloveniji (preglednica 2). Gibanje števila delovno aktivnega prebivalstva v posamezni regiji je torej znatno povezano z njeno gospodarsko podobo oziroma razvitostjo.

Kmečko prebivalstvo se je daleč najbolj zmanjšalo v Pomurju. Upad je bil več kot četrtinski. Do opaznega zmanjšanja je prišlo tudi na Goriškem, Dolenjskem in Primorskem, medtem ko se je v ostalih regijah obseg te poklicne skupine povečal. Preseneča, da je bil ta pojav najsilovitejši v najbolj razviti Osrednji Sloveniji in njej sosednji Gorenjski. Verjetno to lahko povežemo s specializacijo kmetijstva, ki je v Ljubljanski kotlini najbrž v večji meri vezano na tržne oblike izvajanja dejavnosti in je torej za novo zaposlovanje bolj zanimivo. V ostalih delih Slovenije je kmetijstvo najbrž v večji meri vezano na tradicionalne samooskrbne vzorce, ki se jih v sodobnem času vse bolj opušča.

V preteklem desetletju se je na ravni cele Slovenije najbolj zmanjšalo število prebivalcev s **proizvodnim poklicem**. Pri tem je najbolj prednjačilo Pomurje z več kot polovičnim zmanjšanjem tega dela prebivalstva, najmanj pa Primorska, v kateri je bil tovrsten upad manj kot petinski. V ostalih regijah se je zmanjšanje gibalo okoli ene četrtnine. To priča, da je bila deindustrializacija v minulem obdobju v Sloveniji zelo silovit in obširen pojav, ki je razmeroma enakomerno zajel vse slovenske regije.

Pri **storitveni poklicni skupini** je v raziskovanem obdobju prišlo do najmanjših sprememb v njenem obsegu. Ta se je za malenkost zmanjšal samo na Goriškem in v Osrednji Sloveniji, medtem ko se je povsod drugod povečal za nekaj odstotkov. Edino res izrazito povečanje se je zgodilo v Pomurju.

Nasprotno od proizvodne poklicne skupine se je število prebivalcev skoraj zrcalno najbolj povečalo med **ustvarjalci**. Ta poklicna skupina je nekoliko presenetljivo najbolj narasla na Dolenjskem ter v najbolj razviti Primorski in Osrednji Sloveniji, daleč najmanj pa v najmanj razviti regiji Pomurje.

Zanimivo je opazovati, kako se je spreminjal obseg ustvarjalnih poklicnih skupin v regijah z univerzitetnim središčem. Njihova rast je bila nadpovprečna v Osrednji Sloveniji in na Primorskem. Zlasti v Osrednji Sloveniji, morda pa tudi na Primorskem, so tovrstne težnje verjetno tudi posledica tamkaj prisotne univerze. Po drugi strani pa je moč ugotoviti, da se je obseg prebivalcev z ustvarjalnim poklicem na Goriškem in v Podravske regiji povečal v manjši meri od slovenskega povprečja. Že prej smo

Preglednica 2: Regionalne spremembe v obsegu delovno aktivnega prebivalstva in posameznih poklicnih skupin v obdobju 2000–2011 (Anketa ... 2012; Statistični register ... 2012).

regija	delovno aktivno prebivalstvo (%)	kmetijski poklici (%)	proizvodni poklici (%)	storitveni poklici (%)	ustvarjalni poklici (%)
Primorska	8,1	-3,3	-18,1	2,2	32,8
Goriška	-4,1	-7,1	-30,9	-5,9	22,7
Gorenjska	4,4	10,6	-30,0	4,7	25,9
Osrednja Slovenija	6,5	22,7	-24,3	-2,0	30,7
Dolenjska	5,5	-6,4	-22,4	6,8	37,1
Savinjsko-Koroška	1,3	5,4	-26,4	2,6	25,5
Podravska	4,0	2,3	-23,9	3,2	21,8
Pomurska	-7,5	-27,2	-52,8	17,1	14,7
Slovenija	1,9	-1,9	-30,1	0,9	26,7

nakazali, da je Univerza v Novi Gorici očitno še premlada, da bi se v preučevanem obdobju opazili pozitivni učinki na večjo zastopanost visoko usposobljenih poklicnih profilov v regiji, česar pa vsekakor ne moremo trditi za Univerzo v Mariboru. Podravska regija je namreč v omenjenem obdobju po deležu novih pripadnikov ustvarjalne poklicne skupine prehitela samo sosednje Pomurje. Iz tega je moč sklepati, da ima Podravska regija še velike rezerve v privabljanju oziroma zadrževanju ustvarjalnega kapitala.

Sintezni pregled sprememb v obsegu delovno aktivnega prebivalstva in posameznih poklicnih skupin v obdobju 2000–2011 po slovenskih regijah kaže, da so se daleč najbolj dramatični dogodki zgodili v Pomurju. V tej regiji je prišlo do največjega upada v številu delovno aktivnega prebivalstva. Med njimi se je v največji meri in glede na ostale regije daleč najbolj zmanjšal obseg kmetijskih in proizvodnih delavcev. Obenem se je v primerjavi z ostalimi območji Slovenije daleč najmanj povečal obseg ustvarjalcev, po drugi strani pa se je najbolj povečalo število prebivalcev s storitvenim poklicem. Ti podatki se precej skladajo z različnimi razvojnimi kazalniki, ki nakazujejo, da je Pomurje regija z največjimi razvojnimi problemi pri nas. Medtem ko ostale regije bolj ali manj stopajo po poteh družbe znanja, kjer so osrednje vloge namenjene ustvarjalnosti in inovativnosti, se Pomurje še vedno ukvarja s terciarizacijo, ki je v drugih delih Slovenije večinoma že zaključen proces.

5 Sklep

Pričujoča raziskava odkriva, da je zaposlenost v Sloveniji po vstopu v Evropsko unijo in vse do nastopa gospodarske krize izrazito naraščala. Razvojni kazalniki so bili pozitivni, čeprav se je pred tem že močno opozarjalo na nujnost uvedbe strukturnih reform. Davek neopranjenega dela smo več kot očitno plačali v zadnjih letih, in kot kaže, ga bomo še kar nekaj časa tudi v prihodnje. Zaposlenost je močno padla. Brezposelnost je narasla. Predvsem se je zmanjšal obseg proizvodnih delavcev, nekoliko pa tudi storitvenih in kmetijskih. Edina poklicna skupina, ki je v danih razmerah izkazala odpornost na krizo, je skupina ustvarjalnih poklicev. Danes je Slovenija po njihovi koncentraciji celo povsem primerljiva z najrazvitejšimi državami severne in zahodne Evrope, kot so Nemčija, Danska, Švedska, Velika Britanija in podobno (Kozina 2013a, 80). Slovenija ima po teh podatkih torej dovolj veliko količino ustvarjalnega kapitala, vprašanje, ki ostaja, pa je, ali znamo njegov potencial aktivirati in izkoristiti v polni meri. Marsikatera znamenja kažejo, da temu ni tako. K temu sklepu nas navaja predvsem značaj slovenske družbe, ki teži k izraziti egalitarnosti (Kozina 2013). Ustvarjalnost je pojav, ki za svojo uresničitev in razcvet med drugim potrebuje raznoliko okolje, v družbi enakosti pa ta pogoj ni ravno izpolnjen. V prihod-

nje bi morali torej večjo pozornost usmeriti v zagotavljanje razmer, ki bodo omogočale sproščanje ustvarjalnega potenciala, ki ga v Sloveniji vsekakor imamo na voljo.

Primerjava razlik v poklicni sestavi med regijami je razkrila, da so te med posameznimi deli slovenskega ozemlja precej velike. Na prvi pogled je opazna zlasti razlika med manj razvito vzhodno in razvitejšo zahodno Slovenijo, poglobljena analiza pa sporoča naslednje ugotovitve. Ustvarjalni poklici prevladujejo v Osrednji Sloveniji. V njeni okolici (Dolenjska, Gorenjska, Goriška in Savinjsko-Koroška regija) so nadpovprečno zastopani predvsem proizvodni poklici. Storitveni poklici so najbolj značilni za Primorsko, kmetijski pa za severovzhodno Slovenijo (Pomurje in Podravska regija).

Spremembe v obsegu delovno aktivnega prebivalstva v zadnjem desetletju nakazujejo, da se je ta v posamezni regiji povečeval v skladu z njeno razvitostjo. Primerjava regionalnih sprememb v poklicni sestavi pa razkriva, da v tem oziru izstopa zlasti Pomurje, ki razvojno očitno zaostaja za vsemi ostalimi regijami. Med ostalimi regijami do bistvenih sprememb v poklicni sestavi v preučevanem obdobju ni prišlo. To pomeni, da se regionalne razlike iz tega vidika niso zmanjšale, kar v prihodnje terja določen premislek in ukrepanje.

6 Viri in literatura

- Anketa o delovni sili. Statistični urad Republike Slovenije. Ljubljana, 2012.
- Bole, D. 2004: Daily Mobility of Workers in Slovenia. *Acta Geographica Slovenica* 44-1. Ljubljana.
- Bole, D. 2008: Ekonomska preobrazba slovenskih mest. Ljubljana.
- Boschma, R. A., Fritsch, M. 2009: Creative Class and Regional Growth: Empirical Evidence from Seven European Countries. *Economic Geography* 85-4. Worcester MA.
- Florida, R. 2002: *The Rise of the Creative Class: and how it's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*. New York.
- Fritsch, M., Stützer, M. 2007: *Die Geographie der Kreativen Klasse in Deutschland*. Raumforschung und Raumordnung 65-1. Hannover.
- Hansen, H. K. 2007: *Technology, Talent and Tolerance – The Geography of the Creative Class in Sweden*. Lund.
- Kladnik, D., Gabrovec, M. 1998: Raba tal. *Geografski atlas Slovenije*. Ljubljana.
- Kladnik, D., Repolusk, P. 1998: Zaposlitvena sestava. *Geografski atlas Slovenije*. Ljubljana.
- Klemenčič, M. 1989: Družbenogospodarski prehod v Sloveniji. Dela 6. Ljubljana.
- Kozina, J. 2010: *Prometna dostopnost v Sloveniji*. Ljubljana.
- Kozina, J. 2013: *Ustvarjalnost v Sloveniji – neaktiviran razvojni potencial? Zbornik O ustvarjalnosti*. Ljubljana. (v tisku)
- Kozina, J. 2013a: *Živiljenjsko okolje prebivalcev v ustvarjalnih poklicih v Sloveniji*. Doktorska disertacija, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Lavtar, R. (ur.) 2004: *Dokumenti in študije o pokrajinah v Sloveniji 2000–2004*. Ljubljana.
- Lorenzen, M., Vaarst Andersen, K. 2007: *The Geography of the European Creative Class: A Rank-Size Analysis*. Medmrežje: <http://www3.druid.dk/wp/20070017.pdf> (28. 1. 2013).
- Medmrežje 1: http://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/publikacije/pr/2013/POR_2013s.pdf (1. 7. 2013).
- Medmrežje 2: http://www.asociacija.si/slo/wp-content/uploads/2013/04/DRPi_prvi_osnutek-1.pdf (1. 7. 2013).
- Medmrežje 3: <http://www.stat.si/klasje/klasje.asp> (13. 4. 2012).
- Medmrežje 4: <http://www.ilo.org/public/english/bureau/stat/isco/isco88/> (13. 4. 2012).
- Medmrežje 5: http://pxweb.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=0700910S&ti=&path=../Database/Dem_soc/07_trg_dela/05_akt_preb_po_regis_virih/01_07009_aktivno_preb_mesecno/&lang=2 (15. 7. 2012).

- Medmrežje 6: http://www.ess.gov.si/trg_dela/trg_dela_v_stevilkah/registrirana_brezposelnost (15. 7. 2012).
- Plut, D. 1999: Regionalizacija Slovenije po sonaravnih kriterijih. Geografski vestnik 71. Ljubljana.
- Pogačnik, A., Ravbar, M. 2002: Oris možnih regionalizacij Slovenije in predlog optimalne variante. IB revija 36-1. Ljubljana.
- Ravbar, M. 1997: Slovene Cities and Suburbs in Transformation. Acta Geographica 37. Ljubljana.
- Ravbar, M., Bole, D. 2007: Geografski vidiki ustvarjalnosti. Georitem 6. Ljubljana.
- Ravbar, M. 2009: Razvojni dejavniki v Sloveniji – ustvarjalnost in naložbe. Georitem 9. Ljubljana.
- Slavec, A. 1991: Razvoj industrije v Mariboru s posebnim poudarkom na razvojnih dejavnikih. Geografska problematika Severovzhodne Slovenije. Ljubljana.
- Statistični register delovno aktivnega prebivalstva. Statistični urad Republike Slovenije. Ljubljana, 2012.
- Strategija razvoja Slovenije. Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj. Ljubljana, 2005.
- Vrišer, I. (ur.) 1999: Pokrajine v Sloveniji. Ljubljana.
- Vrišer, I. 1999a: Regionalizacija Slovenije in regionalni razvoj. Zbornik referatov. VI. dnevi slovenske uprave, zbornik referatov. Ljubljana.

PROŽNOST PROSTORSKIH SISTEMOV V PRIMERU KRIZNIH DOGODKOV

dr. Blaž Komac, Lucija Lapuh, dr. Janez Nared, dr. Matija Zorn

Geografski inštitut Antona Melika, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Gosposka ulica 13, 1000 Ljubljana
blaz.komac@zrc-sazu.si, lucija.lapuh@zrc-sazu.si, janez.nared@zrc-sazu.si, matija.zorn@zrc-sazu.si

UDK: 91:504.4
91:338.48

IZVLEČEK

Prožnost prostorskih sistemov v primeru kriznih dogodkov

V prispevku obravnavamo koncept gospodarske prožnosti in prožnosti v primeru naravnih nesreč, razmerje med prožnostjo in ranljivostjo, pojasnjujemo, kaj vpliva na prožnost, ter v osrednjih poglavjih na dveh povsem različnih primerih (naravna nesreča in okrevanje v turizmu) predstavljamo prožnost družbe ob kriznem dogodku. Izhodišče raziskave je vrnitev na stanje pred motnjo, pri čemer ocenjujemo časovni in finančni vidik, za podrobnejšo preučitev prožnosti ter vzvodov za njeno povečevanje pa bi bila potrebna obsežnejša raziskava.

KLJUČNE BESEDE

prožnost, ranljivost, ekonomska geografija, naravne nesreče, recesija, turizem, Slovenija

ABSTRACT

Spatial system resilience in the case of crisis events

This article addresses the concept of economic resilience and resilience in the case of natural disasters, and the relationship between resilience and vulnerability. It explains what influences resilience, and, in its central part, uses two completely different cases (a natural disaster and tourism recovery) to present social resilience during a crisis event. The starting point of the research is the return to the state before a disturbance, whereby time and financial aspects are evaluated. More extensive study is necessary for a more detailed investigation of resilience and the means for increasing it.

KEY WORDS

resilience, vulnerability, economic geography, natural hazards, recession, tourism, Slovenia

1 Uvod

Ljudje so se že od nekdaj skušali obvarovati pred naravnimi ali človeško pogojenimi kriznimi dogodki. Skrb pred tovrstnimi dogodki se je po mnenju Christmanna in Iberta (2012) v današnjem času še povečala, saj se je oblikovalo mnenje, da je mogoče številne preprečiti. Naravne nesreče in gospodarsko nazadovanje povečujejo ranljivost (*vulnerability*) območij, hkrati pa spodbujajo prilagajanje in večjo prožnost (*resilience*) (Christopherson in sodelavci 2010).

V prispevku uvodoma (poglavje 2) obravnavamo prožnost, njeno razmerje do ranljivosti, pojasnjujemo, kaj nanjo vpliva, ter v osrednjih poglavjih na dveh povsem različnih primerih (naravna nesreča (poglavje 3) in okrevanje v turizmu (poglavje 4) predstavljamo prožnost družbe ob kriznem dogodku.

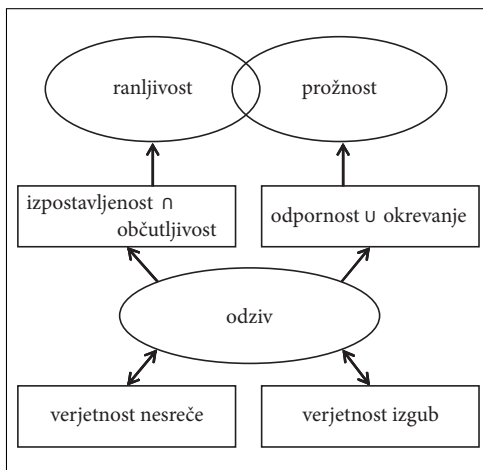
2 Koncept prožnosti

Pojem prožnost (lat. *resilio*, ang. *resilience*) so prvotno uporabljali v ekologiji, fiziki in psihiatriji (Manyena 2006), danes pa se uporablja predvsem pri naravnih nesrečah in družbenih pojavih. Leta 1973 je Holling prožnost definiral kot »... možnost sistema, da ob spremembah še nadalje obstoji.« (Galderisi in Ferrara 2013, 849). Sledile se definicije različnih avtorjev (glej Zhou in sodelavci 2010, 23–24), ki pa po večini ne odstopajo od tega koncepta. Sam izraz je sicer precej starejši, kot je pokazal Alexander (2013), in se pojavlja že pri rimskih piscih.

V naravi se je prožno telo zmožno vrniti v svoje prvotno stanje in pretvoriti od zunaj vneseno energijo v svojo ponovno zgradbo (Petrešin-Bachelz 2013). Prožnost predstavlja največjo obremenitev, ki še ne spremeni obstoječe oblike (medmrežje 1). Ločimo prožnost pri naravnih nesrečah in drugih nevarnostih ter gospodarsko prožnost (medmrežje 2). Prožnost je lahko razumljena kot sposobnost ekosistema, skupnosti ali družbe, da absorbira šok oziroma motnjo (Folke 2006), se ji prilagodi in opomore, oziroma ne spremeni svojih bistvenih lastnosti (Manyena 2006), hkrati pa še vedno ohranja svojo funkcijo (Raco in Street 2012).

Ranljivost se pojmuje kot občutljivost, prožnost pa kot sposobnost prilagoditve sistema (Christmann in Ibert 2012). Ranljivi sistemi ob motnji doživljajo nepopravljivo škodo (Raco in Street 2012).

Ranljivost pred naravnimi nesrečami je odvisna od značilnosti ljudi in skupnosti, od njihove zmožnosti preprečevanja, obvladovanja in obnove (Wisner in sodelavci 1994). Pomembna je zveza med družbenim sistemom in naravnim dogodkom (Zehetmair 2012). Od 90ih let prejšnjega stoletja je na

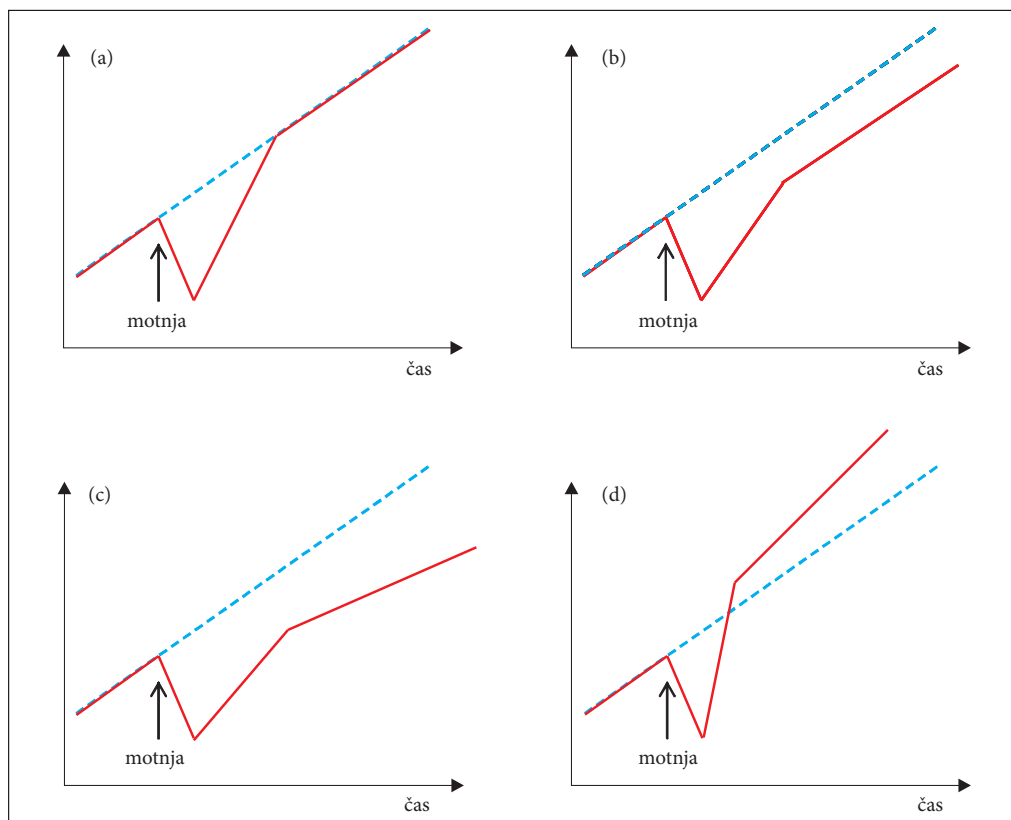
Slika 1: »Odnos« med prožnostjo in ranljivostjo, kot jo razumejo Zhou in sodelavci (2010, 26).

področju naravnih nesreč prožnost pridobivala na pomenu in začela konkurirati izrazu ranljivost, predvsem zaradi njenega pozitivnega pomena, ki je na primer pri ranljivosti izrazito negativna. Oblikovali sta se dve šoli, ki različno razumeta »odnos« med obema izrazoma (Galderisi in Ferrara 2013): (1) prožnost kot nasprotje ranljivosti, (2) prožnost in ranljivost kot samostojna, a prepletajoča se procesa (slika 1).

Gospodarska ranljivost je opredeljena kot izpostavljenost gospodarstva zunanjim motnjam, zaradi odprtosti gospodarstva. Pripisujemo jo notranjim posebnostim gospodarstva, ki vplivajo na izpostavljenost države/regije zunanjim motnjam (Briguglio in sodelavci 2008).

Večjo prožnost ob izrednih dogodkih zagotavljajo skrb za infrastrukturo, oskrba z viri in zaščita pred ekstremnimi vremenskimi dogodki. Pri tem pomembno vlogo igra prostorsko planiranje (Birkmann in sodelavci 2012).

Prožnost je sposobnost gospodarstva, da se »upre« zunanjim gospodarskim motnjam oziroma jih premaga (medmrežje 2). Martin (2012) meni, da je sposobnost prilagajanja regionalnega gospodarstva v času recesije odvisna od lastnosti gospodarstva pred recesijo. Nekatera gospodarstva, ki so podvržena motnjam, so sposobna okrevati hitreje kot druga (slika 2). Pretekle odločitve vplivajo na sposobnost prilagajanja novim razmeram.

Slika 2: Odzivi regionalnih gospodarstev ob recesiji (Simmie in Martin 2010): a) po motnji vrnitev na prejšnje razvojne poti; regija zdrži negativen zunanji gospodarski vpliv oziroma se mu izogne in ohrani stanje pred spremembo – ravnovesje; b) in c) regija ne doseže razvoja pred motnjo – ostane na nižji razvojni poti; se premakne na novo stanje; d) regija si po motnji opomore – razvoj je uspešnejši kot pred motnjo.

Kot navaja Martin (2012) je regionalna gospodarska prožnost v literaturi na splošno opredeljena na tri načine:

- inženirska prožnost (*engineering resilience*) kot neoklasičen pristop, ki poudarja vrnitev v ravnovesno stanje pred recesijo. Poudarek je na odpornosti na motnjo in stabilnosti blizu ravnovesja;
- ekološka prožnost (*ecological resilience*) kot moč motnje, ki jo sistem lahko absorbira, preden je porušeno ravnovesje, zaradi katerega se le-ta premakne v drugo (novo) ravnovesno stanje;
- prilagoditvena oziroma evolucijska prožnost kot sposobnost sistema prestopiti spremembo oblike in funkcije, da bi zmanjšal vpliv motnje. Žarišče je v prilagoditveni sposobnosti sistema (Martin 2012).

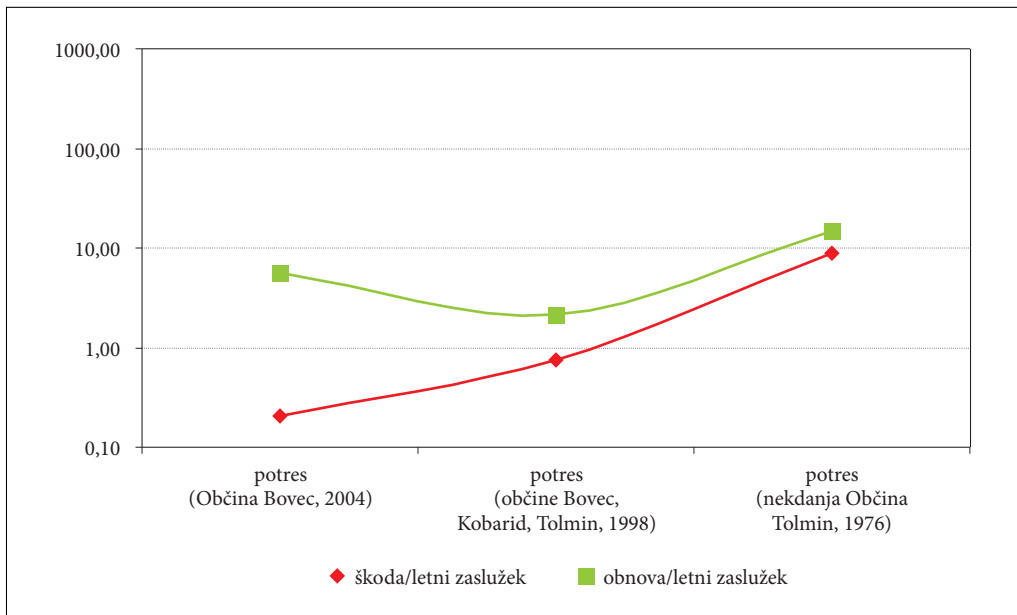
Družbeni dejavniki, ki po Matarriti-Cascante in Trejos-u (2013) vplivajo na prožnost, so: izobrazba, kultura, državljska vključenost, sposobnost komunikacije in organizacije, družbeni kapital, podpora in spremembe ter mreženje. Gospodarski dejavniki vključujejo kapital in njegovo porazdelitev, lastništvo podjetij, dostopnost do denarnih sredstev ter raznovrstnost lokalnega gospodarstva (Matarrita-Cascante in Trejos 2013).

Tradicionalne teorije razvoja omenjajo, da je prožnost večja tam, kjer je gospodarska rast razširjena med različne sektorje (Raco in Street 2012).

Danes se promovira koncept planiranja prožnosti (*resilience planning*) kot orodja za ekonomsko in socialno oživitev prostora (Birkmann in sodelavci 2012).

3 Prožnost in naravne nesreče na primeru Loga pod Mangartom

Log pod Mangartom je gručasto naselje na desnem bregu Koritnice v zahodni Sloveniji. Novembra 2000 ga je prizadel drobni tok (Komac 2001; Zorn in Komac 2002; Komac in Zorn 2007). V poglavju predstavljamo učinek tega pojava na gorsko pokrajino z vidika njene prožnosti, ki jo primerjamo z učinki nekaterih drugih naravnih nesreč v regiji in po svetu.

Slika 3: Razmerje (ordinata) med letnim zaslužkom prebivalcev in škodo ter obnovo ob različno velikih naravnih nesrečah.

Drobirski tok je povzročil za 31,7 milijonov evrov škode. Obnova po nesreči je trajala celo desetletje, vaščani pa so v nesreči izgubili zaslužek dveh generacij.

Poleg tega so Zgornje Posočje v zadnjih desetletjih prizadeli trije potresi (Kristan 2003; Vidrih 2008). Leta 1976 sta potresa z magnitudo 6,5 in 6,1 povzročila za 785 milijonov evrov škode. Obnova je bila ocenjena na 520 milijonov evrov. Škoda zaradi potresa z magnitudo 5,6, ki je leta 1998 prizadel Zgornje Posočje, je obsegala 30 milijonov evrov; 40 % sredstev za obnovo stavb so prispevali prebivalci in podjetja sami. Bovško je leta 2004 stresel potres z magnitudo 4,9, ki je povzročil za 2,6 milijona evrov škode. Obnovo v višini 68 milijonov evrov je financirala država.

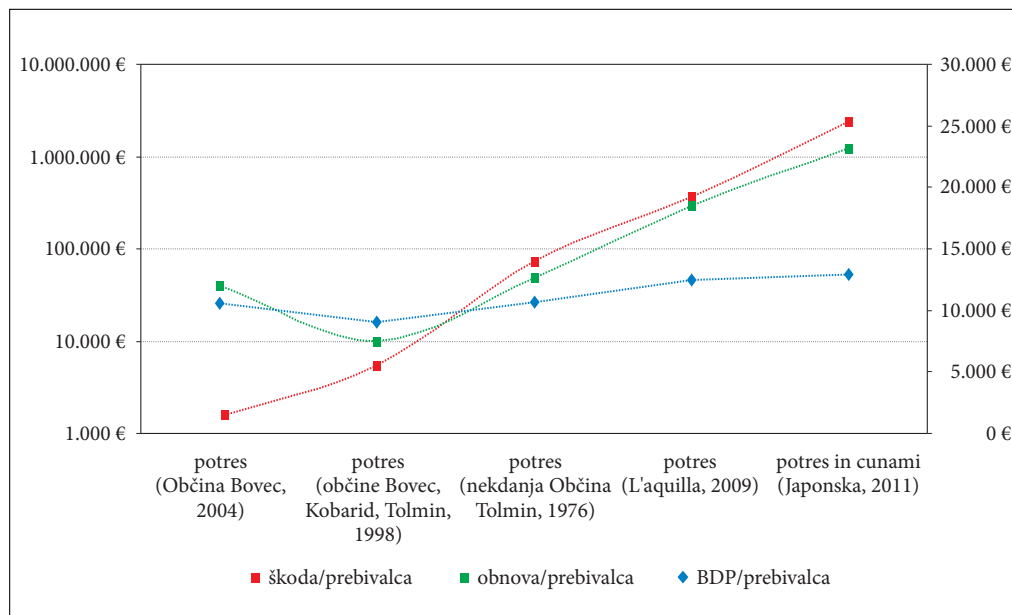
V nadaljevanju bomo to naravno nesrečo primerjali s potresi različne magnitude, za katere smo v literaturi lahko pridobili vsaj okvirne podatke o povzročeni škodi in vrednosti obnove. Italijansko naselje L'Aquila je leta 2009 stresel potres z magnitudo 5,9, ki je povzročil za 12 milijard evrov škode (Cecić in Godec 2010). Potres z magnitudo 9 na Japonskem leta 2011, ki mu je sledil cunami, pa je glede na skoraj dvestomilijardno dolarsko škodo največja naravna nesreča v zadnjih slabih dveh desetletjih na svetu (prim. Zorn in Komac 2011; Zorn, Ciglič in Komac 2012).

Potresi v Sloveniji v letih 2004, 1998 in 1976 so prizadeli 3000, 10.000 oziroma 20.000 prebivalcev, potres v L'Aquili 66.000 in potres na Japonskem 150.000 prebivalcev. Škoda pri omenjenih potresih je obsegala 0,2–10 letnih dohodkov, drobirski tok pa je letne dohodke prebivalcev Loga pod Mangartom presegal kar za 60 krat (slika 4).

Majhne skupnosti v odročnih, gospodarsko manj razvitih krajih s šibko infrastrukturo same težko nosijo breme večjih naravnih nesreč. Podobno velja tudi za manjše države (preglednica 1).

Mejna nosilnost prostorskih sistemov v slovenskih alpskih pokrajinah po modelu, ki vključuje uporabljene primere (podatki o številu prebivalcev, škod in obnovi), je približno 25 % letnih dohodkov.

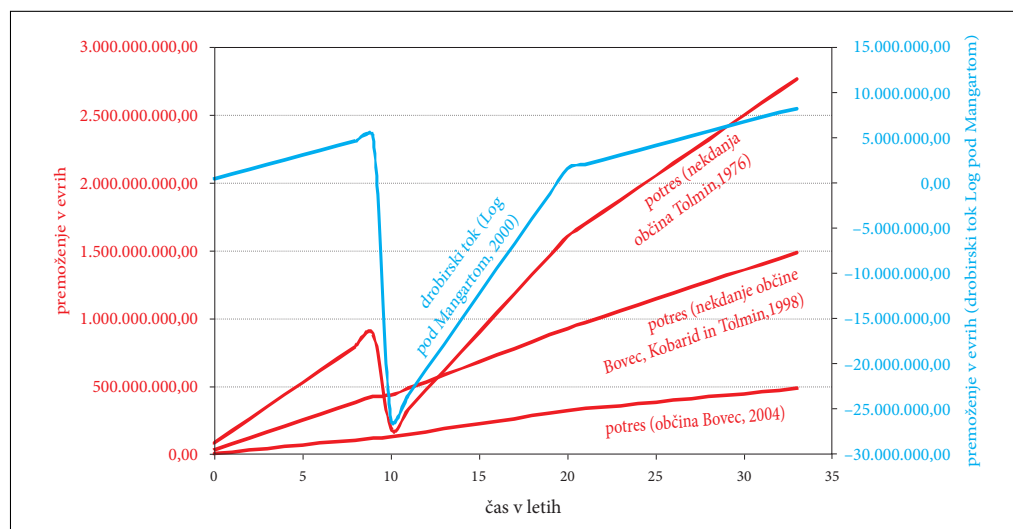
Model učinka naravnih nesreč v različnih prostorskih sistemih (ob upoštevanju letnega zaslužka prebivalcev, škode in desetletje trajajoče obnove) pokaže, da pride ob zunanji pomoči do vzpostavitve enakega ali vsaj podobnega gospodarskega položaja, kot je bil pred nesrečo, običajno že v nekaj letih.

Slika 4: Primerjava vrednosti škode, sredstev za obnovo in državni bruto domači proizvod (BDP) na prebivalca ob različno velikih naravnih nesrečah.

Preglednica 1: Majhne (predvsem otoške) države so ranljive predvsem zaradi vremenskih neurij. Razmerje škod glede na BDP po izrednih dogodkih, kot jih kaže preglednica, močno vpliva na razvoj držav. Honduras naj bi zaradi orkana leta 1998 zaostal v razvoju za vsaj dvajset let (Guha-Sapir, Hargitt in Hoyois 2004, 43–44).

država	leto	naravna nesreča	škoda v odstotku BDP preteklega leta
Sveta Lucija	1988	orkan	413
Mongolija	1996	požar	192
Vanuatu	1985	tropski ciklon	139
Samoa	1991	tropski ciklon	138
Dominika	1979	orkan	99
Mongolija	2000	zimsko neurje	97
Saint Kitts in Nevis	1995	orkan	89
Samoa	1990	tropski ciklon	62
Nikaragva	1998	orkan	51
Honduras	1998	orkan	42
Belize	2000	orkan	39
Tonga	1982	tropski ciklon	34
Zimbabve	1982	suša	31
Jemen	1996	poplava	28
Gvatemala	1976	potres	27
Salvador	1986	potres	27
Nepal	1987	poplava	26

Slika 5: Model, po katerem izbrano regijo po desetih letih s povprečnimi prihodki prizadene naravna nesreča, ki povzroči padec vrednosti premoženja, v naslednjem desetletju pa zaradi učinkov obnove sledi strmejša rast prihodkov. Na sekundarni osi so z negativnimi vrednostmi prikazani podatki za drobirski tok v Logu pod Mangartom. V modelu so uporabljeni podatki o povprečnih prihodkih ter realne vrednosti o škodi in obnovi, ki traja deset let.

Izjema je drobirski tok v Logu pod Mangartom, kjer bo do vzpostavitve stanja pred nesrečo kljub izdatni pomoči potrebnih skoraj 20 let (slika 5). Pri tem poudarjamo, da ni nujno, da so dohodki prebivalcev po naravni nesreči enaki, kot so bili pred njo (Simmie in Martin 2010).

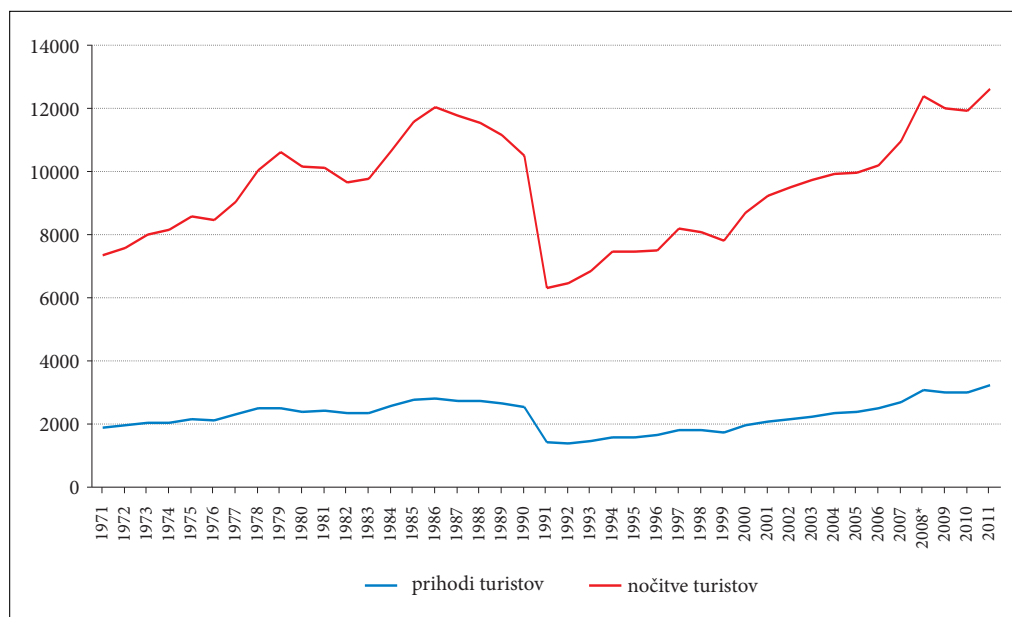
4 Prožnost in turizem v poosamosvojitvenem obdobju

Spremenjen geopolitični položaj po slovenski osamosvojitvi in prehod s planskega v tržno gospodarstvo sta korenito posegla v dotedanje ekonomske, prometne, kulturne, prebivalstvene in politične tokove, ki so vzdrževali takratno gospodarsko, naselbinsko in socialno strukturo Slovenije. Prekinjene vezi z drugimi deli nekdanje Jugoslavije so pomenile izgubo najpomembnejšega trga, zaradi česar so se številna podjetja, katerih proizvodnja je bila usmerjena na relativno nezahtevne jugoslovanske trge, znašla v težavah. Še posebej se je to pokazalo v turizmu, kjer so politična kriza in vojne povzročile velik upad prihodov in nočitev turistov (slika 6; Nared 2001; Cigale 2012).

Leta 1991 je število prihodov in nočitev turistov v Sloveniji padlo pod vrednosti, ki jih je slovenski turizem beležil na začetku sedemdesetih let preteklega stoletja. Kar šestnajst let je bilo potrebnih, da smo ponovno dosegli raven iz leta 1990, največje uspehe slovenskega turizma iz leta 1986 pa smo presegli šele leta 2008.

Pri turističnem okrevanju so bila posamezna turistična središča različno uspešna. Glede na tip turističnih krajev so bili najmanj prizadeti zdraviliški kraji, ki so raven iz leta 1990 z vidika prihodov presegli že po treh letih (leta 1993), z vidika nočitev pa po štirih (Statistični letopis ... 1995). Gorski kraji so za doseg ravnih iz leta 1990 potrebovali petnajst let (pri nočitvah sedemnajst), obmorski kraji pa z vidika prihodov deset let, z vidika nočitev pa kar osemnajst let (Statistični letopis ... 2012).

Razlike po posameznih tipih turističnih krajev so zagotovo povezane s strukturo gostov, pri čemer so v zdraviliških krajih prevladovali domači gosti. Tudi število tujih gostov pa je raven iz leta 1990 pre-

Slika 6: Prihodi in nočitve turistov med letoma 1971 in 2011 – v tisočih (Statistični letopis ... 2012; *od leta 2008 se uporablja spremenjena metodologija, zato podatki niso popolnoma primerljivi).

seglo že leta 1994, pri čemer je treba upoštevati, da so se leta 1992 med tuje turiste uvrstili vsi turisti iz novonastalih držav nekdanje Jugoslavije (Statistični letopis ... 1995). Tako so vzroki za različni uspeh posameznih tipov turističnih krajev zagotovo tudi v različni prožnosti ponudbe, tržnih strategijah, promociji, spremenjenih navadah turistov in zvišanju kupne moči ter podobnem.

Glede na to, da turizem povezuje številne gospodarske dejavnosti in ima enega največjih proizvodnih panožnih multiplikatorjev (na primeru Slovenije se ocenjuje na 1,8; Strategija ... 2002), je bila gospodarska škoda zaradi manjšega števila turistov in nočitev precejšnja.

V času okrevanja turizma (vračanje na število nočitev iz leta 1990), je bilo v Sloveniji 24.054.000 nočitev manj, kot bi jih bilo, če bi število nočitev ostalo na ravni iz leta 1990. Povedano drugače – izpad je primerljiv z nočitvami, ki jih turisti v Sloveniji opravijo v treh letih, in to kljub temu, da so bila v tem obdobju tudi leta gospodarskega razcveta in da je Slovenija z vstopom v Evropsko unijo postala bolj prepoznavna turistična destinacija.

Za ponazoritev izpada dohodka si lahko pomagamo s povprečnimi dnevnimi izdatki tujih turistov (preglednica 2), ki vključujejo vse izdatke turista med bivanjem v Sloveniji, in sicer za nastanitev, hrano ter pijačo v gostinskih objektih in trgovinah ter druge nakupe, za prevoz po Sloveniji, za rekreacijske in kulturne dejavnosti, igre na srečo, pri čemer Statistični urad Republike Slovenije opravlja raziskavo glede na tip turističnega kraja in glede na obdobje v letu (preglednica 2; Anketa ... 2009). Ker se povprečni izdatki med posameznimi meseci spreminjajo, prav tako pa so zajeti le tuji turisti, smo oceno naredili v razponu med najnižjo vrednostjo, ki velja za kampe, in najvišjo vrednostjo, ki velja za nočitve v hotelih aprila. Izračun je namenjen le ponazoritvi, saj se je poraba turistov med leti spreminjala, za natančnejši izračun pa bi bilo treba primerjati porabo in strukturo turistov po posameznih letih.

Izpad dohodka zaradi zmanjšanega turističnega obiska je v razponu med 1,1 in 3,9 milijarde evrov. Če uporabimo povprečno vrednost turistične potrošnje, ki sta jih za Ljubljano izračunala Sirše in Zakonjškova (2008), to je 147,49 evra na turista na dan, bi bil izpad dohodka slovenskega turizma v poosamosvojitvenem obdobju dobre tri in pol milijarde evrov.

Z vidika okrevanja panoge lahko ugotovimo, da so povprečne letne stopnje rasti nočitev v obdobju 1971–1986 ter obdobju 1991–2006 primerljive, oziroma so v obdobju po krizi celo nekoliko nižje (4,6 % : 3,9 % glede na izhodiščni leti). Skladno z ugotovitvami Simmie in Martina (2010) bi lahko posledice poosamosvojitvene krize v slovenskem turizmu umestili v model negativnih vplivov gospodarske motnje s trajnim znižanjem in stopnjo rasti, primerljivo obdobju pred krizo.

Turizem je močno odvisen od gmotnega položaja potencialnih turistov, zato je tesno povezan z uspešnostjo celotnega gospodarstva – gospodarskim razcvetom ali recesijo. Poleg tega je turizem odvisen od odločitev ljudi, na katere vplivajo poleg ekonomskih dejavnikov tudi navade, vrednote, socialni položaj ali razpoložljivi prosti čas (Nared 2005), zaradi česar so ukrepi, ki bi spodbujali turizem oziroma le-tega delali prožnega, toliko bolj zahtevni.

*Preglednica 2: Povprečni dnevni izdatki na tujega turista v hotelih in kampih po vrsti turističnega kraja ter skupaj za celo državo (po izbranih mesecih leta 2009; v evrih) (Anketa ... 2009; *manj natančna ocena).*

	hotel		kamp	
	april	junij–avgust	december	junij–avgust
skupaj	164,01	119,27	158,30	44,47
Ljubljana	139,19	118,72	117,62	–
zdraviliški kraji	120,67*	100,85	138,61	37,35
obmorski kraji	115,05	110,94	129,21*	38,47*
gorski kraji	135,11	112,03	135,06*	47,93
drugi turistični kraji	363,97	160,60	443,52	42,19*

5 Sklep

Koncept prožnosti je v splošnem razumljen kot koncept, ki se usmerja k vprašanju, kako se soočiti s hitrimi in nenadnimi, ter zato presenetljivimi spremembami (Kuhlicke 2013). Prožnost je močno povezana z zmožnostjo družbe (*social capacity*; na primer Kuhlicke in sodelavci 2013), da se sooča s takšnimi izzivi.

Koncept prožnosti danes zajema številna področja, tudi tako različna kot so naravne nesreče (poglavje 3) in turizem (poglavje 4). Kljub različnosti pojavov, je odziv družbe v obliki prožnosti primerljiv.

Odziv posameznih gospodarskih panog ali območij je lahko različen, zato ne moremo trditi, da bi bilo na primer okrevanje slovenskega turizma v drugačnih okoliščinah uspešnejše. Glede na to, da je šlo ob osamosvojitvi Slovenije za specifične razmere, upamo, da se tovrsten upad ne bo ponovil, je pa zagotovo z vidika pripravljenosti na drugačne krize smiselno razmišljati o ukrepih, ki bi spodbujali prožnost in hitrejšo okrevanje.

Podobno je tudi pri naravnih nesrečah, kjer smo primerjali višino škode z letnim zaslužkom prebivalcev, odprto pa ostaja vprašanje zagotavljanja večje prožnosti. Na eni strani lahko skušamo preprečevati antropogeno pogojene naravne nesreče in s preventivnimi ukrepi zmanjševati potencialno škodo, na podlagi preteklih izkušenj pa lahko dejavno pristopimo tudi k izboljšanju odziva na naravne nesreče na način, da bo odziv hitrejši, okrevanje pa bolj učinkovito.

Večjo prožnost na področju naravnih nesreč bi dosegli že z:

- doslednejšim prostorskim načrtovanjem oziroma izvajanjem zakonov,
- dolgoročno skrbjo za zniževanje ranljivosti posameznikov in različnih družbenih skupin (večja povezanosti ljudi, skrb za ranljive skupine),
- večjim poudarkom na preventivi (izobraževanje, raziskovanje in inovacije).

Podobne sklepe lahko povlečemo tudi v primeru gospodarstva:

- potreben je pregleden in prožen sistem načrtovanja, ki bo vključeval vrednotenje doseženih rezultatov in nenehno prilagajanje nastalim razmeram,
- skrbeti je treba za usposobljenost institucij in posameznikov, ki bodo sposobni zaznavati smernice razvoja in prepoznati razvojne priložnosti,
- vzpostaviti pa je treba tudi ustrezen krizni management in vzvode za hitro pomoč območjem in sektorjem v krizi, da bi s hitrimi posegi morebitne posledice kar najbolj ublažili.

6 Zahvala

Prispevek smo pripravili v okviru raziskovalnega programa Geografija Slovenije, ki ga financira Agencija Republike Slovenije za raziskovalno dejavnost, in aplikativnega projekta Povečanje učinkovitosti in aplikativnosti preučevanja naravnih nesreč s sodobnimi metodami, ki ga sofinancirata Agencija Republike Slovenije za raziskovalno dejavnost in Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

7 Viri in literatura

- Alexander, D. 2013: Resilience and disaster risk reduction: an etymological journey. *Natural Hazards and Earth System Sciences Discussions* 1-2. Katlenburg-Lindau
- Anketa o tujih turistih, Slovenija, 2009 – končni podatki. 2009, Statistični urad Republike Slovenije. Medmrežje: http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?ID=3165 (4. 7. 2013).
- Birkmann, J., Bach, C., Vollmer, M. 2012: Tools for resilient building and adaptive spatial governance. *Raumforschung und Raumordnung* 70-4. Heidelberg.
- Bruglio, L., Cordina, G., Farrugia, N., Vella, S. 2008: Economic vulnerability and resilience. *UNU-WIDER* 55. Helsinki.

- Cecić, I., Godec, M. 2010: Potres v L'Aquila (srednja Italija). *Ujma* 24. Ljubljana.
- Christmann, G. B., Ibert, O. 2012: Vulnerability and resilience in a socio-spatial perspective. *Raumforschung und Raumordnung* 70-4. Heidelberg.
- Christopherson, S., Michie, J., Tyler, P. 2010: Regional resilience: theoretical and empirical perspectives. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society* 3. Oxford.
- Cigale, D. 2012: Development patterns of Slovene tourist destinations. *Geografski vestnik* 84-1. Ljubljana.
- Folke, C. 2006: Resilience: the emergence of a perspective for social-ecological analysis. *Global Environmental Change* 16. New York.
- Galderisi, A., Ferrara, F. F. 2013: Resilience. *Encyclopedia of Natural Hazards*. Dordrecht.
- Guha-Sapir, D., Hargitt, D., Hoyois, P. 2004: Thirty years of natural disasters 1974–2003: The numbers. Bruselj.
- Holling, C. S. 1973. Resilience and stability of ecological systems. *Annual Review of Ecology and Systematics* 4. Palo Alto.
- Komac, B. 2001: Geografski vidiki nesreče. *Ujma* 14-15. Ljubljana.
- Komac, B., Zorn, M. 2007: Pobočni procesi in človek. *Geografija Slovenije* 15. Ljubljana.
- Kristan, M. 2003: Sistemska ureditev reševanja posledic elementarnih nesreč v Sloveniji. Diplomsko delo, Ekonomska fakulteta Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Kuhlicke, C. 2013: Resilience: a capacity and a myth: findings from an in-depth case study in disaster management research. *Natural Hazards* 67. Dordrecht.
- Kuhlicke, C., Steinführer, A., Begg, C., Bianchizza C., Bründl, M., Buchecker, M., De Marchi, B., Di Masso Tarditti, M., Höppner, C., Komac, B., Lemkow, L., Luther, J., McCarthy, S., Pellizzoni, L., Renn, O., Scolobig, A., Supramaniam, M., Tapsell, S., Wachinger, G., Walker, G., Whittle, R., Zorn, M., Faulkner, H. 2011: Perspectives on social capacity building for natural hazards: Outlining an emerging field of research and practice in Europe. *Environmental Science and Policy* 14-7. Exeter.
- Manyena, S. B. 2006. The concept of resilience revisited. *Disasters* 30-4. Oxford.
- Martin, R. 2012. Regional economic resilience, hysteresis and recessionary shocks. *Journal of Economic Geography* 12-1. Oxford.
- Matarrita-Cascante, D., Trejos, B. 2013: Community resilience in resource-dependent communities: a comparative case study. *Environment and Planning* 45. London.
- Medmrežje 1: http://bos.zrc-sazu.si/cgi/a03.exe?name=sskj_testa&expression=pro%C5%BEnost&hs=1 (3. 7. 2013)
- Medmrežje 2: http://www.espon.eu/export/sites/default/Documents/Projects/AppliedResearch/ECR2/ECR2_inception_report.pdf (21. 1. 2013).
- Nared, J. 2001: Regionalno-razvojna politika Slovenije in prostorski učinki zakona o spodbujanju razvoja demografsko ogroženih območij v Republiki Sloveniji. Diplomsko delo, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Nared, J. 2005: Spodbujanje turizma kot instrument trajnostnega regionalnega razvoja. *IB revija* 39-4. Ljubljana.
- Petrešin-Bachelz, N. 2013: O trienalu. *Prožnost; 7. trienale sodobne umetnosti v Sloveniji*. Medmrežje: <http://www.mg-lj.si/node/1091> (2. 7. 2013).
- Raco, M., Street, E. 2012. Resilience planning, economic change and the politics of post-recession development in London and Hong Kong. *Urban Studies* 49. Abingdon.
- Simmie, J., Martin, R. 2010: The economic resilience of regions: towards an evolutionary approach. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society* 3. Cambridge.
- Sirše, J., Zakonjšek, T. H. 2008: Analiza višine in strukture turistične potrošnje v Ljubljani. Mednarodni inštitut za turizem. Ljubljana. Medmrežje: <http://www.slideshare.net/visitljubljananaliza-strukture-in-viine-turistine-potronje-v-ljubljani-v-letu-2008> (4. 7. 2013).
- Statistični letopis Republike Slovenije 1995. Ljubljana, 1995.
- Statistični letopis Republike Slovenije 2012. Ljubljana, 2012.

- Strategija slovenskega turizma 2002–2006. Vlada Republike Slovenije, Ministrstvo za gospodarstvo. Ljubljana, 2002.
- Vidrih, R. 2008: Potresna dejavnost Zgornjega Posočja. Ljubljana.
- Wisner, B., Blaikie, P., Cannon, T., Davis, I. 2003. At Risk: natural hazards, people's vulnerability and disasters. Medmrežje: http://www.preventionweb.net/files/670_72351.pdf (3. 7. 2013).
- Zehetmair, S. 2012: Societal aspects of vulnerability to natural hazards. Raumforschung und Raumordnung 70-4. Heidelberg.
- Zhou, H., Wang, J., Wan, J., Jia, H. 2010: Resilience to natural hazards: a geographic perspective. Natural Hazards 53. Dordrecht.
- Zorn, M., Ciglič, R., Komac, B. 2012: Škoda in pokrajinski učinki večjih naravnih nesreč. Ujma 26. Ljubljana.
- Zorn, M., Komac, B. 2002: Pobočni procesi in drobirski tok v Logu pod Mangartom. Geografski vestnik 74-1. Ljubljana.
- Zorn, M., Komac, B. 2011: Škoda zaradi naravnih nesreč v Sloveniji in svetu med letoma 1995 in 2010. Acta geographica Slovenica 51-1. Ljubljana.

NOV PRISTOP K RAZVOJNEMU NAČRTOVANJU

Valentina Lavrenčič, Ines Lupše

Direktorat za prostor, Ministrstvo za infrastrukturo in prostor

Langusova ulica 4, 1535 Ljubljana

Valentina.Lavrencic@gov.si, Ines.Lupse@gov.si

UDK: 711.2(497.4)

IZVLEČEK

Nov pristop k razvojnemu načrtovanju

Prispevek podaja skupna izhodišča za izboljšanje povezovanja prostorskega in razvojnega načrtovanja na regionalni ravni, usmeritve za prostorski razvoj pri pripravi razvojnih dokumentov za naslednjo razvojno perspektivo 2014–2020 (Strategije razvoja Slovenije) in smernice s področja prostorskega razvoja za pripravo regionalnih razvojnih programov za obdobje 2014–2020. Podrobneje so predstavljeni povezanost nove generacije regionalnih razvojnih programov s prostorsko dimenzijo ter možnosti za sodelovanje in povezovanje občin z regionalnimi razvojnimi agencijami pri razvojnem načrtovanju na regionalni ravni.

KLJUČNE BESEDE

razvojno načrtovanje, prostorsko načrtovanje, regionalno načrtovanje, regionalni razvojni program 2014–2020

ABSTRACT

A new approach to development planning

This chapter presents starting points for improving the integration of spatial development planning at the regional level, gives guidelines for spatial development for the preparation of national development documents for the next programming period 2014–2020 (Slovenia's Development Strategy) and guidelines for spatial development for the preparation of regional development programmes 2014–2020. Details are representing the integration of spatial planning with a new generation of regional development programmes and the potential for cooperation and integration of municipalities with regional development agencies for development planning at the regional level.

KEY WORDS

development planning, spatial planning, regional planning, regional development programmes 2014–2020

1 Povezano prostorsko in razvojno načrtovanje

Država in lokalne skupnosti so pred novim izzivom oblikovanja integralnih ukrepov za zagon novega razvojnega ciklusa. Izhodišča za oblikovanje prihodnjih politik so na eni strani strategija Evropske Unije (EU) Evropa 2020 (medmrežje 1), Teritorialna agenda EU 2020 (medmrežje 2) ter Skupni strateški okvir EU (medmrežje 3), na drugi strani pa prostorski potenciali, ki jih oblikujejo specifične kombinacije gospodarskih, družbenih in okoljskih značilnosti v urbanih, ruralnih ali obmejnih območjih v Sloveniji.

Nekatere razvojne izzive, s katerimi se soočajo država in lokalne skupnosti bomo lažje rešili v skupnem dogovarjanju in oblikovanju integralnih prostorsko razvojnih rešitev. Glede na upravno razdelitev države se rešitev nakazuje v povezovanju prostorskega načrtovanja z razvojnim načrtovanjem na medobčinski/regionalni ravni, saj bi moral biti cilj predvsem celovit pristop k urejanju prostora.

S tem namenom je Vlada Republike Slovenije s sklepom imenovala Delovno skupino za oblikovanje načina povezovanja prostorskega načrtovanja z razvojnim načrtovanjem na regionalni ravni. Delovna skupina je oblikovala skupna izhodišča za izboljšanje povezovanja prostorskega načrtovanja z razvojnim načrtovanjem na regionalni ravni (medmrežje 4):

1. **Dolgoročna razvojna vizija države:** Edini dolgoročni razvojni dokument je Odlok o strategiji prostorskega razvoja Slovenije (2004, v nadaljnjem besedilu SPRS). Čeprav stanje v prostoru kaže na določene odklone od zastavljenih ciljev in prioritet, so generalne usmeritve še vedno ustrezne. Trajnostni ekonomski in prostorski razvoj bo lahko dosežen le z uskladitvijo Strategije razvoja Slovenije (SRS) s SPRS.
2. **SRS kot srednjeročni razvojni dokument države:** SRS je strateški srednjeročni dokument in določa cilje razvoja in strateške usmeritve za eno programsko obdobje. Pri pripravi SRS morajo biti za doseganje zelenega razvoja vključene tudi prostorske vsebine, povzete po SPRS. SRS skupaj s SPRS sta podlaga za vse razvojne politike, programe in akcijske načrte posameznih sektorjev.
3. **Regionalno načrtovanje:** Model je osnovan na povezovanju prostorskega načrtovanja z razvojnim načrtovanjem na regionalni ravni. Za vzpostavitev regionalnega prostorskega načrtovanja institucionalizacija regij (pokrajin) ni potrebna, na kar opozarjajo tudi priporočila Organizacije za gospodarsko sodelovanje in razvoj (OECD). Razvojno in prostorsko načrtovanje je smiselno povezati v okviru priprave regionalnih razvojnih programov za obdobje od 2014 do 2020 (v nadaljnjem besedilu RRP 2014–2020) na način, da bi RRP 2014–2020 vseboval tudi obvezni prostorski del. Ministrstvo, pristojno za prostor, opredeli vsebine, ki se jih nadalje izvaja skozi instrumente regionalne, lokalne in kohezijske politike, ter v postopku priprave RRP 2014–2020 prispeva regionalne smernice za prostorski razvoj na območju posamezne razvojne regije.
4. **Dogovor za razvoj regij:** V okviru dogovora za razvoj regij se za državo in občine pomembni razvojni projekti na območju razvojne regije tudi prostorsko uskladijo tako, da jih je na tej podlagi mogoče nadalje prostorsko načrtovati z državnimi prostorskimi načrti ali pa jih vključiti v ustrezne občinske in medobčinske prostorske akte.
5. **Sprememba prostorske zakonodaje:** Odsotnost ustreznih strateških prostorskih aktov je možno nadomestiti z umestitvijo prostorskih vsebin v razvojne dokumente na državni in lokalni (regionalni in občinski) ravni. V delu, ki se nanaša na prostorske akte občin, je treba Zakon o prostorskem načrtovanju (2007–2012) le dopolniti z določbami, kako upoštevati razvojne dokumente na lokalni ravni (občinski in regionalni) pri pripravi izvedbenega dela občinskega prostorskega načrta.

2 Usmeritve za prostorski razvoj v sklopu priprave razvojnih dokumentov za programsko obdobje 2014–2020

Pomembna podlaga za doseganje ciljev pametne, vključujoče in trajnostne rasti so prostorski potenciali, ki jih oblikujejo specifične kombinacije gospodarskih, družbenih in okoljskih značilnosti v urbanih, ruralnih ali obmejnih območjih.

V nadaljevanju so podane sintezne ugotovitve s področja prostorskega razvoja, ki temeljijo na naslednjih virih: Bartol in sodelavci 2011; Zavodnik Lamovšek 2011; medmrežje 5 in medmrežje 6.

Razvojna politika na področju prostora je usmerjena k večanju konkurenčnosti države na podlagi prostorskih potencialov tako, da spodbuja konkurenčnost urbanih središč in njihovega zaledja. Mesta in njihova širša urbana območja imajo v razvoju države ključno vlogo kot središča povezav, inovacij, ustvarjalnosti ter storitev, zato se tam ustvarja tudi največ delovnih mest. Predstavljajo razvojne pole, ki privlačijo kot poslovne lokacije ter lokacije za bivanje in delo in so zato ključnega pomena za uspešno izvajanje strategije Evropa 2020. V mestih se praviloma ustvari največji delež bruto domačega proizvoda in bodo posledično pomembno odločala o prihodnjem gospodarskem, družbenem in prostorskem razvoju Slovenije. Za uspešen razvoj Slovenije je pomembna tudi njihova vpetost v mednarodne prometne tokove ter dobra medsebojna povezanost v učinkovito omrežje. Pri tem je ključna dobra dostopnost mest z javnim potniškim prometom v mednarodnem (letalo, vlak) in regionalnem (vlak, avtobus) okviru ter vzpostavitev intermodalnih vozlišč med različnimi oblikami prometa. V funkcionalnem sodelovanju in partnerstvu z gravitacijskimi območji v Sloveniji in izven nje lahko mesta povečujejo konkurenčnost in produktivnost ter pozitivno vplivajo na zaledje. Za Slovenijo je značilen preplet relativno majhnih mest (oziroma veliko število majhnih naselij) in odprtega prostora z izjemno krajinsko raznolikostjo. Relativno dobra ohranjenost tega vzorca je velika primerjalna prednost Slovenije za bivanje in delo ter predstavlja endogeni razvojni potencial, ki ga lahko na partnerski način izkoristijo tako mesta kot podeželje. Partnerstva med mesti in podeželjem znotraj funkcionalnih urbanih območij se spodbuja z dopolnjevanjem in povezovanjem funkcij in vlog ter tako vzpostavlja vitalen in racionalen razvoj na celotnem območju funkcionalnih regij (Bartol in sodelavci 2011; Zavodnik Lamovšek 2011; medmrežje 5; medmrežje 6).

V mestih in mestnih naseljih živi v Sloveniji približno polovica prebivalstva. Čedalje več prebivalcev mest se iz mestnih središč seli na mestna obrobja (suburbanizacija) – na območja z manjšo gostoto prebivalstva oziroma na bližnje podeželje (peri-urbanizacija), kar poleg dviga življenjske ravni ter spremembe v družbeni strukturi povzroča neprestano povečevanje rabe zemljišč za stanovanjsko, poslovno in industrijsko rabo ter površin za infrastrukturo. Dnevna mobilnost je posebej izrazita v smereh avtocestnega križa, saj je gradnja avtocest, ki je v Sloveniji omogočila boljšo mobilnost delovne sile (vendar samo z avtomobilom), vplivala tudi na stalne selitve prebivalcev in na gradnjo stanovanj; slednja se je občutno povečala vzdolž avtocest, še posebej ob primorskem in dolenskem kraku. Ti pojavi čedalje bolj brišejo klasično delitev prostora na urbano in ruralno. Prebivalci suburbanih in peri-urbanih naselij ohranjajo mestni način življenja in prednosti življenja, ki jih nudijo mesta. Razpršeni razvoj nizke gostote na mestnem obrobju, ki je tesno povezan z vzorci dnevne mobilnosti v odvisnosti od avtomobila, ustvarja višje izpuste snovi in hrupa v okolje ter povzroča visoko energetske odvisnosti. Ob povečanju cen energije so zato v prednosti kompaktna mesta z učinkovitim javnim prometom, ki so odpornejša

Slika 1: Sprememba prebivalcev v naseljih z več kot 1000 prebivalci v obdobju 2000–2010

(SURs 2010, GURS; Ministrstvo za infrastrukturo in prostor, Direktorat za prostor: zasnova karte: Miklavčič T. 2012; kartografija: Fonda M. 2012). ► str. 50

Slika 2: Zasnova policentričnega urbanega sistema in razvoj širših mestnih območij

(Odlok o SPRs 2004). ► str. 51

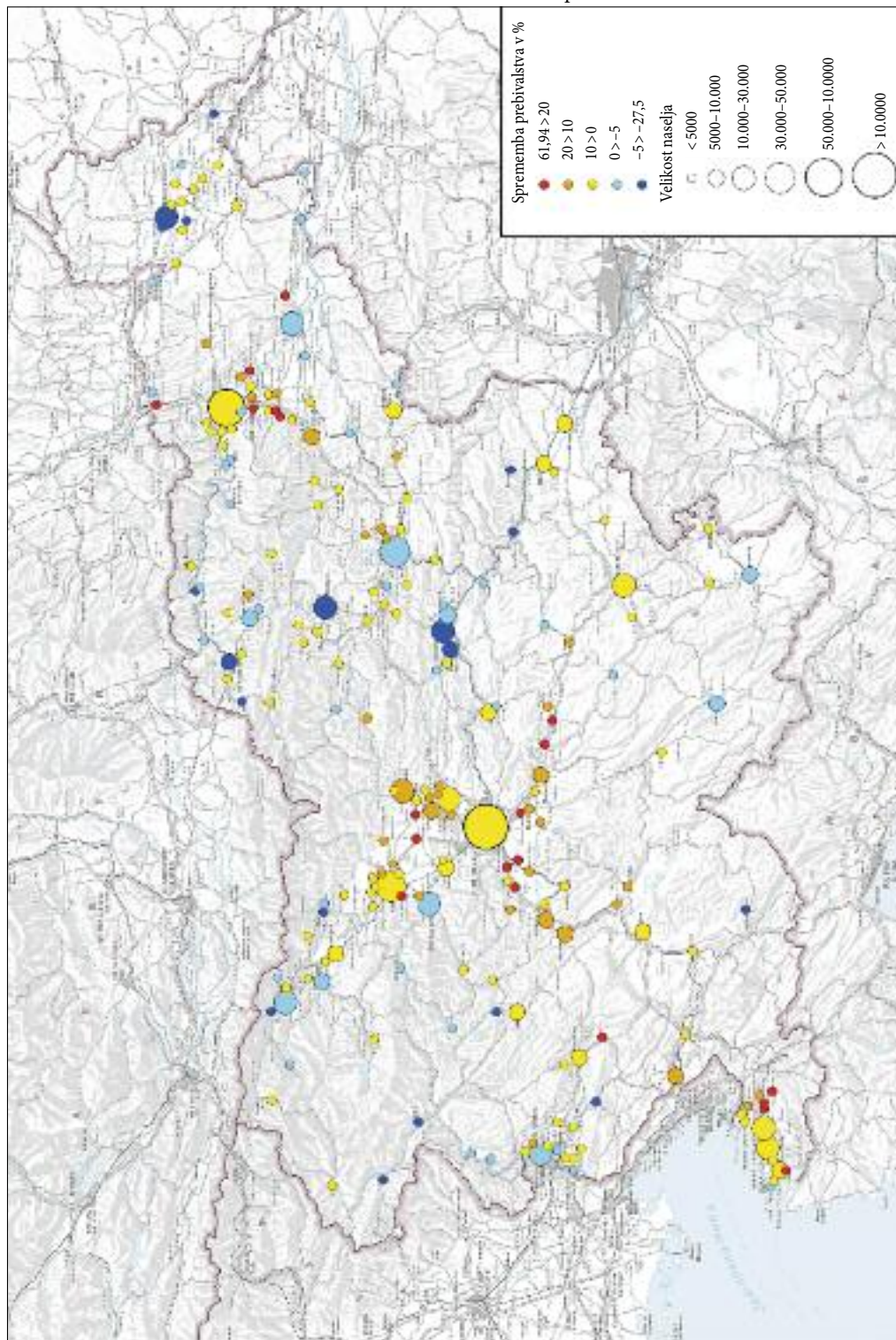
Slika 3: Sprememba gibanja prebivalcev v regionalnih središčih glede na leto 2002 (SURs 2010;

Pogačnik in sodelavci 2011). ► str. 52

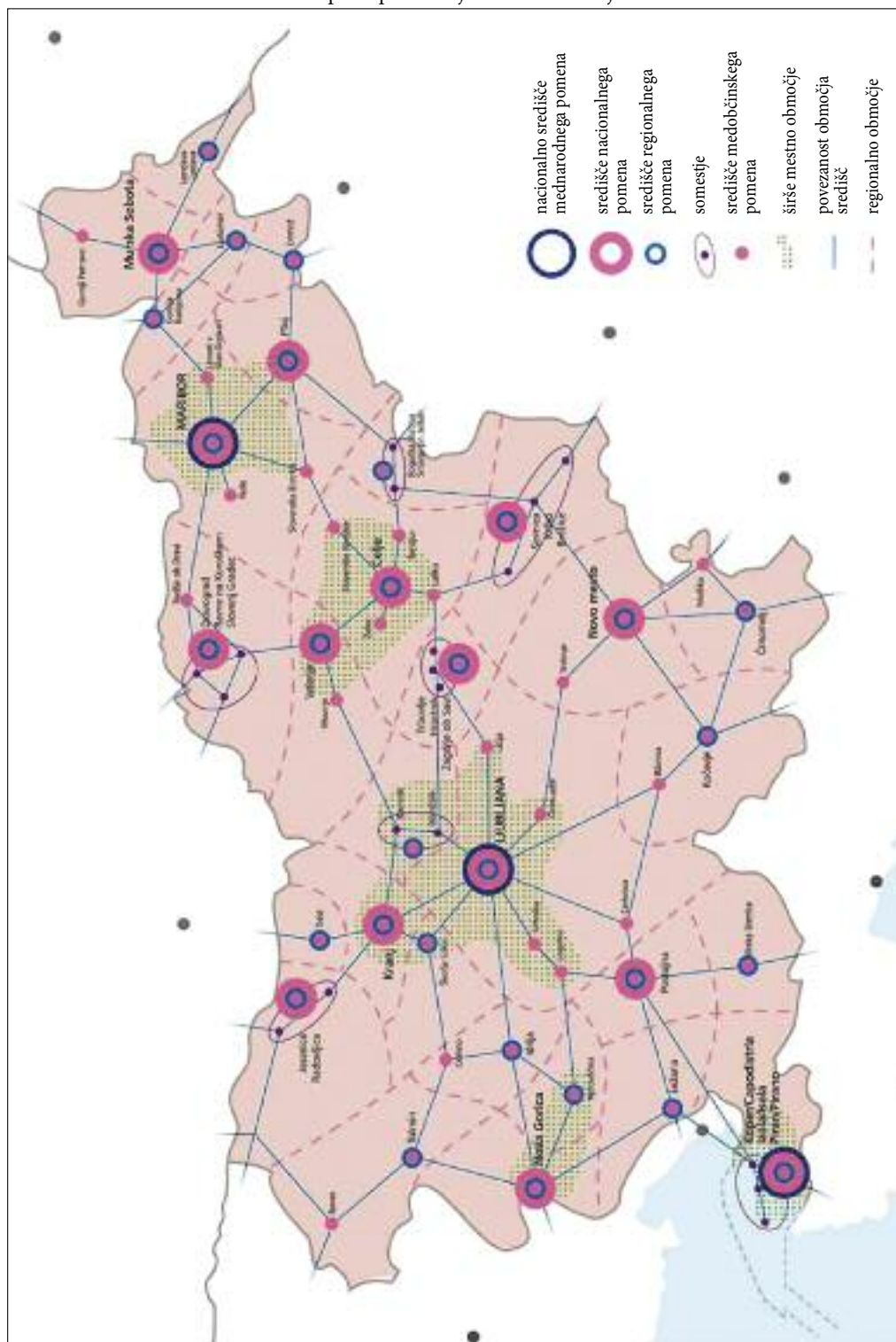
Slika 4: Prikaz delovne mobilnosti med slovenskimi občinami 2010 (Bartol in sodelavci 2011). ► str. 53

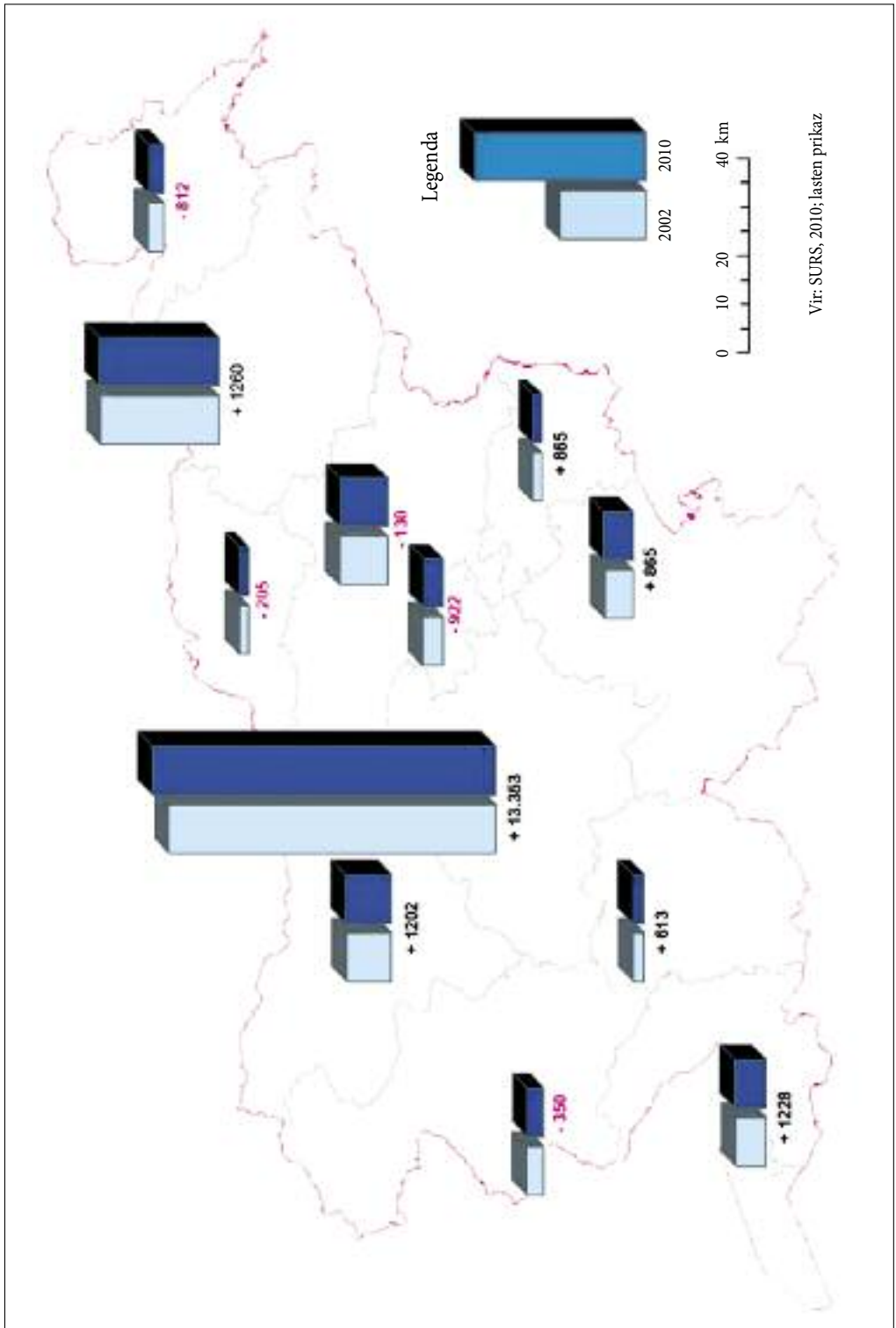
Slika 5: Območja dostopnosti po cestnem omrežju do središč z javnimi dejavnostmi najvišjega in višjega ranga (Pogačnik in sodelavci 2010). ► str. 54

Slika 6: Prikaz funkcionalnih urbanih območij (Zavodnik Lamovšek 2011; Odlok o SPRs 2004; Ministrstvo za infrastrukturo in prostor, Direktorat za prostor: zasnova karte: Bartol B. 2013; kartografija: Cvijanovič D. 2013). ► str. 55

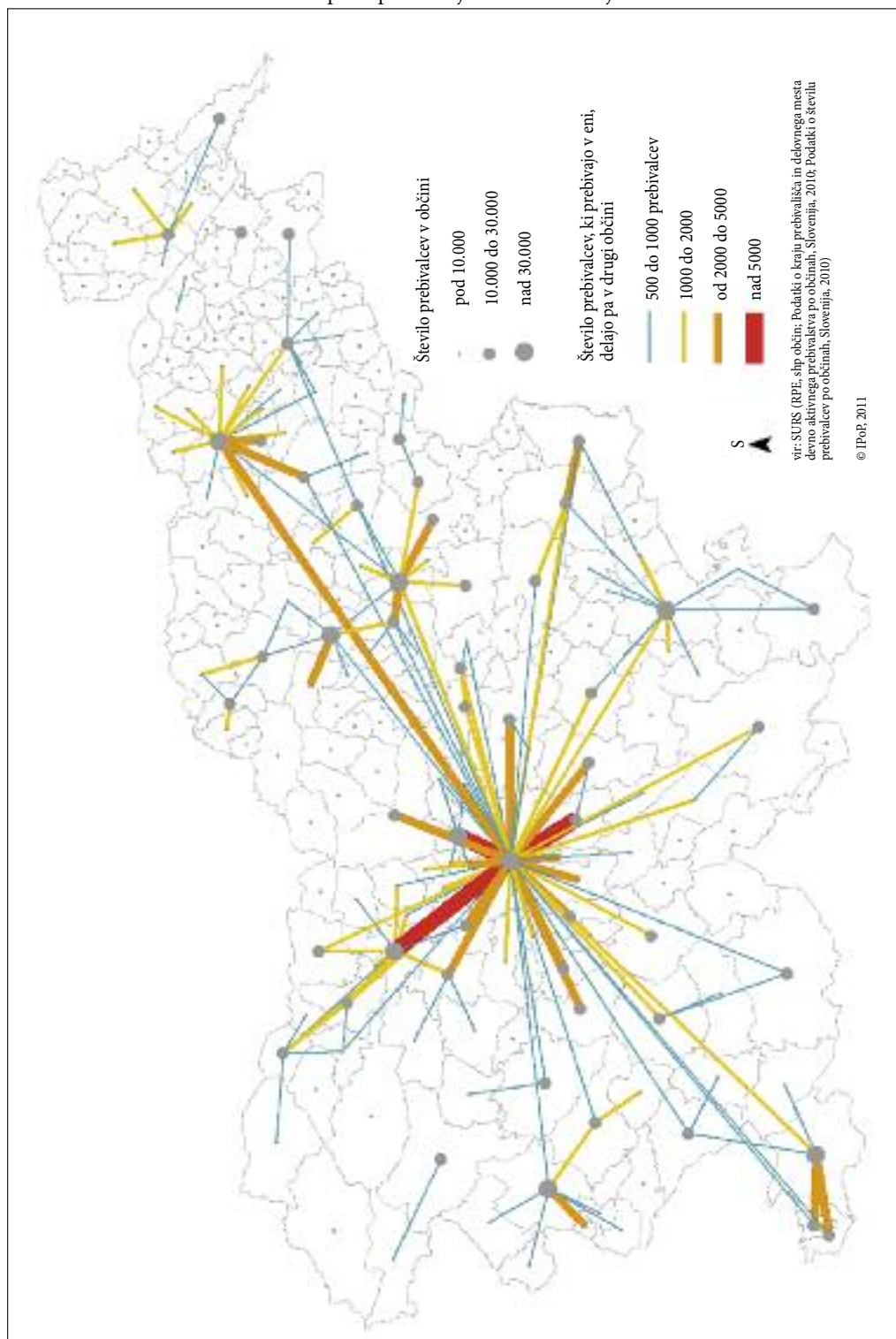

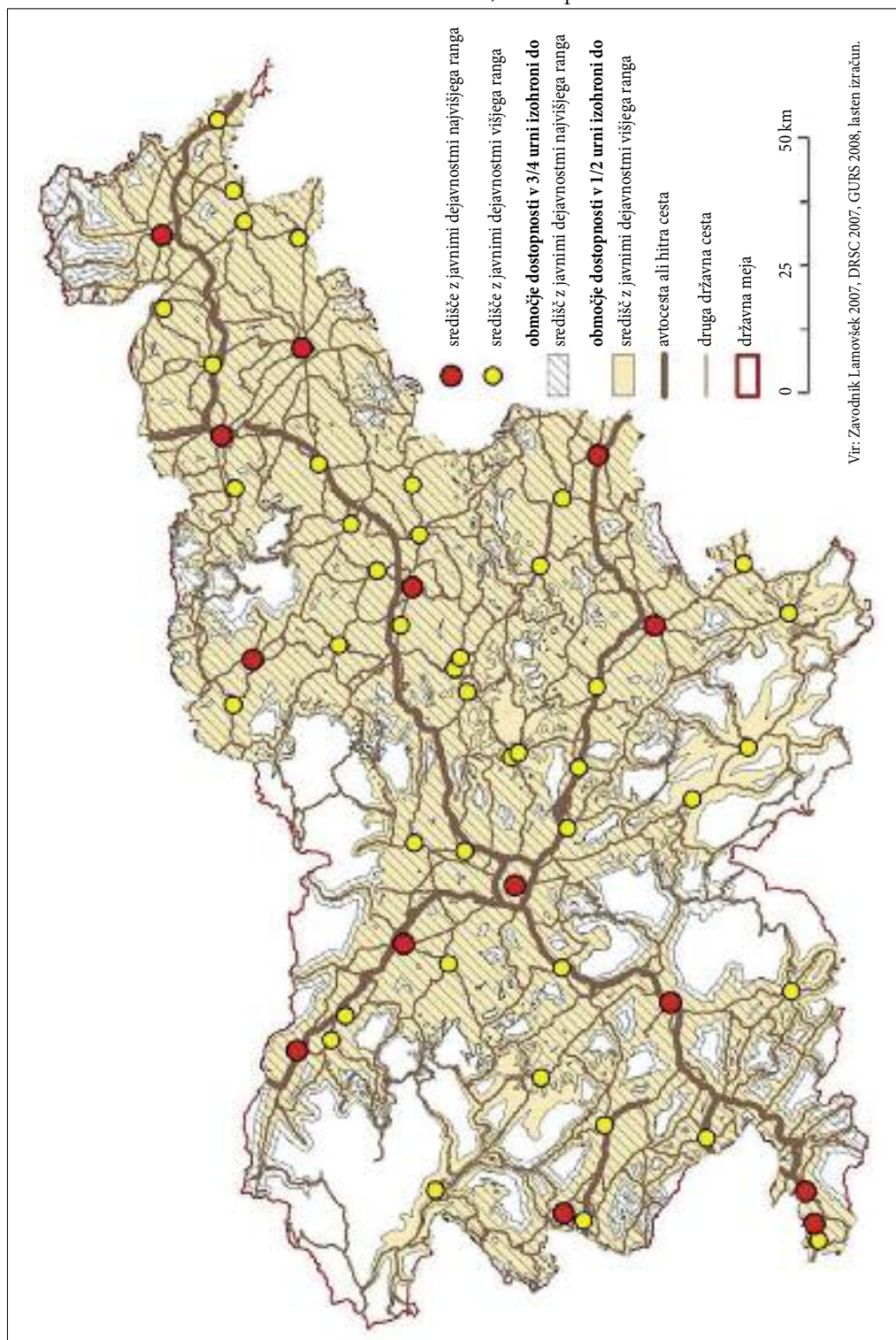
Nov pristop k razvojnemu načrtovanju

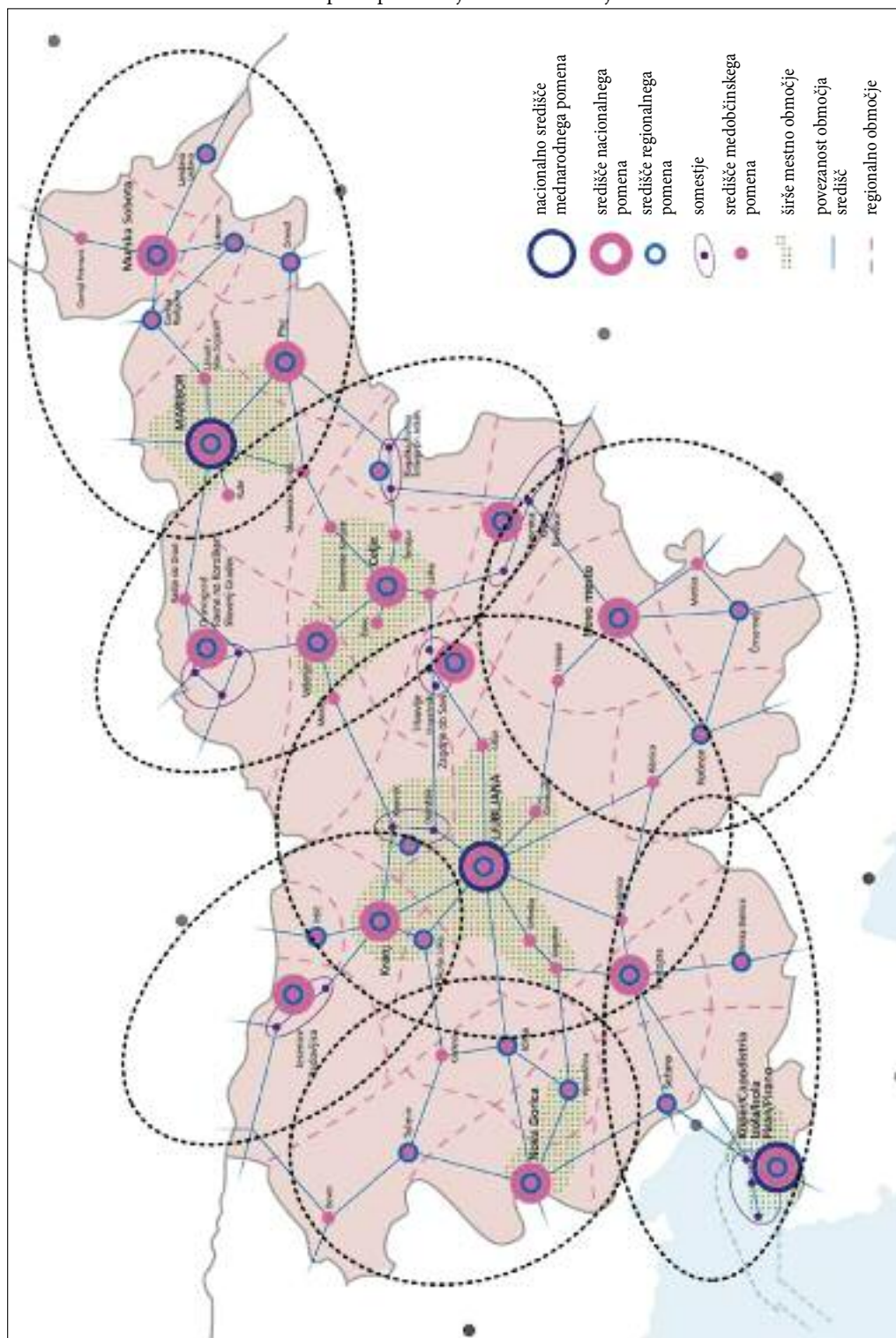

Nov pristop k razvojnemu načrtovanju

Nov pristop k razvojnemu načrtovanju

proti spremembam, ne pa območja razpršene gradnje nizke gostote (Bartol in sodelavci 2011; Zavodnik Lamovšek 2011; medmrežje 5; medmrežje 6).

SPRS opredeljuje petnajst središč nacionalnega pomena, od katerih imajo tri mednarodni pomen (Ljubljana, Maribor in Koper). SPRS tudi poudarja pomen obravnave priložnosti in problematike mest v njihovih širših funkcionalnih urbanih območjih. Pomembno vlogo ima glavno mesto države, ki lahko še posebej umesti Slovenijo v mednarodnem prostoru, ter s tem prispeva k njeni globalni konkurenčnosti. Podobno velja za drugi dve središči mednarodnega pomena, Koper in Maribor, pri čemer je globalno vlogo Koprata treba videti v navezavi na Ljubljano, medtem ko Maribor lahko krepi svoje konkurenčne prednosti zlasti v čezmejnem prostoru. Za tak preboj je nujno ustvarjanje ustreznih razmer – dograditev morske avtoceste, železniških povezav in intermodalnih vozlišč, ohranitev letalskih povezav in izboljšanje dostopnosti do čim večjega števila evropskih središč, pritegnitev globalnega gospodarskega kapitala ... Svojo vlogo imajo tudi središča v obmejnem prostoru, zlasti na vplivnih območjih velikih sosednjih mest – Trsta, Zagreba, Gorice, Gradca in Reke, ki lahko prispevajo h krepitvi vpliva na čezmejnem območju ali rešujejo probleme oskrbe teh območij (Bartol in sodelavci 2011; Zavodnik Lamovšek 2011; medmrežje 5; medmrežje 6).

Po najnovejših dognanjih se policentrični model urbanega razvoja, ki sloni na krepitvi središč, v Sloveniji ne uresničuje na predviden način. Strukturo urbanega sistema spreminja krepitev in povečevanje nekaterih funkcionalnih urbanih območij večjih središč, na kar vplivata pospešena dnevna mobilnost v smeri avtocestnega križa, zlasti z osebnimi avtomobili, ter močna suburbanizacija. Posledica tovrstnega razvoja je slabljenje bolj oddaljenih območij in tamkajšnjih urbanih središč ter krčenje storitev javnega pomena zaradi vsesplošne racionalizacije mrež in spremenjenih zahtev po njihovi dostopnosti (Bartol in sodelavci 2011; Zavodnik Lamovšek 2011; medmrežje 6).

Dejanski razvoj je šel v smer izoblikovanja manjšega števila večjih funkcionalnih regij, ki jih zaradi dostopnosti do delovnih mest in drugih funkcij označuje izrazita notranja medsebojna povezanost središč. Znotraj posamezne funkcionalne regije je lahko več središč nacionalnega in regionalnega pomena (Bartol in sodelavci 2011; Zavodnik Lamovšek 2011).

Središča z največjim številom prebivalcev so prepoznana kot težišča funkcijskih povezav znotraj funkcionalnih regij. Z učinkovitim povezovanjem urbanih središč znotraj funkcionalnih regij se izboljša uporaba prostorskih potencialov in omogoča doseganje ekonomije obsega. S povezovanjem lahko urbana središča širijo svoj vpliv tudi v bolj oddaljena območja. Tak model razvoja se je v zadnjih desetletjih v Evropi prevladujoč, saj prispeva k oživitvi gospodarstva na novih temeljih (zeleno in nizkoogljično gospodarstvo) (Bartol in sodelavci 2011; Zavodnik Lamovšek 2011).

Vlogo funkcionalnih regij lahko krepimo z integralnimi ukrepi na vseh ravneh, zlasti pa z izboljšanjem medsebojnega sodelovanja središč različnega ranga znotraj regije, z njihovo povezanostjo z oblikami javnega prometa, bolj kakovostnimi in bolj dostopnimi storitvami javnega pomena za prebivalstvo in gospodarstvo, povečanjem privlačnosti mestnih/urbanih središč, vključevanjem kulturne in krajinske identitete naselij v inovativne gospodarske priložnosti, krepitvijo večnivojskega upravljanja, e-uprave ter hkrati zmogljivosti javne uprave na različnih ravneh za pregledno in učinkovito vodenje razvojnih projektov (Bartol in sodelavci 2011; Zavodnik Lamovšek 2011; medmrežje 5; medmrežje 6).

Na podlagi sinteznih ugotovitev o prostorskem razvoju so bile ob upoštevanju evropskih razvojnih dokumentov: Evropa 2020 (medmrežje 1), Teritorialna agenda EU 2020 (medmrežje 2) ter Skupni strateški okvir EU (medmrežje 3), oblikovane in predlagane razvojne usmeritve za novo programsko obdobje.

2.1 Predlog in utemeljitev ključnih razvojnih usmeritev s področja prostora

Upoštevač splošno gospodarsko krizo in s prioriteten ciljem izvajanja strategije Evropa 2020 ter na podlagi ocene stanja in razvojnih zmogljivosti v prostoru so predlagane razvojne usmeritve utemeljene z vidika:

- doseganja večje privlačnosti Slovenije za naložbe (trajanje priprave za investiranje, varnost naložb, učinkovitost umeščanja v prostor);

- kapitalizacije prostorskih zmožnosti/potencialov;
- učinkovite rabe prostora (cenovno in prostorsko);
- energetske učinkovitosti in podpore prehodu na obnovljive vire energije; ter
- izboljšanja razmer za ustvarjanje delovnih mest in razvoj gospodarstva v mestih in širših urbanih območjih.

Razvojne usmeritve med drugim sledijo tudi evropskim ciljem na področju teritorialne kohezije, blaženja in prilagajanja na podnebne spremembe, učinkovitosti pri rabi virov (prostora, energije, voda, kmetijskih zemljišč ...), izboljšanju energetske oskrbe mest in naselij s poudarkom na obnovljivih virih energije ... ter tako prispevajo k izboljšanju privlačnosti lokacij.

Skladno s tem so predlagane naslednje razvojne usmeritve:

1. Bolj učinkovito načrtovanje in umeščanje prostorskih ureditev v prostor in prilagoditev prostorskih usmeritev (ključne aktivnosti: priprava prostorskih podlag za naložbe na državni; regionalni in lokalni ravni; sprostitev zemljišč na območju izvedenih državnih prostorskih načrtov; e-Prostor).
2. Večja prostorska konkurenčnost mest, privlačnost lokacij za gospodarstvo in doseganje ciljev prehoda v nizkoogljično in snovno učinkovito družbo na urbanih območjih (ključne aktivnosti: integralne urbano razvojne strategije, programi in projekti urbane prenovе).
3. Boljša ponudba in dostopnost do stanovanj za vse prebivalce (ključne aktivnosti: prenova stanovanjskega fonda, javna stanovanjska gradnja, zagotavljanje stanovanj ranljivejšim skupinam prebivalstva, prenos znanja in usposabljanje in podporne dejavnosti mrež in svetovanja).

3 Prostorske vsebine na regionalni/medobčinski ravni

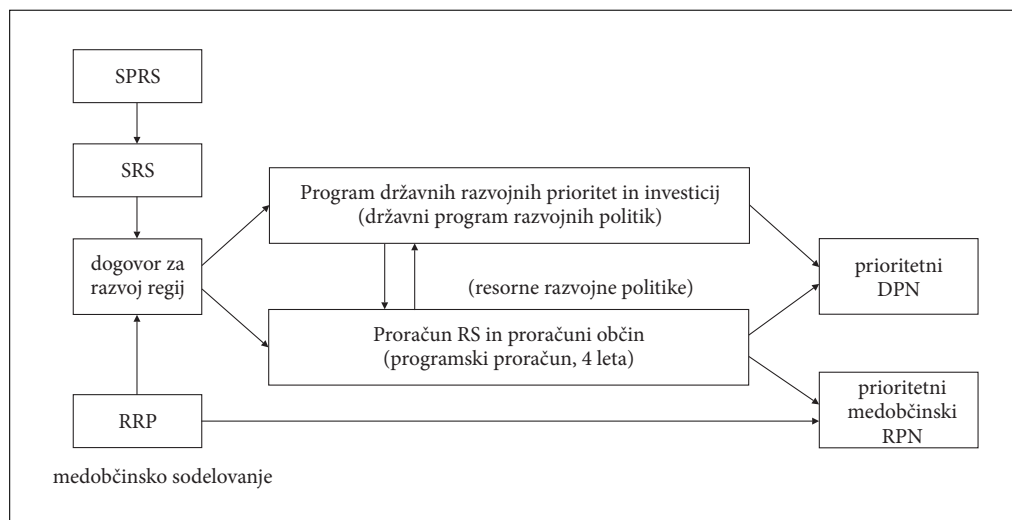
SPRS kot temeljni državni dokument o usmerjanju razvoja v prostoru podaja okvir za trajnostni prostorski razvoj Slovenije, zato je treba pri načrtovanju razvoja regije stremeti k temu, da bodo nacionalni cilji prostorskega razvoja ustrezno podprti tudi z regionalnim prostorskim razvojem in bodo prispevali k razvoju naslednjih vsebin (Smernice prostorskega razvoja za pripravo RRP 2014–2020 2012):

1. **Vitalna in urejena mesta:** Pri razvoju mest se prednostno poudarja notranji razvoj ter racionalno rabo zemljišč in objektov. Nadaljnji razvoj mest je usmerjen predvsem v prenavo degradiranih in komunalno opremljenih območij, njihovi revitalizaciji in izboljšanju energetske in snovne učinkovitosti, okrepitevi podnebne odpornosti.
2. **Usklajen razvoj širših mestnih območij:** SPRS določa pet širših mestnih območij (obalno območje; osrednjeslovensko območje med Ljubljano in Kranjem, Logatcem, Grosupljem, Litijo in Kamnikom; med Celjem in Velenjem; med Mariborom, Slovensko Bistrico in Ptujem ter med Ajdovščino in Novo Gorico). Med naštetimi naselji potekajo intenzivne dnevne povezave in mobilnost, ki zahtevajo usklajeno načrtovanje dejavnosti za oskrbo in razvoj teh območij. Na poselitvenih območjih, predvsem pa na širših mestnih območjih, je treba usklajeno načrtovati spodaj našete dejavnosti ter obenem večati in razvijati dostopnost do teh dejavnosti z javnim potniškim prometom:
 - Upoštevajoč potrebe je treba določiti stanovanjska območja, zlasti območja javne stanovanjske gradnje za ranljivejše skupine prebivalcev ter območja funkcionalne prenovе stanovanj.
 - Občine se morajo povezati in dogovoriti glede skupnega vzpostavljanja večjih gospodarskih con in tako preprečiti drobljenje regijskega potenciala, tako s stroškovnega kot tudi z mednarodno konkurenčnega vidika. Pri razvoju obstoječih in umeščanju novih gospodarskih con je treba upoštevati prostorske kriterije (velikost naselij, njihovo vlogo v urbanem sistemu in dostopnost do predvidenih lokacij gospodarskih con, preveriti bližino in velikost že obstoječih gospodarskih con ter prometnih terminalov, optimalno povezavo s prometnim in energijskim omrežjem in drugo infrastrukturo).
 - Območja centralnih dejavnosti se v naseljih razvijata skladno s funkcijo izbranega naselja v policentričnem urbanem sistemu. Prebivalcem drugih naselij pa je treba zagotoviti dobro dostopnost do centralnih dejavnosti z javnim potniškim prometom.

- Izboljšati je treba dostopnost z javnimi prometnimi sredstvi do prometnih vozlišč. Predvidena razvojna in urbana območja morajo biti učinkovito povezana v sistem javnega potniškega prometa.
 - Lokalni energetske koncepti naj se uskladijo in racionalizirajo za širše mestno območje, v njih pa naj bodo poudarjeni predvsem raba obnovljivih virov in samooskrba z energijo, možnosti varčevanja z energijo in načini pospeševanja učinkovite rabe energije.
3. **Vitalnost in privlačnost podeželja:** Podeželje je komplementarno urbanim območjem. Njegove značilnosti in funkcije dopolnjujejo funkcije urbanih območij in predstavljajo potenciale za razvoj. Ohranjanje funkcij podeželja pomeni ohraniti razmere za podeželsko prebivalstvo in storitve, omogočati zaposlitvene možnosti v kmetijstvu (lokalna oskrba s hrano), gozdarstvu, turizmu (rekreacija in podeželski turizem), ohranjanju narave, socialnih storitvah in drugih dejavnostih.
 4. **Večja privlačnost mest in urbanih ter podeželskih naselij:** Za spodbujanje nadaljnega razvoja v predvidenih razvojnih območjih je treba prioriteto vlagati v komunalno opremljanje zemljišč. Prednost pred poseganjem na nove površine se daje urbani prenovi oziroma prednostni uporabi degradiranih urbanih območij. Degradirana območja predstavljajo razvojni potencial, ker so v skladu z načelom »notranjega razvoja poselitvenih območij« in ker so že komunalno opremljena.
 5. **Krepitev kakovostnih naravnih in kulturnih značilnosti krajine:** Na regionalni ravni je pomembno prepoznavanje in ohranitev identitete krajine ter podpora ohranjanju identitete z gospodarskimi dejavnostmi. Krajinska območja s prepoznavnimi značilnostmi se obravnava kot zaokrožena krajinska območja (kot zeleno ali kulturno infrastrukturo) in v njih zagotavlja tak prostorski razvoj, ki ohranja njihovo celovito prepoznavnost: spodbuja se dejavnosti, kot so trajnostna raba dediščine, razvoj turizma v povezavi s kulturnimi vrednotami in s tradicionalno kmetijsko dejavnostjo, oblikovanje kulturnih poti in podobno ter tako prispeva h gospodarskemu razvoju ter ohranitvi in povečanju prepoznavnosti.
 6. **Prostorski razvoj v območjih s posebnimi potenciali in problemi:** Območja s posebnimi potenciali in problemi so obmejna območja, obalna in hribovita ter gorska območja, območja s večjim številom naravnih in kulturnih značilnosti, območja, ogrožena zaradi naravnih nesreč ter vododeficitarna območja. Vsako od teh območij ima specifične potenciale ali probleme, ki jih je treba prepoznati in zagotoviti ustrezne prostorske ali drugačne ukrepe.
 - Na hribovitih in gorskih obmejnih območjih je problem dostopnost do središč, krčenje storitev in oskrbe prebivalcev, pomanjkanje delovnih mest za mlade in ponekod tudi infrastrukture (vodovod, internet, cestne povezave).
 - V vododeficitarnih območjih se prednostno zagotavlja urejeno oskrbo z vodo prebivalcem teh območij. V ta območja se ne usmerja novih velikih porabnikov vode, pri obstoječih pa se spodbuja uporaba najnovejših tehnologij in najboljših tehničnih rešitev pri pripravi in uporabi pitne in tehnološke vode.
 - Območja s posebnimi potenciali so tudi območja z velikim številom naravnih in kulturnih značilnosti. Večinoma gre za varovana območja, ki na lokalni ravni lahko predstavljajo omejitve za zelene razvojne projekte, zato bi morale občine v takih območjih še tesneje sodelovati.
 - Podnebne spremembe bodo v prihodnosti vplivale na različne dejavnosti, ki se bodo morale prilagajati pričakovanim spremembam. Prilagajanje na podnebne spremembe bo zahtevalo tudi prostorske prilagoditve (večnamenski vodni zbiralniki, protipoplavne ureditve, preurejanje mest zaradi zadrževanja padavinske vode in blaženja učinkov vročinskih valov z zelenimi pasovi).

4 Povezanost regionalnega razvojnega programa s prostorsko dimenzijo

Regionalni razvojni program za posamezno programsko obdobje je temeljni strateški in programski dokument na regionalni ravni, s katerim se uskladijo razvojni cilji v regiji ter določijo instrumenti in viri za njihovo uresničevanje (povzeto po Zakonu o spodbujanju skladnega regionalnega razvoja 2011).

Slika 7: Povezanost prostorskega in razvojnega načrtovanja.

Zato je treba v strateškem delu RRP 2014–2020 vključiti tudi prostorski vidik (krepitev središč, dopolnjevanje funkcij, dostopnost in povezanost, medsebojno sodelovanje med urbanimi in podeželskimi območji ...) in s tem prispevati zlasti k celovitejši in boljši opredelitvi ekonomskih, socialnih in okoljskih razvojnih potencialov regije, nadaljnega razvoja regije in posameznih regijskih razvojnih projektov. V programskem delu RRP 2014–2020 pa se za tiste regijske projekte, ki zahtevajo prostorsko umestitev in potekajo na območju več občin, ali njihov vpliv oziroma učinek sega na območje več občin, prednostno opredeli pripravo medobčinskega/regionalnega prostorskega načrta (RPN), ki ga pripravijo sodelujoče občine (Priporočila za zagotovitev implementacije RRP 2014–2020 2013).

Izvedbeni dokument RRP je dogovor za razvoj regije, ki se sklepa za obdobje štirih let. Zato je treba ob pripravi RRP 2014–2020 preveriti izvedljivost projektov/programov, ki bodo uvrščeni v dogovor za razvoj regij. Ob tem je treba zagotoviti tako finančno izvedljivost kot tudi izvedljivost z vidika umestitve projekta v prostor.

V okviru dogovora za razvoj regij se določijo za državo in občine pomembni razvojni projekti na območju razvojne regije, tako da jih je na tej podlagi mogoče nadalje prostorsko načrtovati z izvedbenimi prostorskimi akti:

- z državnimi prostorskimi načrti (DPN) za prostorske ureditve državnega pomena,
- z medobčinskimi izvedbenimi prostorskimi akti – regionalnimi prostorskimi načrti (RPN) za prostorske ureditve regionalnega pomena,
- z ustreznimi občinskimi izvedbenimi prostorskimi akti (občinski prostorski načrt – OPN, občinski podrobni prostorski načrt – OPPN) za prostorske ureditve lokalnega pomena (Priporočila za zagotovitev implementacije RRP 2014–2020 2013).

5 Organizacija povezovanja na medobčinski/regionalni ravni

V procesu razvojnega načrtovanja kot pripravi na novo programsko obdobje je nujno povezovanje in sodelovanje regionalnih razvojnih agencij z občinami ter skupnimi občinskimi upravami.

Država s sofinanciranjem že spodbuja občine k sodelovanju in povezovanju pri izpolnjevanju občinskih pristojnosti (povzeto po Zakonu o financiranju občin 2006 in Zakonu o lokalni samoupravi 2007).

Dodatno smo v okviru treh ministrstev: Ministrstva za gospodarski razvoj in tehnologijo, Ministrstva za notranje zadeve in javno upravo ter Ministrstva za infrastrukturo in prostor poiskali način, kako bi lahko država s sofinanciranjem spodbudila tudi snovanje razvojnih projektov, ki temeljijo na medobčinskem povezovanju in dogovarjanju. Skupna občinska uprava, ustanovljena za področje prostorskega načrtovanja na regionalni ravni lahko v okviru razvojnega načrtovanja ob sodelovanju z regionalno razvojno agencijo in udeleženimi občinami oblikuje (strateške) razvojne cilje kot del strateškega dela RRP 2014–2020. Povezane občine bi morale na ravni skupne občinske uprave oblikovati skupne strateške razvojne dokumente ali vsaj posamezne skupne razvojne odločitve/projekte (na področju poselitve zlasti skupne obrtne cone, večja stanovanjska območja, objekte za družbene dejavnosti).

Predlagani način smo nadgradili z možnostmi sodelovanja v postopkih priprave prostorskih aktov, ki so potrebni za umestitev načrtovanih razvojnih projektov iz dogovora za razvoj regije v prostor:

- Regionalne razvojne agencije na podlagi zapisa v dogovoru za razvoj regije pozovejo občine k pripravi RPN in oblikovanju dogovora občin o pripravi RPN (na podlagi Zakona o prostorskem načrtovanju 2007), ter v postopku priprave RPN sodelujejo kot neformalni nosilec urejanja prostora: podajo vsebinska izhodišča za pripravo RPN ter sodelujejo pri pripravi RPN z vsebinskega vidika. Regionalne razvojne agencije imajo enako vlogo tudi v primeru, ko se projekti iz dogovora za razvoj regije v prostor umeščajo z občinskimi izvedbenimi prostorskimi akti (OPN/OPPN).
- RPN lahko pripravlja skupna občinska uprava (ustanovljena za področje urejanja prostora), to je možna pridobitev, pri čemer država sofinancira sredstva za zaposlene in materialne stroške, priprava prostorske in investicijske dokumentacije projekta pa se šteje za upravičen strošek iz naslova odobrenih sredstev projekta, ker se pripravlja RPN, ki je regijski/medobčinski projekt iz dogovora za razvoj regije (Priporočila za zagotovitev implementacije RRP 2014–2020 2013).

6 Sklep

Predlagana oblika povezovanja prostorskega načrtovanja z razvojnim načrtovanjem na regionalni ravni lahko v času gospodarske krize pomeni izziv, kako se ustrezneje in predvsem učinkoviteje pripraviti na prihajajoče programsko obdobje.

Ob aktivnejšem delu z regionalnimi razvojnimi agencijami v procesu priprave RRP 2014–2020 smo ugotovili, da občine zelo različno vstopajo v ta proces, zlasti pa zaostajajo s pripravo integriranih razvojnih projektov. Z namenom spodbuditi občine, da bi v procesu priprave RRP 2014–2020 boljše in aktivnejše sodelovale in se povezovala tako med seboj kot tudi z RRA, smo na državni ravni pripravili Priporočila za zagotovitev implementacije RRP 2014–2020 in jih posredovali vsem regionalnim razvojnim agencijam, občinam in skupnim občinskim upravam.

7 Viri in literatura

Bartol, B., Miklavčič, M., Peterlin, M., Kosi, A. 2011: Program ESPON 2013: ESPON Interstat, Kako lahko raziskave programa ESPON podprejo razvojno načrtovanje v Sloveniji? Ljubljana.

Medmrežje 1: http://ec.europa.eu/regional_policy/what/europe2020/index_sl.cfm (28. 6. 2013).

Medmrežje 2: http://www.arhiv.mop.gov.si/fileadmin/mop.gov.si/pageuploads/zakonodaja/konvencije/teritorialna_agenda_eu.pdf (28. 6. 2013).

Medmrežje 3: <http://www.cilj3.mzip.gov.si/index.php?id=8&lang=sl&record=918> (28. 6. 2013).

Medmrežje 4: http://www.mzip.gov.si/si/delovna_podrocja/prostor/prostorski_razvoj_na_nacionalni_ravni/ (28. 6. 2013).

Medmrežje 5: <http://geo.ff.uni-lj.si/english/zanimivosti/aktualno-na-podro%C4%8Dju-raziskovanja/sonaravna-sanacija-okoljskih-bremen-popolis-degradiranih> (28. 6. 2013).

- Medmrežje 6: http://www.mzip.gov.si/si/zakonodajaindokumenti/pomembni-_dokumenti/stanovanja/nacionalni_stanovanjski_program_2013_2022/ (28. 6. 2013).
- Odlok o strategiji prostorskega razvoja Slovenije. Uradni list RS 76/2004, 33/2007 in 57/2012. Ljubljana.
- Pogačnik, A., Foški, M., Drobne, S., Konjar, M., Soss, K., Lipar, P., Brilly, M., Vidmar, A., Žura, M., Juvanc, A., Maher, T., Marsetič, R., Detellbach, S., Strnad, I., Šemrov, D., Gorišek, M., Jankovič, K., Sitar, M., Lavrač, I. 2011. Analiza stanja, razvojnih teženj ter usmeritev za strateški prostorski razvoj Slovenije. CRP program »Konkurenčnost Slovenije 2006–2013«. Ljubljana.
- Pogačnik, A., Sitar, M., Lavrač, I., Kobal, J., Peterlin, M., Zavodnik Lamovšek, A., Drobne, S., Žaucer, T., Konjar, M., Trobec, B., Soss, K., Pichler-Milanović, N. 2010: Analiza razvojnih virov in scenarijev za modeliranje funkcionalnih regij, poročilo druge faze v letu 2008. CRP program »Konkurenčnost Slovenije 2006–2013«. Ljubljana.
- Priporočila za zagotovitev implementacije RRP 2014–2020. 2013. Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo, Ministrstvo za notranje zadeve in javno upravo in Ministrstvo za infrastrukturo in prostor. Ljubljana.
- Sklep Vlade Republike Slovenije št. 02401-17/2011/3 z dne 22. 9. 2011 o ustanovitvi Delovne skupine za oblikovanje načina povezovanja prostorskega načrtovanja z razvojnim načrtovanjem na regionalni ravni. Vlada Republike Slovenije. Ljubljana.
- Smernice prostorskega razvoja za pripravo RRP 2014–2020. 2012. Ministrstvo za infrastrukturo in prostor, Direktorat za prostor. Ljubljana.
- SURS, 2010: Tematska kartografija. Medmrežje: <http://www.stat.si/> (28. 6. 2013).
- Zakon o financiranju občin. Uradni list RS 32/2006, 123/2006 in 57/2008. Ljubljana.
- Zakon o lokalni samoupravi. Uradni list RS 94/2007, 76/2008, 79/2009, 51/10 in 40/2012. Ljubljana.
- Zakon o prostorskem načrtovanju. Uradni list RS 33/2007, 70/2008, 108/2009, 80/2010, 43/2011 in 57/2012. Ljubljana.
- Zakon o spodbujanju skladnega regionalnega razvoja. Uradni list RS 20/2011 in 57/2012. Ljubljana.
- Zavodnik Lamovšek, A. (ur.) 2011: Funkcionalne regije – izziv prihodnjega razvoja Slovenije. Ljubljana.

VREDNOTENJE STANJA NA PODROČJU VAROVANJA KRAŠKIH VODNIH VIROV IN PREDLOGI ZA TRAJNEJŠI RAZVOJ: PRIMER NOTRANJSKO-KRAŠKE REGIJE

dr. Nataša Ravbar

*Inštitut za raziskovanje krasa, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Titov trg 2, 6230 Postojna
natas.a.ravbar@zrc-sazu.si*

UDK: 911.2:551.444(497.471)
551.444:502(497.471)

IZVLEČEK

Vrednotenje stanja na področju varovanja kraških vodnih virov in predlogi za trajnejši razvoj: primer Notranjsko-kraške regije

Prispevek se osredotoča na zaščito kakovosti in zadostnih količin vodnih zalog za varno vodooskrbo v kraških vodonosnikih, kar so tudi cilji slovenske razvojne perspektive in evropskih usmeritev. Kljub strateškemu pomenu teh vodnih virov jih večina ostaja nezadovoljivo zaščitena. Nekateri individualni primeri začasnega ali trajnega onesnaženja že kažejo na pomanjkljivosti njihovega upravljanja na regionalnih in medregionalnih ravneh. Na podlagi pregleda trenutnega stanja, zakonskih in dejanskih možnosti varovanja ter upravljanja smo podali predlog sprememb in izboljšav obstoječih politik. Ti predlogi so že bili preizkušeni na dveh primerih v Notranjsko-kraški regiji. Izpostavili smo tudi potrebo po oblikovanju smernic za značilnostim kraških izvirov prilagojeno spremljanje kakovosti voda.

KLJUČNE BESEDE

vodni vir, varovanje, kakovost vode, Zakon o vodah, trajnostni razvoj, razvojne možnosti

ABSTRACT

State assessment in the field of karst water sources protection and suggestions for more sustainable development: the case of Inner-Carniola Karst region

The paper focuses on the protection of karst aquifers groundwater quality and quantity for safe water supply. These are also the goals of Slovenian development perspectives and European policies. Despite their strategic importance, most of karst water resources remain unsatisfactorily protected. Some individual cases of either temporary or permanent pollution already indicate deficiencies in their management at regional and interregional levels. Based on the review of the current state of legal and practical ways of protection and management we propose changes and improvements to existing policies, which have already been tested on two occasions in the Inner-Carniola Karst region. Moreover, we highlight the need to develop adapted guidelines for karst springs water quality monitoring strategies.

KEY WORDS

water source, protection, water quality, Water Act, sustainable development, development opportunities

1 Uvod

Varovanje vodnih virov in oskrba z zdravo pitno vodo je ena od najpomembnejših razvojnih prioritet Slovenije. Kljub temu, da naša država velja za bogato z vodo in vodnimi viri, se vse pogosteje soočamo s pomanjkljivim varovanjem in upravljanjem, kar povzroča motnje v kakovostni vodooskrbi. Zato morajo razpoložljivost, dostopnost in zagotavljanje vode zadovoljive kakovosti in zadostnih količin postati tudi ključni razvojni izziv na regionalnih in medregionalnih ravneh.

V Sloveniji pretežni del pitne vode pridobivamo iz kraško-rzopoklinskih in rzopoklinskih vodonosnikov. Po nekaterih podatkih tovrstni vodni viri pokrivajo kar 56 % naših potreb po pitni vodi (Kranjc 1995). Samo kraški vodni viri naj bi zagotavljali 43 % potreb (Brečko Grubar in Plut 2001). V primerjavi z nekaterimi drugimi državami v Evropi smo v tem pogledu skupaj z Avstrijo na samem vrhu (Zwahlen 2004). Zaradi izjemnega pomena kraških vodnih virov in zaradi posebnosti, ki jih moramo upoštevati pri varovanju njihove kakovosti, smo se v pričujočem prispevku osredotočili zgolj na to skupino vodnih virov.

Na podlagi različnih javno dostopnih podatkov smo pripravili analizo trenutnega stanja na področju varovanja in upravljanja s kraškimi vodnimi viri ter podali predloge zakonskih sprememb in izboljšav. Na primeru izbrane regije smo prikazali dejansko stanje, izpostavili pereče težave in predstavili alternativne rešitve.

2 Pomen kraških vodnih virov za vodooskrbo

Kraški izviri sodijo med najbolj stalne in najizdatnejše izvire, v času povečanih potreb pa lahko dodatne količine vode pridobimo s črpanjem iz vodonosnika (Krešič in Stevanović 2010). Ti viri oskrbujejo predvsem obširna območja na zahodu, jugozahodu, jugu in jugovzhodu Slovenije. Tudi v alpskem svetu so zajetja kraških izvirov zelo pogosta, medtem ko so v severozahodnem delu države z vidika samooskrbe zgolj lokalnega pomena (slika 1).

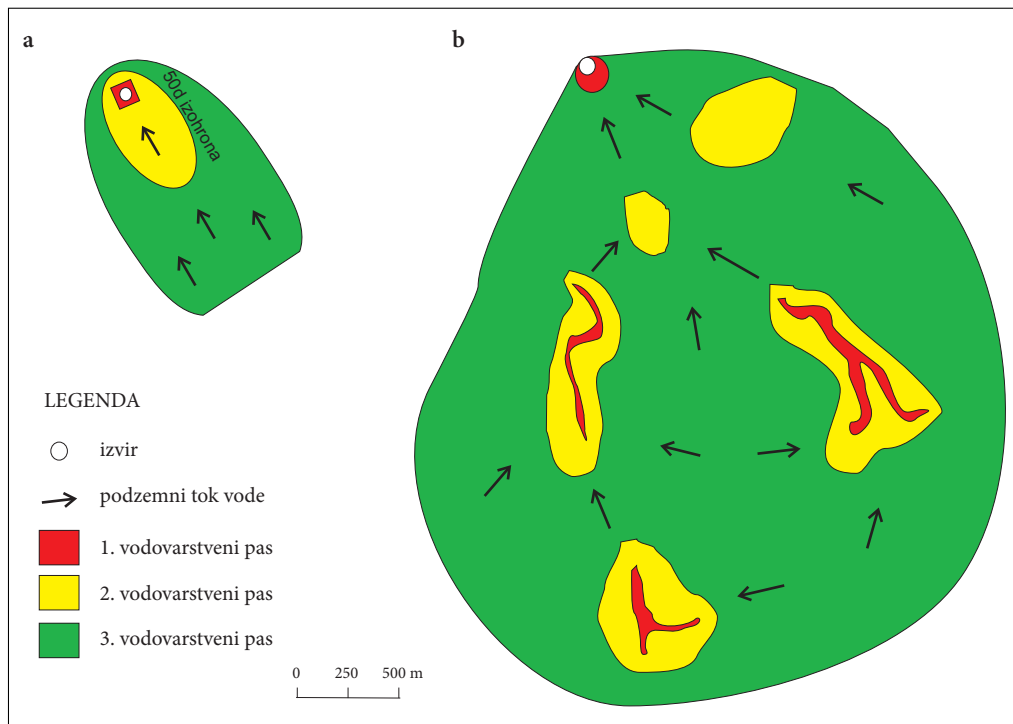
Prednost velikih kraških izvirov je zadostna razpoložljivost vode tudi ob nizkih vodostajih. Zaradi ugodnih geografskih danosti napajalnih zaledij, kot so obsežne gozdnate in redko poseljene kraške planote, manj obremenjene z antropogenim onesnaževanjem, je tudi kakovost vode še relativno visoka. Težave pa predstavlja velika prostorska razpršenost izvirov in posledična odvisnost večjega območja oziroma večjega števila prebivalcev od enega vodnega vira. Pogosto imajo ti viri tudi velika prispevna zaledja, ki jih je težko učinkovito varovati pred onesnaženjem.

Dobra prepustnost kraških kamnin, ki omogoča hitro infiltracijo vode v podzemlje in hitro pretakanje proti izvirov, pogojuje visoko ranljivost kraških vodonosnikov (Ravbar in Kovačič 2006). Zaradi njihove heterogene zgradbe se vode raztekajo v različne smeri in vodne poti so povezane prek velikih razdalj. Režim pretakanja je zelo težko predvideti, dodatno težavo pa predstavlja velika spremenljivost ob različnih hidroloških pogojih. Dobro poznavanje značilnosti kraških vodonosnikov je zato predpogoj za njihovo ustrezno varovanje.

3 Varovanje in kakovost vodnih virov

Varovanje vodnih virov predvidevajo Zakon o vodah (2002) in njegove dopolnitve. Ta v svojih podzakonskih aktih predpisuje merila za izdelavo vodovarstvenih območij in režimov varovanja (Pravilnik o kriterijih ... 2004), ki temeljijo na predhodnih zakonodajnih okvirih in na evropskih smernicah. Kriteriji za zaščito navadno temeljijo predvsem na oddaljenosti od vodnega vira oziroma na hitrosti toka

Slika 1: Večji kraški vodni viri, razširjenost karbonatnih kamnin in vodovodni sistemi v Sloveniji. ►

Slika 2: Urejenost vodovarstvenih območij, a) temelječih na oddaljenosti od vodnega vira oziroma b) ob upoštevanju posebnih značilnosti vodnega toka v kraških vodonosnikih.

podzemne vode do vodnega vira. Varovanje kraških vodnih virov pogosto ne vključuje posebnosti pretakanja vode v krasu, kot so heterogenost in kompleksnost napajanja vodonosnikov, spreminjanje hitrosti in smeri pretakanja voda ... (slika 2).

Kljub temu, da je za določanje varstvenih območij s pripadajočimi režimi in za nadzor nad izvajanjem ukrepov za zavarovanje vodnih virov že skoraj desetletje odgovorna država, je na državni ravni sprejeta le peščica uredb. Proces zavarovanja poteka počasi in zaenkrat je med večjimi kraškimi vodnimi viri zavarovan le izvir Rižane (Uredba o vodovarstvenem območju ... 2008) in nekaj manjših vodnih virov. Večina jih ostaja zavarovanih še po predhodnih zakonskih določilih, ki niso predpisovali enotne metodologije za določitev in izdelavo vodovarstvenih območij in režimov varovanja, uredbe pa veljajo le na občinskih ravneh. Zaradi različnih pristopov k določanju varstvenih območij način zaščite posameznih vodnih virov ni neposredno primerljiv. To predstavlja oviro pri načrtovanju obsežnejših posegov v prostor (na primer prometnice, industrija ...). Posledično so varstveni ukrepi na različnih območjih različni in za posamezne posege predstavljajo zahteve, ki niso medsebojno primerljive. Varovanje vodnih virov je neustrezno tudi, ker je pogosto omejeno le na administrativna območja posameznih občin.

Mnogo vodnih virov tako ostaja nezadovoljivo zaščitenih. Nekateri individualni primeri začasne ali trajnega onesnaženja že kažejo na pomanjkljivosti upravljanja s pitno vodo na regionalnih in medregionalnih ravneh. Kakovost voda ogrožajo predvsem razpršena poselitve in slaba komunalna opremljenost naselij, industrijskih con in prometnic ter nenadzorovano odlaganje odpadkov in spuščanje drugih emisij v okolje.

Nezadostno in neustrezno je tudi spremljanje kakovosti kraških vodnih virov. Od več kot dvesto merilnih mest spremljanja kakovosti podzemnih vodah, vključenih v državno mrežo monitoringa kemij-

skega in količinskega stanja, jih je večina zgoščenih predvsem na aluvialnih vodonosnikih, saj je program monitoringa problemsko orientiran in se osredotoča predvsem na vodna območja, ki so problematična (Gacin in Mihorko 2012). Onesnaženja zato največkrat ne zaznamo ali ga zaznamo zelo pozno. Ker pa je mnogo izvirov pogosto bakteriološko onesnaženih le ob posebnih hidroloških razmerah, neprimernost vode za varno vodooskrbo navadno zaznamo le slučajno, kakor se je zgodilo v primeru onesnaženja Malenščice pozimi 2011/12 (Kogovšek 2013).

Onesnaženje podzemne vode lahko že v nekaj urah do nekaj dneh doseže izvir, lahko pa še več dni, tednov ali mesecev zastaja v podzemlju in se le počasi izpira. Posledice onesnaženja pa so lahko tudi dolgotrajne in kompleksne, kot kaže onesnaženje kraškega izvira reke Krupe s polikloriranimi bifenili (Horvat, Leskošek in Polič 2000; Pezdirc in sodelavci 2011). Tem značilnostim je tudi treba prilagoditi dinamiko vzorčenja.

4 Predlogi za izboljšanje stanja

Ker varstvena območja kraških vodnih virov pogosto obsegajo več deset do več sto km² oziroma celotna zaledja, je maksimalno zaščito za celotno območje nemogoče zahtevati. To bi bilo sicer ugodno za zaščito kraške podzemne vode, vendar bi bile omejitve posameznih dejavnosti zaradi navzkrižnih družbenih in ekonomskih interesov drugih uporabnikov prostora nesprejemljive.

Za učinkovito varovanje najbolj občutljivih območij kraškega vodonosnika se v nekaterih evropskih državah pri določanju vodovarstvenih pasov uporablja koncept ocenjevanja ranljivosti, pri načrtovanju rabe prostora pa v ospredje vse bolj stopa ocenjevanje tveganja za onesnaženje (Zwahlen 2004). Pri nas smo v ta namen razvili in preizkusili tako imenovani Slovenski pristop, metodo, ki upošteva posebnosti slovenskega krasa in je prilagojena slovenski zakonodaji. Metoda vključuje ocenjevanje ranljivosti in obremenjevanja podtalnice ali vodnega vira, obe oceni pa sta podlaga za izdelavo skupne ocene tveganja za onesnaženje podtalnice ali vodnega vira. Način ocenjevanja, podatki in kazalniki, ki jih Slovenski pristop upošteva, so podrobneje predstavljeni v Ravbar in Goldscheider (2007).

Končni rezultat ocenjevanja ranljivosti je mogoče preoblikovati v optimizirane vodovarstvene pasove, ki strogo ščitijo le najranljivejša območja. Za manj ranljiva območja je predvidena milejša stopnja zaščite. S pomočjo dodatne informacije o potencialnih in dejanskih obremenjevalcih lahko ocenimo tveganje podzemne vode ali vodnih virov za onesnaženje. Na ta način lahko celostno ovrednotimo dosežanje človekove vplive in identifikacijo območij z neustreznim upravljanjem, reorganizacijo rabe prostora in boljše prakso v prihodnjem načrtovanju, podlago za različne presoje vplivov na okolje ter lažje predvidevanje posledic in škode (ekološke in materialne) ob različnih onesnaženjih.

Ocenjevanje ranljivosti in tveganja za onesnaženje je tako za državne in krajevne organe, odgovorne pri načrtovanju in odločanju o rabi prostora, koristna osnova pri njihovih odločitvah in pomeni neposredni prenos krasoslovnega znanja v prakso. Z njihovo pomočjo lahko ugotovijo, katera območja znotraj zaledja posameznega vodnega vira so primerna za določene človekove dejavnosti in katera so potrebna določene stopnje zaščite. Predvidijo lahko tudi sanacijske ukrepe dejanskih onesnaževalcev. Ker koncept ocenjevanja ranljivosti in tveganja ponuja ravnotežje med varovanjem na eni ter prostorskim načrtovanjem in ekonomskimi interesi na drugi strani, bi ga bilo kot dopolnilo smiselno vključiti v obstoječo slovensko zakonodajo na področju varovanja kraških vodnih virov in načrtovanja rabe prostora na krasu.

Za spremljanje dejanskega stanja onesnaženosti kraških vodnih virov bi bilo v osnovni monitoring kakovosti podzemnih vod, ki ga v Sloveniji opravljamo skladno z zakonodajo Evropske skupnosti, smiselno vključiti več pomembnejših kraških izvirov. S tem bi preprečili naključno zaznavanje njihove slabe kakovosti. Ta se zaradi posebnosti pretakanja podzemnih voda značilno spreminja v različnih hidroloških razmerah. Najintenzivnejše spiranje in prenos onesnaženja v kraških vodonosnikih običajno poteka v obdobjih intenzivnejših padavin, še posebno pa po padavinah, ki sledijo daljšim sušnim obdobjem.

Takrat se lahko kakovost izvirov zelo hitro poslabša, izraziteje na izvirih, ki imajo kompleksno zaledje in se napajajo tudi z rekami ponikalnicami.

V krasu je zato pomembno poznavanje dinamike pretakanja voda v zaledju, ki jo je pri načrtovanju programa vzorčenja treba tudi smiselno upoštevati. Občasna in naključna vzorčenja, neodvisna od hidroloških razmer, ne pokažejo pravega stanja kakovosti. Osnovni monitoring kakovosti podzemnih vod bi bilo pri kraških izvirih smiselno dopolnjevati z natančnim spremljanjem kakovosti v obdobju vodnega vala od začetka naraščanja pretoka prek vrhunca in ponovnega padanja proti začetnemu stanju. Za ugotavljanje dejanskega kakovostnega stanja kraških izvirov bi bilo treba dodatno spremljanje kakovosti ponornih voda v njihovem zaledju. Celotna slika spiranja in redčenja onesnaževal, ki bi jo tako dobili, bi lahko bila dodatna pomoč pri načrtovanju varne vodooskrbe.

5 Razmere v Notranjsko-kraški regiji

Notranjsko-kraška regija leži na jugozahodu Slovenije in vključuje območja občin Postojna, Pivka, Ilirska Bistrica, Cerknica, Loška dolina in Bloke. Obsega gozdnata območja obsežnih kraških vodonosnikov, ki hranijo bogate zaloge kakovostne podzemne vode, ter vmesna kraška polja, na katerih prihaja do zgostitve prebivalstva, prometnic ter gospodarskih dejavnosti.

Z gospodarskega vidika in z vidika kakovosti življenja so poleg geostrateškega položaja in lesne biomase pomembna prednost regije tudi vodni viri. Največje razpoložljive količine podzemne vode so v kraškem vodonosniku Javorniško-Snežniškega masiva, ki izvirajo ob vznožju masiva. To so najpomembnejši viri za vodooskrbo, med katerimi sta najizdatnejša Malenščica in Bistrica, ki s pitno vodo oskrbujeta širše območje (slika 3). Vodooskrba v regiji temelji še na dodatnem velikem številu lokalnih in zasebnih vodovodov, ki jih napajajo manjši kraški izviri.

Večina vodnih virov v regiji je sicer zavarovanih z občinskimi odloki, vendar so bile pri določanju varstvenih pasov uporabljene različne metodologije, od katerih nekatere niso skladne s sodobnimi standardi. Odloki o varovanju, pripravljene še pred trenutno veljavno zakonodajo, so bili sprejeti predvsem za manjše izvire, ki imajo tudi manjša zaledja in jih je zato lažje varovati. Da pa so ti vodni viri nezadovoljivo zaščiteni, kažejo nekateri individualni primeri začasnega ali trajnega onesnaženja, katerega posledice so bile tudi smrtne žrtve.

Za izdatnejše izvire z obsežnejšimi zaledji, ki segajo na območje več občin, odloki niso bili enotno sprejeti. Napajalno zaledje izvira Malenščica je tako samo delno zaščiteno, čeprav so hidrološke raziskave jasno pokazale na obsežnejše odtokanje podzemnih voda proti temu vodnemu viru. Kljub temu, da je osnutek uredbe o vodovarstvenem območju vodonosnikov območja Postojna in Cerknica, ki bi izvir Malenščica ustrezno zavaroval, že pripravljen, do njenega sprejetja ne pride zaradi različnih vzrokov, med drugim tudi zaradi ambicij države razširiti vojaško dejavnost na pobočjih Javornikov.

Na regionalni ravni so najbolj pomanjkljivo zaščiteni vodni viri v Občini Ilirska Bistrica, čeprav so varstveni pasovi zanje izdelani. Zaradi navzkrižij interesov tako ostajajo nezaščiteni vodni viri Bistrica, Podstenjšek in drugi.

Pomanjkljivost vodooskrbe v regiji je tudi odvisnost določenih območij od enega vodnega vira. Tako je v primeru suše ali onesnaženja oskrba prekinjena ali motena, kakršen je bil primer večmesečnega bakteriološkega onesnaženja izvira Malenščice (Kogovšek 2013). Malenščica, ki je ena od dveh izvirov v regiji, vključenih v merilno mrežo spremljanja kakovosti, z vodo oskrbuje okoli 22.000 prebivalcev. V času onesnaženja je bil izvir za vodooskrbo neprimeren in dokler na zajetju niso zagotovili dodatnega čiščenja, je bila vodooskrba motena. S povezavo različnih virov pitne vode v enoten sistem bi lahko omilili posledice takšnih dogodkov.

Slika 3: Hidrogeološke enote Notranjsko-kraške statistične regije glede na tip poroznosti kamnin ter najpomembnejši vodni viri. ►

Kljub temu, da je bila varna vodooskrba v regiji že v iztekajočem se programskem obdobju (Regionalni razvojni plan ... 2006) izpostavljena kot ena od pomembnejših ukrepov, predstavljeno stanje kaže na nezadostno izpolnjene začrtane cilje. Pri snovanju ukrepov za novo programsko obdobje bi zato bilo nujno vključiti pripravo strategije in načrta ustreznega varovanja in gospodarjenja z vodami, ki bi zajemala trajnostno in učinkovito upravljanje z obstoječimi vodnimi viri, spremembo trendov porabe vode ter vključitev alternativnih sistemov zbiranja in porabe vode. V predhodnem poglavju opisane alternativne zakonske dopolnitve so dobra rešitev, saj so načrti upravljanja zasnovani naravovarstveno in razvojno hkrati.

Na območju obravnavane regije so bile ocene ranljivosti in tveganja za onesnaženje narejene že v primeru dveh kraških izvirov. V zaledju Podstenjska, ki je zajet za lokalno vodooskrbo, karte ranljivosti, obremenjevalcev in tveganja za onesnaženje omogočajo izpopolnjeno razmejitev vodovarstvenih pasov, označujejo območja neustreznega ravnanja in dajejo podlago za boljše rešitve v prihodnjem načrtovanju rabe prostora (Ravbar in Goldscheider 2007). Prav tako so bile tovrstne tematske karte narejene v zaledju izvira Korentan pri Postojni. Korentan je v preteklosti opuščeni vodni vir, ki lahko v prihodnje služi kot dodatni ali nadomestni vodni vir, karte ranljivosti, obremenjevalcev in tveganja za onesnaženje pa lahko uporabimo kot podlago za učinkovito varovanje in prostorsko načrtovanje v njegovem zaledju (Ravbar, Kovačič in Marin 2013).

V iskanju čim boljših rešitev bi bilo po teh dveh zgledih smiselno zasnovati celostno strategijo vodooskrbe v regiji – zagotoviti primerno zavarovanje virov pitne vode ter načrtovanje rabe prostora v njihovih zaledjih. Na podoben način bi bilo treba oživiti tudi številne manjše kraške vodne vire ter jih vključiti v sistem javne vodooskrbe. Tako bi ohranjali enega najpomembnejših naravnih virov v regiji, na katerem lahko temeljijo razvojni izzivi za prihodnost.

6 Sklep

Čeprav velja, da spada voda med obnovljive vire, je njena sposobnost obnavljanja omejena. Slovenija kot celota razpolaga z relativno zadostnimi količinami vode za nemoteno oskrbo prebivalcev s pitno vodo. V nekaterih regijah (tudi v predstavljeni Notranjsko-kraški) pa se vseeno kaže, da občasno prihaja do pomanjkanja oziroma do poslabšanja kakovosti. Na podlagi teh trendov in predvidenih razvojnih načrtov zato upravičeno predvidevamo, da lahko težave pri oskrbi s pitno vodo ponekod postanejo omejujoč dejavnik razvoja. Zato je pri načrtovanju novih razvojnih poti v takšnih regijah nujno poiskati trajnejšo rešitev.

Za zavarovanje temeljnih ekoloških funkcij vode potrebujemo dobro razvito vodovarstveno zakonodajo in na njej temelječo – seveda učinkovito – politiko gospodarjenja z vodnimi viri. Pregled obstoječega stanja na področju varovanja kraških vodnih virov, kot enih najpomembnejših v državi kaže, da trenutni postopki varovanja niso zadovoljivi, veliko pomembnih kraških vodnih virov (na primer Malenščica, Bistrica ...) pa še vedno ni primerno zavarovanih. Kljub temu, da so kraški vodni viri strateški državni naravni vir in je njihovo varovanje zakonsko pod državnim okriljem, je prostorsko načrtovanje v zaledjih teh vodnih virov še vedno prepuščeno različnim ravnem oblasti.

Za celostni trajnostni razvoj Slovenije in njenih regij je zato nujno potrebno, da ima država izdelano strategijo vodooskrbe, ne le vodovodov, temveč vsega sistema varovanja, zbiranja in porabe vode ter spremljanja njene kakovosti. Tako celostno zasnovana strategija bo tudi na regionalnih in medregionalnih ravneh omogočila nemoteno vodooskrbo in ohranjanje zadostnih količin kakovostnih vodnih zalog brez negativnih posledic za okolje. Pri snovanju vodne oskrbe v prihodnosti je zato predvsem pomembna primerna zaščita vodnih virov, izvajanje predpisanih ukrepov v praksi, vključevanje v preteklosti opuščeni vodnih virov in smotrna poraba vode. Naravovarstvene in hkrati razvojne smernice zanje so bile predlagane v metodi Slovenski pristop, ki je bil preizkušen na dveh primerih v Notranjsko-kraški regiji. Zaradi velike spremenljivosti kraških vod s hidrološkimi razmerami bi bilo potrebno

ustrezno prilagoditi tudi spremljanje kakovosti kraških izvirov, predvsem pa v državno mrežo monitoringa kakovosti podzemnih voda vključiti več kraških izvirov.

7 Viri in literatura

- Brečko Gruber, V., Plut, D. 2001: Kakovost virov pitne vode v Sloveniji. Ujma 14–15. Ljubljana.
- Gacin, M., Mihorko, P. 2012: Ocena kemijskega stanja podzemnih voda v Sloveniji v letu 2011. Ljubljana.
- Geoportal ARSO 2013. Medmrežje: <http://gis.arso.gov.si/geoportal/catalog/main/home.page> (24. 7. 2013).
- Horvat, M., Leskošek, H., Polič, S. 2000: PCB pollution of the karstic environment (Krupa River, Slovenia). *Acta carsologica* 29-1. Ljubljana.
- Kogovšek, J. 2013: Vpliv sušnih razmer na kakovost kraških vodnih virov (primer izvira Malenščice). 18. strokovno srečanje Slovenskega združenja za geodezijo in geofiziko. Ljubljana.
- Kranjc, S. 1995: Bilanca podzemnih vod R Slovenije. Raziskovalna naloga, Inštitut za geologijo, geotehniko in geofiziko. Ljubljana.
- Krešič, N., Stevanović, Z. 2010: Groundwater hydrology of springs. Engineering, Theory, Management, and Sustainability. Butterworth-Heinemann.
- Pezdir, M., Heath, E., Bizjak Mali, L., Bulog, B. 2011: PCB accumulation and tissue distribution in cave salamander (*Proteus anguinus anguinus*, Amphibia, Urodela) in the polluted karstic hinterland of the Krupa River, Slovenia. *Chemosphere* 84-7. Oxford.
- Pravilnik o kriterijih za določitev vodovarstvenega območja. Uradni list RS 64/2004. Ljubljana.
- Ravbar, N., Goldscheider, N. 2007: Proposed methodology of vulnerability and contamination risk mapping for the protection of karst aquifers in Slovenia. *Acta Carsologica* 36-3. Ljubljana.
- Ravbar, N., Kovačič, G. 2006: Karst water management in Slovenia in the frame of vulnerability mapping. *Acta carsologica* 35-2. Ljubljana.
- Ravbar, N., Kovačič, G., Marin, A. I. 2013: Abandoned water resources as potential sources of drinking water: the Korentan karst spring near Postojna. *Acta geographica Slovenica* 53-1. Ljubljana.
- Regionalni razvojni program Notranjsko-kraške regije (RRP NKR) za obdobje 2007–2013. 2006. Pivka.
- Uredba o vodovarstvenem območju za vodno telo vodonosnikov Rižane. Uradni list RS 49/2008. Ljubljana.
- Zakon o vodah. Uradni list RS 67/2002, 110/2002-ZGO-1, 2/2004-ZZdrI-A, 41/2004-ZVO-1, 57/2008, 57/2012. Ljubljana.
- Zwahlen, F. 2004: COST Action 620, Vulnerability and Risk Mapping for the Protection of Carbonate (Karstic) Aquifers, Final report COST Action 620. Brüssel, Luxemburg.

KASPeR – INTERAKTIVNO SPLETNO ORODJE ZA PRIKAZOVANJE IN POSREDOVANJE GEOSTATISTIK

Igor Kuzma

Statistični urad Republike Slovenije
Litostrojska cesta 54, 1000 Ljubljana
igor.kuzma@gov.si

UDK: 311.218

528.9:004.738.5

IZVLEČEK

KASPeR – interaktivno spletno orodje za prikazovanje in posredovanje geostatistik

Potrebe po neposredni povezavi statističnih in prostorskih podatkov naraščajo in statistični uradi se na njih odzivajo z razvojem metodologij, sistemov in storitev za izkazovanje geostatistik – statistik, povezanih s prikazovanjem statističnih podatkov v prostoru, torej vezanih na lokacijo. Statistični urad Republike Slovenije je leta 2011 predstavil interaktivno spletno orodje za prikazovanje in posredovanje geostatistik – KASPeR; ta uporabnikom omogoča enostavno poljubno pregledovanje geostatističnih podatkov in dostop do njih. Zajema tudi podatke na mreži hierarhično urejenih kvadratnih celic, kar omogoča veliko pozicijsko natančnost izkazanih podatkov in zahteva določitev novih pravil zagotavljanja statistične zaupnosti.

KLJUČNE BESEDE

izkazovanje geostatistik, spletna kartografska aplikacija, statistična zaupnost, hierarhična mreža

ABSTRACT

KASPeR – an interactive web tool for the dissemination of geostatistics

The needs on the integration of statistical and spatial data are increasing; therefore the national statistical offices are developing methodologies, systems and services for the dissemination of geostatistics – statistics, related to presentation of statistical data in space, i.e. linked to the space. In 2011 the Statistical Office of the Republic of Slovenia introduced an interactive web tool for the dissemination of geostatistics – KASPeR, which enables easy access to geostatistical data including the data on a hierarchical grid of square cells. The latter supports also the dissemination of geostatistics of high positional accuracy which demanded the definition of new rules of statistical confidentiality.

KEY WORDS

geostatistics dissemination, web mapping application, statistical confidentiality, hierarchical grid

1 Uvod

Evropski statistični uradi sodelujejo pri gradnji evropskih podatkovnih infrastruktur za podporo pri načrtovanju in upravljanju prostora s povezovanjem statističnih in prostorskih podatkov v okviru različnih pobud ter projektov. Glavni cilj je zagotoviti kakovostne statistike velike pozicijske natančnosti (Kvamme in sodelavci 1997, 458), to je njihovo izkazovanje na majhnih statističnih enotah, ki so v hierarhični strukturi administrativnih delitev držav nižje od ravni občin. Države z razvitejšo prostorsko podatkovno infrastrukturo so na prelomu tisočletja začele poleg že uveljavljene metodološke usklajenosti spodbujati tudi prostorsko usklajenost statistik.

V projektu TANDEM (GISCO Progress Report 2003, 12), ki je predstavil idejo o vzpostavitvi sistema statistik majhnih enot, je bil povezan konzorcij statističnih uradov Finske, Švedske in Združenega kraljestva. Ta sistem je predvidel prostorsko usklajenost statistik na podlagi sistema hierarhično urejenih mrež kvadratnih celic različnih velikosti, ki bi z vidika pozicijske natančnosti bistveno presegl izkazovanje statistik na ravni administrativnih enot. Rezultat projekta je bila strategija za vzpostavitev sistema statistik majhnih enot in sistema za njihovo izkazovanje. Priporočila projekta TANDEM so bila vključena tudi v pozneje oblikovani direktivi INSPIRE (Direktiva ... – Priloga I 2007, 11); ta opredeljuje geografsko koordinatno mrežo kot usklajeno večločljivostno mrežo s skupno točko izvora in s standardizirano lokacijo ter z velikostjo mrežnih celic. Pri tem projektu je s svojim znanjem in izkušnjami sodeloval tudi Statistični urad Republike Slovenije (SURS).

Na evropski ravni so statistike majhnih enot postopoma postajale pomembna dopolnitev obstoječega sistema za izkazovanje podatkov na administrativnih enotah, ki temelji na uredbi o oblikovanju skupne klasifikacije statističnih teritorialnih enot (Uredba ... 2003). Evropski statistični uradi in partnerske institucije so se povezali v Evropski forum za geostatistike (EFGS), katerega aktivnosti so usmerjene predvsem v razvoj celovitih rešitev statističnega procesa za proizvodnjo geostatističnih podatkov (medmrežje 1).

V praksi države izmenjujejo izkušnje iz zajema, obdelave, varovanja statistične zaupnosti in izkazovanja geostatistik ter tako prostorske podatke, opisane v direktivi INSPIRE, polnijo s statistično vsebino; ta po obsegu celo presega priporočila iz direktive, saj je ta z vidika statistike omejena na podatke o prebivalstvu (Direktiva ... – Priloga III 2007, 13). Prve prostorsko usklajene statistike s podatki iz popisa prebivalstva 2011 na mreži 1 km × 1 km za Evropo bodo dostopne leta 2013 na spletnih straneh Eurostata in EFGS (GEOSTAT 1B Intermediary report 2013).

Spoznanje, da so usklajene geostatistike pomembne tudi za upravljanje prostora na svetovni ravni, je sprožilo pobudo za upravljanje geoprostorskih informacij pri Združenih narodih (*United Nations – Global Spatial Information Management*). Leta 2011 je bil ustanovljen Odbor strokovnjakov za upravljanje geoprostorskih informacij, katerega naloga je oblikovanje pravil za vzpostavitev infrastruktur za geoprostorske informacije na svetovni ravni (United Nations Economic and Social Council Report 2011, 3).

Skladno z evropskimi in svetovnimi trendi je tudi SURS začel postavljati celovit sistem za izkazovanje statistik majhnih enot z namenom zagotoviti enostaven dostop do statističnih proizvodov, ki povezujejo statistiko in prostor. Pri poimenovanju tovrstnih statistik z izrazom geostatistike je sledil trenutno uveljavljenemu poimenovanju na ravni evropskih statističnih uradov. Posledično je bila vstopna točka do geostatistik na SURS poimenovana Geostatistični portal, in jedro tega portala je interaktivno spletno orodje za prikazovanje in posredovanje geostatistik – KASPeR (medmrežje 2).

2 Izkazovanje geostatistik

SURS ima dolgoletne izkušnje z obdelavo statističnih podatkov, ki jih je mogoče točkovno locirati in združevati v poljubne (administrativne) prostorske enote. Hkrati z naraščajočimi potrebami po izkazovanju tovrstnih statistik je SURS ponudil različne storitve in spletna kartografska orodja za prikazovanje

geostatistik. Prve interaktivne predstavitve v kartografski obliki so bile tematske karte, ustvarjene z orodjem PX_MAP (medmrežje 3). To orodje je modul za kartografijo znotraj programskega paketa PC-Axis in omogoča uporabnikom prikazovanje izbranih podatkov v obliki simbolne ali koropletna karte (površinskega diagrama). Sledil je interaktivni statistični atlas (medmrežje 4); ta omogoča večjo stopnjo interaktivnosti, vendar je prostorsko ostal omejen na raven statističnih regij in občin. Geostatistični podatki velike pozicijske natančnosti pa odpirajo nove možnosti za izkazovanje uradnih statistik različnim uporabnikom na inovativen način, saj lahko te približamo uporabniku na raven ožjega območja bivanja ali drugega interesnega območja. KASPeR je prvi SURS-ov poskus celovitega izkazovanja geostatistik. Na tem področju je predvideno širše povezovanje državne statistike – s ciljem, da se zagotovi usklajeno in sprotno izkazovanje statistik, potrebnih za izvajanje in načrtovanje različnih prostorskih politik (Strategija prostorskega razvoja Slovenije 2004, 70).

Zdajšnja različica interaktivnega spletnega orodja KASPeR je bila zasnovana in razvita v sodelovanju z Geodetskim inštitutom Slovenije, in to predvsem za izkazovanje podatkov iz popisa prebivalstva 2011 v kartografski obliki in z možnostjo prenosa podatkov v obliki, primerni za nadaljnjo obdelavo z geografskimi informacijskimi sistemi. Aplikacija omogoča vizualizacijo statističnih podatkov na ravni različnih administrativnih enot in na šestih ravneh hierarhične mreže v kombinaciji s kartografskimi podlagami orodja Google Maps.

KASPeR je pilotni projekt, s katerim je SURS želel testirati možnost vključitve geostatističnih podatkov velike pozicijske natančnosti v spletno kartografsko aplikacijo. Z možnostjo približevanja pogleda z ravni države prek različnih ravni administrativnih enot do mreže z velikostjo celic $100\text{ m} \times 100\text{ m}$ je bil poglobitveni namen dosežen. Orientacijo v prostoru pri velikih povečavah olajšuje drsnik za prosojnost. Niz spremenljivk iz prebivalstvenih statistik je mogoče prikazati ali prenesti v obliki tematske karte, naprednim uporabnikom pa je na voljo tudi prenos geostatističnih podatkov v vektorski obliki (*.shp); ti se lahko uporabijo kot podpora za različne prostorske analize in za predstavitve podatkov.

KASPeR ima preprosto zasnovano podatkovno infrastrukturo z virtualno podatkovno bazo, ki podpira slikovne predstavitve v uporabniškem vmesniku. Prostorske enote v obliki *.shp so rasterizirane in urejene v piramidno hierarhijo. Podatkovne vrednosti se prevzemajo neposredno iz datotek *.shp za posamezno raven prostorskih enot in nalagajo na strežnik v stisnjeni obliki, prilagojeni za hitrejšo delovanje aplikacije. Meje administrativnih enot so prevzete iz Registra prostorskih enot (2013) in povezane s podatkovnimi bazami SURS-a. Podatkovne vrednosti celic hierarhične mreže predstavlja neposredno združevanje vrednosti za točkovne lokacije centroidov stavb z naslovom v posamezni celici. Ker je bil KASPeR v zdajšnji različici zasnovan kot testna aplikacija, ni bila razvita kompleksna podatkovna infrastruktura. Posledično je bilo v nalaganje in posodabljanje podatkovnih slojev vloženega veliko dela in kmalu je postalo jasno, da morajo imeti prihodnje tovrstne aplikacije možnost samodejnega dodajanja in posodabljanja podatkovnih slojev.

3 Statistična zaupnost in razpoložljivost geostatistik

Izkazovanje geostatistik velike pozicijske natančnosti je velik izziv tudi z vidika statistične zaupnosti, saj so ti podatki lahko prikazani skupaj z relativno natančno informacijo o njihovi lokaciji v prostoru in omogočajo razkritje nosilca podatka. Statistična zaupnost je eno izmed načel Kodeksa ravnanja evropske statistike (2005, 4), ki zagotavlja zasebnost dajalcev podatkov; natančna informacija o prostoru, podprta s satelitskimi posnetki visoke ločljivosti v KASPeR-ju, pa odpira možnosti razkritja opazovane enote – nosilca podatka – in njegove lokacije. SURS je zato preučil in testiral več rešitev, ki so jih uporabili tuji statistični uradi (Strand in Bloch 2009, 30 in 31), in politiko zaščite podatkov prilagodil uporabniškim potrebam v Sloveniji.

Glede na dolgoletne izkušnje s posredovanjem tovrstnih podatkov na zahtevo uporabnikov je bilo mogoče sklepati, da uporabniki potrebujejo za upravljanje prostora in spremljanje učinkovitosti pro-

storskih politik podrobnejšo prostorsko sliko za območja, kjer je gostota določenega pojava večja. To velja tako z vidika prostorske ločljivosti kot tudi z vidika širine nabora spremenljivk. Za področje statistik prebivalstva to pomeni, da uporabniki zahtevajo prostorsko in podatkovno podrobnejšo informacijo za gosto poseljena območja, medtem ko osnovne statistike prebivalstva zadostujejo za območja z manjšo gostoto poselitve. Glede na to so bila določena merila za določitev z vidika statistične zaupnosti neobčutljivih podatkov in najmanjša velikost celice hierarhične mreže: $100\text{ m} \times 100\text{ m}$. Najmanjša prostorska enota, celica mreže $100\text{ m} \times 100\text{ m}$, je bila določena na podlagi analize potreb evropskih uporabnikov (GEOSTAT 1A Final report 2011, 13) in priporočil v nacionalnih dokumentih o upravljanju prostora (Ravbar in sodelavci 2001, 45). Pri statistikah prebivalstva so kot neobčutljive spremenljivke opredeljene absolutne vrednosti spolno-starostne sestave s petletnimi starostnimi skupinami. Vzporedno je bil določen nabor občutljivejših spremenljivk, ki se prikažejo, ko dosežejo določeni prag zaščite. Naprednejši uporabniki lahko prostorske enote, prenesene iz KASPeR-ja, združujejo glede na svoje potrebe, s čimer dosežejo prag zakrivanja podatkov za zaščitene prostorske enote; tako jim je omogočeno razkritje podatkov tudi za območja, kjer je intenzivnost določenega pojava manjša.

Trenutni niz spremenljivk, dostopnih tudi na ravni hierarhične mreže s celicami $100\text{ m} \times 100\text{ m}$, obsega:

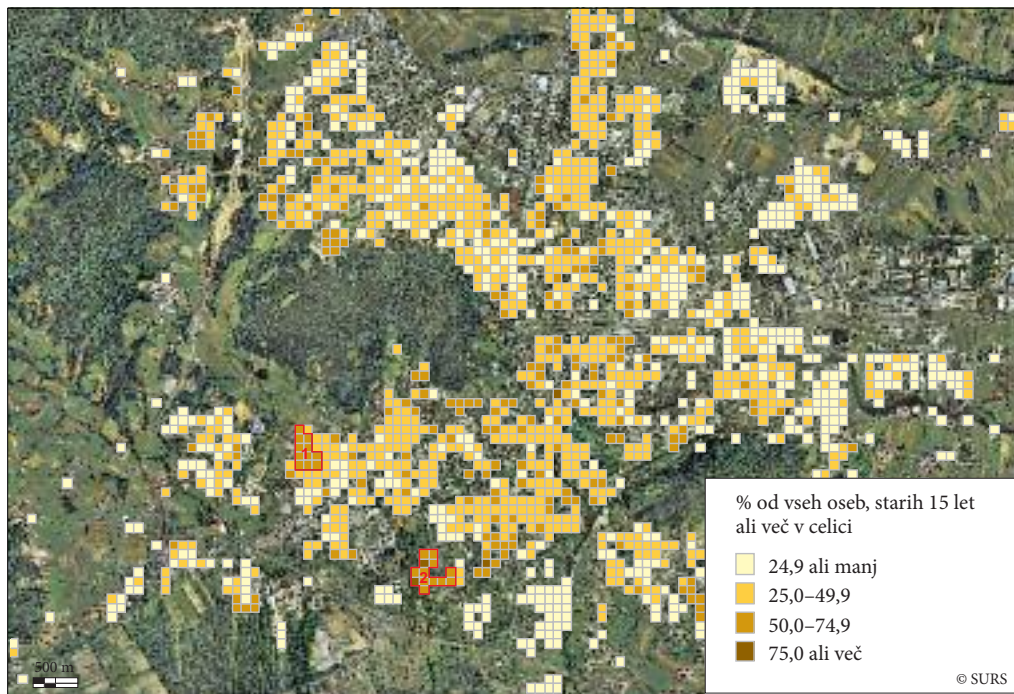
- prebivalstvo:
 - število, spol, petletne starostne skupine
 - število prebivalcev ≥ 30 → izobrazba, aktivnost
- gospodinjstva:
 - število
 - število prebivalcev ≥ 30 → velikost gospodinjstev
- stanovanja:
 - število
 - število stanovanj ≥ 30 → površina stanovanj v razredih
- stavbe:
 - število
 - število stavb ≥ 30 → starost stavb.

4 Uporabniška vrednost geostatistik

Celovit sistem za izkazovanje geostatistik nudi uporabnikom enostaven dostop do odprtih statističnih podatkov, povezanih s prostorskimi podatki, katerih vključenost v celoten statistični proces je rezultat dolgoletnega sodelovanja med SURS-om in različnimi upravljavci prostorskih podatkov v Sloveniji. Tradicionalno izkazovanje geostatistik na administrativnih prostorskih enotah je SURS leta 2008 – skladno s priporočilom direktive INSPIRE – dopolnil s sistemom hierarhičnih mrež. Ker podrobnejših navodil za izvedbo takrat še ni bilo, je SURS v sodelovanju z Geodetskim inštitutom vzpostavil lastni »nacionalni« sistem, ki ga sedaj usklajuje z naknadno sprejetimi navodili iz Priloge I direktive INSPIRE.

Usmeritev k geostatistikam na mreži je bila tudi posledica evropskih zahtev, saj so za načrtovanje regionalnega razvoja potrebne ne samo usklajene definicije statistik, ampak tudi usklajenost z vidika oblike in velikosti prostorskih enot za prikazovanje statističnih podatkov. Prebivalstveni podatki na mreži, ki so rezultat uvodoma omenjenih projektov GEOSTAT (2011 in 2013), so že vključeni v različna vrednotenja obstoječih metodologij, temelječih na administrativnih enotah. Tak primer je opredelitev mestnih in podeželskih območij, v okviru katere je več evropskih institucij s podatki na mreži $1\text{ km} \times 1\text{ km}$ postavilo novo metodologijo, ki odpravlja glavno oviro v Evropi uveljavljene metodologije Organizacije za ekonomsko sodelovanje in razvoj, to je razliko v površinah LAU 2 (v Sloveniji občine) in NUTS 3 (v Sloveniji statistične regije) med evropskimi državami (medmrežje 5).

Prednost uporabe podatkov na mreži je tudi v tem, da s povezovanjem celic s skupnimi lastnostmi oblikujemo nova funkcionalna območja, to pa odpira možnosti za načrtovanje regionalnega sodelo-

Slika 1: Prebivalstvo, staro 15 let ali več z višjo ali visokošolsko izobrazbo, Ljubljana, mreža 100 m × 100 m, 2011 (Statistični urad Republike Slovenije 2011; Geodetska uprava Republike Slovenije 2011).

vanja brez omejitve na obstoječe administrativne enote. SURS je leta 2005 s Statističnim uradom Avstrije na podlagi podatkov na mreži pokazal na večjo povezanost med Gradcem in Mariborom z vidika zveznosti poselitve prebivalstva, kot so to kazale evropske študije, temelječe na podatkih za občine (Wonka, Kaminger in Kuzma 2007, 77). Primer ugotavljanja zaokroženih funkcionalnih območij prikazuje tudi slika 1, kjer je prikazana razporeditev prebivalcev Ljubljane z višjo izobrazbo na mreži 100 m × 100 m.

Podatki, dostopni v KASPeR-ju, naprednim uporabnikom geografskih informacijskih sistemov (GIS) omogočajo prekrivanje več slojev z različnimi vsebinami; s preprosto analizo ugotovimo, da območji 1 in 2 (slika 1) izkazujeta nad 50 odstotni delež prebivalcev, starih 15 let ali več, z višjo ali visokošolsko izobrazbo, se pa bistveno razlikujeta z vidika aktivnosti in starostne sestave prebivalstva (preglednica 1), to pa posledično določa načrtovanje drugačnih prostorskih in družbenih vsebin za ti območji.

Preglednica 1: Primerjava območij 1 in 2 s slike 1 (Statistični urad Republike Slovenije 2011).

spremenljivka	območje 1	območje 2
prebivalci skupaj	1196	595
prebivalci stari 14 let ali manj	21 %	7 %
prebivalci stari 65 let ali več	12 %	28 %
aktivno prebivalstvo	48 %	43 %
prebivalci z višjo ali visokošolsko izobrazbo	56 %	66 %

5 Nadgradnja sistema za izkazovanje geostatistik

SURS v letu 2013 nadgrajuje sistem za izkazovanje geostatističnih podatkov z namenom, da izboljša v KASPeR-ju ponujene uporabniške izkušnje. Po uspešni predstavitvi KASPeR-ja, ta je zdaj omejen na podatke iz popisa prebivalstva 2011, pričakovanja uporabnikov naraščajo, zato SURS v sodelovanju z zunanjimi sodelavci razvija novo spletno kartografsko aplikacijo StaGe (STATistika in GEografija), ki bo zamenjala zdajšnjo različico KASPeR-ja. Sistem bo začel delovati v začetku leta 2014.

StaGe bo vključeval znatno večji nabor spremenljivk z različnih statističnih področij za razpoložljive časovne vrste, ki bodo uporabniku dostopne prek časovnega drsnika. Za SURS bo pomemben razvoj administrativnega vmesnika, ki bo omogočal samodejno nalaganje podatkov iz glavne statistične baze SI-STAT, kar bo zagotovilo večjo ažurnost pri objavljanju geostatističnih podatkov. Za uporabnike bo pomembna pridobitev možnost označevanja in povezovanja poljubnih prostorskih enot in prikaza statistik za na novo opredeljena območja. V aplikaciji bodo upoštevani standardi direktive INSPIRE glede metapodatkovnih opisov in omrežnih storitev:

- iskanja,
- vpogleda,
- prenosa,
- preoblikovanja.

Podatkovni sloji v vektorski obliki bodo na voljo v treh projekcijah, poleg stare in nove državne, tudi v evropski ETRS89/LAEA (European terrestrial reference system 89/Lambert azimuthal equal area projection), ki je v direktivi INSPIRE priporočena za namen izkazovanja podatkov na hierarhični mreži. Nabor novih spremenljivk bo sledil politiki prostega dostopa uporabnikov do pomembnih statističnih podatkov tudi v obliki, primerni za nadaljnjo obdelavo v orodjih GIS. SURS zato v letu 2013 preučuje statistike, ki jih upravlja državna statistika, in ugotavlja njihov potencial za izkazovanje v obliki geostatističnih podatkov. Vzporedno se določajo dodatna pravila zaščite podatkov z vidika njihove občutljivosti glede na predvideno pozicijsko natančnost izkazovanja.

6 Sklep

Česar ne zmoremo opisati, ne moremo upravljati (GEOSTAT 1A Final report 2011, 10); zato so statistični uradi kot večji upravljavci podatkov pomemben vir za opisovanje prostora in človekovih dejavnosti v tem prostoru skozi čas. Vzpostavitev celovitega sistema za izkazovanje geostatistik je nadaljevanje dolgoletnega dela SURS-a ter drugih institucij v smeri povezovanja statističnih in prostorskih podatkov. Odzivi domačih in evropskih uporabnikov KASPeR-ja so spodbudni, zato se je SURS odločil, da bo zdajšnje storitev nagraditi z aplikacijo StaGe; ta bo leta 2014 nadomestila KASPeR in bo predstavljala enotno vstopno točko do geostatističnih podatkov na administrativnih enotah in hierarhični mreži. SURS bo pri razvoju geostatistik skladno s potrebami uporabnikov ostal zavezan nadaljnji širitvi nabora spremenljivk in povezovanju z drugimi izvajalci državne statistike. Pri izkazovanju geostatističnih podatkov na mednarodni ravni pa bo dejaven tudi v prihodnje – z vključevanjem lastnih sistemov za izkazovanje v mednarodne sisteme.

7 Viri in literatura

Direktiva (ES) 2007/2/EC o vzpostavitvi infrastrukture za prostorske informacije v Evropski skupnosti (INSPIRE). Uradni list EU, L 108, 2007. Strasbourg. Medmrežje: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2007:108:0001:0014:SL:PDF> (20. 6. 2013).

Geodetska uprava Republike Slovenije. 2011. Medmrežje: www.gurs.si (20. 6. 2013).

- GEOSTAT 1A Final report. 2011. European forum for geostatistics. Medmrežje: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/gisco_Geographical_information_maps/documents/ESSnet%20project%20GEOSTAT1A%20final%20report_0.pdf (24. 6. 2013).
- GEOSTAT 1B Intermediary report. 2013. European forum for geostatistics. Medmrežje: <http://www.efgs.info/geostat/1B/geostat-1b/geostat1b-intermediary-report-final> (24. 6. 2013).
- GISCO Progress Report 2002/2003. 2003. Eurostat, Geographic Information system of the Commission. Medmrežje: http://www.ec-gis.org/docs/F10612/GISCO_PR_0203_FINAL.PDF (24. 6. 2013).
- Kodeks ravnanja evropske statistike. 2005. Evropska komisija, Odbor za statistični program. Medmrežje: http://www.stat.si/doc/drzstat/kakovost/Kodeks_zlozenka_2012.pdf (24. 6. 2013).
- Kvamme, K., Oštir-Sedej, K., Stančič, Z., Šumrada, R. 1997: Geografski informacijski sistemi. Ljubljana. Medmrežje 1: <http://www.efgs.info/> (20. 6. 2013).
- Medmrežje 2: <http://www.gis.si/kasper/si/index.html> (24. 6. 2013).
- Medmrežje 3: <http://www.ssb.no/a/english/pcaxis/pxmap/> (20. 6. 2013).
- Medmrežje 4: <http://www.stat.monolit.si/?lang=sl> (20. 6. 2013).
- Medmrežje 5: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Urban-rural_typology (20. 6. 2013).
- Ravbar, M. 2001: Poselitev in prostorski razvoj Slovenije. Ministrstvo za okolje in prostor, Urad za prostorsko planiranje, Ljubljana. Medmrežje: http://www.arhiv.mop.gov.si/fileadmin/mop.gov.si/pageuploads/podrocja/prostor/pdf/prostor_slo2020/2_1_dokument.pdf (24. 6. 2013).
- Register prostorskih enot 2013 (c) Geodetska uprava Republike Slovenije. Elektronski vir. Statistični urad Republike Slovenije. 2011. Medmrežje: www.stat.si (20. 6. 2013).
- Strand, G.-H., Bloch, V. V. H. 2009: Statistical grids for Norway. Documentation of national grids for analysis and visualisation of spatial data in Norway, Statistics Norway, Norway. Medmrežje: http://www.ssb.no/a/english/publikasjoner/pdf/doc_200909_en/doc_200909_en.pdf (24. 6. 2013).
- Strategija prostorskega razvoja Slovenije. 2004. Ministrstvo za okolje in prostor, Direktorat za prostor, Urad za prostorski razvoj, Ljubljana. Medmrežje: http://www.arhiv.mop.gov.si/fileadmin/mop.gov.si/pageuploads/publikacije/drugo/sprs_slo.pdf (20. 6. 2013).
- United Nations – Economic and Social Council Report E/2011/89, 2011: Global geospatial information management. Poročilo, Združeni narodi, Ženeva. Medmrežje: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=E/2011/89 (24. 6. 2013).
- Uredba (ES) št. 1059/2003 o oblikovanju skupne klasifikacije statističnih teritorialnih enot (NUTS). Uradni list EU, L 154, 2003. Bruselj. Medmrežje: <http://www.stat.si/doc/reg/NUTS%202003%20-%20prevod.doc> (24. 6. 2013).
- Wonka, E., Kaminger, I., Kuzma, I. 2007: Regionalstatistisches grenzübergreifendes Projekt zwischen Slowenien und Österreich zum Thema Raster. Statistische Nachrichten, Statistik Austria, Wien.

GEOTURIZEM KOT NOVA RAZVOJNA PERSPEKTIVA SLOVENIJE

dr. Bojan Erhartič, dr. Matija Zorn, dr. Blaž Komac

Geografski inštitut Antona Melika, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Gosposka ulica 13, 1000 Ljubljana
bojaner@zrc-sazu.si, blaz.komac@zrc-sazu.si, matija.zorn@zrc-sazu.si

UDK: 911.2:338.483.11(497.4)
338.483.11:551.4(497.4)

IZVLEČEK

Geoturizem kot nova razvojna perspektiva Slovenije

Geoturizem je koncept trajnostnega turizma, ki ohranja in še dodatno krepi geološke, geomorfološke in geografske posebnosti območja, promovira njegovo naravno in kulturno dediščino ter vpliva na blaginjo lokalnega prebivalstva. Čeprav koncept geoturizma ni nov ter je v nekaterih državah široko uveljavljen in prepoznan kot pomemben del lokalne in globalne turistične industrije, se začenjajo načela geoturizma v Sloveniji uveljavljati šele z ustanavljanjem geoparkov v zadnji letih. V prispevku analiziramo stanje geoturizma pri nas ter ocenjujemo njegove možnosti za nadaljnji razvoj.

KLJUČNE BESEDE

geoturizem, trajnostni turizem, naravna dediščina, geodediščina, geoparki, Slovenija

ABSTRACT

Geotourism as a new development perspectives for Slovenia

Geotourism is the concept of sustainable tourism that sustains and further strengthens the geological, geomorphological and geographical characteristics of an area, promotes natural and cultural heritage and influences the well-being of the local population. Geotourism is not a new concept it has been broadly accepted and recognized in some countries as an important part of local and global tourism industry. Principles of geotourism in Slovenia have evolved mostly by establishing Geoparks in recent years. In this paper we analyze the state of geotourism in Slovenia and assess its potential for further development.

KEY WORDS

geotourism, sustainable tourism, natural heritage, geoheritage, geoparks, Slovenia

1 Uvod

Turizem je gospodarska panoga, ki za svoje delovanje »uporablja« zlasti kulturno in naravno dediščino. Ena njenih mlajših vej je geoturizem, to je turizem, ki temelji na redkih ali zanimivih geoloških in geomorfoloških pojavih ter reliefnih oblikah (Torabi Farsani, Coelho in Costa 2012). Čeprav je pojem razmeroma nov, tak turizem v praksi poznamo že nekaj stoletij. Potovanja za doživljanje naravnega okolja in spoznavanje reliefnih značilnosti pokrajine so bila »popularna« že v 17. stoletju, v času »Grand Tour« (približno od leta 1660 do začetka gradnje železnic v 40. letih 19. stoletja), ko so turisti potovali, da si razširijo obzorja, vključno z obiskovanjem in spoznavanjem edinstvenih pokrajin (Erfurt-Cooper 2011). Pri tem je območje Slovenije imelo ključno vlogo pri razvoju njegove kraške oziroma jamske različice (slika 1; Zorn, Erhartič in Komac 2009; 2012).

Sodobni geoturizem se je razvil v devetdesetih letih prejšnjega stoletja kot posledica spoznanja, da z nesmotrno (ponovno) rabo zaprtih rudnikov, kamnolomov ali z drugimi netrajnostnimi posegi v pokrajini trajno izgubljammo geološko in geomorfološko dediščino. Začetni namen geoturizma je bilo ohranjanje narave, kasneje pa tudi promocija, s katero naj bi prihodnjim generacijam omogočili trajen dostop do takšnih območij (Hose 2012b, 7).

Kljub zgodnjemu razvoju geoturizma na našem ozemlju je ta danes še vedno pomembna tržna niša, saj razen promocije nekaterih turističnih jam (Habe, Šajn in Šlenc 1978), slapov (Ramovš 1983; Kušlan 2008), jezer (Kmecl 1999) in peščice drugih pojavov (na primer korita Tolminke, Blejski vintgar), preostala geološka, geomorfološka in hidrološka dediščina ostaja premalo izkoriščen turistični potencial. To še posebej velja za zavarovana območja. Po svetu je geoturizem največ promocije deležen z geoparki, ki pa niso nujno vezani na zavarovana območja. V geoparkih zato ni posebnih omejitev človekove dejavnosti, kar je največkrat kamen spotike med naravovarstveniki in lokalnim prebivalstvom (Rodela, Koren in Udovc 2012).

V članku analiziramo stanje geoturizma v Sloveniji ter ocenjujemo njegove možnosti za nadaljnji razvoj.

Slika 1: Postojnska jama, danes najbolj obiskan turistični cilj v državi, je imela številne obiskovalce tudi v 18. stoletju (Kranjc 2008, 282).

2 Geoturizem

Kljub neuveljavljenosti koncept geoturizma v Sloveniji ni neznanka. Slovenska turistična organizacija ga razume dokaj široko, saj povzema *National Geographic Society* (medmrežje 1, medmrežje 2): »... *Geoturizem pomeni koncept turizma, ki ohranja in še dodatno krepi geografski karakter območja – tako njegovo kulturo, okolje, dediščino kot tudi blaginjo ljudi, ki tam živijo. [...] promovira koncept turizma, ki odgovorno varuje naravo in spodbuja blaginjo lokalnega prebivalstva (kjer se sredstva, ki jih turizem prinaša, vračajo v lokalno skupnost za ohranjanje okolja), [...] vključuje celoten koncept prostora, kot so zgodovina, tradicionalna in živa kultura, pokrajina, kulinarika, umetnost, lokalna flora in favna ter blaginja ljudi, ki tam živijo. Gre za poudarke na geografskem karakterju destinacije oziroma t. i. »Sense of place«...» Po našem mnenju je ta koncept preširok, saj predpona geo- ne označuje več geološke in geomorfološke dediščine, temveč obče pokrajinsko oziroma geografsko. Glede na to, da je vsaka vrsta turizma vezana na določen kraj in glede na to, da geografija obravnava tako naravne kot družbene vrstine pokrajine, je ta opredelitev preširoka ter v znanstveni diskurz vnaša zmedo o pojmu geoturizma. Slednji ne označuje le turizma, povezanega z geološkimi in geomorfološkimi prvinami pokrajine, temveč z geografijo, prostorom samim (Ollier 2012). Po takem razumevanju je vsak turizem (tudi) geoturizem.*

Zato je presenetljivo, da geoturizem na tak način razumejo tudi v naših geoparkih. Temelj njihove ponudbe je vendarle geološka (in geomorfološka) dediščina, njihova opredelitev (medmrežje 3) pa v enaki meri upošteva naravno in kulturno dediščino: »*Geoturizem je trajnostni turizem, ki ohranja in še dodatno krepi geološki in geografski značaj območja, tako njegovo naravno in kulturno dediščino kot tudi blaginjo lokalnega prebivalstva, ki jo ta t. i. odgovorni turizem prinaša. Varuje in promovira vse elemente območja.*«

Res je, da se z razvojem znanosti in tudi geoturizma razvijajo in spreminjajo tudi opredelitve posameznih izrazov (Dowling 2011; Hose 2012a; 2012b), ki so deloma že bile predstavljene v slovenski literaturi (Hose in ostali 2011). Redko pa pride do takšnega paradigmatnega obrata, kot smo mu bili v zadnjih letih priča v geoturizmu. Vzrok za to je verjetno dejstvo, da le redki obiskovalci obiskujejo naravne vrednote zaradi zanimanja in izobraževanja (učenja), temveč mimogrede, ob sprehodu v naravo ali zaradi družabnosti. Poleg tega tema po rezultatih nekaterih anket bolj zanima starejše obiskovalce (Robinson 2008).

Z izgubljanjem specifičnosti pojma geoturizem oziroma s širjenjem njegovega pomena na druga področja (zunaj geologije in geomorfologije) bo verjetno prišlo do inflacije geo(grafsko)-turističnih destinacij, s čimer se bo njihov pomen v smislu za zdaj še relativno pomembne tržne niše zmanjšal.

Zanimivo je, da je kljub širjenju vsebine geoturizma z ožjih področij, kot sta geologija in geomorfologija, na širše področje, kot je geografija, prišlo do oženja in prenosa težišča geoturizma s prostora (naravne vrednote) na družbo (dojemanje naravnih vrednot).

Ker lahko naravne vrednote prikazemo (zlasti) s pomočjo sodobnih medijev, ki omogočajo tudi večplastno predstavitev vsebin, je razumljivo, da so po novem razumevanju geoturizma družbenogeografski vidiki naravnih vrednot, kot sta njihovo dojemanje in kulturni pomen, na nek način prevladali nad naravnimi vrednotami samimi. Geoturizem po naravi poteka zunaj, novejši razvoj pa teži k podružbljenju in prostorski omejitvi te dejavnosti ali celo neodvisnosti od prostora oziroma pokrajine (spletni prikazi).

S tem je povezanih nekaj vprašanj, ki so temeljnega pomena za nadaljnji razvoj geoturizma. Od ponudnikov je odvisno, ali bodo ciljni publiko omogočili ogled naravnih vrednot zaradi njihovega zanimanja in izobraževanja, ali bodo v bližini tržili prenočišča ali gostilno, kako bodo uredili dostop in podobno.

S tem je povezano tudi vprašanje izbora naravnih vrednot, ki, kot bomo videli, nujno vodi k podružbljenju geoturizma, kot smo ga opisali. Ekonomsko so uspešne le tiste naravne vrednote, ki jih obišče dovolj ljudi, ki tudi zapravljajo. Glede na to, da sodobna družba po eni strani išče stik z naravo oziroma odmik od vsakodnevnih dejavnosti, po drugi strani pa po bistvu delovanja teži k odmiku in neodvisnosti od narave, je zelo pomemben izbor naravnih vrednot. Z njim povemo, katere vrednote želimo prikazati (in katerih ne), zato je subjektiven. Z izborom naravnih vrednot želimo poudariti pomen nekega prostora in ga potem interpretirati ter vključiti v sodobne družbene tokove. Vpeti ga želimo v pokrajino, kar nujno vodi do ponotranjenja geoturističnih destinacij, sčasoma pa tudi do vzpostavitve identitete posamezni-

kov ali širše skupnosti na določeno naravno vrednoto. Ker naravna vrednota načeloma ostaja enaka, družba pa se spreminja, so z vidika družbe pomembnejše tiste naravne vrednote, ki nosijo zgodovinsko konotacijo oziroma v družbi zaradi stabilnosti v času vzpostavljajo spomin na nekdanje, znane družbene vzorce. Prav tak primer so geoparki, ki v Sloveniji temeljijo na zgodovinskem izkoriščanju naravnih virov (rudniki), danes pa opremljenost rudniških rovov in njihova specifičnost omogoča turistično rabo.

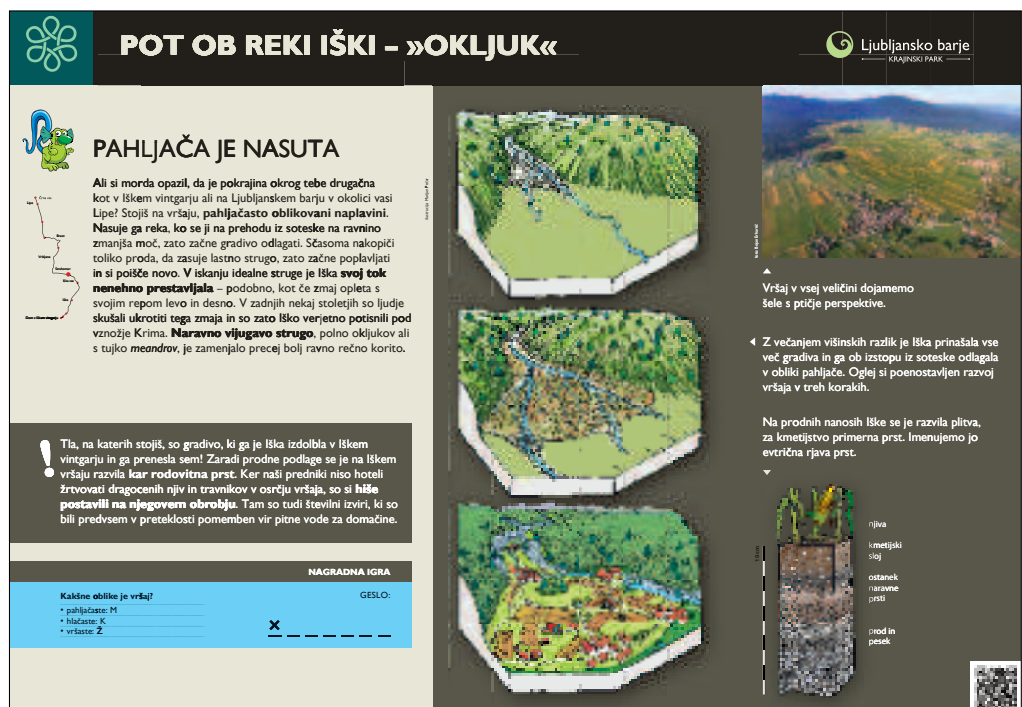
Ker v prispevku govorimo o razvojnih perspektivah geoturizma, izpostavljamo prirejen koncept Dowlinga (2011, 3), ki navaja pet temeljnih načel, med katerimi so prva tri specifična za geoturizem, zadnji dve pa bi morali biti značilni za vse vrste turizma:

- temelji na neživi naravni dediščini, predvsem geološko-geomorfološki (geodediščina);
- je trajnosten (ekonomsko vzdržen, krepi lokalno skupnost, spodbuja ohranjanje geodediščine),
- je poučen (poudarek je na interpretaciji geodediščine in izobraževanju; slika 2),
- ugodno vpliva na lokalno skupnost (tudi gospodarsko) in
- ustvarja zadovoljne turiste.

Po Dowlingu (2011) je temeljni razvojni izziv geoturizma, da skuša razviti lastno turistično vzdržnost ter kakovosten turistični proizvod, ki ne škoduje lokalnemu okolju, temveč ga ohranja in neguje, hkrati pa omogoča dolgoročen obstoj in nepoškodovanje objekta zanimanja oziroma naravne, na primer geomorfološke vrednote.

3 Geoturizem, geoparki in učne poti

Kljub omenjenim pomislekom so geoparki pri nas primeri dobre prakse, saj upoštevajo vsa zgoraj navedena temeljna načela geoturizma. Na splošno so geoparki močna »gonilna sila« geoturizma, ki jo

Slika 2: Nastajajoča učna Pot ob reki Iški – »Okljuk« upošteva sodobna načela interpretacije.

podpira UNESCO (medmrežje 4). V Sloveniji sta trenutno dva geoparka: Geopark Idrija (ustanovljen leta 2010; medmrežje 5) in čezmejni Geopark Karavanke (slika 3; medmrežje 3). Obstaja tudi pobuda za ustanovitev čezmejnega geoparka Kras (medmrežje 6).

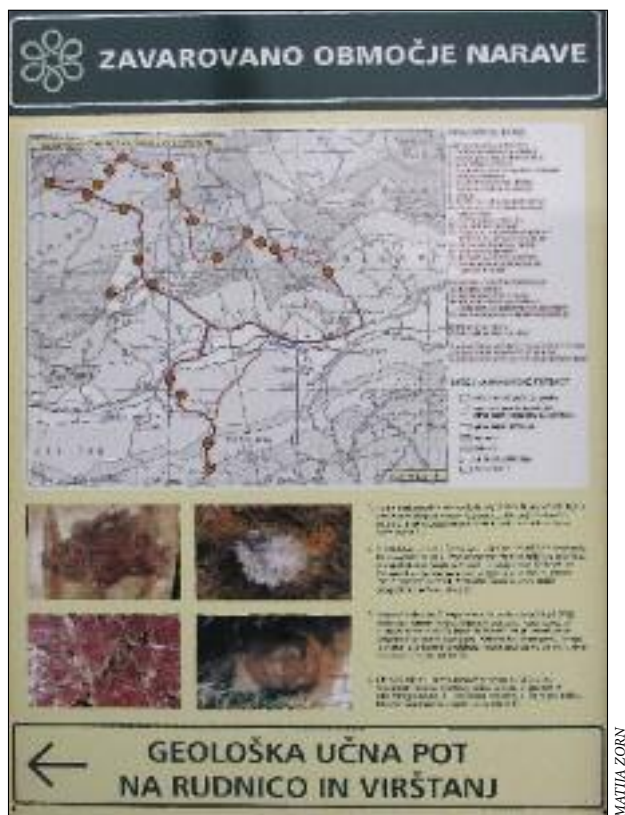
Geopark Karavanke je od leta 2013 član Mednarodne mreže geoparkov (*Global Geoparks Network*). V Združenju je trenutno prek devetdeset geoparkov iz skoraj tridesetih držav (medmrežje 4). UNESCO geoparke razume kot »območja pomembne geološke dediščine z vzpostavljenim močnim upravljanjem, kjer so v veljavi trajnostne ekonomske razvojne strategije« (Dowling 2011, 6). Po Dowlingu (2011, 6) so bili ustanovljeni, da bi povečali zaposlitvene možnosti lokalnega prebivalstva ter jim z dotokom novih obiskovalcev, predvsem prek trajnostnih oblik turizma, prinesli finančne koristi. Geološka in geomorfološka dediščina je v njih predstavljena na podlagi geoloških in geomorfoloških znamenitosti (ang. *geosite in geomorphosite*; za več o raziskavah tovrstnih znamenitosti v Sloveniji glej Erhartič in Zorn 2012), muzejev, informacijskih središč, učnih poti, vodenih ekskurzij, poljudne literature, zemljevidov, različnega izobraževalnega gradiva, seminarjev in podobnega. Zato ni nič nenavadnega, da geoturizem običajno povežemo z geoparki in učnimi oziroma tematskimi potmi.

Oba slovenska geoparka se še razvijata in postajata močan ponudnik turističnih storitev, ter obenem skrbnik geodediščine. »... Desetletja se trudimo ohraniti naravno dediščino Idrije in jo predstaviti obiskovalcem. Poleg tega jo želimo predstaviti na [...]izviren in inovativen način...« (Kavčič in Peljhan 2010, 150), so zapisali snovalci Geoparka Idrija. Leta 1994 oziroma dobro desetletje in pol pred ustanovitvijo parka so prvi v Sloveniji za javnost odprli rudnik, ki vsako leto pritegne več tisoč obiskovalcev (leta 2010 skoraj 15.000), pretežno šolskih skupin, drugih organiziranih skupin, pa tudi individualne obiskovalce; četrtnina je tujih obiskovalcev. Mesto Idrija sicer letno obišče prek 30.000 obiskovalcev (Kavčič in Peljhan 2010, 150; Rupnik, Pellis in Gorjup Kavčič 2011, 19). Uredili so geološke zbirke in učne poti, prirejajo pa tudi izobraževalne dejavnosti: »... V strukturo geoparka se lahko

MATIJA ZORN

Slika 3: Nekdanji rudnik v Mežici je del Geoparka Karavanke.

Slika 4: Označevalna tabla na geološki učni poti v okolici Olimja.

vključujejo vsi, ki v njem vidijo možnosti za razvoj svojih glavnih ali dopolnilnih dejavnosti. To so lahko zasebna ali javna podjetja. Geopark tako povezuje gostinske in nočitvene ponudnike, izdelovalce domačih produktov, društva in razna interesna združenja, muzeje in ostale razstavne prostore, izobraževalne organizacije, ponudnike rekreacijskih dejavnosti, adrenalinskih športov, navdušence nad naravo in kulturo. Ključnega pomena je udeležanje trajnostnega razvoja, pa tudi inovativno povezovanje narave z umetnostjo, izobraževanja z naravo in narave s kulturo ...» (Rupnik, Pellis in Gorjup Kavčič 2011, 19). Da se mora Idrija s podeželjem razvijati v skupnost z odgovornim odnosom do okolja, je zapisano tudi v nedavno izdani Inovativni strategiji trajnostnega razvoja občine Idrija (Nared in sodelavci 2011).

Nujno je opomniti, da je bila Idrija že v preteklosti, v navezanosti na izjemno dobro razvito in v svetovnem merilu edinstveno gospodarstvo (rudnik živega srebra), močno vpeta v svetovne izobraževalne in znanstvenoraziskovalne okvire. Iz druge polovice 18. stoletja omenimo samo naravoslovca, domoznana in idrijskega rudniškega kirurga B. Hacqueta ter naravoslovca in idrijskega rudniškega zdravnika G. A. Scopolija. Ta zgodovinski temelj Idriji skupaj z dobro razvito šolsko dejavnostjo (današnja gimnazija je naslednica prve slovenske realke, ki je bila ustanovljena leta 1903 na željo idrijskih rudarjev) naselju še danes omogoča edinstvenost, leta 2012 potrjeno z vpisom Idrije (in španskega Almadéna) na seznam Unescove svetovne dediščine (medmrežje 11).

Razvojne potenciale Geoparka Idrija je vrednotil Vodopija (2010, 17), ki je med drugim zapisal: »... Vsa območja varovanja, tako tudi geoparki, pa čeprav ne gre za klasičen primer zavarovanega območja, združujejo [...] okoljske, kulturne, socialne in človeške potenciale, ki nudijo ugodne razmere razvoja območja

MATIJA ZORN

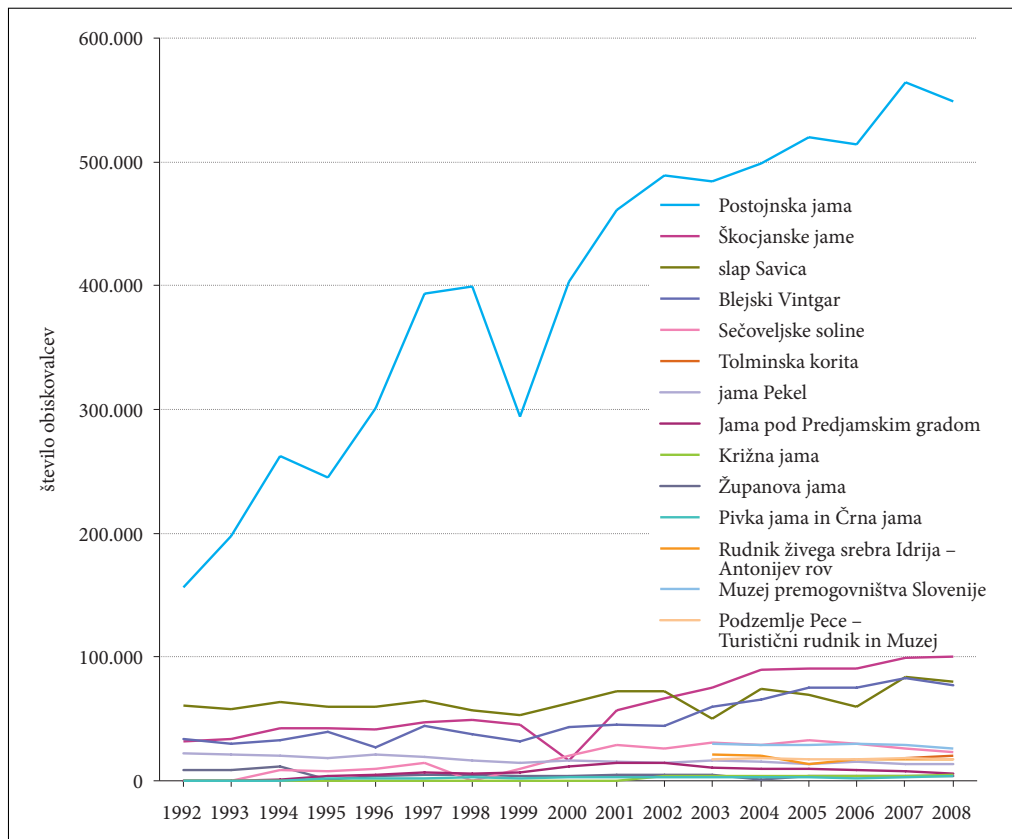
Slika 5: Geološke znamenitosti na Slovenski geološki poti žal večinoma niso opremljene z razlago pojavov.

s pomočjo (sonaravnih) dejavnosti, ki so v skladu s cilji ohranjanja naravnih vrednot in kulturne dediščine. Kot take jih v razvojnem smislu opredeljujejo kot razvojne potenciale določenega območja ...».

V Sloveniji imamo tudi številne naravoslovne učne (medmrežje 7) in tematske poti (medmrežje 8), ki deloma tudi posredujejo znanje o geodediščini; predvsem bi izpostavili številne gozdne (medmrežje 9) in vodne učne poti. Nekaj imamo tudi geoloških učnih poti (slika 4), med katerimi je verjetno najstarejša »Slovenska geološka pot« (slika 5), ki pa žal še nima vodiča po celotni poti (Buser 1991). Nastala je v začetku 80-ih let preteklega stoletja kot »Slovenska geološka transversala«, sprva le v Zahodnih Karavankah (Buser 1984, 342). V pripravi je tudi vsealpska pot »Via GeoAlpina« (Celarc in sodelavci 2009), namenjena promociji naravne dediščine v Alpah; dvanajst točk naj bi imela tudi v Sloveniji. Pri učnih poteh vidimo neizkoriščen potencial predvsem pri zavarovanih območjih. Omenimo le Triglavski narodni park, ki ga letno obišče skoraj dva milijona obiskovalcev (medmrežje 10).

4 Stanje geoturizma v Sloveniji

O stanju geoturizma v Sloveniji oziroma njegovih učinkih na gospodarski razvoj, zlasti podeželja, kjer je največ naravnih vrednot, je zaradi pomanjkanja podatkov težko soditi. Ravno tako je težko govoriti o obiskanosti objektov/točk geološke, geomorfološke in hidrološke dediščine, saj so znamenitosti po večini prosto dostopne, tako da se ne beleži podatkov o obisku. Podatke imamo le za tiste znamenitosti, za katere se pobira vstopnina.

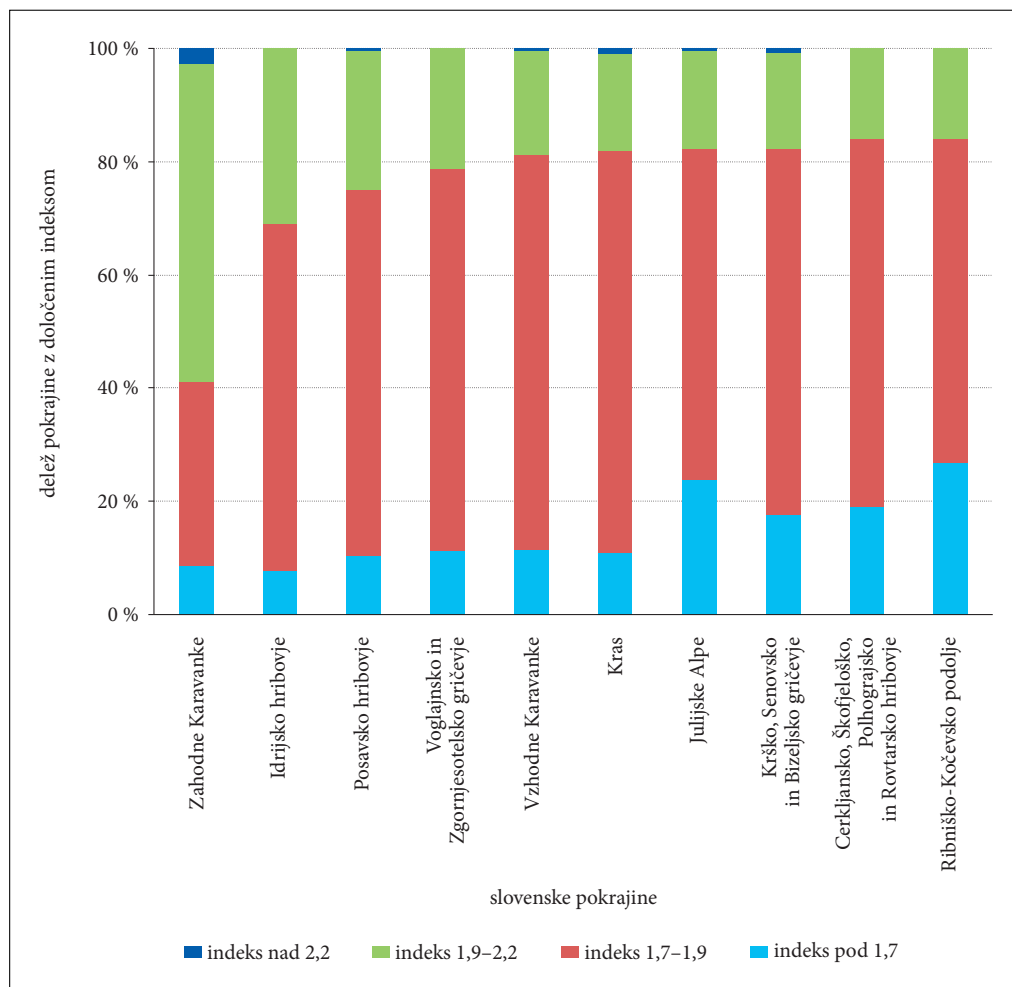

Slika 6: Število obiskovalcev izbranih naravnih znamenitosti in turističnih rudnikov (medmrežje 12 in 13).

Slika 6 prikazuje obisk enajst najbolj obiskanih naravnih vrednot (nežive) narave, torej geološko, geomorfološko in hidrološko dediščino. Prevladujejo jame (7) in znamenitosti, vezane na vodo (slap, korita, vintgar). Med njimi nekoliko izstopajo Sečoveljske soline, a jih prav tako navajamo, saj imajo status geomorfološke naravne vrednote. Naravnim znamenitostim so dodani najbolj obiskani turistični rudniki. Število organiziranih obiskov naravnih znamenitosti strmo narašča: v obdobju 1992–2008 se je število skoraj potrojilo, v letu 2008 je bilo prodanih dobrih 880.000 vstopnic, skupaj z rudniki pa več kot 940.000. Največji obisk vsa leta beleži Postojnska jama, saj nanjo odpade več kot polovica vseh organiziranih obiskov izbranih naravnih znamenitosti in turističnih rudnikov. Na Postojnsko jamo odpade tudi glavina prihodkov od naravnih vrednot. Po zelo grobi oceni je teh za okoli 12 milijonov evrov letno, od tega skoraj deset v Postojnski jami. Kolikšen je obisk ostalih, številnih naravnih vrednot in kakšni so posredni učinki njihovega obiskovanja, lahko le ugibamo.

5 Perspektive geoturizma v Sloveniji

S pomočjo geografskega informacijskega sistema smo za ozemlje Slovenije ugotavljali, katera območja imajo največjo geoturistično doživljajsko zmožnost. Geoturistično pestrost posameznih pokrajinskih prvin smo izračunali glede na spremenljivost njihovih poligonov v krogu s premerom 1000 m.

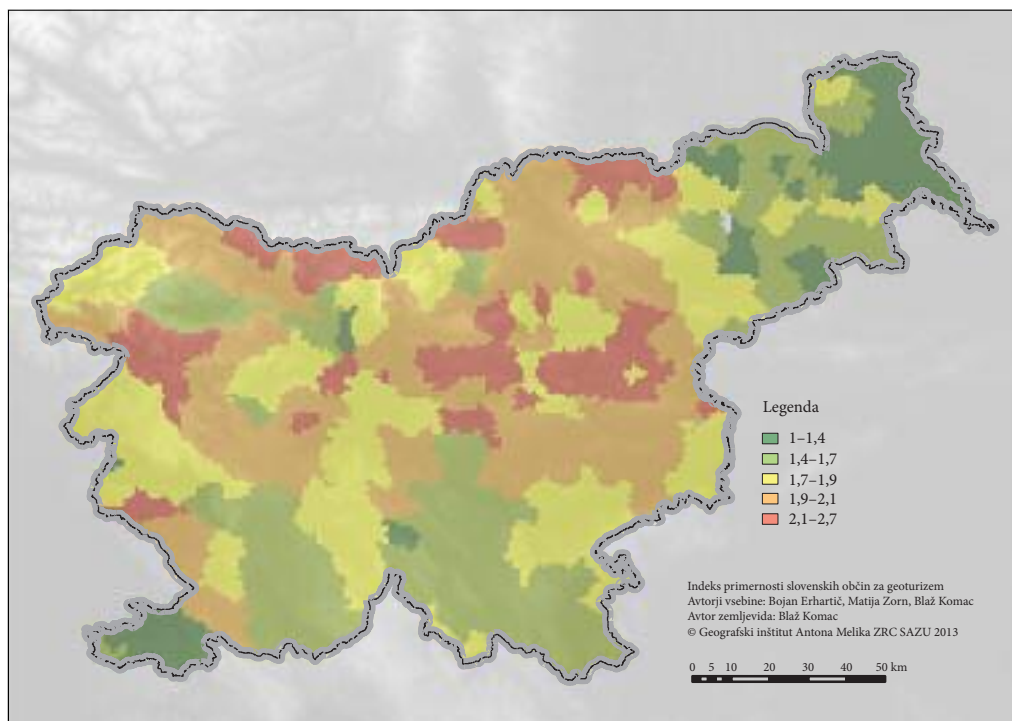

Slika 7: Slovenske mezoregije z največjim geoturističnim potencialom po našem modelu.

Upoštevali smo relief, kamnine, vode in kraške kotanje. Končni zemljevid smo naredili s ponderiranjem, kjer smo vsaki upoštevani prvini pripisali ustrezno, a subjektivno določeno utež (kamnine 50 %, relief 30 % in vode oziroma kraške kotanje po 10 %).

Po teh kriterijih so najbolj pestre razgibane pokrajine zahodne, severne in vzhodne Slovenije z veliko gostoto vodnih tokov oziroma kraških kotanj oziroma veliko pestrostjo kamnin. Najbolj pestra pokrajina so Zahodne Karavanke, ki jim sledita Idrijsko in Posavsko hribovje. Verjetno ni naključje, da tako Idrijsko hribovje kot Karavanke že imata geopark. Visoko so se uvrstile še Vogljajnsko, Vzhodne Karavanke in Kras, Juljske Alpe pa so »šele« na sedmem mestu (slika 7), najverjetneje zaradi razmera enovite kamninske sestave.

Razrez po občinah pokaže, da so najbolj pestre alpske občine (Tolmin, Trzič, Idrija, Kamnik, Jesenice, Kranjska Gora), nekatere občine v Posavju in Posavinju (Laško, Sevnica, Krško, Šentjur). Izstopajo še občina Črna na Koroškem, Zagorje ob Savi, Litija, presenetljivo Ljubljana, ter Železniki in Jezerško.

Slika 8: Indeks primernosti slovenskih občin za geoturizem.

Po našem modelu (slika 8) bi se dalo na področju geoturizma še veliko narediti predvsem v osrednji Sloveniji (Posavsko hribovje), ki jo poleg pestrosti omenjenih naravnih prvin odlikuje še rudarska tradicija, bližina gosto poseljenih območij in prometna (prostorska in časovna) dostopnost. Podobno velja za dolino Drave (Radlje, Podvelka, Selnica) in Obsotelje, ki se lahko navezujejo na čezmejni geoturistični interes. Poseben primer je seveda Kras (občini Komen in Sežana), ki je v tem smislu do neke mere že izkoriščen.

6 Sklep

Geoturizem je v svetu vedno bolj prepoznavna in hitro razvijajoča turistična panoga, s tem pa vse pomembnejši del globalne turistične industrije. V prid že desetletja govorijo turistični trendi, po katerih je v ospredju »aktivni turist« z željo po doživljskem turizmu (t. i. 3E turist: *entertainment* 'razvedrilo', *excitement* 'razburjenje' in *education* 'izobraževanje'), naproti »pasivnemu turistu« (t. i. 3S: *sand* 'pesek', *sea* 'morje' in *sun* 'sonce'; Alejziak 2002).

Pri nas ta oblika turizma še vedno predstavlja tržno nišo, njegov pomen pa vidimo predvsem pri trajnostnem razvoju podeželja. Razmeroma dobro ohranjena neživa narava, razgiban relief, pestra kamninska sestava, bogata rečna mreža in kraškost površja predstavljajo v Sloveniji dobro podlago za razvoj geoturizma. Slednji je dobil svetovni zagon s podporo Unesca pri ustanavljanju geoparkov, trendu, ki je v zadnjih letih pognal korenine tudi v Sloveniji. Mlada Geoparka Idrija in Karavanke praktično že stoletje (ponekod kar stoletja) dopolnjujeta »šopek« dobro obiskanih kraških jam ter drugih zanimivih geomorfoloških oblik.

Številne raziskave (Perko 1998; Ciglič in Perko 2013) in naš model kažejo, da ima precejšnji geoturistični potencial velik del Slovenije. Osnova nam je torej »položena v naročje«, od nas pa je odvisno ali bomo potencial prepoznali in ustrezno uporabili. Pod »ustreznost« mislimo zlasti na upoštevanje sodobnih načel geoturizma, s trajnostno naravnostjo ter privlačno interpretacijo geodediščine.

7 Viri in literatura

- Alejziak, W.B. 2002: Tourism in the face of 21st century's challenges. Krakov. Medmrežje: <http://fama2.us.es:8080/turismo/turisonet1/economia%20del%20turismo/politica%20turistica/tourism%20in%20the%20face%20of%2021%20century%20challenges.pdf> (19. 7. 2013).
- Buser, S. 1984: Slovenska geološka transverzala. Proteus 46, 9-10. Ljubljana.
- Buser, S. 1991: Slovenska geološka pot. Ljubljana.
- Celarc, B., Novak, M., Kumelj, Š., Komac, M. 2009: Via GeoAlpina – pot po geološki dediščini Alp. Geološki zbornik 20. Ljubljana.
- Ciglič, R., Perko, D. 2013: Europe's landscape hotspots. Acta geographica Slovenica 53-1. Ljubljana.
- Dowling, R. K. 2011: Geotourism's global growth. Geoheritage 3-1. Heidelberg.
- Dowling, R. K., Newsome, D. 2006: Geotourism. Oxford.
- Dowling, R. K., Newsome, D. 2010: Global geotourism perspectives. Oxford.
- Erfurt-Cooper, P. 2011: Geotourism. Medmrežje: <http://www.otago.ac.nz/anzals/Themedsessions/ANZALS%20-%20Geotourism%20Session%20-%20Erfurt-Cooper.pdf> (3. 7. 2013).
- Erhartič, B., Zorn, M. 2012: Geodiversity and geomorphosite research in Slovenia. Geografski vestnik 84-1. Ljubljana.
- Habe, F., Šajn, S., Šlenc, J. 1978: Turistične jame v Sloveniji. Postojna.
- Hose, T. A. 2012a: Editorial: geotourism and geoconservation. Geoheritage 4, 1-2. Heidelberg.
- Hose, T. A. 2012b: 3G's for modern geotourism. Geoheritage 4, 1-2. Heidelberg.
- Hose, T. A., Markovič, S. B., Komac, B., Zorn, M. 2011: Geotourism – a short introduction. Acta geographica Slovenica 51-2. Ljubljana.
- Kmecl, M. 1999: Alpska Slovenija. Gore in jezera. Ljubljana.
- Kavčič, M., Peljhan, M. 2010: Geological heritage as an integral part of natural heritage conservation through its sustainable use in the Idrija region (Slovenia). Geoheritage 2, 3-4. Heidelberg.
- Kranjc, A. 2008: Zgodovina jamskega turizma. Kras: trajnostni razvoj kraške pokrajine. Ljubljana.
- Kušlan, R. 2008: Slapovi. Ljubljana.
- Medmrežje 1: http://www.slovenia.info/?ps_zelene_definicije=2547&lng=1 (19. 7. 2013).
- Medmrežje 2: http://www.slovenia.info/pictures/category/attachments_1/2009/geoturizem_9008.pdf.pdf (19. 7. 2013).
- Medmrežje 3: <http://www.geopark.si/> (19. 7. 2013).
- Medmrežje 4: <http://www.globalgeopark.org/> (19. 7. 2013).
- Medmrežje 5: <http://www.geopark-idrija.si/> (19. 7. 2013).
- Medmrežje 6: http://www.zrsvn.si/dokumenti/64/2/2012/Geopark_Kras_3098.pdf; http://www.zrsvn.si/dokumenti/64/2/2012/Kras_Carso_Geopark_3101.pdf (19. 7. 2013).
- Medmrežje 7: http://sl.wikipedia.org/wiki/Kategorija:Naravoslovne_u%C4%8Dne_poti_v_Sloveniji (19. 7. 2013).
- Medmrežje 8: http://www.slovenia.info/default.asp?tematske_poh_poti=0&lng=1&pages=1,1&tab=1#resboxtematske_poh_poti (19. 7. 2013).
- Medmrežje 9: <http://www.zgs.gov.si/slo/delovna-podrocja/delo-z-javnostmi/gozdne-ucne-poti-zgs/index.html> (19. 7. 2013).
- Medmrežje 10: http://www.tnp.si/news/more/vodnik_za_obiskovalce_tnp_poletje_2013/ (19. 7. 2013).
- Medmrežje 11: <http://whc.unesco.org/en/list/1313> (19. 7. 2013).

- Medmrežje 12: http://kazalci.arso.gov.si/?data=indicator&ind_id=230 (19. 7. 2013).
- Medmrežje 13: http://www.stat.si/tema_ekonomsko_turizem.asp (19. 7. 2013).
- Nared, J., Smrekar, A., Bole, D., Kozina, J., Fridl, J., Polajnar Horvat, K., Gabrovec, M., Repolusk, P., Zavodnik Lamovšek, A., Sever, B. 2011: Inovativna strategija trajnostnega razvoja Občine Idrija. Geografski inštitut Antona Melika Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Ljubljana.
- Ollier, C. 2012: Problems of geotourism and geodiversity. *Quaestiones geographicae* 31-3. Poznań.
- Perko, D. 1998: The regionalization of Slovenia. *Acta geographica/Geografski zbornik* 38. Ljubljana.
- Ramovš, A. 1983: Slapovi v Sloveniji. Ljubljana.
- Robinson, A. M. 2008: Geotourism: who is a geotourist? National conference on green travel, climate change and ecotourism. Adelaide.
- Rodela, R., Koren, D., Udovč, A. 2012: Triglavski narodni park: analiza izkušenj lokalnega prebivalstva. Ljubljana.
- Rupnik, M., Pellis, S. M., Gorjup Kavčič, M. 2011: Priložnosti za razvoj turizma v občini Idrija in geopark kot razvojna možnost Idrijskega podeželja. *Geografski obzornik* 58-1. Ljubljana.
- Torabi Farsani, N., Coelho, C., Costa, C. 2012: Introduction. *Geoparks and geotourism. New approaches to sustainability for the 21st Century*. Medmrežje: <http://www.bookpump.com/bwp/pdf-b/2335519b.pdf> (3. 7. 2013).
- Vodopija, D. 2010: Geopark Idrija. Diplomsko delo, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Zorn, M., Erhartič, B., Komac, B. 2009: La Slovénie, berceau du géotourisme karstique. *Karstologia* 54. Pariz.
- Zorn, M., Erhartič, B., Komac, B. 2012: The beginnings of karst geotourism: karst geotourism in Slovenia. *Géomorphosites 2009: imagerie, inventaire, mise en valeur et vulgarisation du patrimoine géomorphologique*. Pariz.

POKRAJINSKA RAZNOLIKOST SLOVENIJE KOT RAZVOJNA PRILOŽNOST ZA TURIZEM

AVTORJA

Rok Ciglič, dr. Drago Perko

Geografski inštitut Antona Melika, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Gosposka ulica 13, 1000 Ljubljana
rok.ciglic@zrc-sazu.si, drago@zrc-sazu.si

UDK: 913:338.48(497.4)

IZVLEČEK

Pokrajinska raznolikost Slovenije kot razvojna priložnost za turizem

Prispevek opozarja na tržno in promocijsko vrednost pokrajinske raznolikosti Slovenije. Z geografskim informacijskim sistemom smo poiskali območja v Evropi, ki so z vidika naravnih pokrajin in regij izjemno raznolika, in jih poimenovali »pokrajinske vroče točke«. Določili smo pokrajinsko najbolj raznolike dele Evrope in ugotovili, da ima med vsemi evropskimi državami prav Slovenija največjo povprečno pokrajinsko raznolikost. To kaže na velike razvojne možnosti Slovenije na področju turizma, ki temeljijo na naravnih vrednotah pokrajine, in omogoča oglaševanje Slovenije kot turističnega cilja, ki ponuja »vseevropsko doživetje«.

KLJUČNE BESEDE

regionalna geografija, pokrajinska raznolikost, pokrajinska vroča točka, trženje, turizem, Evropa, Slovenija

ABSTRACT

Landscape diversity of Slovenia as a development opportunity for tourism

The chapter points to the marketing and promotional value of landscape diversity of Slovenia. With geographic information system, we found areas in Europe that are in terms of natural landscapes and regions extremely diverse, and called them »landscape hotspots«. We have defined the landscape most diverse parts of Europe. We found that among all of the European countries, Slovenia has the highest average landscape diversity. This shows the great potential of Slovenia in the field of tourism based on the natural values of landscape, and to advertise Slovenia as a tourist destination, offering a »pan-European experience.«

KEY WORDS

regional geography, landscape diversity, landscape hotspot, marketing, tourism, Europe, Slovenia

1 Uvod

Turizem je pomembna gospodarska panoga, še več, v nekaterih državah predstavlja precejšen delež bruto domačega proizvoda (BDP). V Evropski uniji (27 članic) je leta 2012 turizem povprečno k bruto družbenemu proizvodu neposredno prispeval 3 %, posredno pa 8,3 %. Delež je bil najvišji na Malti, kjer je turizem k BDP-ju neposredno prispeval 13,9 %, posredno pa celo 26,4 %. Na Hrvaškem sta bila ista deleža 11,9 % in 27,8 %, v Sloveniji pa 3,6 % in 12,8 %. Poleg tega turizem zagotavlja delovna mesta. Tako je bilo leta 2012 na Malti kar 15,1 % zaposlenih neposredno odvisnih od turizma, na Hrvaškem 13,1 %, v Sloveniji pa 3,9 %. Povprečno je 27 članic Evropske unije leta 2012 imelo 3,6 % zaposlenih v turizmu (medmrežje 2).

Sklepamo, da turisti radi in pogosto obiskujejo območja, ki so raznolika z vidika naravnih značilnosti oziroma ležijo na stiku različnih pokrajinskih tipov. Zato imajo takšna območja prednosti pri oblikovanju in raznovrstne turistične ponudbe, prepričljivejšem oglaševanju in tudi dobičku, saj »... človekovo raznavanje ceni raznolikost, kompleksnost, vzorce in lokalni značaj...« (Erhartič 2012, 36). Pokrajinska raznolikost pomembno vpliva tudi na biodiverzitetu oziroma raznolikost habitatov in vrst (Dramstad s sodelavci 2001; Hou in Walz 2013; Walz in Syrbe 2013). Gray (2004) meni, da tudi pomen različnih tipov reliefnih oblik in bogastva površinskih detajlov za priljubljenost turističnih območij močno podcenjujemo. Ob prednostih pokrajinskih razlik pa je treba omeniti dejstvo, da so posegi in prenosni dobrih praks v takih pokrajinah zaradi prepletanja raznolikih naravnih vplivov in različnega odzivanja narave na človekove posege bolj zapleteni kot v bolj homogenih pokrajinah.

Območja, ki so z naravnogeografskega vidika pestra in privlačna za obiskovalce, lahko poimenujemo »pokrajinske vroče točke«. Izraz »vroča točka« (angleško *hot spot* ali *hotspot*) se je sprva uporabljal za oznako območij na zemeljskem površju s povečano (nadpovprečno) termalno aktivnostjo in pogostimi ognjeniški izbruhi (Whittow 2000), danes pa se izraz uporablja tudi za označitev območij z visoko biodiverzitetu (Goerner, Gloaguen in Makeschin 2007; Koenig 2013; Phillips, Eichler 2013), pokrajinsko raznolikostjo (Ciglič, Perko 2013) ali visoko zgoščenostjo raznih drugih pojavov, na primer neeksplodiranih sredstev (Morgan 2013), kriminala (Harries 1999) in radioaktivnosti (Araya 2013).

Na veliko pokrajinsko raznolikost Slovenije so z raznimi klasifikacijami opozorili že številni slovenski geografi (na primer Melik 1935; Ilesič 1956; Gams 1983; Perko 1998; Plut 1999; Špes s sodelavci 2002). Dodatno težo ugotovitvam, da je Slovenija s pokrajinskega vidika zelo raznolika, daje tudi pregled pokra-

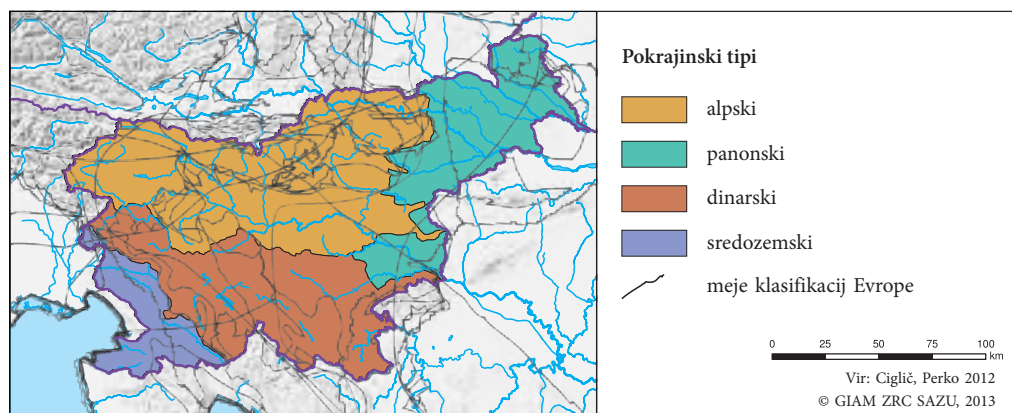
Preglednica 1: Pregled nekaterih klasifikacij Evrope (Ciglič, Perko 2012).

klasifikacija (vir)	število kategorij na ozemlju Evrope (število kategorij na ozemlju Slovenije)			
	1. raven	2. raven	3. raven	4. raven
okoljska členitev Evrope (Metzger s sodelavci 2005)	2 (2)	6 (3)	13 (5)	84 (12)
evropska pokrajinska členitev (Mücher s sodelavci 2009)	8 (3)	31 (8)	76 (12)	350 (19)
digitalni zemljevid evropskih ekoloških regij/območij (medmrežje 4)	68 (5)	-	-	-
zemljevid kopenskih ekoloških regij/območij sveta (Olson s sodelavci 2001)	8 (1)	14 (3)	867 (5)	-
biogeografske regije/območja, 2011 (medmrežje 3)	11 (3)	-	-	-
naravnogeografska regionalizacija (Bohn 2002/2003)	4 (2)	9 (3)	47 (4)	-
vseevropski pokrajinski tipi (Meeus 1995)	9 skupin tipov (4)	30 (4)	-	-
ekološke regije/območja kontinentov (Bailey 1996)	4 (1)	5 (30)	-	-
biogeografske pokrajine Evrope (Europe's... 1995)	4 (/)	19 (4)	-	-

jinskih klasifikacij Evrope (preglednica 1), saj je na območju Slovenije navadno več kot le en pokrajinski tip evropskega pomena. Tako na primer ozemlje Slovenije leži v 3 od 6 biogeografskih regij oziroma območij, ki jih je pri izdelavi okoljske členitve Evrope določil Metzger s sodelavci (2005); na ozemlju Slovenije so alpsko, celinsko in sredozemsko območje. Mücher je s sodelavci (2009) pri pripravi evropske pokrajinske členitve Slovenijo na prvi ravni razdelil podobno: na sredozemski, celinski in alpski tip. Na digitalnem zemljevidu evropskih ekoloških regij oziroma območij (DMEER) se ozemlje Slovenije uvršča med štiri različne enote in meji na eno: dinarski gorski mešani gozdovi, ilirski listnati gozdovi, alpski iglasti in mešani gozdovi, panonski mešani gozdovi, mešani gozdovi Padske kotline (medmrežje 4). Tudi ob pregledu zemljevida biogeografskih regij oziroma območij (različica 2011), ki so bila potrjena tudi v uradnem dokumentu Evropske unije, je Slovenija postavljena na meje različnih enot. Znotraj naših meja so: alpsko, celinsko in sredozemsko območje (medmrežje 3). Pri naravnogeografski razdelitvi Evrope je Bohn s sodelavci (2002/2003) ozemlje Slovenije na najvišji ravni razdelil med alpske, karpatske in sredozemske dežele. Meeus (1995) ozemlje Slovenije skoraj v celoti uvršča le v en pokrajinski tip, in sicer med sredozemsko pokrajino travnikov in gozdov. V neposredni bližini Slovenije pa so po njegovi raziskavi vseeno še drugi tipi: na vzhodu tip kolektivna odprta polja, na zahodu tip delta, na severu pa tip gorovje. Bailey (1996) je ozemlje Slovenije razdelil na pet enot: morsko divizijo, sredozemsko divizijo, gorsko območje sredozemske divizije, gorsko območje morske divizije in divizijo prerij. Biogeografske pokrajine Evrope, uporabljene v Poročilu o stanju okolja v Evropi leta 1995, ozemlje Slovenije delijo na Balkansko višavje, Celinsko pokrajino, Sredozemsko pokrajino in Srednjeevropsko višavje (Europe's ... 1995). Olson je s sodelavci (2001) v Sloveniji določil tri biome, ki so pomembni na svetovni ravni: sredozemski gozdovi, dobrave in grmovja; širokolistni in mešani gozdovi zmernih geografskih širin; iglasti gozdovi zmernih geografskih širin. Ekološke regije oziroma območja, ki so na ozemlju Slovenije, se po mejah sicer ujemajo s tistimi pri klasifikaciji DMEER.

Spoznanja domačih in tujih znanstvenikov glede raznolikosti Slovenije nedvomno kažejo na to, da je območje Slovenije pokrajinsko zelo raznoliko ter predstavlja »pokrajinsko vročo točko«. Kaj določa pokrajinsko raznolikost Slovenije, na kratko opiše naslednje besedilo: »... Sredi Evrope se v krogu s polmerom 150 km, kjer leži Slovenija, prepletajo visokogorske Alpe s predalpskimi hribovji in kotlinami, ravninska Panonska nižina z gričevnatim obrobjem, zakraseli svet Dinarskega gorovja s kraškimi planotami in podolji ter sredozemska gričevja z blažilnimi vplivi Jadranskega morja. Ker se tu stikajo tudi štirje kulturni prostori, slovanski, germanski, romanski in madžarski, so se na majhnem območju izoblikovali številni tipi naravnih in kulturnih pokrajin ...« (Kladnik, Perko 1998, 20).

Analiza prekrivanja meja pokrajinskih klasifikacij Evrope (slika 1; Ciglič 2009; Ciglič, Perko 2012) in analiza pokrajinske raznolikosti z geografskim informacijskim sistemom (Ciglič, Perko 2013), ki jo predstavljamo na kratko v nadaljevanju, pa to potrjuje na objektivnem način.

Slika 1: Prepletanje mej klasifikacij Evrope glede na geografsko tipizacijo Slovenije (Ciglič, Perko 2012).

2 Metodologija določanja pokrajinske raznolikosti in izdelava zemljevida pokrajinske raznolikosti Evrope

Pokrajinska raznolikost Evrope je bila izdelana na podlagi analize štirih naravnopokrajinskih klasifikacij Evrope (preglednica 2), ki so bile dostopne v digitalni obliki, in ugotavlja, kje v Evropi so območja, ki jih lahko označimo za pokrajinsko bolj pestra. Osnovni namen analize je bil poiskati območja, kjer se stikajo različne naravnopokrajinske enote. Za analizo so bile izbrane klasifikacije Evrope s podobnim številom tipov ali regij (Ciglič, Perko 2013).

Analizirali smo le tisti del Evrope, ki ga pokrivajo vse štiri klasifikacije, zato smo izločili skrajni vzhodni del Evrope, Islandijo in Ciper. Vse klasifikacije so bile zapisane rastrsko z ločljivostjo 5 km, kar je za splošen pregled raznolikosti pokrajin v Evropi dovolj natančno. V analizi smo znotraj posamezne klasifikacije za vsako celico izračunali število tipov, ki se pojavljajo v radiju 10 celic oziroma 50 km. Radij je bil določen subjektivno (pri manjšem radiju bi bila raznolikost pokrajin omejena na manjša območja, pri večjem radiju pa bi se raznolikost pokrajin na splošno povečala). Tako smo za vsako od štirih klasifikacij dobili zemljevid pokrajinske raznolikosti. V zadnjem koraku smo vse združili v skupen zemljevid pokrajinske raznolikosti, tako da smo najprej vsak zemljevid raznolikosti delili s številom vseh možnih kategorij klasifikacije na obravnavanem območju. Tako smo glede na posamezno klasifikacijo za vsako celico prikazali, koliko odstotkov od vseh pokrajinskih kategorij na obravnavanem območju Evrope je v radiju 50 km. Na podlagi vseh tako obteženih zemljevidov je bilo izračunano povprečje – končni zemljevid pokrajinske raznolikosti Evrope (za podrobnosti metode glej Ciglič, Perko 2012).

3 Pokrajinska raznolikost Evrope in Slovenije

Zemljevid povprečne pokrajinske raznolikosti Evrope (slika 2) prikazuje torej, koliko odstotkov pokrajinskih kategorij se pojavlja v radiju 50 km okrog vsake celice povprečno glede na štiri evropske naravnopokrajinske klasifikacije (preglednica 2).

Zemljevid kaže, da so stičišča različnih pokrajin, s tem pa tudi pokrajinsko najbolj raznolika območja, predvsem vzdolž gorstev (Pireneji, Alpe, Dinarsko gorovje, Karpati, Centralni masiv), na območju južne Skandinavije ter na območju zahodne Anatolije. Našteta območja so v povprečju na stiku vsaj 30 % od vseh kategorij, ki se pojavljajo pri posameznih pokrajinskih klasifikacijah. Opazno je zmanjšanje v osrednjem območju Alp (tudi pod 15 %), kar je razumljivo, saj so osrednji deli odmaknjeni od drugih pokrajinskih kategorij. Manj kot 20 % imajo večina Pirenejskega polotoka, južna dela Apeninskega in Balkanskega polotoka, Francosko nižavje, velik del Nemško-Poljskega nižavja, Rusko nižavje, Finsko pozezerje, Panonsko in Vlaško nižavje, Britansko otočje, veliki sredozemski otoki Sicilija, Sardinija, Korzika in Kreta ter vzhodna Skandinavija. Območje, kjer se stika največ različnih tipov, je, nekoliko presenetljivo, na skrajnem jugu Skandinavije, kjer se v povprečju prepleta 49 % od vseh pokrajinskih kategorij. 40 % presegata le še manjše območje Centralnega masiva in zahodni del Alp. Ta območja lahko označimo kot prave pokrajinske vroče točke Evrope.

4 Pokrajinska raznolikost evropskih držav in priložnosti na področju turističnega trženja

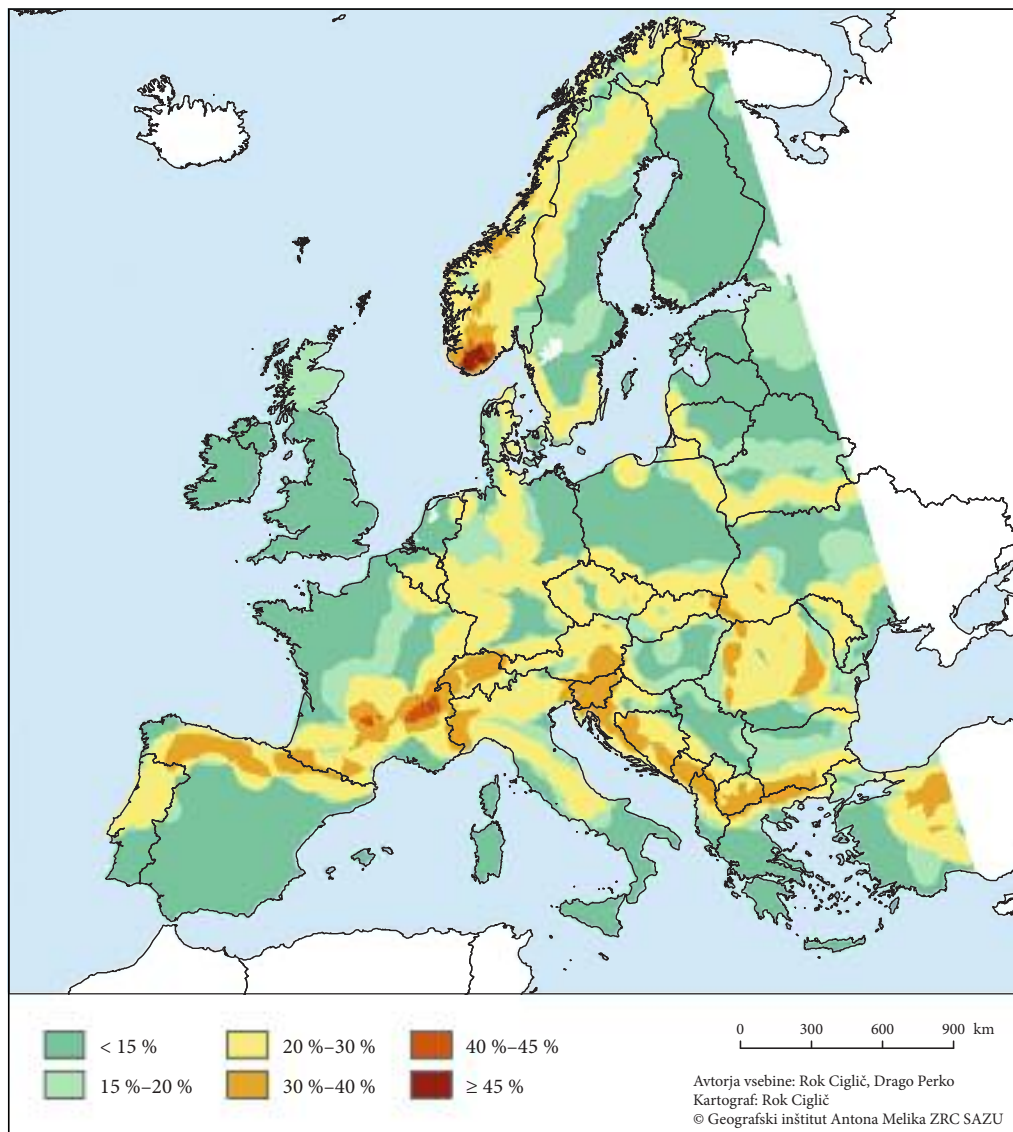
Analiza pokrajinske raznolikosti po posameznih državah (preglednica 3; Ciglič, Perko 2013) kaže da so najbolj raznolike manjše države, ki so hkrati tudi bolj hribovite oziroma gorate. Mednje spada Slovenija, Lihtenštajn, Črna gora, Švica, Makedonija, Andora, Bosna in Hercegovina, Avstrija in Hrvaška. Vse naštete države imajo povprečno vrednost nad 25 %. Ob tem je opazno, da je precej manjših držav (na primer Malta, Irska, Estonija, Latvija), ki ne presegajo vrednosti 15 %. Zatorej majhnost

Preglednica 2: Izbrane evropske pokrajinske klasifikacije (Ciglič, Perko 2013).

klasifikacija (viri)	kategorije klasifikacije (z odebeljenim tiskom so označene enote, ki segajo v Slovenijo)
okoljska členitev Evrope (Müchers sodelavci 2003; Metzger s sodelavci 2005; Jongman s sodelavci 2006)	6 biogeografskih regij oziroma območij: <ul style="list-style-type: none">• alpska,• anatolska,• atlantska,• borealna,• celinska,• sredozemska.
evropska pokrajinska členitev (Mücher s sod. 2003, 2006 in 2009)	8 tipov: <ul style="list-style-type: none">• arktični,• borealni,• atlantski,• alpski,• sredozemski,• celinski,• anatolski,• stepski.
biogeografske regije oziroma območja (medmrežje 3)	11 biogeografskih regij oziroma območij: <ul style="list-style-type: none">• alpsko,• anatolsko,• arktično,• atlantsko,• črnomoško,• borealno,• celinsko,• makaronezijsko,• sredozemsko,• panonsko,• stepsko.
kopenske ekološke regije oziroma območja sveta (Olson s sodelavci 2001)	14 biomov: <ul style="list-style-type: none">• tropski in subtropski vlažni širokolistni gozdovi,• tropski in subtropski sušni širokolistni gozdovi,• tropski in subtropski iglasti gozdovi,• širokolistni in mešani gozdovi zmernih zemljepisnih širin,• iglasti gozdovi zmernih zemljepisnih širin,• borealni gozdovi/tajga,• tropski in subtropski travniki, savana in grmičevja,• travniki, savana in grmičevja zmernih zemljepisnih širin,• poplavni travniki in savane,• gorski travniki in grmičevja,• tundra,• sredozemski gozdovi, dobrave in grmovja,• puščave in sušno grmičevje,• mangrove.

ne pomeni nujno visoke pokrajinske raznolikosti! Z vidika povprečne raznolikosti območja celotnih držav je nedvomno treba izpostaviti Slovenijo, saj je povprečno najbolj raznolika država. Celice znotraj Slovenije imajo v svojem 50 km radiju v povprečju kar 33,2 % vseh kategorij, ki so bile na obravnavanem območju Evrope. Najvišja absolutna vrednost je sicer značilna za jug Norveške (49,2 %), več kot 40 % je doseg le še jugovzhodni del Francije.

Glede na visoko pokrajinsko raznolikost Slovenije lahko upravičeno trdimo, da bi morali v razvoj turizma v Sloveniji vključiti in izkoristiti to naravno danost in naravno prednost oziroma povezati aktiv-

Slika 2: Pokrajinska raznolikost Evrope (delež pokrajinskih kategorij v odstotkih, ki se pojavljajo v radiju 50 km okrog vsake celice, povprečno glede na vse upoštevane klasifikacije).

Preglednica 3: Povprečni delež pokrajinskih kategorij Evrope znotraj radija 50 km okrog posamezne celice za vse celice znotraj posameznih držav (Ciglič, Perko 2013; večinoma medmrežje 1).

država	povprečna vrednost v %	promocijski slogan (odebeljeni so »geografski« slogani)
Slovenija	33,2	I feel SLOVEnia
Lihtenštajn	32,1	Experience greatness. Great little country.
Črna gora	30,1	Wild Beauty
Švica	29,8	Get natural.
Makedonija	29,6	Sun and smiling people
Andora	29,5	The Pyrenean country
Bosna in Hercegovina	26,6	The heart shaped land
Avstrija	26,0	Arrive and revive
Hrvaška	25,2	The Mediterranean as it once was
Norveška	25,0	Visit Norway
Kosovo	24,9	Republic of Youth, Republic of Beauty
Romunija	24,2	Explore the Carpathian garden
Slovaška	22,9	Little big country
Albanija	22,8	A new Mediterranean love
Luksemburg	21,3	Discover the unexpected
Češka	20,8	Stunningly different
Moldavija	20,8	-
Bolgarija	20,4	Unique in its diversity
Francija	20,1	Rendez-vous en France
Belgija	19,8	Latin Europe in a nutshell (velja za Bruselj in valonski del Belgije)
Portugalska	19,7	Europe's West Coast
Italija	19,6	Italy leaves its mark
Nemčija	19,6	The travel destination
Švedska	18,8	Vist Sweden
Danska	18,3	Visit Denmark
San Marino	18,1	-
Španija	17,7	I need Spain
Grčija	17,2	Greece, the true experience; Greece All Time Classic
Madžarska	16,8	Go to Hungary
Poljska	16,5	Move your imagination – Come and find your story
Litva	16,2	See it! Feel it! Love it!
Srbija	15,7	-
Finska	15,6	Visit Finland (I wish I was in Finland)
Nizozemska	15,3	Add some orange
Združeno kraljestvo	14,8	You're invited
Latvija	14,7	Best enjoyed slowly
Estonija	14,2	Positively surprising
Irska	14,0	Jump into Ireland
Malta	14,0	Truly Mediterranean

nosti in doživetja različnih slovenskih regij ter tako zadržati obiskovalce več časa (na primer ponudba turističnega aranžmaja z ogledom dinarskih jam, obiskom sredozemskih mest, okušanjem panonskih dobrot in pohodništvom v Alpah). Opozarjamo še na možnost promocije Slovenije v tujini kot turistične destinacije, kjer se lahko srečamo z različnimi evropskimi pokrajinami oziroma tipi in tako doživimo velik del Evrope ob mahnem številu prepotovanih kilometrov.

Nekatere države se s svojimi turističnimi slogani že opirajo na svoje geografske značilnosti, s čimer poskušajo trdnjeje argumentirati svoje vabilo oziroma oglas. Malta s sloganom *Truly Mediterranean* 'Pravo Sredozemlje' ali 'Pristno sredozemsko' označuje svoje območje kot (morda tudi v primerjavi z vsemi ostalimi državami najbolj) pristno sredozemsko. Andora se oglašuje kot *The Pyrenean country* 'Pirenejska država', Portugalska pa kot *Europe's West Coast* 'Evropska zahodna obala'. Tako obe državi že s kratkim sloganom podata kratek geografski opis, s katerim želita prepričati možne obiskovalce. Tovrstni slogani obljublajo doživetja, ki so še posebej povezana z geografskimi značilnostmi destinacije, hkrati pa morda tudi naredijo kratko primerjavo z ostalimi državami v bližini. Glede na pokrajinsko raznolikost Slovenije, ki je opazna tudi z vidika celotne Evrope, bi lahko poleg slogana *I feel SLOVE*nija uporabili še bolj geografsko zasnovan slogan, kot je na primer *Slovenia – miniature Europe* 'Slovenija – Evropa v malem', *Slovenia – the whole Europe at one place* 'Slovenija – celotna Evropa na enem mestu', *Slovenia: half of Europe together* 'Slovenija: pol Evrope skupaj' ali pa *Slovenia: half of Europe at a time* 'Slovenija: pol Evrope naenkrat'. S takim sloganom lahko na kratko povemo, da je območje Slovenije raznoliko in na majhnem območju ponuja veliko, praktično skoraj toliko kot potovanje po celi Evropi, zagotovo pa vsaj toliko, kot ponujajo alpska, sredozemska, dinarska in panonska oziroma obmorska in celinska območja Evrope.

5 Sklep

Domači in tuji znanstveniki ter analize z geografskim informacijskim sistemom potrjujejo, da je Slovenija pokrajinsko zelo raznolika in jo lahko upravičeno označimo za pokrajinsko vročo točko. Zemljevid pokrajinske raznolikosti Evrope in njegova analiza po državah sta pokazala, da so pokrajinsko praviloma najbolj raznolika območja v bližini hribovij oziroma gorovij. Mednje spada tudi Slovenija, ki se po izračunu pokrajinske raznolikosti uvršča na sam vrh. Za posamezna območja in države, ki smo jih določili kot pokrajinsko najbolj raznolike oziroma kot nekakšne pokrajinske vroče točke, sklepamo, da imajo ob ne prevelikih posegih človeka in ohranjeni naravni pokrajini višji gospodarski potencial, zlasti na področju razvoja turizma. Tovrstna območja lahko namreč ponudijo obiskovalcem različna doživetja, prav tako pa lahko za takšna območja zasnujemo tudi geografsko, znanstveno utemeljeno promocijo. Slovenija bi glede na rezultate analiz, ki smo jih predstavili v prispevku, lahko poimenovali na primer kot »Evropa v malem« ali »Evropa na enem mestu«.

V našem prispevku smo Slovenijo kot pomembno evropsko pokrajinsko točko opredelili samo na podlagi naravnih pokrajin oziroma naravnih sestavin pokrajin, če pa bi dodali še kulturne pokrajine (Kladnik, Perko 1998; Urbanc 2002) oziroma kulturne sestavine pokrajin in upoštevali dejstvo, da se na ozemlju Slovenije stikajo tudi štirje kulturni prostori: slovanski, germanski, romanski in madžarski, bi brez velikega pretiravanja lahko Slovenijo opredelili kot **pokrajinsko vročo točko majhnih razsežnosti, a svetovnega pomena.**

6 Zahvala

Prispevek temelji na raziskovalnem projektu Določanje naravnih pokrajinskih tipov Slovenije z geografskim informacijskim sistemom (L6-3643), ki ga je financirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije, sofinancirala pa Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

7 Viri in literatura

- Araya, R. 2013: Diffusion simulation in Fukushima. ESRI Map Book Volume 27. Redlands.
- Bailey, R. G. 1996: Ecosystem geography. New York.
- Bohn, U., Neuhäusl, R., Gollub, G., Hettwer, C., Neuhäuslová, Z., Raus, Th., Schlüter, H., Weber, H. 2000/2003: Karte der natürlichen Vegetation Europas / Map of the natural vegetation of Europe. Münster.
- Ciglič, R. 2009: Slovenija v naravnogeografskih členitvah Evrope. Geografski vestnik 81-2. Ljubljana.
- Ciglič, R., Perko, D. 2012: Slovenia in geographical typifications and regionalizations of Europe. Geografski vestnik 84-1. Ljubljana.
- Ciglič, R., Perko, D. 2013: Europe's landscape hotspots. Acta geographica Slovenica/Geografski zbornik 53-1. Ljubljana. DOI: <http://dx.doi.org/10.3986/AGS53106>
- Dramstad, W. E., Fry, G., Fjellstad, W. J., Skar, B., Helliksen, W., Sollund, M.-L. B., Tveit, M. S., Geelmuyden, A. K., Framstad, E. 2001: Integrating landscape-based values – Norwegian monitoring of agricultural landscapes. Landscape and Urbana Planning 57-3-4. DOI: [http://dx.doi.org/10.1016/S0169-2046\(01\)00208-0](http://dx.doi.org/10.1016/S0169-2046(01)00208-0)
- Erhartič, B. 2012: Geomorfološka dediščina v Dolini Triglavskih jezer. Geografija Slovenije 23. Ljubljana.
- Europe's Environment: the Dobriš Assessment. 1995. Stanners, D., Bourdeau, P. (ur.). Copenhagen. URL: <http://www.eea.europa.eu/publications/92-826-5409-5/chap03.zip> (31. 8. 2013).
- Gams, I. 1983: Geografske značilnosti Slovenije. Ljubljana.
- Goerner, A., Gloaguen, R., Makeschin, F. 2007: Monitoring of the Ecuadorian mountain rainforest with remote sensing. Journal of applied remote sensing 1-1. Bellingham. DOI: <http://dx.doi.org/10.1117/1.2784111>
- Gray, M. 2004: Geodiversity, valuing and conserving abiotic nature. London.
- Harries, K. 1999: Mapping crime: principle and practice. Medmrežje: <https://www.ncjrs.gov/html/nij/mapping/index.html>
- Hou, W., Walz, U. 2013: Enhanced analysis of landscape structure: Inclusion of transition zones and small-scale landscape elements. Ecological Indicators (in press). DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.ecoind.2012.11.014>
- Ilešič, S. 1956: Slovenske pokrajine. Geografski obzornik 3.
- Jongman, R. H. G., Bunce, R. G. H., Metzger, M. J., Múcher, C. A., Howard, D. C., Mateus, V. L. 2006: Objectives and applications of a statistical environmental stratification of Europe. Landscape Ecology 21-3. DOI: <http://dx.doi.org/10.1007/s10980-005-6428-0>
- Kladnik, D., Perko, D. 1998: Zgodovina regionalizacij Slovenije. Slovenija: pokrajine in ljudje. Ljubljana.
- Koenig, K. 2013: Conservation Outcomes: Maputaland-Pondoland-Albany Hotspot. ESRI Map Book Volume 27. Redlands.
- Medmrežje 1: <http://touristvstraveller.wordpress.com/2012/11/20/105-tourism-slogans-from-around-the-world-wtm12/> (20. 11. 2012)
- Medmrežje 2: <http://www.wttc.org/> (13. 9. 2013)
- Medmrežje 3: Biogeographical regions, Europe (version 2011). European Environmental Agency. URL: <http://www.eea.europa.eu/data-and-maps/data/biogeographical-regions-europe-1> (31. 8. 2013)
- Medmrežje 4: Digital map of European ecological regions. European environmental agency. URL: <http://dataservice.eea.europa.eu/dataservice/metadetails.asp?id=192> (31. 8. 2013).
- Melik, A. 1935: Slovenija, Geografski opis, I. splošni del, 1. zvezek. Ljubljana.
- Metzger, M. J., Bunce, R. G. H., Jongman, R. H. G., Múcher, C. A., Watkins, J. W. 2005: A climatic stratification of the environment of Europe. Global Ecology and Biogeography 14-6. DOI: <http://dx.doi.org/10.1111/j.1466-822X.2005.00190.x>
- Meeus, J. H. A. 1995: Pan-European landscapes. Landscape and urban planning 31, 1-3. DOI: [http://dx.doi.org/10.1016/0169-2046\(94\)01036-8](http://dx.doi.org/10.1016/0169-2046(94)01036-8)

- Morgan, K. 2013: MEC Kriging. ESRI Map Book Volume 27. Redlands.
- Mücher, C. A., Bunce, R. G. H., Jongman, R. H. G., Klijin, J. A., Koomen, A. J. M., Metzger, M. J., Wascher, D. M. 2003: Identification and Characterisation of Environments and Landscapes in Europe. Wageningen.
- Mücher, C. A., Wascher, D. M., Klijin, J. A., Koomen, A. J. M., Jongman, R. H. G. 2006: A new European landscape map as an integrative framework for landscape character assessment. Landscape ecology in the Mediterranean, inside and outside approaches, Proceedings of the European IALE conference. Faro.
- Mücher, C. A., Klijin, J. A., Wascher, D. M., Schaminée, J. H. J. 2009: A new European landscape classification (LANMAP): a transparent, flexible and user-oriented methodology to distinguish landscapes. Ecological Indicators 10-1. DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.ecolind.2009.03.018>
- Noirfalise, A. 1987: Map of the natural vegetation of the member countries of the European community and of the Council of Europe. Luxembourg.
- Olson, D. M., Dinerstein, E., Wikramanayake, E. D., Burgess, N. D., Powell, G. V. N., Underwood, E. C., D'Amico, J. A., Itoua, I., Strand, H. E., Morrison, J. C., Loucks, C. J., Allnut, T. F., Ricketts, T. H., Kura, Y., Lamoreux, J. F., Wettengel, W. W., Hedao, P., Kassem, K. R. 2001: Terrestrial ecoregions of the World: a new map of life on earth. BioScience 51-11. DOI: [http://dx.doi.org/10.1641/0006-3568-\(2001\)051\[0933:TEOTWA\]2.0.CO;2](http://dx.doi.org/10.1641/0006-3568-(2001)051[0933:TEOTWA]2.0.CO;2)
- Perko, D. 1998: The regionalization of Slovenia. Acta geographica/Geografski zbornik 38. Ljubljana.
- Phillips, J., Eichler, E. 2013: GIS decision support tool analysis informs vegetation restoration of Australia's Coorong Lower Lakes and Murray Mouth, Ramsar site. ESRI Map Book Volume 27. Redlands.
- Plut, D. 1999: Regionalizacija Slovenije po sonaravnih kriterijih. Geografski vestnik 71. Ljubljana.
- Špes, M., Cigale, D., Lampič, B., Natek, K., Plut, D., Smrekar, A. 2002: Študija ranljivosti okolja. Geographica Slovenica 35/1-2. Ljubljana.
- Urbanc, M. 2002: Kulturne pokrajine v Sloveniji. Geografija v Sloveniji 5. Ljubljana.
- Walz, U., Syrbe, R.-U. 2013: Linking landscape structure and biodiversity. Ecological indicators 31. DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.ecolind.2013.01.032>
- Whittow, J. B. 2000: Dictionary of physical geography. London.

SOCIALNO KMETIJSTVO, PRILOŽNOST ZA RAZVOJ PODEŽELJA IN ZAGOTAVLJANJE BLAGINJE

dr. Majda Černič Istenič, dr. Lilijana Šprah

*Družbenomedicinski inštitut, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Novi trg 2, 1000 Ljubljana
majdaCI@zrc-sazu.si, lilijana.sprah@zrc-sazu.si*

dr. David Bole, Lucija Lapuh, dr. Janez Nared, dr. Nika Razpotnik Visković

*Geografski inštitut Antona Melika, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Gosposka ulica 13, 1000 Ljubljana
david.bole@zrc-sazu.si, lucija.lapuh@zrc-sazu.si, janez.nared@zrc-sazu.si, nika.razpotnik@zrc-sazu.si*

UDK: 364-787:631.11

IZVLEČEK

Socialno kmetijstvo, priložnost za razvoj podeželja in zagotavljanje blaginje

V prispevku predstavljamo pomen socialnega kmetijstva pri zagotavljanju socialne blaginje, pri čemer se osredotočamo zlasti na potencialne terapevtskih kmetij. Ugotavljamo, da so se v tujini razvile številne prakse na področju socialnega kmetijstva, ki bi jih lahko prenesli tudi k nam in s tem prek dopolnilnih dejavnosti na kmetijah izboljšali finančni položaj kmetij ter na drugi strani zagotovili prijaznejše oblike zdravstvene varstva zlasti osebam z motnjami v duševnem razvoju. Podrobneje sta predstavljeni ekoterapija in apiterapija.

KLJUČNE BESEDE

geografija podeželja, socialno podjetništvo, podeželje, socialno kmetijstvo, terapevtske kmetije, ekoterapija, apiterapija, dopolnilne dejavnosti na kmetijah

ABSTRACT

Social agriculture: an opportunity for rural development and ensuring prosperity

This article presents the importance of social agriculture in ensuring social prosperity, focusing in particular on the potentials of therapeutic farms. It is determined that many social farming practices have developed abroad that could also be transferred to Slovenia, and that supplementary on-farm activity could thus not only improve the financial position of farms, but also provide more pleasant healthcare modalities, especially for the mentally impaired. Ecotherapy and apitherapy are presented in greater detail.

KEY WORDS

rural geography, social entrepreneurship, countryside, social agriculture, therapeutic farms, ecotherapy, apitherapy, supplementary on-farm activity

1 Uvod

Razvoj podeželja že nekaj časa ne temelji zgolj na kmetijstvu, gozdarstvu ali drugih proizvodnih funkcijah. Globalizacija in premik družbe iz proizvodne v potrošno sta temeljito posegla tudi v podeželski prostor, kjer odkrivamo vedno nove vzorce družbene in ekonomske organizacije. Kmetje vidijo nove razvojne priložnosti predvsem v turizmu in drugih dopolnilnih dejavnostih.

Dopolnilne dejavnosti na kmetiji so dejavnosti, ki se opravljajo na kmetiji in so povezane s kmetijstvom oziroma gozdarstvom. Kmetiji omogočajo učinkovitejšo rabo njenih proizvodnih zmogljivosti ter delovne sile družinskih članov (Zakon o kmetijstvu 2000). Med te dejavnosti uvrščamo predelavo doma pridelanih kmetijskih pridelkov, gojenje, varstvo in izkoriščanje gozda, gozdarske storitve, predelavo lesa, opravljanje storitev s kmetijsko mehanizacijo, transportne storitve, turizem na družinski kmetiji, domačo obrt, ribogojstvo in lov. Kulovčeva (2002) ugotavlja, da se tako kot nekdaj tudi danes kmetje odločajo za dopolnilne dejavnosti predvsem iz ekonomskih razlogov, da si s tem zagotovijo večjo socialno varnost, izkoristijo proste stanovanjske in gospodarske stavbne zmogljivosti, uporabijo znanje, spretnosti in izkušnje ter tako bolje unovčijo kmetijske pridelke.

Poleg klasičnih in že uveljavljenih dopolnilnih dejavnosti na kmetijah se v zadnjem času zlasti v zahodni in severni Evropi uveljavljajo socialne kmetije, kjer se dopolnilne dejavnosti uveljavljajo v obliki socialnega podjetništva.

Za razliko od klasičnega podjetništva, katerega glavni namen je ustvarjanje dobička, socialno podjetje daje prednost rasti družbenega kapitala (Grmadnik 2012), krepi družbeno solidarnost, spodbuja sodelovanje ljudi in prostovoljno delo (Mesojedec in sodelavci 2012). Obstajata dva tipa socialnih podjetij: prvi tip je usmerjen v opravljanje splošno koristnih dejavnosti, pri drugem tipu pa je poudarek na zaposlovanju ranljivih, težje zaposljivih oseb oziroma brezposelnih mladih, starejših od 55 let in invalidov (Zakon o socialnem podjetništvu 2011). Kombiniran tip je v socialno-podjetniškem okolju zelo zaželen, vendar ga v Sloveniji ni možno registrirati (Mesojedec in sodelavci 2012).

V zvezi z razvojem podeželja so za socialna podjetja še posebej pomembna naslednja področja:

- ekološka pridelava hrane;
- urejanje in varstvo okolja ter zaščita živali;
- spodbujanje razvoja lokalnih skupnosti;
- spodbujanje zaposlovanja in poklicnega usposabljanja oseb, ki so brezposelne ali jim grozi brezposelnost;
- trgovine za socialno ogrožene osebe in trgovine, ki zagotavljajo prodajo proizvodov majhnih proizvajalcev iz gospodarsko najbolj nerazvitih okolij;
- spodbujanje uporabe obnovljivih virov energije in razvoja zelene ekonomije (Zakon o socialnem podjetništvu 2011).

Podeželske skupnosti sodelujejo tudi pri rehabilitaciji in socialnem vključevanju ljudi s posebnimi potrebami. Terapije z živalmi so bile nekoč pomembne sestavine delovnih terapij. Zanimanje za izrabo pozitivnih učinkov kmetovanja/vrtnarjenja in stika z domačimi živalmi pri povečevanju kakovosti življenja ljudi s posebnimi potrebami narašča (Vadnal 2003). Obisk otrok s prilagojenim programom lahko sodi pod dopolnilno dejavnost ekološke kmetije.

2 Socialno kmetijstvo in zagotavljanje blaginje

Znanstveno-strokovne obravnave socialnega kmetijstva v Evropi so v zadnjih letih potekale v okviru projekta SoFar, programa Green Care COST Action 866 in pobude Evropske mreže za podeželje (ENRD). Cilj projekta SoFar: Socialne storitve na večnamenskih kmetijah – socialno kmetijstvo, financiranega v 6. okvirnem programu Evropske komisije med letoma 2006 in 2008, je bilo zbrati evidence o razširjenosti socialnega kmetijstva v Evropi in oceniti njegovo delovanje, obenem pa med seboj pove-

zati raziskovalce, podporne centre in lokalne izvajalce tovrstnih storitev z namenom spodbujati inovativne dejavnosti na podeželju. Podobno se je COST Action 866 v letih 2006–2010 namenil povečati znanstvena spoznanja o najboljših praksah izvajanja socialnega kmetijstva kot storitev za izboljšanje duševnega in telesnega zdravja ter kakovosti vsakdanjega življenja ljudi na podeželju, pri čemer so bili posebej izpostavljeni vidiki učinkovitosti in značilnosti izvajalcev teh storitev (na primer velikost kmetije), njihova ekonomska učinkovitost (razmerje med stroški in koristmi), odnos strokovnjakov do teh storitev ter njihova povezanost/vključenost v obstoječi sistem socialnega in zdravstvenega varstva. V letu 2009 vzpostavljena pobuda ENRD za socialno kmetijstvo pa je bila usmerjena v identificiranje in analizo možnosti in ovir izvajanja socialnega kmetijstva v Evropski uniji, vsebovanimi v nacionalnih in regionalnih programih razvoja podeželja 2007–2013. V nadaljevanju predstavljamo kratek oris dela in izsledkov vseh treh iniciativ.

Projekt SoFar (Di Iacovo in O'Connor 2009) je pokazal, da je v Evropi že veliko primerov, ki dokazujejo, da kmetje s svojimi storitvami, namenjenimi ranljivim skupinam prebivalstva, lahko dejavno prispevajo k izboljšanju zdravstvenih storitev in h kakovosti vsakdanjega življenja ljudi na podeželju. Problem, na katerega je opozoril ta projekt, so težave pri spreminjanju evropske, nacionalnih in regionalnih politik, ki bi izvajalcem storitev socialnega kmetijstva omogočile delovanje v okviru veljavne pravne ureditve. Socialno kmetijstvo je v posameznih evropskih državah namreč doseglo različne razvojne faze, zaradi česar ob tudi sicer različnih modelih blaginje v posameznih državah ni možen en sam model uveljavljanja socialnega kmetijstva. V priporočilih projekta je zapisano, da so za njegovo uveljavitev potrebne enotne usmeritve ob podpori ukrepov, kot so na primer tisti v okviru programa razvoja podeželja. Projekt SoFar je tudi nakazal potrebo po bolj podrobni preučitvi ekonomskih vidikov socialnega kmetijstva.

Vrednotenju stroškov in koristi socialnega kmetijstva se je posvetil program COST Action 866 (Dessein in Bock 2010), ki je izhajal iz delitve socialnega kmetijstva (na podlagi njegove filozofije in organizacije

ALEŠ SMREKAR

Slika 1: Socialno kmetijstvo kot priložnost za razvoj podeželja.

delovanja) na večnamensko kmetijstvo, javno zdravstvo in socialno vključenost. Taka razdelitev je pokazala, da ko gre za večnamensko kmetijstvo in javno zdravstvo, je denarne stroške storitev socialnega kmetijstva moč določiti na vseh ravneh, tako na ravni uporabnikov, izvajalcev, kakor tudi na ravni javnega proračuna. Nasprotno pa so stroški storitev socialnega kmetijstva težko določljivi, ko gre za storitve socialnega vključevanja, ki ga izvajajo prostovoljci. Vendar se tudi v tem primeru denarne koristi socialnega kmetijstva kažejo v delovnih izkušnjah in razvoju kompetenc posameznikov, na makro ravni pa v socialni reintegraciji nezaposlenih. Kot nederarne koristi socialnega kmetijstva so bili prepoznani krepitve občutenja moralne odgovornosti in zadovoljstva pomagati drugim, ponudba novih in obetavnih terapij, razvoj kmetij in ponudba novih kmetijskih pridelkov ter ugled in pridobitev licence za izvajanje dejavnosti. Na ravni celotne družbe so nederarne koristi zajete v širitvi izbire zdravstvenih storitev, družbeni kohezivnosti in solidarnosti, odgovornemu državljanstvu in potrošnji, kakor tudi v ohranjanju podeželske krajine in kulturne dediščine. Na ravni posameznika so bili prepoznani pozitivni učinki bivanja na kmetiji, v naravi ter pripadnost skupnosti. Glede na našeto je treba agrarno in zdravstveno ekonomiko dopolniti z novimi modeli vrednotenja družbenih učinkov socialnega kmetijstva.

Študije primerov, izvedene v okviru iniciative ENRD (O'Connor, Lai in Watson 2010), so nakazale možnosti preraščanja 'pionirske' faze razvoja socialnega kmetijstva s pomočjo sredstev četrte osi programa razvoja podeželja in delovanjem lokalnih akcijskih skupin v smeri razširjanja vedenja in vključevanja socialnega kmetijstva med eksplicitne cilje delovanja teh skupin. Da bi se možnosti, ki jih daje program razvoja podeželja, lahko udeležile, pa so, kot so prepoznali v okviru te iniciative, nujne dobre regionalne in nacionalne socialne mreže med ključnimi deležniki iz vseh relevantnih sektorjev, vključno z zdravstvenim in socialnim varstvom. Koordinacija in podpora teh mrež naj bi potekala na ravni Evropske unije. Za tovrstno koordinacijo in vzpostavitev pravnih okvirjev delovanja socialnega kmetijstva se je nedavno (decembra 2012) zavzel tudi Evropski ekonomski in socialni odbor (Nilsson 2012), ki v novem finančnem ciklu 2014–2020 evropskih socialnih skladov vidi možnosti nadaljnega uveljavljanja socialnega kmetijstva, pri čemer pa bodo potrebne tudi nadaljnje interdisciplinarne raziskave učinkov in koristi z različnih vidikov (socialni, ekonomski, zdravstveni, raven posameznikov ...).

3 Primeri socialnega kmetijstva

Kot smo že omenili, je možnosti za socialno kmetijstvo veliko, pri čemer se v prispevku osredotočamo na dve obliki terapevtskega socialnega kmetijstva: ekoterapijo in apiterapijo.

3.1 Ekoterapija

Ekoterapija je oblika kompleksne psihosocialne intervencije, ki vključuje različne aktivnosti na zelenih površinah in je namenjena predvsem osebam z zdravstvenimi težavami s ciljem, da se izboljša njihovo razpoloženje, odpravi občutke napetosti, tesnobe, depresivnosti in tako na splošno izboljša telesno in psihično počutje, hkrati pa zviša raven samozavesti in socialne vključenosti (Burls 2007). Pri tem se lahko uporabljajo različne tehnike; od enostavnih aktivnosti, kot so na primer sprehodi v gozdu, parkih ali obrežjih ter opazovanje narave, pa do bolj strukturiranih in ciljnih naravnanih aktivnosti v okviru hortikulturalne terapije (kmetovanje, vrtnarjenje) in različnih terapij s pomočjo živali ter programov urjenja specifičnih veščin, kot sta na primer motorika in spomin (Barton in Pretty 2010; Wilson in sodelavci 2010).

Koncept izkoriščanja zelenega okolja na področju spodbujanja in ohranjanja duševnega zdravja se je pojavil že mnogo pred sedaj uveljavljenimi načini zdravljenja duševnih motenj (Relf 2006). Tako so bile po letu 1800 v proces zdravljenja in rehabilitacije duševnih motenj v okviru zasebnih ali javnih psihiatričnih bolnišnic vključene tudi določene oblike kmetovanja (sadjarstvo, vzdrževanje zelenjavnih

vtov). Vendar se je kasneje izkazalo, da je bil glavni cilj teh programov vendarle predvsem proizvodnja, terapevtski učinki pa bolj postranskega pomena. Čeprav se je uporaba zelenih površin kot terapevtskega orodja kasneje zmanjševala, pa lahko predvsem v zadnjih dvajsetih letih opazimo občuten porast zanimanja strokovne in raziskovalne javnosti za učinke ekoterapije (Sempik, Hine in Wilcox 2010). To je povezano tudi z nekaterimi konceptualnimi spremembami na področju oskrbe oseb z duševnimi težavami. Če je še v osemdesetih letih preteklega stoletja prevladovala predvsem dolgotrajna institucionalizirana oskrba, se v zadnjih tridesetih letih kot standard oskrbe oseb z duševnimi motnjami uveljavljata kratkotrajna hospitalizacija in skupnostna oskrba. Slednja vključuje osebe s težavami v duševnem zdravju v različne oblike dnevnih centrov in stanovanjskih skupin, z raznolikimi programi in širokim naborom prilagojenih dejavnosti, ki uporabnikom omogočajo rehabilitacijo na različnih ravneh vsakodnevnega funkcioniranja (Padmavati 2012).

Aktualna paradigma zdravstvenega varstva na področju duševnega zdravja je povzela medicinski biopsihosocialni model razumevanja zdravja in bolezni, s poudarkom na fizioloških izvorihih motnjah (Álvarez, Pagani in Meucci 2012). Posledično daje ta model prednost predvsem farmakološko podprtemu zdravljenju duševnih motenj tako v akutnih kot v vzdrževalnih in preventivnih fazah. Spoznanju, da je v proces zdravljenja duševnih motenj treba vključiti tudi različne psihološke in sociološke vidike rehabilitacije, vsaj delno zadostijo nekatere razpoložljive psihoterapevtske intervencije (na primer kognitivna in vedenjska terapija) kot dopolnilne oblike zdravljenja, ki pa so nemalokrat v praksi mnogim osebam s težavami v duševnem zdravju težko dostopne (Olfsen in Marcus 2010). V tem oziru predstavlja ekoterapija novo možnost na področju izboljševanja kakovosti življenja oseb s težavami v duševnem zdravju (Wilson in sodelavci 2008). Vse bolj se uveljavlja kot klinično veljavna oblika zdravljenja različnih duševnih stisk, umešča pa se tudi v nacionalne programe javnega zdravja ter v preventivno promocijske dejavnosti na področju varovanja duševnega zdravja. Številne raziskave namreč potrjujejo ugodne učinke ekoterapije na zmanjševanje psihičnega stresa, uravnavanje razpoloženja, zmanjševanje tesnobe in agresivnosti, vzpostavlanje zdravega življenjskega sloga in izboljšanje telesnega zdravja (Chalquist 2009; Sempik, Hine in Wilcox 2010).

Ekoterapija se v številnih evropskih državah že uvršča na področje politik zelenih programov socialnega in zdravstvenega varstva v okviru ponudb storitev socialnega/zdravstvenega varstva (Friedel 2010). Največkrat se izvaja na družinskih kmetijah kot dopolnilna dejavnost, kjer se uporabniki vključujejo v delo z domačimi živalmi, rastlinami in zemljo oziroma uporabljajo njihove razpoložljive vire ter jih nadgrajujejo s specifičnimi programi rehabilitacije (Green Care 2008). Terapevtske kmetije se pojavljajo v različnih oblikah: kot samostojne družinske kmetije, ki nudijo eno ali več storitev tam nastanjenim uporabnikom, ali kot institucionalne kmetije, ki jih ustanovijo socialno varstveno oziroma zdravstveno varstvene ustanove ali organizacije, namenjene pa so določenim skupinam uporabnikom (na primer odvisnikom, osebam z motnjami v duševnem zdravju). Ti na kmetiji bivajo in delajo ter se udeležujejo specifičnih rehabilitacijskih dejavnosti (Di Iacovo in O'Connor 2009; Friedel 2010). V Sloveniji ekoterapija in terapevtske kmetije še niso učinkovito organizirane, saj manjkajo ustrezno podprte politike zelenih programov socialnega in zdravstvenega varstva, kot tudi nekateri institucionalni okvirji. Kljub temu lahko v zadnjih letih opazimo porast nekaterih ekoterapevtskih praks v sklopu dopolnilnih dejavnosti na kmetijah, ki so pretežno še vedno rezultat prostovoljnih vzgibov nekaterih posameznikov ali nevladnih organizacij, ne pa programov sistematičnega umeščanja socialno zdravstvenih storitev v kmečko okolje (Di Iacovo in O'Connor 2009).

Številne raziskave kažejo, da se trendi na področju terapevtskih kmetij gibajo v smeri povečanega zanimanja za ekoterapijo in njeno uporabo tudi pri nekaterih novih ciljnih skupinah (osebe s kognitivnimi težavami, osebe z motnjami razpoloženja in s težavami v medsebojnem sporazumevanju, osebe s prekomerno težo in kardiovaskularnimi obolenji, ostareli, zaporniki) (Green Care 2008; Chalquist 2009, Wilson in sodelavci 2010). Na trend povečanega zanimanja za storitve ekoterapije nedvomno vpliva tudi aktualni porast duševnih motenj ter spremljajočih psihosocialnih težav in oviranosti, ki se pojavljajo zaradi njih. Nedavna, prva celovita študija o obsegu in bremenih duševnih motenj v Evropi (Wittchen

in sodelavci 2011) je razkrila dokaj dramatično stanje na področju duševnega zdravja, tako v evropskem kot v svetovnem merilu. Kot ena prvih študij je dokazala, da je zdravljenje duševnih motenj izredno drago ter predstavlja veliko ekonomsko breme v smislu neposrednih in posrednih stroškov zdravljenja ter oskrbe. Ocenili so, da samo za duševnimi motnjami vsako leto zbolijo 27 % odrasle populacije (med 18. in 65. letom), najbolj pogosto za anksioznostjo, depresijo, nespečnostjo ter motnjami, povezanimi z zlorabo alkohola in drog. Ravno pri teh motnjah pa so se različne ekoterapevtske prakse izkazale kot učinkovite dopolnilne terapije, ki lahko uspešno premoščajo tudi nekatere pomanjkljivosti medicinskega biopsihosocialnega modela zdravljenja duševnih motenj (Wilson in sodelavci 2008; Álvarez, Pagani in Meucci 2012).

3.2 Apiterapija

Apiterapija je zdravljenje in zdravstvena preventiva, ki temelji na tradicionalnih in znanstveno preverjenih rabah čebeljih pridelkov. Skladno s tem Komisija za apiterapijo pri Svetovni čebelarški zvezi (Apimondia) apiterapijo razume kot:

- čebelarke postopke, namenjene zdravljenju,
- pripravo čebeljih pridelkov in njihovih derivatov, ter
- klinične protokole, ki vključujejo rabo čebeljih pridelkov (Bradbear 2009).

Omenjeni ukrepi temeljijo na dognanjih tradicionalne medicine, ki je čebelarstvo uporabljalo že več tisoč let. V zadnjih letih je njena uporaba narasla zlasti zaradi povečane pozornosti čebelarjev in praktikov s področja alternativne medicine, pri čemer izpostavljajo holistično zdravljenje (Ahuja in Ahuja 2011; Adebayo in Davies 2012).

Apiterapevtsko zdravljenje temelji na šestih čebeljih proizvodih – medu, matičnem mlečku, cvetnem prahu, propolisu, vosku in čebeljem strupu. Doslej so bile preučene številne blagodejne lastnosti in njihova uporabnost pri zdravljenju multiple skleroze, osteoartritisa, revmatoidnega artritisa, bolečin v živcih, kašlja, prehlada, na področju imunologije, v zobozdravstvu ... (medmrežje 1; Ahuja in Ahuja 2011). Vse bolj se uporablja tudi aromaterapija, pri kateri se vdihuje aerosol iz panjev. To je možno z vdihovanjem prek posebej za to prilagojene maske ali pa z naravnim vdihovanjem aerosola iz panjev. Aerosol je zrak, pomešan z vlago, ki jo čebele z ventiliranjem izločajo iz panjev in tako znižujejo odvečno stopnjo vode v medu. Vsebuje posebno mešanico eteričnih olj, ki izhajajo ob zorenju medu in sušenju cvetnega prahu v panju ter eteričnih olj, nastalih ob propoliziranju satja in notranjih površin panja. Za nastajanje aerosola je pomembna tudi gradnja satja, saj vosek prepoznavno diši že zunaj panja (Grošelj 2013b).

Čebelarstva Slovenije si v zadnjih letih dejavno prizadeva, da bi apiterapija postala uveljavljena tudi v Sloveniji. Ustanovili so Komisijo za apiterapijo, v teku pa je vzpostavitev seznama vseh čebelarjev apiterapevtov (Grošelj 2013a in 2013b).

Osnovna težava pri tem je zakonodaja, ki apiterapevtsko dejavnost močno ovira, prav tako pa tudi številne preostale dejavnosti, s katerimi bi se čebelarji lahko ukvarjali – na primer kmečki turizem, prikaz čebelarstva in pridelava čebeljih pridelkov v kombinaciji z živili rastlinskega izvora (prim.: Senič 2013).

Kljub temu so bili v preteklosti že izvedeni posamezni pilotni primeri. V okviru lokalne akcijske skupine Ovtar Slovenskih goric so izpeljali projekt »Čebelarstvo in apiterapija«, pri katerem apiterapijo propagirajo kot smer čebelarskega turizma. Izdelali so čebelnjak, v katerem je mogoče počivati na panjih ali se ob poslušanju šumenja čebel in vdihovanju panjskega zraka (z možnostjo inhalacije prek namenske maske) regenerirati na počivalniku v antistresni komori. Poleg tega ponujajo tudi masažo z medom. V preteklem letu so tako že beležili prve goste, ki so v večini primerov prenočevali v okoliških turističnih krajih (Borko 2012).

Na goste iz sosednjih turističnih središč računajo tudi na Kozjanskem, kjer apiterapijo ponujajo v sklopu širše turistične ponudbe Kozjanske domačije (medmrežje 2).

4 Sklep

Socialno kmetijstvo predstavlja pomemben element ohranjanja družbeno-gospodarske strukture podeželja. Skrbi za družbeno vključenost ranljivih skupin prebivalstva in ohranjanje podeželske funkcije pokrajine, obenem pa lahko ob pravilni zasnovi prispeva tudi k socialni blaginji. Pomen socialnega kmetijstva je lahko še toliko večji v času recesije in višje brezposelnosti – predstavlja namreč priložnost za dodaten zaslužek posameznika oziroma lokalne skupnosti. Socialne kmetije lahko prispevajo veliko dodano vrednost na področju terapevtskega zdravljenja, kjer lahko programi socialnih kmetij dopolnjujejo ali celo nadomestijo institucionalne oblike zdravljenja, prav tako pa lahko pomembno vlogo odigrajo pri storitvah, namenjenih izgorelim ali preobremenjenim ljudem, ljudem z motnjami v duševnem razvoju ter drugim. S tega vidika predstavlja socialno kmetijstvo novo priložnost za razvoj podeželja, če le bo država uspela zagotoviti pravne okvirje, ki bodo to dejavnost omogočali in spodbujali.

5 Zahvala

Prispevek je bil pripravljen v okviru programov Geografija Slovenije ter Kolektivni spomin in kulturna dinamika, ter projekta Strategije razvoja na sodobnih družinskih kmetijah, ki jih sofinancira Agencija Republike Slovenije za raziskovalno dejavnost.

6 Viri in literatura

- Adebayo, A. A., Davies, B. A. 2012: Apitherapy in Southwestern Nigeria: An Assessment of Therapeutic Potentials of some Honeybee Products. *Journal of Pharmaceutical and Biomedical Sciences* 2-2. Delhi.
- Ahuja, V., Ahuja, A. 2011: Apitherapy – A sweet approach to dental diseases. Part II: Propolis. *Journal of Academy of Advanced Dental Research* 2-2. Ahmedabad.
- Álvarez, A. S., Pagani, M., Meucci, P. 2012: The clinical application of the biopsychosocial model in mental health: a research critique, Review. *American Journal of Physical Medicine & Rehabilitation* 91-13. Indianapolis.
- Barton, J., Pretty, J. 2010: What is the best dose of nature and green exercise for improving mental health? A multi-study analysis. *Environmental Science & Technology* 44-10. Washington.
- Borko, M. 2012: Postavitev apiterapevtskega čebelnjaka s sredstvi iz razpisov. *Slovenski čebelar* 114-6. Lukovica.
- Bradbear, N. 2009: Bees and their role in forest livelihoods. A guide to the services provided by bees and the sustainable harvesting, processing and marketing of their products. Food and Agriculture Organization of the United Nations. Rome.
- Burls, A. 2007: People and green spaces. *Journal of Public Mental Health* 6-3. Bingley.
- Chalquist, C. 2009: A look at the ecotherapy research evidence. *Ecopsychology* 1-2. New Rochelle.
- Dessein, J., Bock, B. B. 2010: The Economics of Green Care in Agriculture. COST Action 866, Green Care in Agriculture. Loughborough.
- Di Iacovo, A. F., O'Connor, D. 2009: Supporting policies for social farming in Europe, Progressing multifunctionality in responsive rural areas. Firenze. Medmrežje: http://ec.europa.eu/research/agriculture/pdf/sofar_book.pdf (29. 4. 2013).
- Friedel, S. 2010: Policy frames regarding social farming and green care in Flanders and at the EU level. Medmrežje: <http://www.expertisepunt.be/sites/default/files/2010%20-%20Policy%20frames%20regarding%20social%20farming%20and%20green%20care%20in%20Flanders%20and%20at%20the%20EU%20level.pdf> (29. 4. 2013).
- Green Care 2008: Therapeutic communities. *International journal of therapeutic communities* 29-3. Nottingham. Medmrežje: <http://www.eftc-europe.com/tjournal/issues/29.3.pdf> (29. 4. 2013).

- Grmadnik, J., 2012: S socialnim podjetništvom iz gospodarske krize. Delo, 30. 3. 2012. Ljubljana. Medmrežje: <http://www.delo.si/gospodarstvo/podjetja/s-socialnim-podjetnistvom-iz-gospodarske-krize.html> (13. 11. 2012).
- Grošelj, F. 2013a: Komisija za apiterapijo pri ČebelarSKI zvezi Slovenije. Slovenski čebelar 115-1. Lukovica.
- Grošelj, F. 2013b: Apiterapevtski čebelnjak – na kaj moramo biti pozorni pri gradnji? Slovenski čebelar 115-2. Lukovica.
- Kulovec, M. 2002: Dopolnilne dejavnosti na kmetiji. Ljubljana. Medmrežje 1: www.naturaldatabase.com (7. 6. 2013). Medmrežje 2: <http://www.kozjanska-domacija.si/> (24. 7. 2013).
- Mesojedec, T., Šporar P., Strojhan K., Valentinčič, T., Bačar, F., Sakovič, G., Strojhan, T. 2012: Socialno podjetništvo. Ljubljana.
- Nilssonson, S. 2012: Opinion of the European Economic and Social Committee on 'Social farming: green care and social and health policies' (own-initiative opinion). Official Journal of the European Union, 15. 2. 2013. Luxembourg.
- O'Connor, D., Lai, M., in Watson, S. 2010: Overview of Social Farming and Rural Development Policy in Selected EU Member States. NRN Joint Thematic Initiative on Social Farming. European Communities. Brussels.
- Olfson, M., Marcus, S. C. 2010: National trends in outpatient psychotherapy. The American Journal of Psychiatry 167-12. Arlington.
- Padmavati, R. 2012: Community mental health services for the mentally ill: practices and ethics. Review. International Review of Psychiatry 24-5. Abingdon.
- Relf, P.D. 2006: Agriculture and health care, The care of plants and animals for therapy and rehabilitation in the United States. Farming for health: Green-care farming across Europe and the United States of America. Dordrecht. Medmrežje: <http://edepot.wur.nl/137397> (29. 4. 2013).
- Sempik, J., Hine, R., Wilcox, D. 2010: Green Care: A conceptual framework, A report of the working group on the health benefits of green care, COST Action 866, Green care in agriculture. Loughborough. Medmrežje: http://www.friskinaturen.org/media/green_care-a_conceptual_framework.pdf (29. 4. 2013).
- Senič, L. 2013: Delovni sestanek z ministrom za kmetijstvo in okolje. Slovenski čebelar 115-5. Lukovica.
- Vadnal, K. 2003: Povpraševanje po socialnih storitvah kot dopolnilnih dejavnostih na kmetiji. 2. konferenca DAES »Slovensko kmetijstvo in Evropska unija«. Ljubljana.
- Wilson, N., Fleming, S., Jones, R., Lafferty, K., Cathrine, K., Seaman, P., Knifton, L. 2010: Green shoots of recovery: the impact of a mental health ecotherapy programme. Mental Health Review Journal 15-2. Bingley.
- Wilson, N., Ross, M., Lafferty, K., Jones, R. 2008: A review of ecotherapy as an adjunct form of treatment for those who use mental health services. Journal of Public Mental Health 7-3. Bingley.
- Wittchen, H. U., Jacobi, F., Rehm, J., Gustavsson, A., Svensson, M., Jönsson, B., Olesen, J., Allgulander, C., Alonso, J., Faravelli, C., Fratiglioni, L., Jennum, P., Lieb, R., Maercker, A., van Os, J., Preisig, M., Salvador-Carulla, L., Simon, R., Steinhausen, H. C. 2010: The size and burden of mental disorders and other disorders of the brain in Europe. European Neuropsychopharmacology 21-9. Amsterdam.
- Zakon o kmetijstvu. Uradni list RS 45/2000. Ljubljana.
- Zakon o socialnem podjetništvu. Uradni list RS 20/2011. Ljubljana.

TRŽNA PRIDELAVA NA EKOLOŠKIH KMETIJAH KOT DEJAVNIK RAZVOJA NA PODEŽELJU

dr. Barbara Lampič

Oddelek za geografijo, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta
Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana
barbara.lampic@ff.uni-lj.si

Anamarija Slabe

Inštitut za trajnostni razvoj
Metelkova ulica 6, 1000 Ljubljana
anamarija.slabe@itr.si

UDK: 911.373:631.147(497.4)
631.147.027(497.4)

IZVLEČEK

Tržna pridelava na ekoloških kmetijah kot dejavnik razvoja na podeželju

Povpraševanje po ekološko pridelani hrani kljub spremenjenim gospodarskim razmeram ohranja svojo rast. Ponudba ekoloških živil je večinoma iz uvoza (80 %), prihaja torej do razkoraka med domačo ponudbo (v Sloveniji pridelane hrane) in potrebami potrošnikov. V dosedanjih ukrepih (kmetijske) politike so izostali predvsem tisti za celovito podporo ekološkemu kmetijstvu kot na primer spodbude za ekološko pridelavo hrane za trg, spodbude za razvoj lokalne in regionalne ekonomije, prenos znanja in svetovanje ... Zadnji rezultati raziskave obstoječih tržnih, pogosteje tudi razvojno in inovativno naravnanih ekoloških pridelovalcev pa kažejo, da jih večina načrtuje še naprej razvijati in povečevati pridelavo za trg, vse razvojno naravnane kmetije pa obenem vidijo veliko potrebo po povečanju obsega trženja in uvajanju novih tržnih poti ter dodatne zaposlitve na kmetiji.

KLJUČNE BESEDE

ekološka tržna pridelava, samooskrba, ekološka kmetija, trženje, regionalni razvoj, razvoj podeželja

ABSTRACT

Market-orientated production of organic farms as a factor of rural development

Demand for organic food in Slovenia keeps growing despite the changing economy. Supply of organic food comes mainly from imports (80%) indicating a gap between domestic supply and consumer needs. The so far implemented (mainly agricultural) policy measures have not addressed the need for an integral support of organic farming, such as incentives for market-oriented organic production, for the development of local and regional economy, for knowledge transfer and advisory, etc. The latest results of a survey of the existing market-oriented organic producers who are frequently also development- and innovation-oriented, however, indicate that most of them plan to continue developing and increasing production for the market, while all development-oriented farms at the same time see a large need for increasing the volume of the sales and for introducing new marketing channels, as well as to increase farm jobs.

KEY WORDS

organic market production, self-sufficiency, organic farm, marketing, regional development, rural development

1 Uvod

Podpore razvoju ekološkega kmetovanja, kot najbolj trajnostno naravnane kmetijske pridelave (s poučarjenim okoljskim vidikom trajnosti), se v Sloveniji odražajo v stalni rasti števila ekoloških pridelovalcev in obsegu ekološko obdelanih kmetijskih zemljišč. Glede na trenutne razvojno-gospodarske razmere pa je treba odgovoriti, ali lahko ekološko kmetovanje preseže svojo okoljsko vlogo in postane odločilnejši dejavnik razvoja slovenskega podeželja in povečanja prehranske samooskrbe.

Raziskava in končne ugotovitve temeljijo na rezultatih terenske raziskave tržnih ekoloških kmetij v Sloveniji (Terensko anketiranje ... 2012) in podatkih Ministrstva za kmetijstvo in okolje (MKO), ki vodi Evidenco pridelave in predelave ekoloških kmetijskih pridelkov ali živil (2012). Omenjena evidenca vsebuje podatke o a) površinah kmetijskih zemljišč v nadzoru ekološke pridelave po posameznih kulturalah v posameznem letu, b) številu in vrsti živali v nadzoru ekološke pridelave ter c) letnih količinah ekoloških pridelkov oziroma predelanih živil. Vsi podatki so vezani na posamezno kmetijo v nadzoru ekološke pridelave, zato lahko nudijo dobro podlago za nadaljnje delo in so pokazatelj velikostnega razreda obsega pridelave in vrste pridelkov posameznih ekoloških kmetij. Tako smo lahko izvedli prostorsko analizo ekoloških pridelkov, in sicer na ravni statističnih regij in občin.

Z obsežnim terenskim anketiranjem 135 tržnih ekoloških pridelovalcev leta 2012 smo na območju celotne Slovenije ugotavljali, katere pridelke in po katerih tržnih poteh kmetije najbolj tržijo, kako se tržna naravnost odraža v gospodarski uspešnosti kmetije, kakšne so vizije razvoja teh kmetij v prihodnje ... Z ustreznim vzorčenjem kmetij smo vključili pet glavnih pridelovalnih usmeritev, upoštevali pa smo tudi njihovo prostorsko zastopanost.

1.1 Povpraševanje po ekoloških živilih v svetu in Sloveniji

Kljub upočasnjevanju globalnega gospodarstva mednarodni trg ekoloških živil še naprej raste. Po ocenah Organic Monitor je obseg svetovnega trga ekoloških živil leta 2011 znašal 62,9 milijard USD (v letih 2010 še 59,1, 1999 pa komaj 15,2 milijarde; The World ... 2013). Največje povpraševanje po ekoloških živilih je v Severni Ameriki in Evropi, ki skupaj obsegata prek 90 % svetovnega trga; v Evropi je trg ekoloških živil leta 2011 obsegal približno 21,5 milijarde EUR, kar je 9-odstotna rast glede na predhodno leto (The World ... 2013).

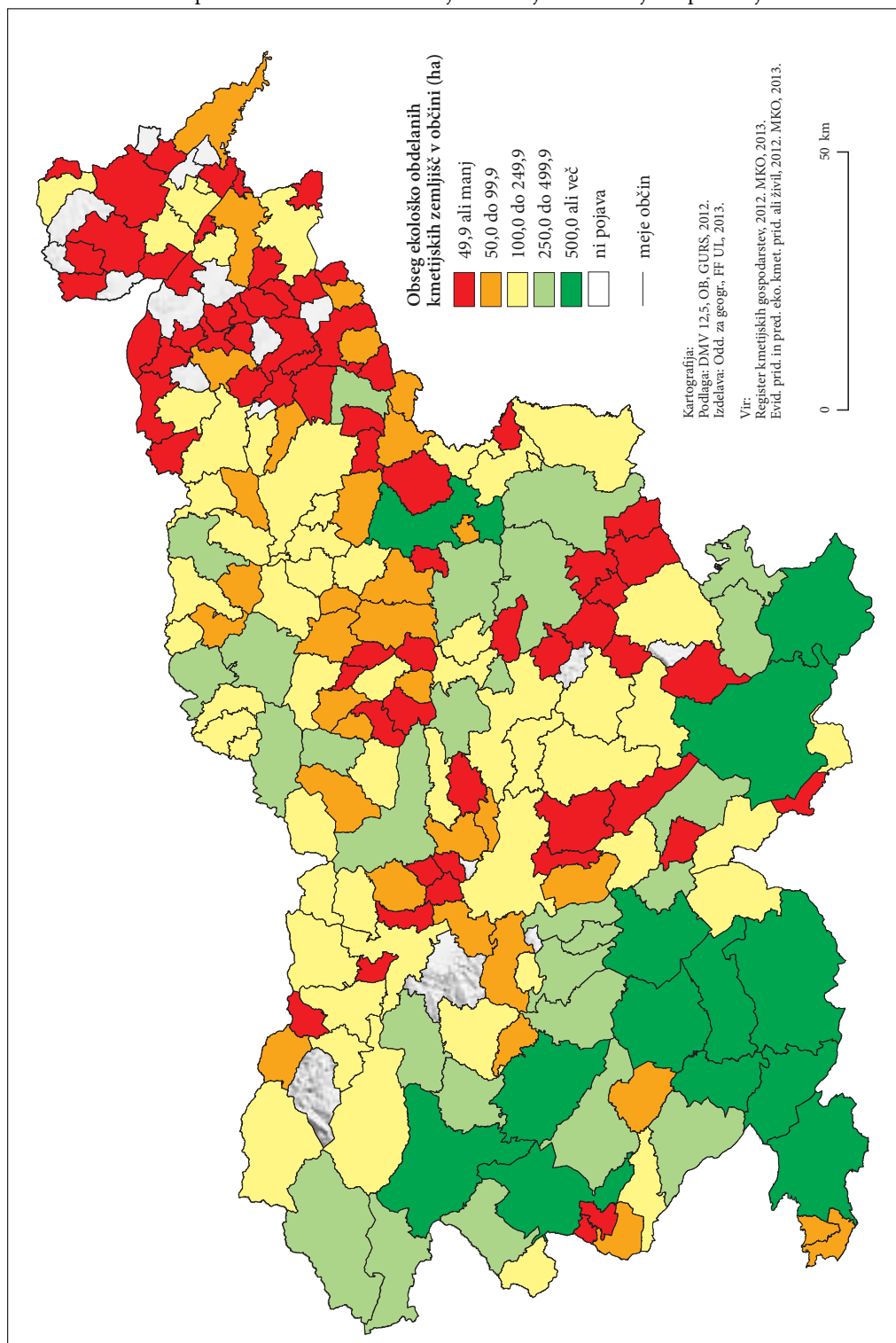
Raziskava trga ekoloških živil v Sloveniji je tudi pri nas zaznala stalno rast, ki je znašala 10 do 15 % letno. Celoten promet z ekološkimi živilami v Sloveniji leta 2010 je bil ocenjen na približno 1 % vsega prometa z živilami, od tega pa je bilo slovenskih ekoloških živil le približno 20 %, medtem ko je bilo kar 80 % uvoženih (Slabe in sodelavci 2010). Skupen obseg slovenskega trga ekoživil leta 2010 je bil ocenjen na 38 milijonov EUR (Slabe 2012).

Ekološko kmetijstvo je v Sloveniji od leta 1998 dalje v neprestani rasti. Konec leta 2012 smo tako v Sloveniji ekološko obdelovali 35.100 ha kmetijskih zemljišč (7,6 % vseh kmetijskih zemljišč v uporabi), skupaj pa je na ekološki način kmetovalo 2682 kmetij (3,6 % vseh kmetijskih gospodarstev). Vendar rast obsega kmetijskih zemljišč in števila kmetij v nadzoru ekološke pridelave ne kaže dejanskega obsega pridelkov, temveč nakazuje le potencial za ekološko pridelavo. Podrobnejša analiza strukture rabe kmetijskih zemljišč kaže, da je obseg pridelovalnih površin (2932 ha oziroma 8,4 % njiv in 1504 ha oziroma 4,3 % trajnih nasadov) razmeroma skromen in je s pridelovalnega vidika neugoden.

Glede na pridelovalne razmere v Sloveniji pa neugodno sliko nakazuje tudi pogled na delež ekoloških kmetijskih zemljišč po občinah. Na tradicionalnih kmetijskih območjih (skrajna SV Slovenja, Brežiško-Krško polje, Kranjsko polje, Savinjska dolina) ekološki način pridelave ostaja izrazito podpovprečno zastopan.

Slika 1: Površine ekološko obdelanih kmetijskih zemljišč po občinah Slovenije leta 2012. ►

Tržna pridelava na ekoloških kmetijah kot dejavnik razvoja na podeželju

1.2 Tržne poti za domača ekološka živila

Pomemben motiv za preusmeritev v ekološki način pridelave v Sloveniji so (bila) kmetijsko-okoljska plačila. Ta so motivirala pretežno kmete z večjim obsegom zemljišč in ekstenzivnim načinom pridelave, najpogosteje živinorejo. Tako je kvantitativna rast ekološkega sektorja pri nas šla na račun povečevanja ekološkega travinja in absolutnega števila kmetij, manj (načrtno) pa se je povečevala pridelava ekoloških živil za domačega potrošnika. Pa vendar številni ekološki kmetje vse bolj usmerjajo svojo pridelavo na trg, obseg in način trženja pa se razlikuje tako po pridelovalni usmeritvi kmetov kot tudi med samimi regijami.

Na terenu se je pokazalo, da kmetje, ki tržijo zelenjavo in sadje, uporabljajo več različnih tržnih poti, na sami kmetiji pa najbolj pogosto prodajajo sadje (89,4 % vseh), žita, žive živali in jajca.

Sklepne ugotovitve na področju uveljavljenih tržnih poti ekoloških kmetov kažejo, kako pomembna je prodaja pridelkov doma za večino kmetov v Sloveniji. Od 61 kmetov, ki tržijo zelenjavo, jih kar 21 vso zelenjavo (100 %) trži doma, na kmetiji. Tudi krompir 26 od 54 kmetov proda 100 % doma. Poleg te je uveljavljena še druga oblika neposredne prodaje, in sicer prodaja na (ekološki) tržnici, ostale oblike pa so bistveno manj prisotne.

Že v predhodnih raziskavah ekološkega kmetijstva, predvsem v projektu, ki se je nanašal na 256 izbranih ekoloških kmetij (Slabe in sodelavci 2010), se je pokazalo, da je neposredna prodaja s 85 % deležem daleč najpomembnejša oblika trženja slovenskih ekoloških živil. Dodatne raziskave prodaje na ekoloških tržnicah kažejo, da približno 110 slovenskih ekoloških kmetij ustvari v povprečju 70 % svojih tržnih prihodkov na ekoloških tržnicah (Slabe 2012).

Po drugi strani pa trgovci poročajo o pomanjkanju oziroma slabši dostopnosti domačih ekoloških pridelkov, čeprav potrošniki povprašujejo po njih tudi v trgovinah oziroma supermarketih (Slabe in sodelavci 2010). Tudi takratne ugotovitve kažejo, da je dobrih 25 % ekoloških kmetij načrtovalo povečanje pridelave za trg, vendar pa večina še vedno le v okviru neposredne prodaje (doma in na tržnici). Vendar primerjava odgovorov naključno izbranih in tržnih ekoloških pridelovalcev kaže, da povprečen ekološki kmet še vedno razume neposredno prodajo za najustreznejšo, tudi najučinkovitejšo in enostavno pot, medtem ko tržno naravnani pridelovalci, ki so od kmetovanja praviloma bolj odvisni in imajo že razvite različne tržne poti, pogosto iščejo nove alternativne možnosti dostopa do različnih ciljnih skupin potrošnikov (partnersko kmetovanje, »zeleni zabojček«, sodelovanje s šolami in vrtci ...).

Preglednica 1: Prodajne poti tržno naravnanih anketiranih kmetov za glavne skupine pridelkov (Terensko anketiranje ... 2012; število kmetij = 135).

pridelek	kmetija	tržnica	zadruga	lokali, trgovine	šole, vrtci	drugo	število prodajnih poti	delež kmetij, ki prodaja na kmetiji (%)
žita	37	15	3	7	0	3	65	88,10
zelenjava	48	34	1	11	8	11	113	78,69
krompir	54	32	1	5	2	10	104	81,82
sadje	42	26	2	2	5	7	84	89,36
mleko	18	11	9	6	1	3	48	64,29
meso	58	4	21	6	0	2	91	73,42
jajca	32	15	1	2	1	2	53	82,05
žive živali	62	1	9	0	0	6	78	86,11

2 Dosedanji ukrepi za povečanje ponudbe ekoloških živil v Sloveniji

Program razvoja podeželja 2007–2013 (2007; v nadaljevanju PRP) ekološko kmetijstvo podpira predvsem s kmetijsko-okoljskimi plačili (KOP), vezanimi na površine in kulture. Ta obsegajo pretežni del sredstev, ki pridejo na ekološke kmetije. Druge vrste finančnih podpor, ki so namenjene vsem kmetom (na primer investicije v posodabljanje kmetij in v predelavo) ali tržno usmerjenim kmetijam in shemam kakovosti (ustanavljanje skupin proizvajalcev, promocija in trženje ...), imajo v primerjavi s KOP v ekološkem kmetijstvu le skromen delež (Zaključno poročilo ... 2012).

Primerjava plačil za delovno intenzivne kulture, kot so vrtnine, sadovnjaki ..., s travinjem (oziroma posredno živinorejo) kaže, da sama plačila ne spodbujajo dovolj pridelave delovno intenzivnih kultur, po katerih je na trgu tudi največje povpraševanje (Slabe in sodelavci 2010); še zlasti izstopa majhna razlika med njivami (torej poljščinami) in travinjem. Z letom 2012 so bila uvedena višja plačila za obdobje preusmerjanja v ekološko pridelavo, s čimer naj bi kmete dodatno spodbudili k preusmerjanju. Zanimivo je, da je bila višina plačila za travinje v primeru zelo nizke obtežbe z živino (0,2 do 0,5 glav velike živine (GVŽ)/ha) sicer nekoliko znižana, hkrati pa se je nesorazmerno zvišalo plačilo za travinje ob obtežbi od 0,5 do 1,9 GVŽ/ha, ki tako kar za 50 % presega plačilo za njive-poljščine. Takšne spremembe so zopet naravnane v večje spodbujanje ekološke živinoreje, ki pa je z vidika zahtev potrošnika manj zanimiva.

Dinamika rasti ekološke pridelave ni zadovoljiva, saj njena dosedanja rast, zlasti tržno usmerjene, ne omogoča doseganja ciljev Akcijskega načrta razvoja ekološkega kmetijstva v Sloveniji iz leta 2005 (poleg 20 % ekološko obdelanih kmetijskih zemljišč in 15 % ekoloških kmetov naj bi do leta 2015 ponudili na trgu kar 10 % slovenskih ekoloških živil) in močno zaostaja za dinamiko rasti povpraševanja po ekoživilih. Tudi struktura ekološke pridelave ne ustreza povpraševanju, saj je to največje pri svežih vrtninah, sadju in nemesnih predelanih živilih (mlevski in mlečni izdelki), medtem ko v pridelavi prevladuje živinoreja oziroma travinje. Zato se še vedno kaže nujna potreba po ukrepih za povečanje količin eko-

Preglednica 2: Višine plačil v okviru Programa razvoja podeželja 2007–2013 (KOP) za ekološko kmetovanje za različne pridelovalne kulture (rabe) leta 2012 (Zaključno poročilo ... 2012).

kultura – raba	2012 (KOP)	2012 v preusmeritvi (KOP)
njive-poljščine	298,07 EUR/ha	357,52 EUR/ha
vrtnine na prostem	551,45 EUR/ha	600,00 EUR/ha
vrtnine v zavarovanih prostorih	487,90 EUR/ha	600,00 EUR/ha
oljčniki z gostoto najmanj 150 dreves/ha, nasadi sadovnjakov z gostoto najmanj 100 dreves/ha pri orehu in kostanju ter najmanj 200 dreves/ha pri ostalih sadnih vrstah	554,73 EUR/ha	753,58 EUR/ha
travniški visokodebelni sadovnjaki z gostoto 50–200 dreves/ha	237,80 EUR/ha	411,23 EUR/ha
vinogradi, hmeljišča, drevesnice	578,92 EUR/ha	635,91 EUR/ha
travinje (trave, travno deteljne mešanice na njivah, trajno travinje):		
• obtežba 0,2–0,5 GVŽ/ha	–213,20 EUR/ha	–197,21 EUR/ha
• obtežba 0,5–1,9 GVŽ/ha	–227,55 EUR/ha	–450,00 EUR/ha

Preglednica 3: Finančne podpore v okviru 1. osi Programa razvoja podeželja v povezavi z ekološkim kmetijstvom v letih 2008–2011 (Zaključno poročilo ... 2012).

ukrep	število odobrenih vlog v povezavi z ekološkim kmetijstvom	skupni znesek izplačil
Ukrep 121: Posodabljanje kmetijskih gospodarstev	107	1.825.723,14
Ukrep 123: Dodajanje vrednosti kmetijskim in gozdarskim proizvodom	7	1.059.237,00
Ukrep 132: Sodelovanje kmetijskih proizvajalcev v shemah kakovosti hrane	56	35.965,20
Ukrep 133: Podpora skupinam proizvajalcev pri dejavnostih informiranja in pospeševanja prodaje za proizvode, ki so vključeni v sheme kakovosti hrane	4	563.749,26
Ukrep 142: Podpore za ustanavljanje in delovanje skupin proizvajalcev	5	186.319,24

loških pridelkov in organiziranem vstopu na tržišče, potrebni pa so tudi drugi ukrepi za celovit razvoj sektorja ekokmetijstva in ekoživil (Zaključno poročilo ... 2012).

Finančno podporo za investicije v posodabljanje kmetij je izkoristilo le majhno število ekoloških kmetij (v letih 2008 do 2011 le 107 kmetij), povprečna velikost pridobljene podpore pa je bila razmeroma nizka (le okoli 17.000 EUR). Še manj ekoloških obratov je v istem obdobju s pomočjo podpore Programa razvoja podeželja investiralo v predelavo živil, in sicer le sedem.

Na podlagi podatkov ministrstva (Evidenca ... 2012) lahko sklepamo, da je predelava ekoloških živil kot dopolnilna dejavnost na ekoloških kmetijah razmeroma slabo razvita. Podatki kažejo, da je pretežni del predelave ponavadi povezan s posameznimi večjimi pridelovalci oziroma predelovalci. Pri predelavi mlečnih izdelkov na primer izstopa Občina Tolmin (14 t sira od skupno 55 t v letu 2012), za ker je zaslužna skupna sirarna v Čadrgu. Skromna je peka kruha in peciva, ki obsega le dobrih 14 t. Tudi v tem primeru le trije največji predelovalci proizvedejo približno 60 % vseh proizvodov. Nekoliko bolj je razpršena predelava mesa in proizvodnja mesnih izdelkov, a je glede na močno prevladujoč delež travinja v strukturi ekološke rabe (približno 88 %) v celoti zelo skromna, skupaj v letu 2012 le 77 t. V predelavi ekoloških živil na kmetiji je nedvomno še velik potencial, ki ga dosedanji specifični ukrepi in splošno podporno okolje niso uspeli razviti.

3 Razpoložljivost slovenskih ekoloških pridelkov in živil

Kot kažejo navedeni podatki, je razkorak med povpraševanjem po ekoloških živilih in domačo ponudbo le-teh zelo velik. Pri ocenjevanju tržne ponudbe slovenskih ekoloških živil je treba upoštevati več vidikov. Eno so absolutne količine različnih vrst pridelkov oziroma živil, ki jih ekološke kmetije pridelajo, drugo pa je njihova dejanska ponudba na trgu. Del skupne količine ekoloških pridelkov in izdelkov namreč kmetija nameni tudi za lastno porabo oziroma (v primeru pridelkov) za prirejo, preostali del

Preglednica 4: Obseg ekološke pridelave zelenjave, žit, krompirja in mleka v Sloveniji leta 2012 po statističnih regijah (* upoštevane so skupne količine pšenice, pire in ajde; Evidenca ... 2012).

regija	zelenjava (t)	žita (t)*	krompir (kg)	mleko (l)
gorenjska regija	83,0	38,4	134,4	460.800
goriška regija	69,1	8,1	135,0	762.120
koroška regija	59,1	16,2	190,0	177.600
notranjsko-kraška regija	44,9	85,7	128,7	1.705.050
obalno-kraška regija	191,8	34,2	14,9	411.500
osrednjeslovenska regija	101,9	121,2	193,7	247.060
podravska regija	89,4	375,0	71,0	66.200
pomurska regija	63,4	489,3	15,8	1200
regija Jugovzhodna Slovenija	71,1	137,1	81,9	490.730
savinjska regija	228,5	175,2	166,7	164.407
spodnjeposavska regija	35,1	72,3	40,6	34.125
zasavska regija	15,5	5,0	14,8	75.000
Slovenija	1052,8	1557,6	1.187,3	4.595.792

pa je namenjen trgu. Slednji lahko končajo neposredno v prodaji končnemu potrošniku, kot del turistične oziroma gostinske ponudbe kmetije, nekatere pa lahko prodajo tudi kot konvencionalne.

Skupaj je bil na ekoloških kmetijah leta 2012 zabeležen pridelek 1052,8 t različne zelenjave, 1557,6 t žit (pšenice, pire in ajde) in 1187 t krompirja. Razporeditev pridelkov po regijah pa nam nakazuje, katere regije so za pridelavo posameznih kultur primernejše in kje velja pridelavo tudi v prihodnje spodbujati.

Zastopanost nekaterih vodilnih pridelkov (zelenjava, žita, krompir) po statističnih regijah opozori na sledeče:

- praviloma je na območjih, kjer je povprečna velikost kmetije večja, količina evidentiranih pridelkov razmeroma skromna – gre za živinorejska območja, pridelava zelenjave, pšenice in krompirja je skromna;
- ekološko pridelan krompir je enakomerno zastopan po večini slovenskih regij, manj prisoten je v skrajno vzhodnem in JZ delu Slovenije;
- količinska pridelava žit izrazito izstopa v vzhodnem delu Slovenije;
- po prevladi le ene vrste pridelka odstopajo obalno-kraška regija (zelenjava) ter pomurska in podravska regija (žita);
- enakomerna zastopanost vseh vodilnih pridelkov je zaenkrat v osrednjeslovenski (odločilna vloga trga) in savinjski regiji.

Glede na pereče slovenske razmere na področju samooskrbe z zelenjavo, je prav pridelava ekološke zelenjave količinsko razmeroma enakomerno zastopana po vseh slovenskih regijah, navzgor pa pričakovano odstopajo savinjska (228 t), obalno-kraška (191,8 t) in osrednjeslovenska regija (101,9 t).

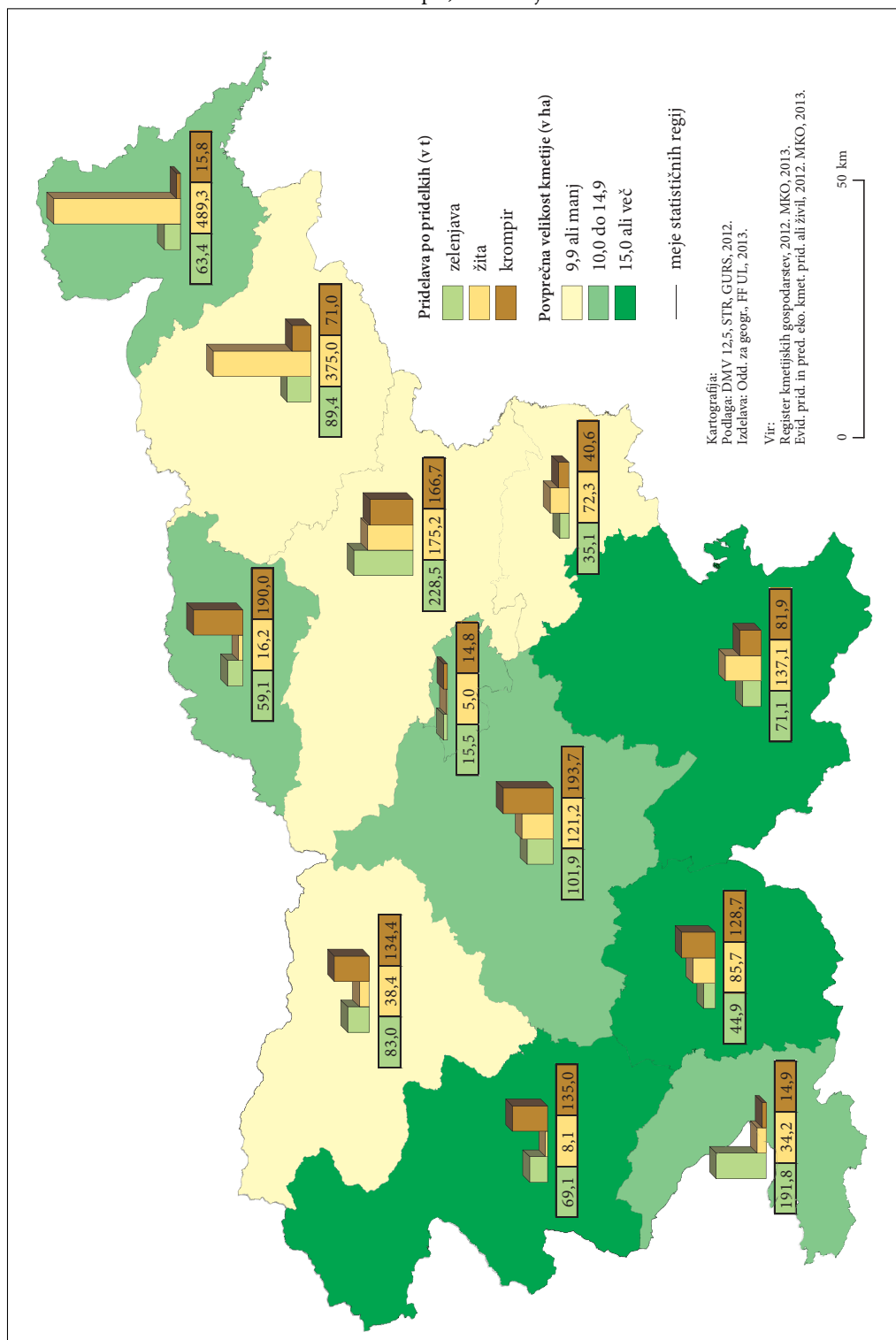
Če se spustimo na prostorsko nižjo raven, raven občine, pa se samo na podlagi podatkov MKO pokaže, da je pridelava možna praktično na celotnem območju Slovenije. Občine, kjer je skupna količina evidentiranih količin pridelane ekološke zelenjave nad 10 t, so zastopane enakomerno po vsej Sloveniji. Daleč

Slika 2: Obstoječi tržni potencial izbranih glavnih pridelkov ekoloških kmetij po regijah Slovenije leta 2012. ► str. 118

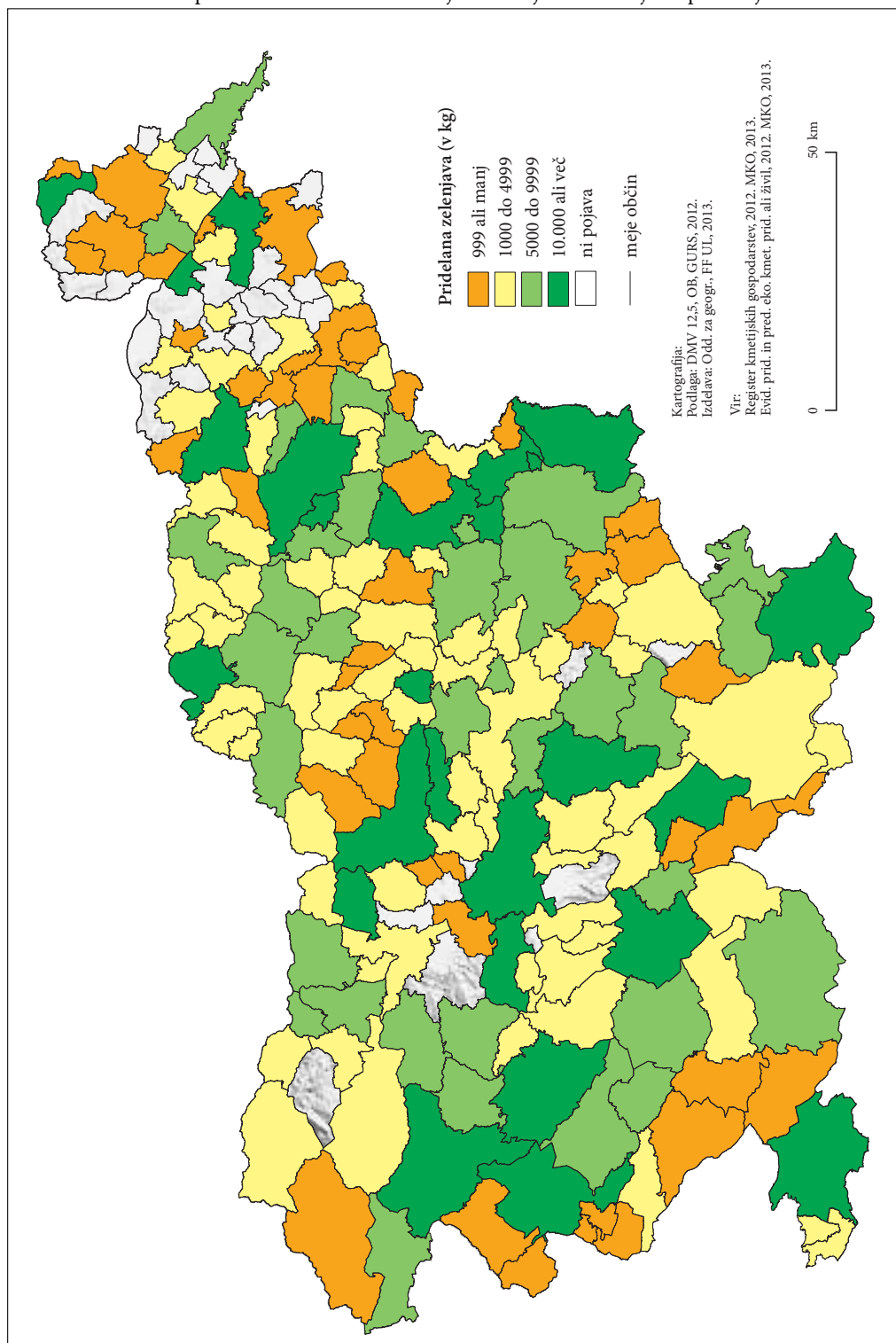
Slika 3: Količina (v kg) ekološko pridelane zelenjave po slovenskih občinah leta 2012. ► str. 119

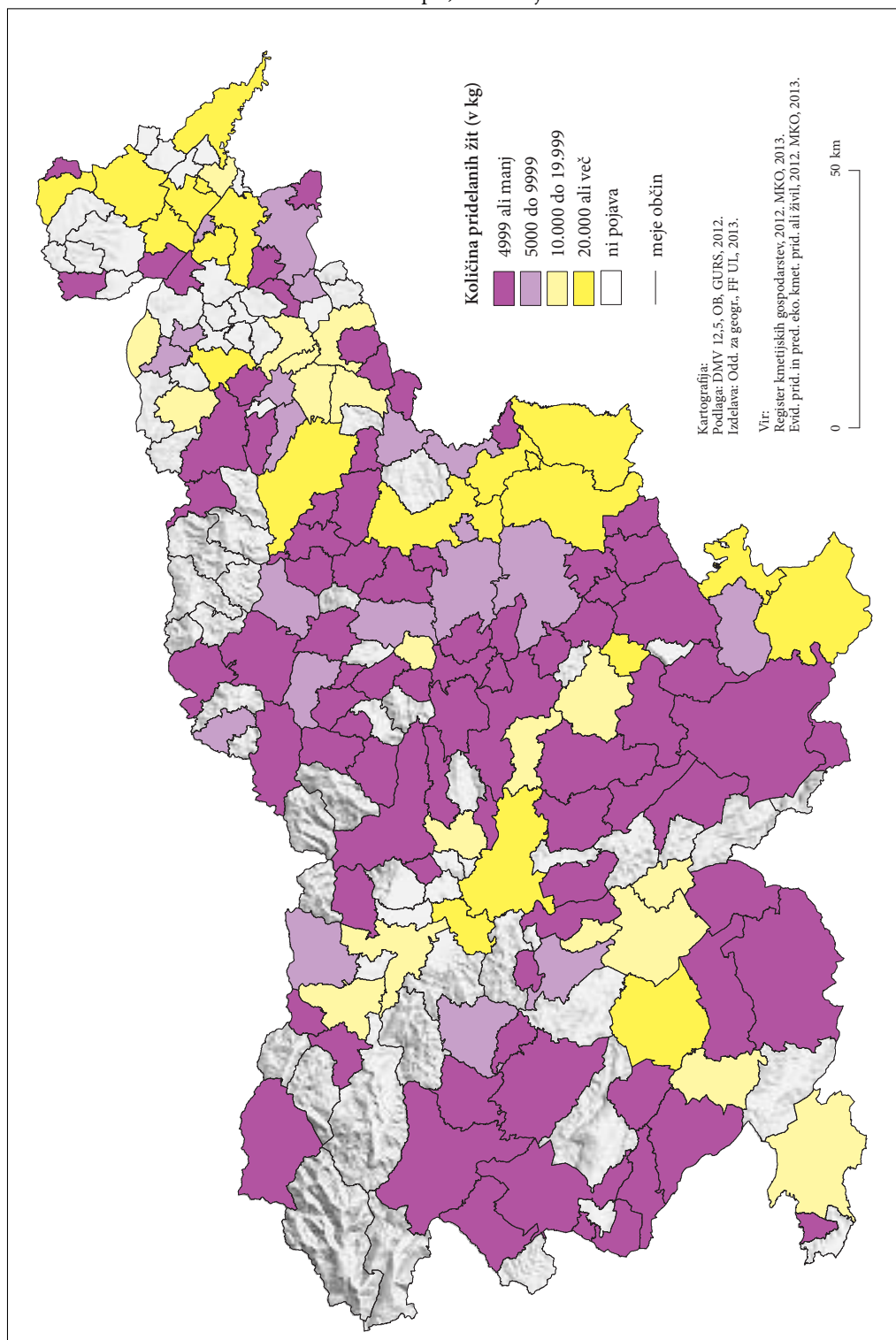
Slika 4: Skupna količina (v kg) pridelanih žit po občinah Slovenije leta 2012. ► str. 120

Slika 5: Ekološka reja živine – živinorejska gostota in struktura živine po statističnih regijah leta 2012. ► str. 121

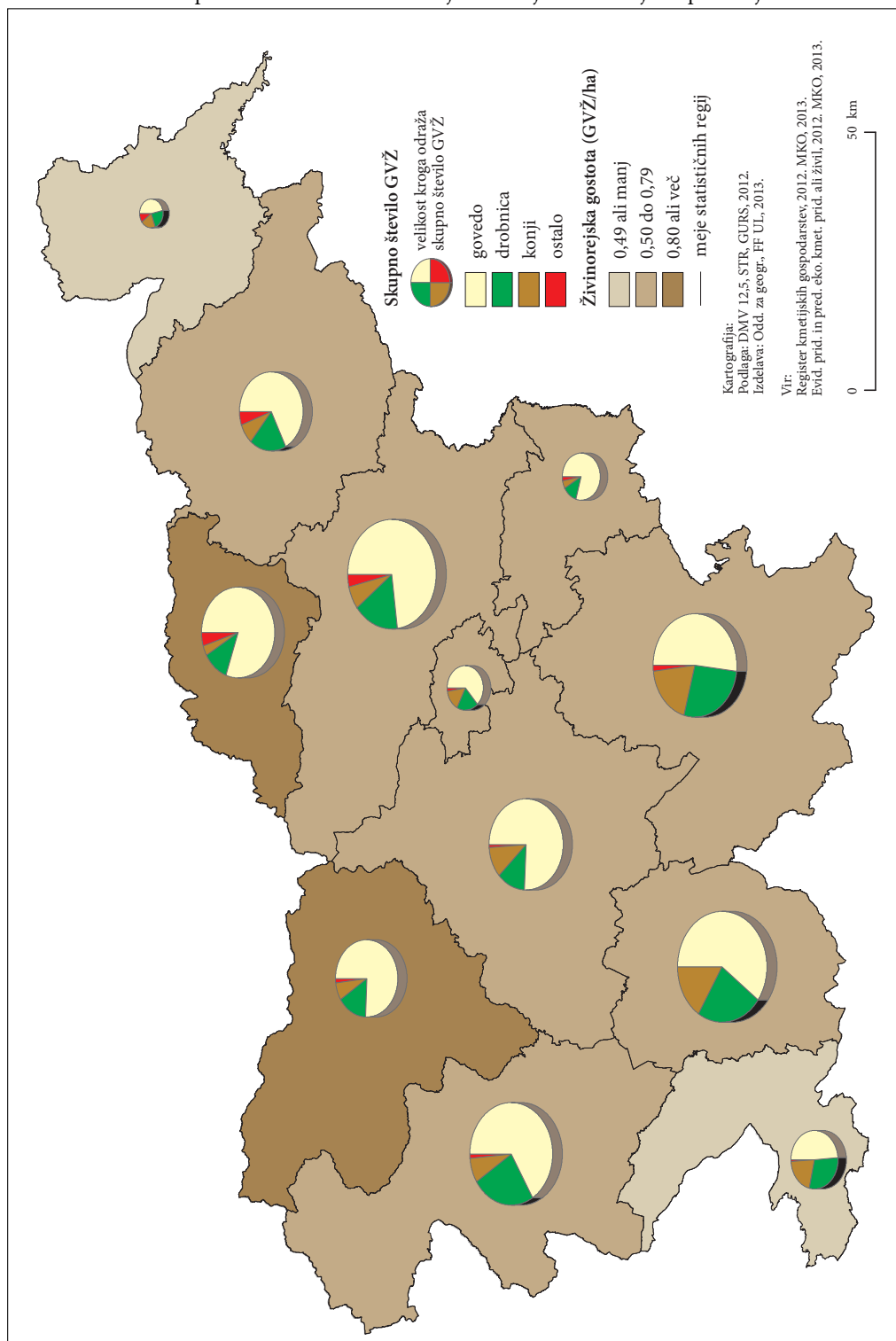

Tržna pridelava na ekoloških kmetijah kot dejavnik razvoja na podeželju

Tržna pridelava na ekoloških kmetijah kot dejavnik razvoja na podeželju

največ je pridelavo v Občini Koper (180 t), sledijo občine Tabor (68 t), Kozje, Šentjur, Brežice ..., ki pa se nahajajo v vzhodnem delu države. V marsikateri občini je le posamezen pridelovalec, ki je usmerjen v načrtno pridelavo zelenjave in ima količinsko velik pridelek.

Ti podatki skupaj s terenskimi rezultati (anketiranje) nam nakazujejo zelo dobre možnosti za veliko večje uveljavljanje ekološke pridelave zelenjave v Sloveniji, ki je tudi regionalno lahko zastopana prav v vseh statističnih regijah in tako predstavlja pomemben prispevek k regionalni samooskrbi z zelenjavo.

Med žiti je v Sloveniji v ospredju pridelava pšenice. Ekološke pšenice je bilo leta 2012 pridelane 942,3 t, hektarski donosi se gibljejo okoli 3000 kg/ha. Ekološki pridelek ajde je bil zabeležen v 65 občinah, v skupnem obsegu 205 t. Tudi pridelava ajde, tako kot ostalih žit, izrazito prevladuje v vzhodni Sloveniji, predvsem v Prekmurju. Prek 10 t je zabeležene v občinah Murska Sobota, Beltinci, Križevci in Črenšovci, sledijo pa jim še Lendava, Krško, Moravske Toplice, Črnomelj, Brežice ... Med žiti je v velikem porastu pridelava pira, ki so jo kmetje skupaj pridelali 410 t. Pridelek je bil leta 2012 zabeležen v 86 občinah, podobno kot pri ajdi pa so tudi pri piri v ospredju občine vzhodne Slovenije. Daleč v ospredju je količina pridelka v Slovenski Bistrici (68 t), sledijo pa še Odranci, Murska Sobota, Brežice, Kozje in Šalovci.

Karta na ravni občin še poudari specifiko pridelave žit, razširjenost pretežno na območju občin vzhodne Slovenije, do določene mere pa je prisotno tudi na ravninskem delu Gorenjske in pa v osrednji Sloveniji.

Bolj kot sam obseg so zanimivi podatki o hektarskih donosih posameznih pridelkov. Spet poudarjamo, da gre za ocene podatkov, katerih zanesljivost ni najbolj ustrezna, pa vendar se pokaže, da ima na primer obalno-kraška regija zelo visok hektarski donos zelenjave (pričakovano, izjemno ugodne naravne razmere), da pa so ti donosi razmeroma visoki na Gorenjskem in v koroški regiji, pa lahko pripišemo razmeroma dobri uveljavitvi ekološke pridelave že v preteklih letih.

Meso in žive živali zaradi strukture kmetijskih zemljišč in prevladujoče živinorejske usmeritve tržijo največ slovenskih ekoloških kmetij. Leta 2012 so na vseh ekoloških kmetijah z živino (2253) skupaj gojili 23.481,8 GVŽ. To v povprečju pomeni 10,4 GVŽ na kmetijo. V strukturi ekološke živine izrazito prevladuje govedo (67 %), drobnice kmetje redijo 18 % (precejšnja razlika v primerjavi s konvencionalnim kmetijstvom), konji v strukturi predstavljajo kar 12 %, medtem ko prašiči komaj 1 %. Vsa ostala živina (jelenjad, perutnina ...) v skupni strukturi predstavlja 2 %.

Z vidika ekološke živinoreje odstopata koroška in gorenjska kot regiji, kjer je živinorejska gostota najvišja. Absolutno po številu živine v GVŽ odstopajo savinjska, notranjska, goriška in Jugovzhodna Slovenija. V zelo omejenem obsegu je živinoreja na ekoloških kmetijah prisotna v pomurski, spodnjeposavski, zasavski in obalno-kraški statistični regiji.

Severni del Slovenije je »tradicionalno« usmerjen v govedorejo, medtem ko drugod, na primer v Jugovzhodni Sloveniji, zelo pomembno vlogo igra reja drobnice, pa tudi konj.

4 Sklep – Pridelovalni in razvojno-gospodarski potencial tržno naravnanih ekoloških kmetij

Tržno naravnani ekološki kmetje opozarjajo na skoraj popolno odsotnost spodbud za ekološko pridelavo živil za trg, predvsem pa so zelo kritični do strokovnega svetovanja za področje ekološke pridelave. Tu velja poudariti, da gre za kmete, ki so že dosegli določeno stopnjo pridelave in so njihove zahteve večje, saj želijo s svojimi pridelki prodreti na trg, zadovoljiti vse zahtevnejše kupce (in hkrati zadostiti pogojem na trgu), doseči boljši gospodarski rezultat na kmetiji (Terensko anketiranje ... 2012).

Po pričakovanih največji delež vprašanih kmetov prodaja meso (59 %) in žive živali (53 %), preseneča pa razmeroma velik delež tistih, ki prodajajo tudi krompir (49 %) in zelenjavo (45 %).

Struktura kmetov glede na delež prodaje posameznega pridelka kaže na dejansko tržno in razvojno naravnano ter tudi usmeritev kmetije. Ta je najbolj izrazita pri kmetijah, ki so usmerjene v pridelavo mleka. Mleko za trg prideluje sicer le 28 anketirancev, vendar je kar 20 takih, ki prodajo praktično

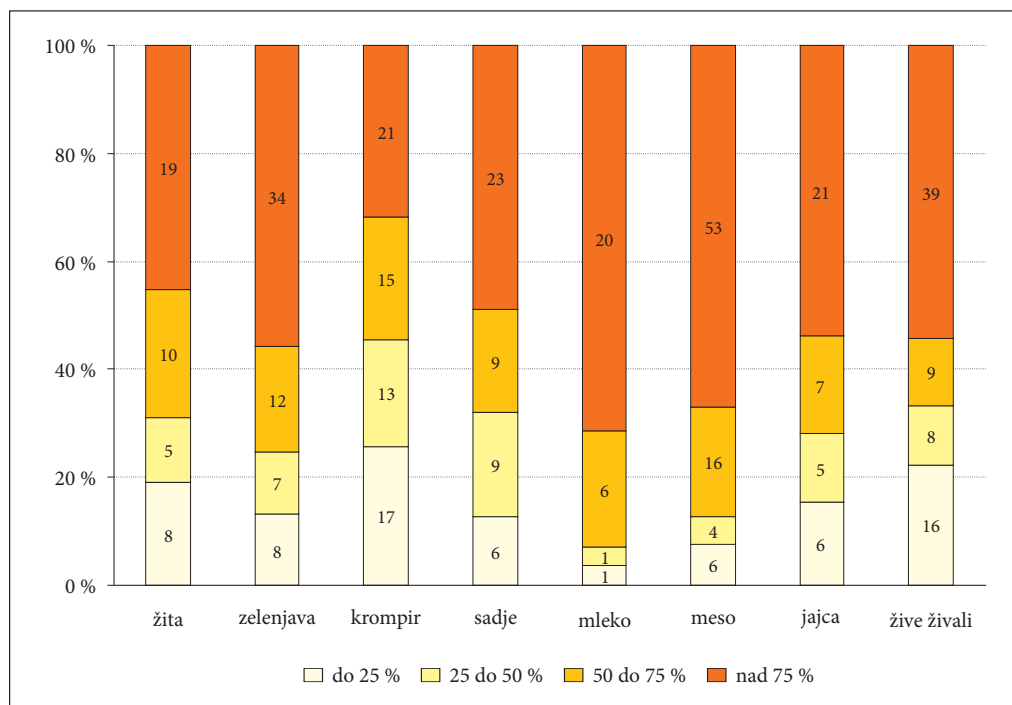
ves svoj pridelek. Pri žitih in zelenjavi je delež kmetov, ki načrtno gojijo pridelek za prodajo in ga v celoti prodajo, bistveno nižji.

Na uspešnost in razvojno naravnost kmetij pa vsekakor kažejo tudi njihove razvojne vizije. Od 135 jih kar 71 (53 %) vidi v prihodnje za svojo kmetijo nove razvojne možnosti, predvsem na področju povečanja obstoječega obsega pridelave in pa izboljšanju trženja (povečan obseg trženja in raznovrstnost tržnih poti). Le 7 % vprašanih ocenjuje, da njihova kmetija nima prihodnosti.

Glede razvojnih načrtov se je pokazalo, da namerava izboljšati obstoječe trženje kar 84 % vseh razvojno naravnanih kmetij, 70 % jih bo povečalo obseg pridelave (enega ali pa celo več pridelkov), 55 %

Preglednica 5: Anketirani tržno naravnani ekološki kmetje, po deležu prodanih glavnih pridelkov (Terensko anketiranje ... 2012; število kmetij = 135).

delež (%) prodanih pridelkov	število anketiranih kmetov							
	žita	zelenjava	krompir	sadje	mleko	meso	jajca	žive živali
do 25 %	8	8	17	6	1	6	6	16
25 do 50 %	5	7	13	9	1	4	5	8
50 do 75 %	10	12	15	9	6	16	7	9
nad 75 %	19	34	21	23	20	53	21	39
skupaj	42	61	66	47	28	79	39	72
% kmetij, ki tržijo	31,1	45,2	48,9	34,8	20,7	58,5	28,9	53,3

Slika 6: Struktura kmetov glede na delež prodaje posameznega pridelka.

jih v prihodnjih letih načrtuje dodatno zaposlitev na kmetiji ali nakup/najem dodatnih kmetijskih zemljišč, 49 % pa jih načrtuje razširiti obstoječe oziroma vpeljati nove dopolnilne dejavnosti na kmetiji.

Prav nove informacije raziskave že aktivnih tržnih kmetij kažejo, kako lahko tržna usmeritev ekološke kmetije predstavlja dobre gospodarske možnosti za nadaljnji razvoj posamezne kmetije, pa tudi širše. V našem vzorcu namreč prevladujejo kmetije, ki v veliki večini dohodek pridobijo zgolj iz kmetijske dejavnosti (30 % takih, ki so od kmetijstva v celoti odvisni in 32 % takšnih, kjer pridobijo iz kmetijstva vsaj 75 % vseh dohodkov). Izpostaviti velja, da so kmetje v večini primerov možnosti za trženje ocenili kot dobre ali celo odlične v osrednji in severozahodni Sloveniji, kot povprečne ali pa nekoliko slabše pa v južni oziroma jugozahodni Sloveniji. Vendar se v večini primerov nad zelo slabimi možnostmi za trženje anketirani kmetje niso pritoževali, kar kaže, da imajo že dobro vzpostavljen sistem trženja in pogosto svoje redne kupce. Marsikdo je poudaril, da bi lahko prodal več, ampak je enostavno omejen tako z zemljo kot obsegom dela in ne zmore pridelati več.

Ne glede na predstavljene podatke in ugotovitve pa večino trga z ekološkimi živili v Sloveniji še vedno obvladujejo konvencionalni supermarketi, kjer pa je slovenskih ekoloških pridelkov zelo malo. Razlog za takšno stanje je predvsem v dejstvu, da je celoten obseg domače ekološke pridelave v primerjavi s povpraševanjem še vedno zelo skromen, pa tudi zato, ker kmetje večino ekoloških pridelkov raje prodajajo neposredno.

Slovenija s svojimi ukrepi doslej torej ni bila uspešna pri usklajevanju ponudbe domačih ekoloških živil s povpraševanjem. Pogled na druge države v Evropski uniji kaže, da so pri tem najuspešnejše tiste, ki ekološko kmetijstvo obravnavajo celovito, z vrsto smiselno povezanih ukrepov, kjer pomembno vlogo igra izboljševanje znanja in svetovanje (Use and efficiency of ... 2011).

Vendar trenutne razmere nakazujejo kar nekaj možnih razvojnih usmeritev, ki bodo pripomogle tako k razvoju ekološkega kmetijstva kot sektorja, predvsem pa prispevale k razvoju podeželja. Med najbolj potrebnimi so:

- Poleg vzpostavitve ukrepov za celovit razvoj sektorja ekokmetijstva in ekoživil je nujna vzpostavitev ukrepov za povečanje količin ekoloških pridelkov in za organiziran vstop na tržišče.
- Potrebni so ukrepi za izboljšanje strukture ekološke pridelave, predvsem svežih vrtnin, sadja, nekaterih poljščin (na primer žit, krompirja), po čemer je tudi največje povpraševanje.
- Nujno je povečanje predelave ekoloških živil, predvsem mlevskih in mlečnih izdelkov.
- Prilagoditev višine plačil za ekološko pridelavo v okviru KOP, ki bi morale spodbujati ekološko obdelavo njiv – torej pridelavo poljščin in zelenjave.
- Prilagojene investicijske podpore in vzpostavitev ustreznih sistemov prenosa znanja na vseh področjih (tehnologije, trženje ...).

Vsekakor za ekološke pridelovalce velik potencial predstavljajo nekatere nove oblike neposrednega trženja ekoživil. Terensko delo kaže, da ima pri neposrednih tržnih poteh koristi tako kmet (zagotovljen trg oziroma znan kupec) kot potrošnik (nižja cena, znano poreklo, svežina pridelkov), in da je očitna tudi visoka stopnja zadovoljstva na obeh straneh, čeprav so ponekod še možne izboljšave.

Ekološka pridelava in predelava je najbolj uveljavljena in splošno poznana shema kakovosti v Sloveniji in Evropski uniji ter je kot taka verjetno najboljša možnost za dodajanje vrednosti kmetijskim pridelkom za pomemben del slovenskih kmetij. Ugotavljamo, da obstaja še velik potencial za razvoj ekološke pridelave za trg ter da je ta potencial možno tudi natančneje prostorsko oziroma regionalno opredeliti. Še zlasti bo pomembno omogočiti podporo za inovativne projekte na lokalni in regionalni ravni, ki lahko razvijejo lokalno oskrbo prek neposrednih stikov med pridelovalci in končnimi potrošniki (tudi javni naročniki). Novo programsko obdobje nudi veliko možnosti za takšne ukrepe, kar nakazuje tudi predlog nacionalnega Programa razvoja podeželja 2014–2020. Ocenjujemo, da uspešno izvajanje takšnih ukrepov lahko precej pripomore k razvoju doslej neizkoriščenih regionalnih potencialov slovenskega podeželja.

5 Viri in literatura

- Akcijski načrt razvoja ekološkega kmetijstva v Sloveniji do leta 2015. 2005. Medmrežje: http://www.mkgp.gov.si/fileadmin/mkgp.gov.si/pageuploads/ssk/Akcijski_nacrt-ANEK.pdf (4. 5. 2011).
- Evidenca pridelave in predelave ekoloških kmetijskih pridelkov ali živil leta 2012. Ministrstvo za kmetijstvo in okolje. Interni vir.
- Program razvoja podeželja Republike Slovenije za obdobje 2007–2013. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, 2007.
- Register kmetijskih gospodarstev. 2012. Ministrstvo za kmetijstvo in okolje. Interni vir.
- Slabe, A. 2012: Tržno obnašanje slovenskih ekoloških kmetij v razmerah slovenskega trga ekoživil. Prenos inovacij, znanj in izkušenj v vsakdanjo rabo. Biotehniški center. Naklo.
- Slabe, A., Kuhar, A., Juvančič, L., Tratar Supan, A. L., Lampič, B. 2010: Analiza stanja in potencialov za rast ponudbe ekoloških proizvodov v luči doseganja ciljev Akcijskega načrta za razvoj ekološkega kmetijstva v Sloveniji do 2015. Zaključno poročilo. Inštitut za trajnostni razvoj, Oddelek za zootehniko Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Terensko anketiranje tržnih ekoloških kmetij, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, inštitut za trajnostni razvoj. 2012.
- The World of Organic Agriculture 2013. FiBL & IFOAM. Frick and Bonn, 2013.
- Use and efficiency of public support measures addressing organic farming. Study report. Institute of Farm Economics. Braunschweig, 2011. Medmrežje: http://ec.europa.eu/agriculture/external-studies/organic-farming-support_en.htm (4. 7. 2013).
- Zaključno poročilo Delovne skupine za spremljanje izvajanja ANEK do leta 2015. Ministrstvo za kmetijstvo in okolje, 1. 7. 2012. Medmrežje: http://www.mko.gov.si/fileadmin/mko.gov.si/pageuploads/podrocja/Kmetijstvo/Ekolosko_kmetijstvo/ANEK_zakljucno_porocilo.pdf (7. 7. 2013).

STANJE IN IZZIVI ZEMLJIŠKIH OPERACIJ V SLOVENIJI

dr. Anka Lisec

Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo, Univerza v Ljubljani
Jamova cesta 2, 1000 Ljubljana
anka.lisec@fgg.uni-lj.si

Tomaž Primožič

Direktorat za kmetijstvo, Ministrstvo za kmetijstvo in okolje
Dunajska cesta 22, 1000 Ljubljana
tomaz.primozic@gov.si

UDK: 332.2(497.4)
711.3(497.4)

IZVLEČEK

Stanje in izzivi zemljiških operacij v Sloveniji

Zemljiška razdrobljenost kmetijskih gospodarstev predstavlja eno resnejših ovir za razvoj kmetijstva v Sloveniji, kar neugodno vpliva na razvoj podeželja in splošno na regionalni razvoj. Zemljiške operacije, predvsem komasacije s spremljajočimi ukrepi, lahko predstavljajo enega ključnih vložkov v dolgoročno trajnostno kmetovanje, izboljšanje prehranske varnosti in razvoj podeželja. V Sloveniji je opaziti zadržanost do teh ukrepov, predvsem zaradi slabih izkušenj v preteklosti. V prispevku podajamo pregled izvajanja zemljiških operacij v Sloveniji s poudarkom na komasacijah in agromelioracijah. Podrobneje je predstavljen obseg izvedbe teh ukrepov v okviru Programa razvoja podeželja 2007–2013. V sklepnem delu podajamo nekatere izzive na tem področju za prihodnje programsko obdobje Evropske unije.

KLJUČNE BESEDE

urejanje zemljišč, parcelna struktura, zemljiška razdrobljenost, zemljiške operacije, komasacija, agromelioracija, razvoj podeželja, Slovenija

ABSTRACT

The state and challenges of land operations in Slovenia

Land fragmentation of agricultural holdings is one of the serious obstacles for development of agriculture in Slovenia, negatively influencing rural and regional development in general. Land operations, in particular land consolidation with its accompanying measures, might be one of the key contributions to long-term sustainable agriculture, improvement of food security and rural development. In connection with these measures, there is an evident restraint, particularly due to bad experiences in the past. In the article, an overview of implementation of land operations in Slovenia is given, with an emphasis on land consolidation and agro-melioration. A detailed presentation of the extent of these measures in the framework of the Rural Development Programme 2007–2013 is given. In the conclusion, some challenges in the field are given for the coming EU programme period.

KEY WORDS

land management, land plot structure, land fragmentation, land operations, land consolidation, agro-melioration, rural development, Slovenia

1 Uvod

Neugodna zemljiška struktura kmetijskih in gozdnih gospodarstev (v nadaljevanju kmetijskih gospodarstev) in druge z zemljiškimi lastnostmi pogojene razmere za rabo zemljišč predstavljajo resno oviro razvoju kmetijstva, razvoju podeželja in posledično uravnoteženemu regionalnemu razvoju. Slednje poudarja tudi Organizacija za prehrano in kmetijstvo pri Združenih narodih (*Food and Agriculture Organization*, FAO), ki je med drugim sodelovala pri eni pomembnejših pobud, Münchenski izjavi o komasaciji zemljišč. V izjavi je zapisano, da morajo biti komasacije in spremljajoči ukrepi instrument celovitega urejanja podeželskega prostora (Land Fragmentation ... 2002).

Problem zemljiške razdrobljenosti kmetijskih gospodarstev z vidika prostorske razpršenosti zemljiških parcel ter z vidika zapletenega lastništva (solastništvo) je navzoč tako v razvitih državah kot tudi v državah v razvoju. Med glavne vzroke za neugodno parcelno in posestno strukturo kmetijskih gospodarstev tradicionalno uvrščamo povečanje prebivalstva na podeželju v preteklosti ter neprimerno zemljiško politiko in nenadzorovane transakcije teh zemljišč (prodaja, dedovanje ...). K neugodni zemljiški strukturi kmetijskih gospodarstev dodatno prispevajo številni posegi v prostor, kot so gradnja infrastrukture, širitev urbanih območij, umeščanje drugih grajenih objektov v prostor ter številni pravni režimi, ki omejujejo rabo zemljišč (Bullrad 2007). Komasacije s spremljajočimi ukrepi lahko uspešno premagujejo to oviro in znatno prispevajo k trajnostnemu razvoju podeželja, vključujoč gospodarski, družbeni in okoljski vidik. Slovenijo bi lahko uvrščali med dežele s tradicijo na tem področju, saj je bila prva eviden-tirana zložba izvedena pred več kot sto leti, toda sledila so obdobja z zelo omejenimi ali neuspešnimi dejavnostmi na področju izboljševanja zemljiške strukture kmetijskih gospodarstev ter na splošno kmetijske zemljiške politike. Slovenija tako danes zelo izstopa s problemom posestne (parcelne) razdrobljenosti v primerjavi z državami Zahodne in Srednje Evrope (Prosen 2003; Triglav 2008). Neugodna zemljiška struktura predstavlja resno oviro razvoju kmetijstva oziroma podeželja tako na območjih z velikim potencialom za poljedelstvo in trajne nasade, kot v hribovitih območjih, kjer se, tudi zaradi prevelike parcelne razdrobljenosti kmetijskih gospodarstev, srečujemo s problemom zaraščanja kmetijskih površin (slika 1).

Po podatkih Popisa kmetijstva 2010 je bilo leta 2010 v Sloveniji 74.646 kmetijskih gospodarstev, kar je skoraj 14 % manj kot leta 2000. Skupno so imela ta gospodarstva v uporabi 474.432 ha kmetijskih zemljišč, kar je 2 % manj kot leta 2000. Število kmetijskih gospodarstev se je v obdobju 2000–2010 zmanjšalo bolj kot površina kmetijskih zemljišč v uporabi, tako se je povprečna velikost kmetijskih gospodarstev povečala s 5,6 ha leta 2000 na 6,4 ha leta 2010. Povečal se je tudi delež kmetijskih gospodarstev, ki so obdelovali večje njivske površine (10 ali več hektarjev), in sicer za 2,6 %. (medmrežje 1). Kljub postopnemu izboljššanju velikostne strukture kmetijskih gospodarstev je zaskrbljujoč podatek o stalnem zmanjševanju obsega kmetijskih zemljišč, predvsem pa površin njiv in vrtov na prebivalstva. Slovenija se z 0,08 ha njiv in vrtov na prebivalca uvršča na samo dno med evropskimi državami, s čimer je pove-

Slika 1: Majhne zemljiške parcele ovirajo razvoj poljedelstva (levo) in pašništva (desno) – Posavje.

zana tudi izredno nizka stopnja prehranske samooskrbe (medmrežje 2; Lisec in sodelavci 2011). Dodatno velja izpostaviti, da izboljšanje velikostne strukture kmetijskih gospodarstev ne pomeni tudi izboljšanja zemljiške parcelne strukture kmetij. Pravzaprav postaja ravno zaradi tega vse pomembnejše parcelno preurejanje, urejanje cestne, vodne infrastrukture ter na splošno urejanje kmetijske krajine.

V prispevku so predstavljene dejavnosti na področju izvajanja zemljiških operacij v Sloveniji, s poučkom na komasacijah kmetijskih zemljišč. Podrobneje je predstavljen obseg izvedbe teh ukrepov v okviru Programa razvoja podeželja 2007–2013. Posebna pozornost je namenjena razvojnim izzivom na tem področju.

2 Ozadje zemljiških operacij v Sloveniji

Pojem zemljiških oziroma agrarnih operacij se tradicionalno nanaša na postopek preurejanja zemljiških parcel in izboljšave pridelovalnih lastnosti zemljišč v kmetijstvu. Komasacije pri tem predstavljajo eno ključnih zemljiških operacij v prizadevanjih za reševanje problema posestne in parcelne razdrobljenosti kmetijskih gospodarstev. Danes postajajo sicer komasacije pomemben zemljiški instrument tudi pri preurejanju stavbnih in drugih zemljišč, a se v prispevku omejujemo na postopke, namenjene izboljšavi razmer za kmetijsko pridelavo.

Zakonski temelj za zložbe in druge agrarne operacije smo na območju današnje Slovenije dobili v nekdanji Avstro-Ogrski državi z zvezno zakonodajo iz leta 1883. Za izvajanje agrarnih operacij so bile zadolžene deželne komisije za agrarne operacije, ki je bila na Koroškem ustanovljena leta 1885, na Kranjskem leta 1888 in na Štajerskem leta 1909. Med agrarne operacije so poleg komasacij kmetijskih zemljišč oziroma zložb spadale še razdelitve skupnih zemljišč in ureditev skupnih pravic do uživanja in oskrbovanja teh zemljišč, urejanje servitudnih oziroma služnostnih pravic paše in pravic do skupnih planin oziroma planinskih pašnikov, melioracije ter odprave enklav v gozdovih (Ribnikar 1991). Takratni uradi oziroma komisije za agrarne operacije so se večinoma ukvarjali z delitvijo skupnih zemljišč ter z urejanjem pravic na skupnih pašnikih, pa tudi to delo ni bilo uspešno zaradi slabe formalne pravne ureditve. Pred prvo svetovno vojno je bilo skupno zloženih nekaj več kot 1000 ha, nekaj pričetih zložb iz tega obdobja pa se je zaključilo šele po prvi svetovni vojni (Lisec in sodelavci 2013). Leta 1919 je bila za območje takratne Slovenije ustanovljena Višja komisija za agrarne operacije v Ljubljani, ki se je kasneje večkrat preimenovala. Med prvo in drugo svetovno vojno je bilo zaradi pomanjkanja sredstev in slabega ozaveščanja tako javnih služb kot lastnikov zemljišč izvedenih le 6 komasacij na skupni površini okoli 800 ha (Pirc 1961). V arhivih Komisije za agrarne operacije pri Arhivu Republike Slovenije je tudi v obdobju 1940–1945 zabeleženih nekaj primerov zaključenih zložb zemljišč.

Leta 1947 je bila takratna Komisija za agrarne operacije ukinjena. Ukrepi agrarne politike ter povojna zemljiška politika so bili usmerjeni v povečanje velikosti družbenih posesti. Kljub temu je v Sloveniji ostalo v zasebni lasti večina obdelovalnih kmetijskih zemljišč in drobna posestna struktura kmetijskih gospodarstev se je ohranila. V povojnem obdobju je Slovenija prvi zakonski temelj za komasacije dobila leta 1957. Komasacije je najprej izvajal pri zadrudni zvezi ustanovljen Oddelek za urejanje kmetijskih zemljišč, ki je nekaj let deloval tudi kot oddelek Kmetijskega inštituta, potem pa je postal samostojen Zavod za urejanje kmetijskih zemljišč. Ta je leta 1975 prenehal delovati (Avbelj in sodelavci 1976). V tem času je bilo komasiranih le okrog 1300 ha zemljišč (Prosen 2003).

Republiški zakon iz leta 1973, ki je urejal področje kmetijskih zemljišč, je uredil financiranje agrarnih operacij, s tem da je predpisal namensko plačilo za spremembo namembnosti kmetijskih zemljišč. Komasacija se je lahko uvedla, če so se strinjali lastniki zemljišč, ki so imeli v lasti predpisan delež površin vseh kmetijskih zemljišč na komasacijskem območju. Z letom 1986 soglasje lastnikov zemljišč ni bil več pogoj za uvedbo komasacije. Najbolj intenzivno obdobje v zgodovini urejanja kmetijskih zemljišč v Sloveniji predstavlja obdobje 1981–1990, ko je bilo uvedenih največ komasacij in agromelioracij. K temu so pripomogli zakonodaja, shema financiranja ter takratna organiziranost strokovne službe, ki je vodi-

la postopke agrarnih operacij. Ta je delovala v okviru Zveze vodnih skupnosti, ki pa je po prenehanju interesnih skupnosti prešla v ministrstvo, pristojno za kmetijstvo (Kokolj Prošek 2001). Na območju Slovenije je bilo v obdobju po drugi svetovni vojni do leta 1990 v komasacije vključenih preko 52.000 ha zemljišč, od tega v obdobju 1980–1985 približno 24.000 ha kmetijskih zemljišč, v obdobju 1986–1990 pa še približno 25.000 ha (Lisec in sodelavci 2011). V tem obdobju je bilo uvedenih tudi več projektov drugih agrarnih operacij. Približno 72.000 ha je bilo vključenih v projekte osuševanja, na nekaj manj kot 70.000 ha so se izvedle agromelioracije, namakalni sistemi pa so bili zgrajeni na nekaj več kot 5800 ha zemljišč (Borec 1997). Intenzivnemu uvajanju agrarnih operacij pa ni sledila učinkovita izvedba, tako je bilo do leta 1990 zaključenih le majhen delež komasacijskih projektov.

Urejanje kmetijskih zemljišč z agrarnimi operacijami v osemdesetih letih preteklega stoletja je bilo sporno zaradi omejene možnosti sodelovanja lastnikov zemljišč pri odločanju, kot tudi z ekološkega in okoljskega vidika. Pogosti so bili primeri izvajanja agrarnih operacij z neustreznimi tehničnimi ukrepi. Posledice so se kazale na degradaciji kmetijske krajine (slika 2) in okoljskih problemih, nezadovoljstvo pa se je nadalje nanašalo na slabo vzdrževanje zgrajenih sistemov. Vse to je prispevalo k nepopularnosti agrarnih operacij, kar predstavlja še danes problem v smislu zadržkov do agrarnih operacij tako z vidika lastnikov zemljišč kot posameznih sektorjev (Lisec in sodelavci 2011).

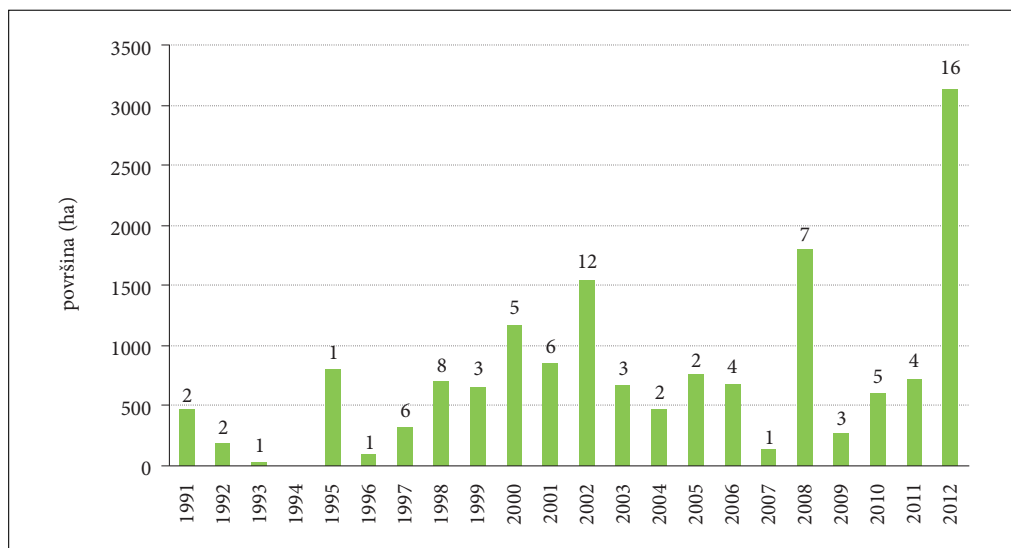
Po letu 1991 so velik izziv predstavljale nezaključene komasacije. Ministrstvo, pristojno za kmetijstvo, je do konca leta 1994 pripravilo podrobno analizo stanja nezaključenih komasacij. Rezultati analize so pokazali, da je v Sloveniji 125 nezaključenih komasacij, ki pa so bili v različnih fazah izvedbe. Nekatera komasacijska območja niso imela rešene pritožbe na odločbo o razdelitvi parcel komasacijskega sklada, spet druge so imele le odločbe o uvedbi komasacije, katerim ni sledila nobena druga faza izvedbe komasacije. Ministrstvo, pristojno za kmetijstvo, izvaja vsakoletni program sanacije nedokončanih komasacij, kjer so na voljo ciljno namenjena sredstva. Trenutno (na dan 30. junij 2013) je v Program sanacije nedokončanih komasacij vključenih 22 komasacijskih območij, ki so upravičena tako do izplačil za izvedbena (geodetska) dela, kot izplačil za odškodnine. Poleg tega je v ta program vključenih še 11 komasacijskih območij, ki so upravičena zgolj za izplačila odškodnin.

Kljub negativnim izkušnjam z agrarnimi operacijami v preteklosti je opaziti porast števila komasacij po letu 1997 (slika 3), na kar so najverjetneje vplivali tudi nova zakonodaja ter sheme (so)financiranja komasacijskih postopkov podprtih s strani ministrstva, pristojnega za kmetijstvo oziroma Evropske unije. *Slika 3: Površine zemljišč, vključene v komasacije, ter število komasacijskih postopkov po letih v obdobju 1991–2012 (Podatki o komasacijah v Sloveniji v letih 1991–2012).*

Zakon o kmetijskih zemljiščih iz leta 1996 je namreč na novo uredil področje agrarnih operacij. Zakon, ki se je v preteklih letih nekoliko spremenil (Zakon o kmetijskih zemljiščih 2011 in 2012), med agrarne operacije uvršča menjavo kmetijskih zemljišč, arondacije, komasacije in melioracije. Agrarne

Slika 2: Zaradi degradacije kmetijske krajine z agrarnimi operacijami so lastniki in strokovne institucije še danes zadržani do teh ukrepov – Dravsko polje.

Slika 3: Površine zemljišč, vključene v komasacije, ter število komasacijskih postopkov po letih v obdobju 1991–2012 (Podatki o komasacijah v Sloveniji v letih 1991–2012).

operacije so po tem zakonu ukrepi, ki so namenjeni urejanju kmetijskih zemljišč oziroma kmetijskega prostora s ciljem izboljšati kakovost teh zemljišč in pogojev kmetijske obdelave. Same komasacije zakon opredeljuje kot zložbo zemljišč, katere predmet so lahko kmetijska zemljišča, pa tudi gozdovi, nezazidana stavbna in druga zemljišča na komasacijskem območju ter naprave na teh zemljiščih. Za izvedbo komasacije kmetijskih zemljišč je predviden instrument upravne komasacije, ki zahteva soglasje lastnikov zemljišč, ki imajo v skupni lasti več kot 67 % površin zemljišč na predvidenem komasacijskem območju (sprememba v letu 2011, prej je bil ta delež 80 %). Sprememba zakonodaje leta 2011 je uvedla tudi možnost pogodbene komasacije po tem zakonu, kar je novost v slovenskem prostoru.

K melioracijam spadajo ukrepi osuševanja, namakanja in agromelioracij. Pri tem so agromelioracije ukrepi, ki so namenjeni izboljšanju fizikalnih, kemijskih in bioloških lastnosti tal ter izboljšanju dostopa na kmetijsko zemljišče (Zakon o kmetijskih zemljiščih 2011 in 2012). V tujini se kot komasacije pogosto smatra enovit instrument zemljiške preureditve kmetijskega prostora, to je komasacije in agromelioracije po slovenski zakonodaji.

3 Komasacije in agromelioracije v programskem obdobju 2007–2013

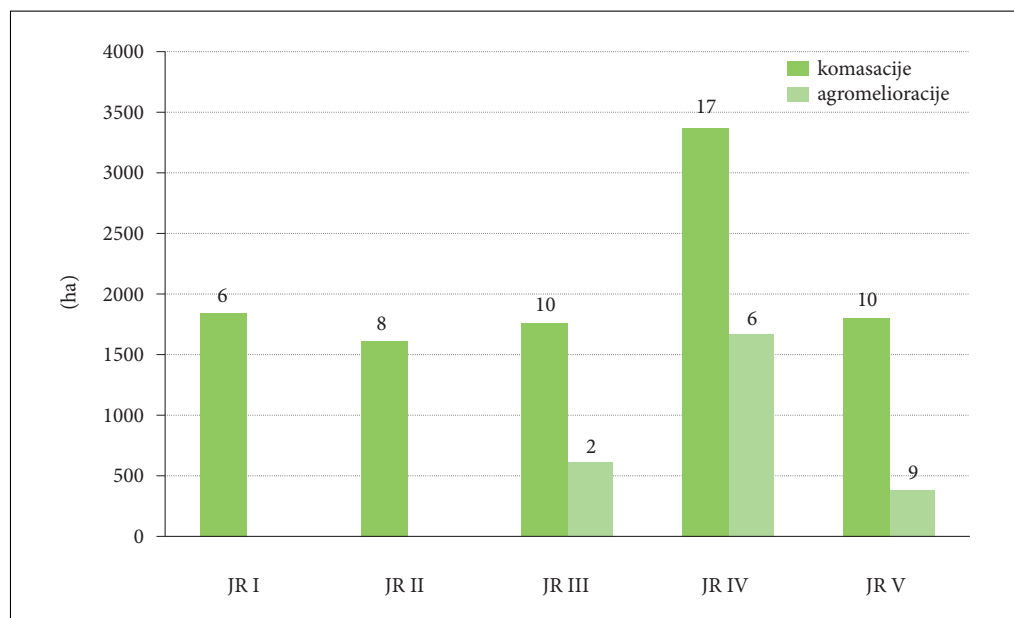
Izvajanje komasacij in agromelioracij v Sloveniji je v programskem obdobju 2007–2013 sofinancirano s sredstvi Evropskega kmetijskega sklada za razvoj podeželja. Na to področje se nanaša Uredba sveta (ES) št. 1698/2005 z dne 20. septembra 2005 s spremembami o podpori za razvoj podeželja iz Evropskega kmetijskega sklada za razvoj podeželja. V 30. členu navaja, da se podpora za infrastrukturo, povezano z razvojem in prilagoditvijo kmetijstva ter gozdarstva, nanaša na dejavnosti, ki so povezane z dostopom do kmetijskih in gozdnih zemljišč, komasacijami, arondacijami in izboljšanjem zemljišč, oskrbo z energijo in upravljanjem z vodnimi viri. Podpora je predvidena v okviru ukrepa osi 1 za izboljšanje konkurenčnosti kmetijskega in gozdarskega sektorja. Občine so lahko v okviru ukrepa 125, Izboljšanje in razvoj infrastrukture, povezane z razvojem oziroma prilagoditvijo kmetijstva, predmet podpore št. 1: komasacije ter predmet podpore št. 2: agromelioracije na komasacijskih območjih, pridobile nepovratna sredstva

za izvedbo komasacij in agromelioracij (višina sofinanciranja do 100 % upravičenih stroškov). V obdobju 2007–2013 je bilo objavljenih pet javnih razpisov (slika 4), v okviru katerih se je izvedlo ali se še izvaja 51 komasacij na površini 10.370 ha ter 17 agromelioracij na površini 2672 ha. Komasacijam je bilo v okviru teh razpisov dodeljenih 12,2 milijona EUR (z vključenimi podatki iz petega razpisa), agromelioracijam pa nekaj več kot 2,6 milijona EUR.

Pri izvajanju agrarnih operacij, predvsem komasacij, se še vedno pojavlja problem izredne zadržanosti do postopkov s strani lastnikov zaradi tradicionalne navezanosti na zemljišča in njihove nezainteresiranosti. Raziskava o mnenju lastnikov o komasacijah, ki je vključevala 254 lastnikov udeležencev komasacij s treh komasacijskih območij (glej Lisec in sodelavci 2011), je pokazala, da so udeleženci komasacij v splošnem zadovoljni z rezultati komasacij. Anketiranci so poudarili pomen konstruktivnega sodelovanja pri postopkih komasacije in kar 88 % anketirancev bi se ponovno odločilo za komasacijo. Nekateri anketiranci (22 %) so sicer pred komasacijo imeli zadržke, predvsem zaradi bojazni, da bodo s komasacijami izgubili na vrednosti oziroma kakovosti zemljišč.

Zadržanost do komasacij in drugih agrarnih operacij je v Sloveniji sicer navzoča že od vsega začetka. V priložniku Deželne komisije za agrarne operacije (Zložba poljedelskih zemljišč 1921, 4) je zapisano: »Zložba poljedelskih zemljišč, s tujim imenom komasacija, je pri nas še precej neznana, in to kljub temu, da je zložba izredne važnosti in velikanskega gospodarskega pomena za udeležene poljedelca. Da ni zanimanja za to prevažno gospodarsko vprašanje, je največ krivo to, ker večina naših kmetovalcev tozdevnega zložbenega zakona in predpisov o zložbenem ravnanju ne pozna v tisti meri, kakor bi bilo v njihovo korist potrebno. V drugih deželah so v tem obziru veliko napredovali in že desetletja vrše zložbe leto za letom z velikem obsegu ter z izvrstnim uspehom.«

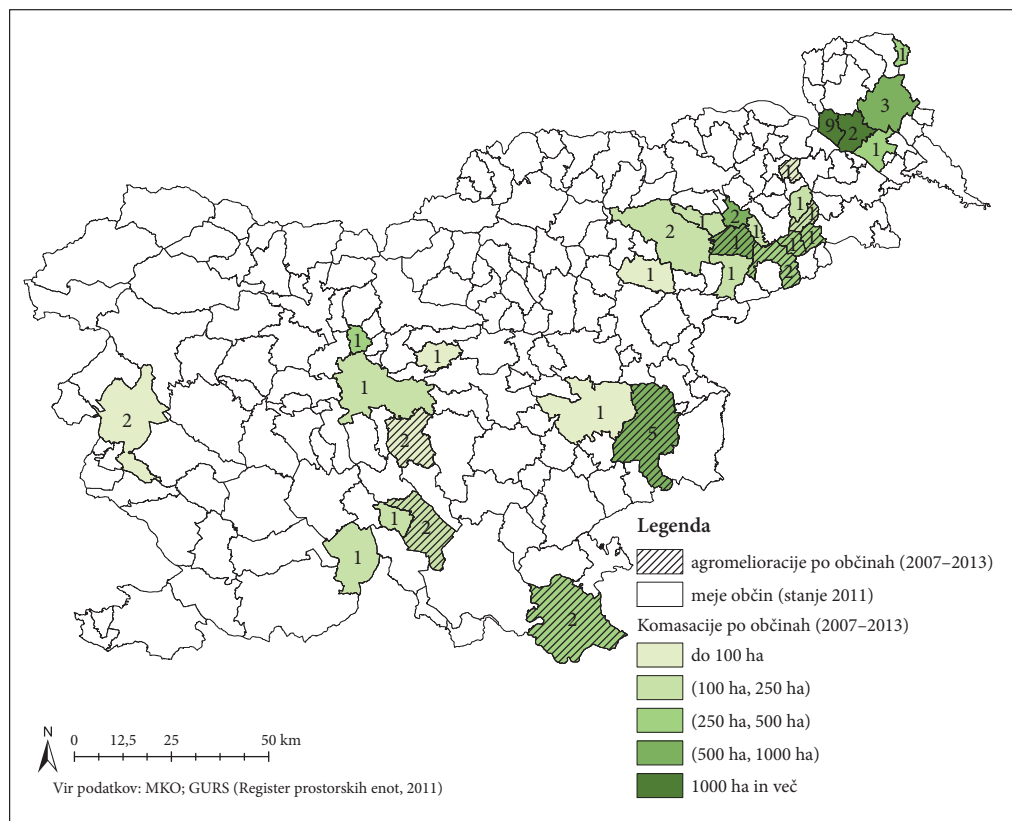
Pri motiviranju in ozaveščanju pomena komasacij in drugih agrarnih operacij bi morale po zgledu tujih praks in dobrih lokalnih praks v Sloveniji imeti najbolj vidno vlogo javne institucije. Če se osredotočimo le na komasacije, se pri sami izvedbi pojavi velik problem nepoznavanja postopkov in

Slika 4: Površine zemljišč, vključene v komasacije in agromelioracije, ter število projektov, za katere so bila odobrena sredstva v okviru javnih razpisov v obdobju 2007–2013, Ukrep 125 (Podatki o sofinanciranju komasacij v Sloveniji v letih 2007–2013).

nezainteresiranosti javnih institucij, kar se jasno kaže že pri pripravi dokumentacije za uvedbo komasacije ali drugih agrarnih operacij. Raziskava iz leta 2011 (Lisec in sodelavci 2011) je pokazala, da velik delež upravnih enot, ki so zadolžene za vodenje upravnega postopka komasacij, ter še posebej občin, ki se v trenutnem programskem obdobju obravnavajo kot investitorji (razlika od upravičenih do dejanskih stroškov), nima znanja in izkušenj s tega področja. Samo motiviranje in izobraževanje lastnikov za te postopke je prepuščeno naključnim pobudam posameznikov in posameznih institucij. Dobre prakse so poznane predvsem na zelo omejenih območjih, kar je razvidno s prikaza občin, ki so bile ali so vključene v program sofinanciranja agrarnih operacij v obdobju 2007–2013 (slika 5).

Zaradi izredne zgostitve teh postopkov se na določenih območjih srečujejo s pomanjkanjem kadrov (predvsem upravne enote). Poleg šibkosti organizacije javnih služb in pomanjkanja znanj na področju izvajanja agrarnih operacij na lokalni oziroma regionalni ravni predstavljajo pri teh postopkih velik izziv različni pravni režimi v prostoru. Kot primer lahko izpostavimo komasacije na varovanih in/ali zavarovanih območjih. Javne institucije, ki so odgovorne za sektorsko politiko, so v praksi pogosto že v izhodišču proti komasacijam ali drugim agrarnim operacijam. Pomemben razlog za tako držo so slabe prakse v preteklosti. Težave povzročajo nadalje nekatere zakonske določbe, ki bi jih bilo treba z namenom boljše učinkovitosti in celovitega urejanja kmetijskega prostora čim prej spremeniti. Eden izmed izredno spornih vidikov trenutne zakonske ureditve komasacij je ločevanje izvedbe komasacije in ure-

Slika 5: Prikaz občin, ki so bile ali so vključene v shemo sofinanciranja komasacij (prikazano je število projektov komasacij) in agromelioraciji v programskem obdobju 2007–2013 v okviru javnih razpisov (Ukrep 125) (Podatki o sofinanciranju komasacij v Sloveniji v letih 2007–2013).

ANKA LISEC

Slika 6: Dobre prakse agrarnih operacij ohranjajo značilnosti kmetijske krajine (zeleno poljske poti, ohranjanje živih mej ...) – Pomurje.

ditve infrastrukture (potne mreže in ostalih agromelioracijskih ukrepov). Tako komasacijski udeleženci pogosto zavračajo prevzem novih zemljišč, ker do njih še ni urejenih dostopnih poti.

Dejavno vlogo pri koordiniranju in iskanju strokovnih rešitev nosi danes Ministrstvo za kmetijstvo, kar se med drugim že odraža v vse večjem številu projektov in uspešnosti izvedb le teh. Po zgledu praks iz tujine in nekaterih dobrih praks v Sloveniji je pri agrarnih operacijah nujno potrebno razviti konstruktivno sodelovanje med lastniki zemljišč, lokalno skupnostjo ter različnimi sektorji; le na ta način se bodo lahko uveljavljali interesi varovanja in upravljanja zemljišč na teh območjih ob hkratnem izboljšanju pogojev za kmetijstvo in življenje na podeželju (slika 6).

4 Sklep

Slovensko kmetijstvo je zaznamovano z izredno posestno in lastniško razdrobljenostjo zemljišč kmetijskih gospodarstev, kar predstavlja eno najresnejših ovir za razvoj kmetijstva, prehranske samooskrbe in splošno regionalni razvoj. Predlog Operativnega programa za izvajanje Resolucije o strateških usmeritvah razvoja kmetijstva in živilstva do leta 2020 (2013) izpostavlja pomen ukrepov kmetijske zemljiške politike, ki so usmerjeni k ohranjanju in izboljševanju pridelovalnega potenciala ter povečevanju obsega kmetijskih zemljišč za pridelavo hrane. Za uresničevanje zastavljenih ciljev so predvideni ukrepi za odpravljanje zaraščanja in izvajanje agrarnih operacij ter varstvo kmetijskih zemljišč pred trajnim spreminjanjem namembnosti.

Zemljiške operacije, predvsem komasacije, imajo potencial za celovito urejanje podeželskega prostora in lahko predstavljajo enega ključnih vložkov v dolgoročno trajnostno kmetovanje in razvoj podeželja, kar se tudi v strokovni javnosti premalo poudarja v Sloveniji. Postopki so relativno dolgotrajni in še danes praviloma ne sledijo sodobnim smernicam celovitega urejanja podeželskega prostora ter niso del politike urejanja prostora na lokalni ali regionalni ravni. Problem sistemske neurejenosti se ne nanaša le na področje agrarnih operacij ampak na področje celovitega urejanja prostora na podeželju. Medtem ko v razvitih evropskih državah z dolgo tradicijo komasacij uvajanje nekmetijskih ciljev v komasacijske projekte pogosto že presega ozke kmetijske cilje, se to v Sloveniji žal še ni pomembno uveljavilo v praksi.

Komasacije se morajo razviti v celovito orodje razvoja podeželja z večnamenskimi cilji, ki lahko poleg razvoja kmetijstva omogoči izboljšanje infrastrukture, večjo zaščito naravnega okolja in izvedbo različnih projektov ohranjanja in nege krajine, vzpostavitev rekreacijskih območij, naravovarstvenih območij, učnih poti ... Izzivi niso le na izvedbeni, ampak tudi na institucionalni, zakonodajni ravni.

5 Viri in literatura

- Avbelj, J., Honzak, D., Mrkalj, J., Banovec, T., Divjak, K., Ruprecht, J., Kralj, A. 1976: Komasačije – raziskava najboljših možnosti. Ljubljana.
- Borec, A. 1997: Vloga agrarnih operacij pri razvoju kmetijstva in podeželja. Ljubljana.
- Bullard, R. 2007: Land Consolidation and Rural Development. Cambridge in Chelmsford.
- Land Fragmentation and Land Consolidation in CEEC: A gate towards sustainable rural development in the new millennium. The Munich Statement on Land Consolidation. FAO in FIG. Rim in München, 2002.
- Kokolj Prošek, J. 2001: Zemljiške operacije, izboljšanje posestne strukture ter priprava ustrezne zakonodaje. Posestna sestava in kmetijska politika. Bled.
- Lisec, A., Primožič, T., Pintar, M., Bovha, D., Ferlan, M., Prosen, A., Šumrada, R., Čeh, M., Glavan, M., Drobne, S. 2013: Analiza stanja ter izzivi na področju komasačij kmetijskih zemljišč v Sloveniji. Geodetski vestnik (v tisku). Ljubljana.
- Lisec, A., Pintar, M., Bovha, D., Ferlan, M., Šumrada, R., Drobne, S., Zavodnik Lamovšek, A., Foški, M., Prosen, A., Prus, T., Grčman, H., Glavan, M., Novak, P., Čeh, M., Trobec, B. 2011: Komasačije in celovito urejanje podeželskega prostora. Končno poročilo, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo ter Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani, Geodetski zavod Celje d. o. o. Ljubljana in Celje. Medmrežje 1: <http://www.stat.si/popiskmetijstva2010/> (15. 6. 2013).
- Medmrežje 2: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/product_details/publication?p_product_code=KS-HA-10-001 (15. 6. 2013).
- Operativni program za izvajanje Resolucije o strateških usmeritvah razvoja kmetijstva in živilstva do leta 2020. Predlog programa, Ministrstvo za kmetijstvo in okolje Republike Slovenije. Ljubljana, 2013.
- Pirc, A. 1961: Urejanje kmetijskega prostora. Strokovne razprave, Biotehniška fakulteta pri Univerzi v Ljubljani. Ljubljana.
- Podatki o komasačijah v Sloveniji v letih 1991–2012. Ministrstvo za kmetijstvo in okolje, interni vir. Ljubljana, 2013.
- Podatki o sofinanciranju komasačij v Sloveniji v letih 2007–2013. Ministrstvo za kmetijstvo in okolje, interni vir. Ljubljana, 2013.
- Prosen, A. 2003: Stanje in perspektive izvajanja komasačij kmetijskih zemljišč v Sloveniji. Geodetski vestnik 1 in 2. Ljubljana.
- Resolucija o strateških usmeritvah razvoja slovenskega kmetijstva in živilstva do leta 2020 – »Zagotovo si hrano za jutri«. Uradni list RS 25/2011. Ljubljana.
- Ribnikar, P. 1991: Komisija za agrarne operacije v Ljubljani in njeno arhivsko gradivo. Arhivi 1 in 2. Ljubljana.
- Triglav, J. 2008: Komasačije zemljišč ob gradnji infrastrukturnih objektov v Prekmurju. Geodetski vestnik 4. Ljubljana.
- Zakon o kmetijskih zemljiščih. Uradni list RS 59/1996. Ljubljana.
- Zakon o kmetijskih zemljiščih. Uradno prečiščeno besedilo. Uradni list RS 71/2011 in 58/2012. Ljubljana.

OBSTOJ IN RAZVOJ PRIMARNE KMETIJSKE DEJAVNOSTI KMEČKIH GOSPODINJSTEV NA ŠKOFJELOŠKEM PODEŽELJU

mag. Kristina Knific

Občina Gorenja vas-Poljane
Poljanska cesta 53, 4224 Gorenja vas
kristina.knific@obcina-gvp.si

dr. Štefan Bojnec

Fakulteta za management, Univerza na Primorskem
Cankarjeva 5, 6104 Koper
stefan.bojnec@fm-kp.si

UDK: 631.16(497.4Škofja Loka)

IZVLEČEK

Obstoj in razvoj primarne kmetijske dejavnosti kmečkih gospodinjstev na škofjeloškem podeželju
V prispevku predstavimo rezultate analize dohodkov kmečkih gospodinjstev v letih 2000 in 2010. Analiza je izvedena za celotno škofjeloško območje, kmečka gospodinjstva po območjih z različnimi naravnimi danostmi za kmetijsko pridelavo in po socio-ekonomskih tipih kmetij. Rezultati analize potrjujejo, da se je dohodkovni položaj večine kmečkih gospodinjstev v obdobju 2000–2010 relativno poslabšal, kljub realno višjim državnim pomočem. Spremembam so se najuspešnejše prilagodile dopolnilne kmetije na območju z boljšimi naravnimi danostmi za kmetijsko pridelavo, višjo gospodarsko razvitostjo in bližino lokalnih trgov. Hitrost opuščanja kmetijske pridelave blažijo neekonomski cilji, ki so naravnani k ohranjanju kmetije in kmetijske dejavnosti, dokler je to mogoče.

KLJUČNE BESEDE

kmetijstvo, škofjeloško podeželje, diverzifikacija dohodkov, kmečka gospodinjstva

ABSTRACT

Existence and development of primary agricultural activity on agricultural households in rural areas of Škofja Loka

The results of the analysis of the incomes of agricultural households between the years 2000 and 2010 are presented. The analysis was conducted for the rural areas of Škofja Loka, for agricultural households on territories with different natural factor endowments for agricultural production and by socio-economic types of farms. The results of the analysis confirmed the relative worsening of the income situation of the most of the agricultural households between the years 2000 and 2010. This was in spite of the higher state supports for agricultural activities. The supplementary farms on the territories with better natural agricultural factor endowments, with higher level of economic development and closer distance to the local markets have the best adjusted to the structural changes. The speed of the exiting from agricultural production has been mitigated by non-economic objectives aiming at preservation of farm and agricultural activities as far as possible.

KEY WORDS

agriculture, Škofja Loka's countryside, income diversification, agricultural households

1 Uvod

Od sredine dvajsetega stoletja poteka znotraj držav z razvitim tržnim gospodarstvom strukturno preoblikovanje kmetijstva in socio-ekonomskih struktur na podeželskih območjih (Marsden in Murdoch 1998, 1–4). Vloga in pomen kmetijske dejavnosti kmečkih gospodinjstev v razvoju podeželja se z razvojem družbe spreminja. Poleg proizvodnje zadostnih količin kakovostne hrane prihaja v ospredje predvsem širša večnamenska vloga kmetijstva. Število zaposlenih v kmetijstvu in število enot kmetijske proizvodnje se zmanjšujeta, medtem ko se na drugi strani povečuje povprečna velikost kmečkih gospodarstev (EU-agricultural census ... 2011; Kutin-Slatnar in sodelavci 2012). Raziskave za države Evropske unije (EU) (Gurrath 2009 in 2011; EU-agricultural census ... 2011; Kutin-Slatnar in sodelavci 2012), ki se nanašajo na povprečne vrednosti (na primer površina in raba kmetijskih zemljišč, velikostna sestava in obseg reje živine, ekonomska velikost kmetij in vložki dela) za kmečka gospodarstva, ne dajejo jasne slike o strukturnih spremembah kmečkih gospodinjstev po različnih območjih znotraj države in znotraj posamezne socio-ekonomske skupine kmečkih gospodinjstev (socio-ekonomski tip). Raziskava Eurostata (EU-agricultural census ... 2011, 381) ugotavlja, da je struktura kmečkih gospodinjstev med državami članicami EU različna predvsem zaradi razlik v geologiji, topografiji, podnebnju ter naravnih virih, kot tudi v regionalni aktivnosti in družbenih navadah. EU je v finančni perspektivi 2007–2013 namenila kmetijstvu več kot tretjino proračuna, medtem ko ostajajo dohodki kmečkih gospodinjstev, kot eden dohodkovnih ciljev skupne kmetijske politike, relativno neraziskani.

Po kriterijih Organizacije za gospodarsko sodelovanje in razvoj se Slovenija uvršča v krog držav članic EU z nadpovprečnim deležem podeželskih območij. Po vstopu Slovenije v EU sta se deleža bruto domačega proizvoda (BDP) in zaposlenosti v dejavnosti kmetijstva, lova in gozdarstva v obdobju 2000–2010 zmanjšala (delež BDP iz 3,2 % na 2,1 % in delež zaposlenosti iz 11,9 % na 8,4 %; Statistični letopis ... 2005 in 2011), kar kaže na relativno nizko produktivnost dela v panogi. Kmečka gospodinjstva so pretežni upravljavci zemlje na podeželju. Po pristopu Slovenije k EU se soočajo z relativno intenzivnimi spremembami tako v zunanem makro-ekonomskem in sektorskem okolju kot tudi v notranjem okolju kmečkih gospodinjstev. Za Slovenijo je značilno, da območja z omejenimi možnostmi za kmetijsko pridelavo pokrivajo kar 85 % ozemlja, od tega je nekaj manj kot 72 % hribovsko gorskih območij (Nacionalni strateški načrt ... 2009, 6), na katerih so značilni nižji pridelovalni potenciali v kmetijski proizvodnji. Zaradi večnamenske vloge kmetijske dejavnosti kmečkih gospodinjstev je ohranjanje njihove dejavnosti pomembno tudi za ohranjanje posebnosti podeželskih območij ter vzdrževanje kulturne krajine in ekološkega ravnotežja (Program ... 2011, 32).

Rezultati, prikazani v tem prispevku, temeljijo na analizi diverzifikacije dohodkov kmečkih gospodinjstev v letih 2000 (tri leta pred pristopom Slovenije k EU) in 2010 (šest let po pristopu Slovenije k EU). Analiza primerjav je izvedena za celotno hribovito območje (Škofjeloško območje, ki ga pokriva škofjeloško hribovje in del Soriškega polja), med kmečkimi gospodinjstvi iz občin, ki se razlikujeta po naravnih danostih za kmetijsko pridelavo in gospodarski razvitosti. Občina Škofja Loka je gospodarsko bolj razvita kot Občina Gorenja vas-Poljane. Prva ima tudi boljše naravne danosti za kmetijsko pridelavo, ker se del občine nahaja na Soriškem polju. Nadalje je izvedena analiza primerjav med socio-ekonomskimi tipi kmečkih gospodinjstev (čiste, mešane in dopolnilne kmetije ter kmetije v opuščanju), ki so posredni pokazatelj alokacije dela članov kmečkih gospodinjstev in diverzifikacije dohodkov kmečkih gospodinjstev (Kovačič 1996, 19) oziroma izkazujejo pomen dohodka kmečkih gospodinjstev iz kmetijstva za njihovo preživetje (Wolek 2009; Frenkel in Rosner 1999). Prikažemo tudi cilje in strategije preživetja in rasti ter strategije opuščanja kmetijske pridelave.

2 Metodologija in podatki

Podatki o dohodkih kmečkih gospodinjstev so bili pridobljeni z osebnim anketiranjem in vzorec vključenih 60 kmečkih gospodinjstev (5 % populacije v letu 2000). Vzorec kmečkih gospodinjstev je

bil znotraj občin izbran kot proporcionalen stratificiran naključni vzorec. Stratumi so bili socio-ekonomski tipi kmečkih gospodinjstev po Kovačiču (čiste, mešane in dopolnilne kmetije ter kmetije v opuščanju; 1996, 19–22) z razliko, da ostarele kmetije niso bile vključene v vzorčenje (Oblak 2002, 38–40). Prva anketa je bila izvedena aprila 2001. Podatki o kmetijski proizvodnji in dohodkih kmečkih gospodinjstev se nanašajo na leto 2000 (zadnja sezona 2000–2001). Druga anketa je bila izvedena decembra 2011, podatki o dohodkih kmečkih gospodinjstev se nanašajo na leto 2010, medtem ko se podatki o njihovih mnenjih in strategijah nanašajo na december 2011.

Dohodke v vzorcu kmečkih gospodinjstev izračunamo kot vsoto dohodkov po dohodkovnih virih. Dohodek iz kmetijstva je razlika med prihodki iz kmetijske dejavnosti (živinoreje, rastlinske pridelave, drugih kmetijskih virov (storitve in izposoja strojev), gozda in državne pomoči) in stroški. V prihodkih so upoštevani vsi prihodki od prodaje in vrednost domače porabe. Za izračun vložka dela v polnovredni delovni moči (PDM) smo uporabili metodologijo, ki je bila v Sloveniji prvič uporabljena pri popisu kmetijskih gospodarstev leta 2000 (Dernulc in sodelavci 2002). Obseg dela članov kmečkih gospodinjstev v polnovredni delovni moči izračunamo kot količnik števila ur dela v kmetijski dejavnosti v zadnjem letu in enoletnim obsegom števila ur polno zaposlene osebe (1800 ur letno). Upoštevani so neto dohodki dopolnilnih kmetij iz dopolnilnih dejavnosti na kmetiji in neto plače članov kmečkih gospodinjstev iz zunanjih zaposlitev. Med ostale prejeme članov kmečkih gospodinjstev sodijo socialna pomoč, denarni prispevki svojcev in pokojnine. Med druge prihodke kmečkih gospodinjstev smo upoštevali dohodke iz naslova vrednostnih papirjev, partnerstev, iger na srečo, zakupnin in zakasnelih plačil, ki so jih je v dotičnem letu prejeli člani kmečkih gospodinjstev. Realni dohodki kmečkih gospodinjstev iz leta 2000 so izračunani s pomočjo harmoniziranega indeksa cen življenjskih potrebščin med letoma 2000 in 2010 (Revalorizacija ... 2012). Pri tem je leto 2010 uporabljeno kot bazno leto. Relativni dohodki kmečkih gospodinjstev so kvocient realnega dohodka kmečkih gospodinjstev in števila članov kmečkega gospodinjstva.

Analize razlik aritmetičnih sredin dohodkov kmečkih gospodinjstev med letoma 2000 in 2010 (za vzorec, kmečka gospodinjstva po občinah in socio-ekonomskih tipih) oziroma med občinama Škofja Loka in Gorenja vas-Poljane (v letu 2000 oziroma 2010) so izvedene s t-testom in uporabo programa Statistical Package for the Social Sciences. Sprejemljiva stopnja tveganja znaša 5 %. Vsa mnenja in stališča kmečkih gospodinjstev smo merili posredno s petstopenjsko Likertovo lestvico.

3 Rezultati

V obdobju 2000–2010 se je število komercialnih kmetij (čiste, mešane in dopolnilne kmetije) vzorca kmečkih gospodinjstev zmanjšalo, povečalo pa se je število kmetij v opuščanju. V vzorcu kmečkih gospodinjstev je socio-ekonomski tip spremenilo kar 45 % kmečkih gospodinjstev, od tega je bil najpogostejši prehod mešanih kmetij v kmetije v opuščanju ter mešanih kmetij in čistih kmetij v dopolnilne kmetije. Število mešanih kmetij se je hitreje zmanjševalo, število dopolnilnih kmetij pa povečevalo na območju Občine Škofja Loka (preglednica 1).

Vzorčna kmečka gospodinjstva so leta 2010 namenila dejavnostim pridobivanja dohodkov 3,2 PDM, kar je za približno petino več kot leta 2000. Statistično značilno se je povprečni skupni obseg dela povečal pri vzorcu kmečkih gospodinjstev, kmečkih gospodinjstvih iz Občine Gorenja vas-Poljane (z 2,7 na 3,3 PDM) in pri dopolnilnih kmetijah (s 3,3 na 4,2 PDM). Obseg dela v kmetijski dejavnosti se je povečal pri vzorcu kmečkih gospodinjstev (z 1,5 na 1,8 PDM), pri kmečkih gospodinjstvih iz Občine Gorenja vas-Poljane (z 1,5 na 1,9 PDM) in pri dopolnilnih kmetijah (z 1,6 na 2,4 PDM). Povprečni obseg dela dopolnilnih kmetij v dopolnilni dejavnosti na kmetiji se je povečal (z 0,9 na 1,0 PDM), od teh nekoliko bolj pri kmečkih gospodinjstvih iz Občine Škofja Loka.

Povprečni realni skupni dohodki kmečkih gospodinjstev so bili leta 2010 primerjalno z letom 2000 statistično značilno večji pri vzorcu kmečkih gospodinjstev in pri dopolnilnih kmetijah, medtem ko

Preglednica 1: Realni skupni in relativni dohodki kmečkih gospodinjstev v letih 2000 in 2010 (EU accession ... 2002).

	število	realni skupni dohodki				realni relativni dohodki			
		aritmetična sredina (EUR)	standardni odklon (EUR)	t-statistika	stopnja tveganja	aritmetična sredina (EUR/člana)	standardni odklon (EUR/člana)	t-statistika	stopnja tveganja
vzorec kmečkih gospodinjstev	60	23.803	10.163			6281	3075		
	58	29.007	19.001			5902	3568		
	-2	5.204	8.838	-2,21	0,03	-379	493	0,30	0,27
kmečka gospodinjstva iz Občine Gorenja vas-Poljane	30	24.566	11.138			6311	3227		
	29	28.306	11.934			5070	2398		
	-1	3.740	796	-1,24	0,11	-1241	-829	1,68	0,05
kmečka gospodinjstva iz Občine Skofja Loka	30	23.040	9.214			6251	2969		
	29	29.708	24.321			6735	4327		
	-1	6.668	15.107	-1,40	0,08	484	1358	-0,50	0,31
čiste kmetije	13	21.092	9.900			6642	3749		
	7	16.653	11.360			2910	1307		
	-6	-4.439	1.460	0,91	0,19	-3732	-2442	2,53	0,11
mešane kmetije	25	22.809	9.414			5733	2901		
	15	24.250	11.096			4787	2458		
	-15	1.441	1.682	-0,44	0,33	-946	-443	1,05	0,15
dopolnilne kmetije	14	28.100	12.334			6080	3151		
	18	39.863	17.850			7629	3803		
	4	11.763	5.516	-2,10	0,02	1549	652	-1,26	0,11
kmetije v opuščanju	8	23.798	7.878			7759	2097		
	18	26.919	23.081			6269	3815		
	10	3.121	15.203	-0,37	0,36	-1490	1718	1,03	0,16

Preglednica 2: Realni dohodki iz kmetijstva in realni zneski subvencij (EU accession ... 2002).

	število	realni dohodek iz kmetijstva			realni znesek subvencij				
		(EUR)			(EUR)				
		aritmetična sredina	standni odklon	t-statistika	stopnja tveganja	aritmetična sredina	standni odklon	t-statistika	
vzorec kmečkih gospodinjstev	60	5.902	8.699	-0,44	0,33	1233	909	-6,20	0,00
	58	6.849	14.063			4589	4091		
	-2	947	5.364			3356	3182		
vzorec kmečkih gospodinjstev leta 2000	30	6.349	8.797	0,39	0,35	1551	1000	2,87	0,00
	30	5.456	8.726			915	687		
	0	-893	-71			-636	-313		
vzorec kmečkih gospodinjstev leta 2010	29	6.835	8.214	-0,01	0,50	5325	4383	1,38	0,09
	29	6.862	18.307			3852	3706		
	0	27	10.093			-1473	-677		
kmečka gospodinjstva iz Občine Gorenja vas-Poljane	30	6.349	8.797	-0,22	0,41	1551	1000	-4,60	0,00
	29	6.835	8.214			5325	4383		
	-1	486	-583			3774	3383		
kmečka gospodinjstva iz Občine Škofja Loka	30	5.456	8.726	-0,38	0,35	915	687	-4,27	0,00
	29	6.862	18.307			3852	3706		
	-1	1.406	9.581			2937	3019		
čiste kmetije	13	12.506	8.090	0,90	0,19	1536	929	-9,31	0,00
	7	9.051	8.528			9310	2791		
	-6	-3.455	438			7774	1862		
mešane kmetije	25	6.524	8.578	1,34	0,06	1194	755	-5,83	0,00
	15	2.920	7.656			5138	3259		
	-10	-3.604	-922			3944	2504		
kmetije v opuščanju	8	-650	2.436	-1,13	0,27	272	339	-0,98	0,17
	18	363	1.961			693	1187		
	10	1.013	-475			421	848		
dopolnilne kmetije	14	2.405	7.746	-2,25	0,02	1572	998	-4,34	0,00
	18	15.751	21.006			6189	3871		
	4	13.346	13.260			4617	2873		

so bile spremembe pri ostalih socio-ekonomskih tipih in kmečkih gospodinjstvih po občinah statistično neznačilne. Povprečni realni relativni dohodki kmečkih gospodinjstev so se statistično značilno spremenili (zmanjšali) pri kmečkih gospodinjstvih iz Občine Gorenja vas-Poljane (preglednica 1). Rezultat pripisujemo povečanju števila članov kmečkih gospodinjstev.

Dohodki vzorca kmečkih gospodinjstev iz kmetijstva so bili leta 2000 pomemben dohodkovni vir čistih (59 % skupnega dohodka) in mešanih kmetij (21 %). Pomen dohodka iz kmetijstva se je v obdobju 2000–2010 pri vzorcu zmanjšal (z 22 % na 17 %), medtem ko se je pomen drugih prihodkov in prejemkov članov kmečkih gospodinjstev povečal (s 30 % na 36 %). Zmanjšanje deleža dohodka iz kmetijstva v skupnem dohodku je bilo največje pri mešanih kmetijah (z 21 % na 8 %) in kmečkih gospodinjstvih iz Občine Škofja Loka (s 23 % na 13 %), medtem ko se je pri dopolnilnih kmetijah delež dohodka iz kmetijstva povečal (s 5 % na 31 %). Razkorak med prihodki (preglednica 2) in obsegom alokacije dela kmečkih gospodinjstev v kmetijski dejavnosti izkazuje relativno nizko produktivnost dela vzorca kmečkih gospodinjstev v kmetijski dejavnosti (2,2 EUR/h leta 2000 in 1,5 EUR leta 2010; medtem ko je bila leta 2010 produktivnost dela v samozaposlitvah 7,9 EUR/h in 5,9 EUR/h pri zunanjih zaposlitvah). Produktivnost dela v kmetijstvu se je leta 2010 razlikovala med komercialnimi kmetijami (3,4 EUR/uro pri čistih kmetijah, 3,0 EUR/h pri dopolnilnih kmetijah in 0,10 EUR/h pri mešanih kmetijah).

Državne pomoči kmetijstvu so se pri vzorcu kmečkih gospodinjstev v obdobju 2000–2010 povečale za 3,7-krat in so leta 2010 presegle dohodke iz kmetijstva pri večini kmečkih gospodinjstev. Leta 2000 so prevladovala proizvodno vezana plačila, leta 2010 pa neproizvodno vezana plačila. Povprečni realni dohodki kmečkih gospodinjstev iz kmetijstva so bili med občinama v letih 2000 in 2010 primerljivi, medtem ko so bile spremembe med socio-ekonomskimi tipi kmečkih gospodinjstev različne. Povprečni dohodki iz kmetijstva so se v obdobju 2000–2010 zmanjšali pri mešanih kmetijah za več kot polovico, medtem ko so se pri dopolnilnih kmetijah povečali za približno 7-krat (preglednica 2). Slednje pripisujemo razvoju dopolnilnih dejavnosti in višjim cenam proizvodov primarne kmetijske dejavnosti, ki jih dosegajo dopolnilne kmetije pri predelavi v okviru dopolnilne dejavnosti na kmetiji. Realen padec dohodkov iz kmetijstva – brez državnih pomoči – pripisujemo realnemu padcu cen pri nekaterih kmetijskih proizvodih ob uveljavitvi pravil skupnega trga in zaostajanju cen kmetijskih proizvodov za cenami kmetijskih vložkov.

Povprečni letni dohodek vzorca kmečkih gospodinjstev iz kmetijstva na PDM dela kmečkih gospodinjstev v kmetijski dejavnosti v letih 2000 in 2010 ni dosegal minimalne bruto plače v Sloveniji. Realni dohodki kmečkih gospodinjstev iz kmetijstva na PDM so bili leta 2010 primerjalno z letom 2000 manjši pri vzorcu kmečkih gospodinjstev, medtem ko so bile povprečne bruto plače v Sloveniji višje za približno 28 % (Statistični letopis ... 2000 in 2011), minimalna bruto plača pa za 44 % (Poročilo ... 2011). Realni dohodki kmečkih gospodinjstev iz kmetijstva na PDM so zaostajali tudi za rastjo realne neto plače zaposlene osebe vzorca kmečkih gospodinjstev v zunanjih zaposlitvah (8241 EUR leta 2000 in 9846 EUR leta 2010). Navedeno nakazuje, da se je zaostajanje dohodkov kmečkih gospodinjstev iz kmetijstva na Škofjeloškem za dohodki iz drugih gospodarskih dejavnosti v obdobju 2000–2010 povečalo. Zaostajanje dohodkov iz kmetijstva za dohodki iz nekmetijskih dejavnosti navajajo tudi nekateri drugi avtorji (na primer: Ashok in sodelavci 2002, 4; Schmitt 1997; Knific in Bojnec 2010).

Število kmečkih gospodinjstev z dopolnilno dejavnostjo se je v obdobju 2000–2010 pri vzorcu kmečkih gospodinjstev hitreje povečevalo na območju Občine Škofja Loka, prav tako so dopolnilne kmetije iz Občine Škofja Loka leta 2010 dosegle višje dohodke (10.633 EUR) kot dopolnilne kmetije iz Občine Gorenja vas-Poljane (4244 EUR), medtem ko leta 2000 med njimi ni bilo statistično značilnih razlik. Razlike med dopolnilnimi kmetijami po občinah pripisujemo boljšim možnostim za trženje na lokalnih trgih (lokalne tržnice mestnih središč in turizem) in boljšim naravnim danostim za kmetijsko pridelavo.

Zunanje zaposlitve članov vzorčnih kmečkih gospodinjstev ostajajo poleg ostalih prihodkov in prejemkov članov kmečkih gospodinjstev (36 % vseh dohodkov) leta 2010 njihov najpomembnejši dohodkovni vir (35 % vseh dohodkov). Zaradi padca realnih dohodkov iz kmetijstva se je pomen dohodkov iz zunanjih zaposlitev pri vzorcu kmečkih gospodinjstev povečal, vendar razlike med leti 2000 in 2010 niso

bile značilne. Kljub razlikam v gospodarski razvitosti med občinama nismo ugotovili razlik v povprečnih dohodkih kmečkih gospodinjstev iz zunanjih zaposlitev. Povprečna bruto plača na zaposleno osebo in stopnja registrirane brezposelnosti sta bili leta 2010 med občinama primerljivi (Statistični letopis ... 2000 in 2011; Stopnja ... 2013). Rezultat pripisujemo relativno dobrim cestnim povezavam do industrijskih in upravnih središč in samozaposlitvam (predvsem v nekmetijskih dejavnostih).

Strategije vzorca kmečkih gospodinjstev se razlikujejo od strategij gospodarskih podjetij predvsem v tem, da njihovi cilji ne stremijo k maksimiranju dobička, temveč predvsem k ohranjanju družinske tradicije in preživetju (neekonomski cilja). Cilji komercialnih kmetij so usmerjeni tudi k učinkoviti alokaciji proizvodnih dejavnikov, med katerimi je pri kmečkih gospodinjstvih fleksibilen dejavnik predvsem delo, medtem ko kmetijska zemlja v uporabi, če so naravne danosti in njena kakovost primerne, omogoča različne proizvodne usmeritve. Objekti in mehanizacija imajo ožjo namensko rabo in so redko primerna za druge dejavnosti. Na območjih z boljšimi naravnimi danostmi za kmetijsko pridelavo navedena neekonomski cilja zavirata strukturne spremembe v kmetijstvu, ki se odražajo predvsem s počasnejšim opuščanjem kmetijske pridelave manjših kmetij, kar omejuje večanje velikosti kmetij in koriščenje ekonomije obsega pri drugih kmečkih gospodinjstvih. Na marginalnih območjih z neugodnimi naravnimi razmerami za kmetijsko pridelavo najem ali nakup kmetijske zemlje s strani drugih kmečkih gospodinjstev pogosto ni zanimiv (predvsem zaradi nizkih prihodkov in visokih stroškov pridelave, oddaljenosti in zahteve po specializirani mehanizaciji), zato kmečka gospodinjstva zaradi prepoznanih neekonomskih ciljev kljub neugodnim ekonomskim rezultatom ohranjajo kmetijsko dejavnost.

Prilagajanje vzorca kmečkih gospodinjstev na zunanje spremembe je dolgotrajnejši proces, vendar je odzivni čas med socio-ekonomskimi tipi kmečkih gospodinjstev različen. Pri vzorcu kmečkih gospodinjstev prevladuje postopno prilagajanje spremembam (na primer: ukrepi politik, cene kmetijskih proizvodov in vložkov), medtem ko večina čistih kmetij sledi spremembam in se nanje odzove najkasneje z njihovo uveljavitvijo. Če spremembe zahtevajo prilagajanje v proizvodnih usmeritvah, je prilagajanje čistih kmetij upočasnjeno predvsem zaradi nezadostnih finančnih virov ter odnosa do tveganj pri najemu kreditov. Slednje gospodarji čistih kmetij pripisujejo predvsem neugodnemu dohodkovnemu položaju kmečkega gospodinjstva.

Diverzifikacija dohodkov vzorca kmečkih gospodinjstev z nekmetijskimi zaposlitvami je za preživetje večine od njih neizbežna, vendar ima na strukturne spremembe v kmetijstvu pri kmečkih gospodinjstvih na Škofjeloškem dvosmeren vpliv. Nekmetijske zaposlitve z dopolnilnimi dejavnostmi na kmetiji, ki niso povezane s predelavo proizvodov primarne kmetijske proizvodnje in redne zaposlitve izven kmetije so prvi korak k zmanjševanju obsega in spremembe vrste kmetijske pridelave, medtem ko je dopolnilna dejavnost na kmetiji, ki je povezana s predelavo kmetijskih pridelkov, omogoča ohranjanje in razvoj primarne kmetijske dejavnosti, ker na eni strani viša prihodke iz primarne kmetijske dejavnosti (višje cene) in zagotavlja vir sredstev za vlaganja. Ker večino dela v kmetijski dejavnosti pri vzorcu kmečkih gospodinjstev opravi gospodar, je z vidika ohranjanja kmetijske proizvodnje pomemben predvsem zaposlitveni status gospodarja in prenos funkcije na naslednika. Po mnenju gospodarjev vzorca kmečkih gospodinjstev je opustitev kmetijske pridelave tržnih kmetij (čiste, mešane in dopolnilne kmetije) najbolj verjetna pri menjavi gospodarja, predvsem če nekmetijske zaposlitve omogočijo preživetje in je kmetija ekonomsko premajhna, da zagotovi paritetni dohodek vsaj enemu članu kmečkega gospodinjstva. Večina gospodarjev kmečkih gospodinjstev meni, da je njihova kmetija ekonomsko premajhna, predvsem zaradi naravnih danosti in nizkih dohodkov iz kmetijske dejavnosti.

Kmetije v opuščanju predvsem zaradi majhne odvisnosti od dohodkov iz kmetijstva ohranjajo zemljo v lasti zaradi socialne in premoženjske varnosti ali ohranitve kmetije za naslednike. S tem tudi omejujejo ponudbo zemlje in ohranjajo njeno relativno visoko ceno, predvsem na območjih, kjer je zemlja višje kakovosti in imajo tržne kmetije težnjo po večanju velikosti z namenom koriščenja ekonomije obsega. Navedeno zavira hitrost strukturnih sprememb na območjih z boljšimi razmerami za kmetijsko pridelavo, medtem ko na območjih s težjimi pridelovalnimi razmerami in razgibanostjo terena nima vpliva na hitrost strukturnih sprememb v kmetijstvu, temveč ohranja obdelanost kmetijske zemlje.

4 Sklep

Dohodki kmečkih gospodinjstev iz kmetijstva večini kmečkih gospodinjstev na Škofjeloškem tudi šest let po pristopu Slovenije k EU ne zadoščajo za preživetje. Dohodkovni položaj kmečkih gospodinjstev se je v obdobju 2000–2010 pri večini relativno poslabšal, kljub realno višjim državnim pomočem kmetijski dejavnosti. Državne pomoči zmanjšujejo izgubo kmečkih gospodinjstev v kmetijski dejavnosti in ohranjajo obdelanost kmetijske zemlje na hribovitih območjih. Realen padec dohodkov kmečkih gospodinjstev iz kmetijske dejavnosti pripisujemo uveljavitvi pravil skupnega trga, realnemu padcu cen pri večini kmetijskih proizvodov in njihovem zaostajanju za cenami kmetijskih vložkov. Zaostajanje dohodkov kmečkih gospodinjstev za dohodki iz nekmetijskih zaposlitev se je v obdobju 2000–2010 povečalo. Neugodni dohodkovni položaj je prisilil kmečka gospodinjstva k strukturnim spremembam – opuščanju kmetijske pridelave, kar se odraža predvsem v zmanjšanju števila kmečkih gospodinjstev in povečevanju povprečne velikosti preostalih kmečkih gospodinjstev, ter spremembi socio-ekonomskega tipa kmetije oziroma diverzifikaciji njenih dohodkov. Hitrost opuščanja kmetijske pridelave zaradi njene neekonomičnosti in nerentabilnosti blažijo neekonomski cilji kmečkih gospodinjstev, ki so naravnani k ohranjanju kmetije in kmetijske dejavnosti, dokler je to mogoče. Z vidika uspešnosti pri diverzifikaciji dohodkov kmečkih gospodinjstev so se spremembam najuspešneje prilagodile dopolnilne kmetije, katerih število se je v obdobju 2000–2010 povečalo.

Z vidika ohranjanja aktivne multifunkcionalne vloge kmečkih gospodinjstev skozi izvajanje primarne kmetijske dejavnosti kmečkih gospodinjstev je zaskrbljujoč predvsem neugoden dohodkovni položaj mešanih in čistih kmetij, delno pa tudi kmetij v opuščanju na območjih z omejenimi možnostmi za kmetijstvo. Možnosti za diverzifikacijo dohodkov z dopolnilnimi dejavnostmi so manjše predvsem pri kmečkih gospodinjstvih na marginalnih območjih, kmečkih gospodinjstvih z manj ugodnimi značilnostmi njihovih članov (starost, znanja in podjetnost), kmečkih gospodinjstvih z relativno malo delovne sile za izvajanje kmetijske dejavnosti (nekmetijske zaposlitve in odselitve potomcev) in gospodinjstvih z nezadostnim kapitalom za pričetek dejavnosti. Širitev obsega dopolnilne dejavnosti kmečkih gospodinjstev je omejena tudi zaradi omejenega povpraševanja, zakonskih omejitev in nezadostnih proizvodnih (proizvodi primarne kmetijske proizvodnje in delo) in finančnih virov kmečkih gospodinjstev na eni strani, na drugi strani pa ni vzpostavljenih zadostnih horizontalnih in vertikalnih povezav pri trženju proizvodov in oskrbi z kmetijskimi vložki, kot tudi pri diverzifikaciji proizvodov v prepoznavne izdelke višje kakovosti.

5 Viri in literatura

- Ashok, M. K., El-Osta H. S., Morehart, M. J., Johnson, J. D., Hopkins, J. W. 2002: Income, wealth, and the economic well-being of farm households. Washington.
- Dernulc, S., Iljaš, U., Kutin, B., Orešnik, I., Cunder, T., Golež, M., Juvančič, L. 2002: Popis kmetijskih gospodarstev, Slovenija 2000. Ljubljana.
- EU accession in the Balkans, policy options for diversification in the rural economy. Final report. 2002. European Commission. EC-PHARE Project No. P98-1090-R. Brussels.
- EU-agricultural census 2010 – first results. 2011. Eurostat. Medmrežje: http://europa.eu/rapid/press-release_STAT-11-147_en.htm (29. 10. 2012).
- Frenkel, I., Rosner, A. 1999: Prospects for change in the employment structure of the rural population. Village and agriculture 1999-2. Warsaw.
- Gurrath, P. 2011: Landwirtschaft auf einen Blick. Statistisches Bundesamt. Wiesbaden.
- Gurrath, P. 2009: Landwirtschaft in Deutschland und der Europäischen Union – 2009. Statistisches Bundesamt. Wiesbaden.
- Knific, K., Bojnec, Š. 2010: Agricultural households in mountain areas in pre- and post-accession Slovenia. Journal for Geography 5-1. Maribor.

- Kovačič, M. 1996: Socio-ekonomska in velikostna struktura kmetij v Sloveniji v obdobju 1981–1991. Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo, Inštitut za ekonomiko. Ljubljana.
- Kutin-Slatnar, B., Krajnc, A., Lojović Hadžihasanović, E., Stele, A. 2012: Popis kmetijstva 2010 – vsaka kmetija šteje! Ljubljana.
- Marsden, T., Murdoch, J. 1998: The shifting nature of rural governance and community participation. *Journal of Rural Studies* 14-1. Oxford.
- Nacionalni strateški načrt razvoja podeželja, 1. sprememba. 2009. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. Ljubljana.
- Oblak, O. 2002: Ocena skupnega dohodka na kmečkih gospodinjstvih v Sloveniji. Magistrska naloga, Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Poročilo o razvoju 2011. 2011. Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj. Ljubljana.
- Program razvoja podeželja za Republiko Slovenijo 2007–2013, 4. sprememba. 2011. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. Medmrežje: http://www.arhiv.mkgp.gov.si/si/delovna_podrocja/program_razvoja_podezelja_2007_2013/vsebina_programa_razvoja_podezelja/4_sprememba_programa_razvoja_podezelja_rs_za_obdobje_2007_2013/ (4. 2. 2013).
- Revalorizacija denarnih zneskov. 2012. Statistični urad Republike Slovenije. Medmrežje: http://www.stat.si/indikatorji_preracun_reval.asp (15. 3. 2012).
- Schmitt, G. 1997: Unvollkommene Arbeitsmärkte, Opportunitätskosten der Familienarbeit und Betriebsgröße. *Berichte über Landwirtschaft* 75. Stuttgart.
- Statistični letopis 2011. 2011. Statistični urad Republike Slovenije. Ljubljana.
- Statistični letopis Republike Slovenije 2000. 2000. Statistični urad Republike Slovenije. Ljubljana.
- Statistični letopis Republike Slovenije 2005. 2005. Statistični urad Republike Slovenije. Ljubljana.
- Stopnja registrirane brezposelnosti po občinah, 2005–2012. 2013. Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje. Medmrežje: http://www.ess.gov.si/trg_dela/trg_dela_v_stevilkah/registrirana_brezposelnost#Obcine (3. 2. 2013).
- Wolek, T. 2009: Can we really talk about structural change? The issue of small-scale farms in rural Poland. V *Structural change in Europe's rural regions – farm livelihoods between subsistence orientation, modernization and non-farm diversification*. Halle (Salle).

IZZIVI SLOVENSKE KMETIJSKE POLITIKE ZA PAMETEN, VKLJUČUJOČ IN TRAJNOSTEN RAZVOJ PODEŽELJA

Maruša Goluža

Geografski inštitut Antona Melika, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Gosposka ulica 13, 1000 Ljubljana
marusa.goluza@zrc-sazu.si

UDK: 913:338.43.02(497.4)
711.3(497.4)

IZVLEČEK

Izzivi slovenske kmetijske politike za pameten, vključujoč in trajnosten razvoj podeželja

Slovenija je izrazito podeželska država, vendar so razmere za kmetijstvo precej skromne. Vloga prostorskega načrtovanja na podeželju je velika, saj z učinkovitim načrtovanjem lahko izkoristimo razvojne potenciale podeželja in tako preprečimo nadaljnje krčenje najkakovostnejših kmetijskih zemljišč in izumiranje slabše razvitih območij. Čeprav kaže, da skupna kmetijska politika v prihajajočem programskem obdobju ne bo prinesla bistvenih vsebinskih sprememb, ima Slovenija še veliko manevrskega prostora tako za učinkovitejše upravljanje s prostorom kot tudi za razvoj. Če bo Slovenija želela doseči cilj, ki si ga je Evropa zadala do leta 2020: pametna, trajnostna in vključujoča rast, bo morala narediti korak naprej k bolj celostni obravnavi podeželja in vzpostaviti učinkovitejšo kmetijskozemljiško politiko.

KLJUČNE BESEDE

kmetijstvo, podeželje, skupna kmetijska politika, prostorsko načrtovanje, sektorsko načrtovanje

ABSTRACT

Challenges of Slovenian agricultural policy for smart, inclusive and sustainable rural development

Although Slovenia is a distinctly rural country, conditions for agriculture are relatively modest. The role of spatial planning in rural areas is significant since efficient planning can harness the development potentials of rural areas and thus prevent further loss of high-quality agricultural land as well as the decay of underdeveloped areas. Even though the Common Agricultural Policy in the upcoming programming period will not bring significant changes, Slovenia still has much potential for both, the effective land management and the development. If Slovenia wants to achieve an objective set in Europe 2020 strategy, »smart, sustainable and inclusive growth«, we need to step forwards to more integrated approach to development of rural areas, and establish more efficient land policy.

KEY WORDS

agriculture, rural area, Common Agricultural Policy, spatial planning, sectorial planning

1 Uvod

Evropska unija (v nadaljevanju EU) je leta 2010 sprejela novo strategijo za rast in delovna mesta, Evropa 2020. Strategijo bodo morale podpreti vse politike, tudi skupna kmetijska politika (v nadaljevanju SKP), saj kmetijstvo s svojimi funkcijami prispeva in bo tudi v prihodnje pomembno prispevalo k ohranjanju rasti in delovnih mest na evropski ravni in s tem k prioriteta strategije.

Strategija Evropa 2020 je s sloganom »pametna, trajnostna in vključujoča rast« (ang. *smart, sustainable and inclusive growth*) napovedala cilje EU za desetletno obdobje. »Pametna rast« simbolizira vlaganje v izobrazbo, raziskovanje in inovacije, »trajnostna rast« postopen prehod v nizkoogljično gospodarstvo, »vključujoča rast« pa poudarja ustvarjanje novih delovnih mest in odpravo revščine (medmrežje 1).

Uresničevanje strateških ciljev, ki jih določa EU, je v rokah vsake izmed članic Unije, pri čemer igra ključno vlogo tudi prostorsko načrtovanje. Zaradi posledic svetovne gospodarske krize, podnebnih sprememb in drugih družbeno-gospodarskih procesov, ki smo jim priča v zadnjih letih, EU poudarja, da bo v prihajajočem programskem obdobju, bolj kot kdajkoli, pomembno celovito prostorsko načrtovanje. V prispevku bomo predstavili področje prostorskega načrtovanja v slovenskem podeželskem prostoru, evropske strateške smernice za SKP v prihajajočem obdobju in predstavili nekatere izzive, s katerimi se bo Slovenija morala spopasti v prihodnjih letih, če bo hotela doseči »pametno, trajnostno in vključujočo rast« podeželja.

2 Metodologija

V prispevku se osredotočamo na evropske smernice SKP na področju razvoja podeželja, ki jih je EU opredelila za prihajajoče programsko obdobje od leta 2014 do 2020 in ki jih je kot država članica EU prevzela tudi Slovenija v svojih programskih dokumentih. Na koncu članka smo opredelili nekaj izzivov prostorskega razvoja slovenskega podeželja. Za potrebe članka smo analizirali različno domačo in tujo literaturo kot so na primer Program razvoja podeželja Republike Slovenije za obdobje 2014–2020 (v nadaljevanju PRP), Resolucija o strateških usmeritvah razvoja slovenskega kmetijstva in živilstva do leta 2020 – »Zagotovimo.si hrano za jutri« ter evropske dokumente s področja razvoja podeželja in skupne kmetijske politike.

3 Prostorsko načrtovanje na slovenskem podeželju

Slovenija je izrazito podeželska država, saj je podeželskega več kot dve tretjini ozemlja, kjer živi skoraj 80 % prebivalstva (Program razvoja ... 2006). Kljub temu so zemljišča, primerna za kmetijstvo, zelo omejena. Gozdovi pokrivajo več kot 60 %, kmetijska zemljišča pa manj kot 30 % Slovenije. Zaradi razgibanega površja je več kot 75 % kmetijskih zemljišč na območju z neugodnimi razmerami za kmetovanje, večinoma v gorskih in gričevnatih predelih države. Že tako skromen delež za kmetijstvo najugodnejših, ravninskih območij se postopoma zmanjšuje zaradi pritiskov poselitve in drugih ne-kmetijskih dejavnosti. Poleg prostorskih omejitev se slovensko kmetijstvo sooča tudi s strukturnimi izzivi, kot so razdrobljenost in majhnost kmetijskih zemljišč, nizka produktivnost, neugodna starostna struktura kmetijskih gospodarstev, v primerjavi z razvitejšimi evropskimi državami pa zaostajamo tudi v procesu proizvodnega in tržnega povezovanja kmetij, zaradi česar ima kmetijstvo šibko pogajalsko moč v prehranski verigi, razporeditev dobičkov pa je neuravnotežena (Resolucija ... 2011).

Za Slovenijo je značilen zelo hiter proces zmanjševanja obsega kmetijskih zemljišč. Delež gozdnih površin vztrajno narašča, slabša kmetijska zemljišča pa so zaradi opuščanja kmetijske dejavnosti podvržena zaraščanju. Na račun (pogosto prav najkakovostnejših) kmetijskih zemljišč se povečujejo površine

za urbanizacijo in infrastrukturo. Slovensko podeželje tako postaja po eni strani vse bolj urbanizirano, po drugi pa se določena območja praznijo in izgubljajo svoj podeželski značaj (Prosen 2005).

Podeželje je bilo dolga leta zaznamovano s kmetijsko dejavnostjo, ki je zasedala tudi največji delež zemljišč. V zadnjih letih, ko se vse bolj zavedamo pomena večnamenske vloge kmetijstva, pa se soočamo z njegovim umikanjem z najkakovostnejših pridelovalnih zemljišč, saj so le-ta podvržena urbanizacijskim procesom (Razpotnik Visković 2011). Podeželje je postalo večfunkcijski prostor in zato kot tak zahteva celovito prostorsko načrtovanje. Kljub temu je v Sloveniji pristop k prostorskemu načrtovanju še vedno pretežno sektorski (Prosen 2003). Kmetijska pridelovalna zemljišča, tudi tista najkakovostnejša, so pogosto podvržena gradbenim posegom v prostor, kar kaže na neučinkovitost zakonskih omejitev za spreminjanje namembnosti najboljših kmetijskih zemljišč (Perpar in Kovačič 2006). Prav proces izgubljanja kmetijskih zemljišč je zelo zaskrbljujoč, saj je izguba proizvodnih virov praviloma nepovraten proces, kar onemogoča zagotavljanje javnih dobrin, ki jih zagotavlja kmetijstvo (Resolucija ... 2011). V preteklosti je bila problematična tudi metodologija prostorskega načrtovanja, ki je na podeželju uporabljala pristope, ki so primernejši za načrtovanje mestnih naselij. Kljub temu, da mnoga kmetijska gospodarstva izgubljajo agrarno vlogo, podeželska naselja pa dobivajo tudi druge, nekmetijske funkcije, se podeželska naselja še vedno razlikujejo od mestnih. To je tudi razlog, zakaj potrebujejo drugačen pristop k prostorskemu načrtovanju (Perpar in Kovačič 2006).

Kot že omenjeno, podeželski prostor zaradi svojih številnih funkcij, ki jih nosi, zahteva celovit pristop k načrtovanju prostora, ki bo poleg kmetijstva enakovredno obravnavalo tudi rekreacijo, varstvo narave, razvoj infrastrukture, razvoj poselitve, novih delovnih mest in drugo (Prosen 2003).

4 Evropske smernice SKP na področju razvoja podeželja v prihajajočem programskem obdobju

Približujemo se pričetku novega finančnega in programskega obdobja, ki se bo začelo leta 2014 in bo trajalo do leta 2020. V skladu s splošnimi smernicami strategije Evropa 2020 naj bi tudi evropska kmetijska politika sledila ciljem pametne, trajnostne in vključujoče rasti na področju kmetijstva in podeželskih območij. SKP bo še naprej obdržala svojo strukturo dveh stebrov, prvega, ki pokriva področje neposrednih plačil in tržnih ukrepov ter drugega, ki pokriva področje razvoja podeželja (Proposal for a regulation ... 2011). Temeljni cilji SKP bodo tudi v prihodnje (Proposal for a regulation ... 2011):

- vitalno kmetijstvo in proizvodnja hrane,
- trajnostno upravljanje z naravnimi viri in preprečevanje podnebnih sprememb ter
- uravnotežen prostorski razvoj.

Reforme SKP so bile v preteklosti odziv na izzive znotraj same panoge kmetijstva, kot na primer presežki določenih živil in vprašanje prehranske varnosti (Proposal for a regulation ... 2011), Agenda 2000 pa je prvič dala večji poudarek prostorskemu načrtovanju znotraj SKP, večjo veljavo okolju prijaznemu kmetijstvu in poudarila pomen razvoja dejavnosti, ki dopolnjujejo in nadomeščajo kmetijstvo. Z Agendo je bil uveden tudi tako imenovani drugi steber SKP, ki pokriva področje razvoja podeželja (medmrežje 2). Sodobni izzivi v kmetijstvu in na področju razvoja podeželja, s katerimi se soočamo v zadnjih letih, bodo zahtevali še tesnejše sodelovanje sektorskih politik. EU poudarja, da mora politika razvoja podeželja podpirati konkurenčnost kmetijstva, trajnostno upravljanje z naravnimi viri, preprečevati klimatske spremembe in spodbujati uravnotežen prostorski razvoj podeželskih območij. V skladu s strategijo Evropa 2020 so zato prednostne naloge razvoja podeželja v prihajajočem obdobju (Proposal for a regulation ... 2011; Program razvoja ... 2013):

- Prenos znanja in inovacij v kmetijstvu, gozdarstvu in na podeželju kot horizontalna prednostna naloga, ki se umešča tudi v vse ostale prednostne naloge, povezane s konkurenčnostjo, organiziranjem vzdolž živilske in neživilske verige, obnovo, ohranjanjem in izboljševanjem ekosistemov, učinkovito rabo virov in prehodom na nizkoogljično gospodarstvo, ki bo odporno na podnebne spremembe ter širšim razvojem podeželja.

- Izboljšanje konkurenčnosti vseh vrst kmetijstva in izboljšanje vitalnosti kmetij. Spodbujanje procesov prestrukturiranja kmetij, ki se soočajo z večjimi strukturnimi problemi, še posebej kmetij, ki so slabše prisotne na trgu in spodbujanje povečevanja raznovrstnosti kmetij. Cilja SKP sta tudi izboljšanje starostne strukture kmetov ter vseživljenjsko in poklicno učenje na področju kmetijstva in gozdarstva s ciljem dviga konkurenčnosti vseh vrst kmetijstva in izboljšanje vitalnosti kmetij.
- Vzpostavitev kratkih prehranskih verig in obvladovanje tveganj v kmetijstvu (na primer zaradi naravnih nesreč). Ta prioriteta se nanaša na spodbujanje horizontalnega in vertikalnega povezovanja vzdolž agroživilske in neživilske verige ter dvig kakovosti. Poudarek je na kratkih oskrbnih verigah s kmetijskimi in živilskimi proizvodi s kratkimi dobavnimi roki ter gozdno-lesnih verigah. To prinaša številne koristi, tako gospodarske kot tudi okoljske in družbene. Krajše distribucijske poti prispevajo k zmanjšanju ogljičnega odtisa, povezovanje pa k ustrežnejši porazdelitvi gospodarskih koristi med posameznimi členi v verigi ter k povečanju pogajalske moči primarnih proizvajalcev in odnosu do drugih členov v verigi. To je tudi priložnost za ustvarjanje novih delovnih mest in aktivacijo človeškega kapitala ter družbene kohezije in vključenosti na podeželju.
- Obnova, ohranjanje in izboljševanje ekosistemov, povezanih s kmetijstvom in gozdarstvom. Kmetijstvo ima pomemben vpliv na ohranjanje biotske raznovrstnosti. Tako intenzifikacija kmetijstva kot opuščanje pridelave in zaraščanje kmetijskih zemljišč lahko vodita v izgubo biotske raznovrstnosti, zato je treba zagotavljati ustrezno raven in način obdelanosti kmetijskih zemljišč. Ekološko kmetijstvo bo imelo v prihodnje še večjo podporo EU, prav tako kot obnovitev, zavarovanje in izboljšanje ekosistemov, ki so odvisni od kmetijstva in gozdarstva. Cilja EU bosta tudi izboljšanje učinkovitosti porabe naravnih virov in spodbujanje prehoda na nizkoogljično kmetijstvo.
- Spodbujanje učinkovitosti rabe virov in podpora kmetijskemu, živilskemu in gozdarskemu sektorju pri prehodu na nizkoogljično gospodarstvo, ki bo odpornejše na klimatske spremembe. Kmetijstvo je skupaj s povezanimi sektorji neposredno odvisno od razpoložljivosti in kakovosti naravnih virov, hkrati pa ima zaradi svoje dejavnosti neposreden povraten vpliv na stanje ohranjenosti naravnih virov. Prav tako je kmetijstvo močno podvrženo vplivom podnebnih sprememb, h katerim tudi samo prispeva. V tem kontekstu je spodbujanje učinkovite rabe virov ter zmanjšanje toplogrednih plinov v interesu kmetijstva (in z njim povezanih sektorjev) in ne more biti ločeno od ekonomske rasti. Večja učinkovitost rabe virov lahko prispeva k višji produktivnosti, znižanju stroškov proizvodnje in s tem k povečanju konkurenčnosti. Ustvarja tudi priložnosti za razvoj »zelenih« delovnih mest in uvajanja »zelenih« tehnologij in inovacij.
- Spodbujanje socialne vključenosti, zmanjševanje revščine in krepitev gospodarstva podeželskih območij. Gospodarski pomen kmetijstva v strukturi podeželskega gospodarstva postopoma upada, vendar pa z razvojem nekmetijskih dejavnosti kmetijska gospodarstva kljub temu lahko ostajajo vitalna in aktivna tudi izven okvirov kmetijstva. Spodbujanje povečevanja raznovrstnosti kmetijstva, ustanavljanje in razvoj malih podjetij ter s tem ustvarjanje novih delovnih mest je zato eno od ključnih prednostnih področij, ki poleg širšega vpliva na gospodarski razvoj podeželja vključuje tudi vidike krepitev socialnega kapitala, zlasti socialne vključenosti in zmanjševanja revščine. EU bo razvoj kmetij in podjetništva spodbujala s spodbudami za mlade kmete in nekmetijska inovativna podjetja na podeželju, poudarek pa bo tudi na zagotavljanju osnovnih storitev na podeželju in obnovi vasi, ki vključuje investicije v obnovljive vire energije, rekreacijsko infrastrukturo ter investicije v vzdrževanje naravne in kulturne dediščine. V naslednjem programskem obdobju naj bi SKP postala politika, ki ne bo le služila majhnemu, a pomembnemu delu evropskega gospodarstva, kmetijstvu, temveč tudi politika, ki bo strateškega pomena za prehransko varnost, okolje in uravnotežen prostorski razvoj podeželja. Glede na vse bolj zaostrene fiskalne razmere tako na ravni EU kot v državah članicah pa so možnosti za uspeh SKP vseeno negotove. Dodana vrednot SKP naj bi bila prav učinkovita poraba omejenih sredstev z vzdrževanjem trajnostnega kmetijstva na območju celotne EU, spopadanje s čezmejnimi problemi, kot so klimatske spremembe ter krepitev solidarnosti med državami članicami. Implementacija SKP bo odvisna tudi od prožnosti organov na vseh administrativnih ravneh, tudi lokalni (Proposal for a regulation ... 2011).

Države članice bodo morale, tako kot v preteklih obdobjih, pripraviti programe razvoja podeželja. Le-ti bodo pripravljene bodisi za območje celotne države bodisi za posamezne regije. V primeru regionalnih programov bodo morale države vseeno pripraviti državni okvir, v katerem bodo opredelile splošne smernice in cilje (Proposal for a regulation ... 2011).

Nova SKP je se je prilagodila novemu sloganu strategije Evropa 2020 »pametna, trajnostna in vključujoča rast«, vendar pa vsebinsko ne prinaša ničesar posebno novega. Še vedno so v ospredju trije glavni cilji: trajno gospodariti z naravnimi viri, zmanjšati regionalne razlike in ohraniti vitalno kmetijstvo, ki bo zagotavljalo ohranitev kulturne pokrajine, omogočalo dobre pogoje za življenje, zagotavljalo delovna mesta in tako preprečilo izseljevanje iz nekaterih podeželskih območij. Kljub temu da vsebinsko ostajajo cilji kmetijske politike in razvoja podeželja zelo podobni tistim iz ravno iztekajočega se programskega obdobja, ima Slovenija predvsem na področju prostorskega načrtovanja še kar nekaj izzivov, s katerimi se bo morala spopasti v prihodnje, če bo želela doseči zastavljene evropske (in slovenske) cilje.

5 Izbrani izzivi prostorskega razvoja slovenskega podeželja v prihajajočem programskem obdobju

Prioritete, opredeljene v Programu razvoja podeželja Republike Slovenije za obdobje od 2014 do 2020, so v skladu z evropskimi prioritetami za razvoj podeželja v okviru SKP, ki smo jih opisali že v prejšnjem poglavju. V nadaljevanju bomo izpostavili nekaj izzivov, s katerimi se sooča slovensko podeželje in ugotavljali, ali so obravnavani v PRP in kakšni ukrepi so predlagani.

Prioriteta SKP, ki je hkrati tudi prioriteta, določena v PRP, je izboljšanje konkurenčnosti kmetijstva in izboljšanje vitalnosti kmetij. PRP (2013) kot enega izmed ukrepov za razvoj podeželja navaja komasacije, ki so osnova za izboljšanje agrarne strukture, razvoj podeželja, izgradnjo infrastrukture, prenavo in razvoj vasi (Prosen 2007). Velika razdrobljenost in majhnost kmetij otežujeta vidnejši razvoj kmetijstva, posledično pa zavirata tudi razvoj slovenskega podeželja (Programu razvoja ... 2013). Čeprav so za racionalizacijo kmetijstva v tujini sicer pogosto uporabljali različne agrarne operacije, v Sloveniji nimamo bogate tradicije tovrstnega urejanja kmetijskega prostora (Prosen 2003). Z osamosvojitvijo je bila v Sloveniji prekinjena kontinuiteta komasacij, iz osemdesetih let dvajsetega stoletja pa so ostali še nekateri nedokončani komasacijski postopki. V Program sanacije nedokončanih komasacijskih postopkov je bilo vključenih več kot 120 komasacijskih območij, vendar pa nekateri niso rešeni do danes. Nujen sočasni ukrep komasaciji so agromelioracije, s katerimi se izboljša dostop do kmetijskih zemljišč in zagotovi njihova funkcionalnost (vzpostavitev potne mreže, priprava zemljišč za kmetijsko rabo in podobno). PRP kot glavne ovire pri izvajanju agromelioracij in odpravljanju zaraščanja kmetijskih zemljišč navaja problem zagotavljanja sredstev za izvedbo, slab pregled nad izvajanjem agromelioracij in lokalna neorganiziranost, dolgotrajne postopke in administrativne ovire ter pomanjkanje izkušenj in primerov dobrih praks (Programu razvoja ... 2013). Prosen (2007) izpostavlja, da je področje zemljiških operacij v Sloveniji prepuščeno trenutni politiki na področju kmetijstva, ne pa stroki, ki bi lahko pospešeno razvijala to dejavnost.

V prioriteto »spodbujanje socialne vključenosti, zmanjševanje revščine in gospodarskega razvoja podeželskih območij«, evropska kmetijska politika uvršča tudi celostno prenavo vasi. Po zgledu drugih evropskih držav je leta 1991 v Sloveniji takratno ministrstvo, pristojno za kmetijstvo, pristopilo k izvajanju programa Celostnega razvoja podeželja in obnove vasi (CRPOV). S tem je kmetijski sektor naredil prvi korak k celostnemu reševanju kmetijske in podeželske problematike in med drugim obravnaval, kot pove že samo ime, tudi obnovo vasi (Kokolj 2000). Programi so bili namenjeni obnovi in ohranjanju kulturne in arhitekturne dediščine, izboljšanju kakovosti življenja in dela lokalnih prebivalcev ter povečanju potenciala za razvoj alternativnih in dopolnilnih gospodarskih dejavnosti na podeželju (Prosen 2007). Programi CRPOV so bili sčasoma nadomeščeni z Razvojnimi programi podeželja, ki so bili podobni v metodološkem pristopu, razlikovali pa so se po večjem teritorialnem

obsegu (Program razvoja ... 2006). S temi projekti naj bi se izboljšale gospodarske, socialne in ekološke razmere na podeželju, vendar pa kmetijski sektor, ki je vodil te projekte, nikoli ni razvil ustreznega razvojnega planiranja (Prosen 2007) in zato projekti niso dosegli takega uspeha, kot bi ga lahko. Kljub temu, da je celostni razvoj podeželskih območij (vključno s celostno obnovo vasi) eden temeljnih ciljev SKP tudi za naslednje programsko obdobje, PRP Republike Slovenije za obdobje 2014–2020 tega problema ne obravnava.

V PRP (2013) je zelo poudarjena okoljevarstvena komponenta, opazamo pa, da je zelo pomemben vidik (fizičnega) ohranjanja kmetijskih zemljišč spregledan. Najkakovostnejša kmetijska zemljišča si prostor delijo tudi z drugimi funkcijami in vrstami rabe tal, kot so poselitve, promet, vodovarstvena območja in podobno. Kot že omenjeno, je v Sloveniji poleg opuščanja kmetijstva in zaraščanja zaskrb-ljujoč tudi proces izgubljanja kmetijskih zemljišč, predvsem zaradi pritiskov urbanizacije. Pozidava najbolj kakovostnih kmetijskih zemljišč poteka predvsem na dnu dolin, ob glavnih prometnih koridorjih in ob širitvi naselij za potrebe trgovine, industrije in stanovanjske gradnje. Urbanizacija ima v Sloveniji izrazito razpršen vzorec, ki je posledica slabo vodenega in celo stihijskega prostorskega urejanja. Agencija Republike Slovenije za okolje ugotavlja, da so spremembe rabe večjih površin opazne predvsem na obrobju naselij za potrebe industrije in trgovine ter ob trasah velikih infrastrukturnih objektov (avtocest). Skupaj zelo pomembne površine predstavljajo tudi po obsegu majhne, a številne in zelo razpršene individualne gradnje (Kazalci ... 2011). PRP (2013) v svoji vsebini tega vidika ne obravnava, čeprav ti procesi krčijo zmožnost razvoja podeželja.

6 Sklep

Slovenija je izrazito podeželska država, vendar je zaradi razgibanega površja večina kmetijskih zemljišč na območjih z neugodnimi razmerami za kmetovanje. Poleg že tako skromnih možnosti za razvoj kmetijstva so prav na najugodnejših, ravninskih delih države zelo veliki pritiski urbanizacije in drugih nekmetijskih dejavnosti. Slovensko kmetijstvo se sooča s številnimi strukturnimi problemi, opazni so procesi zmanjševanja obsega kmetijskih zemljišč, opuščanja kmetijstva in zaraščanja. Na račun zmanjševanja kmetijskih zemljišč se povečujejo pozidane površine, kar je zaskrb-ljujoče, saj so take izgube praviloma trajne.

Smo v obdobju, ko je razvoj podeželja v središču pozornosti svetovne in evropske znanstvene, strokovne in laične javnosti. V začetku enaindvajsetega stoletja zavzema kar 92 celotnega ozemlja EU (Potočnik Slavič 2010), SKP pa bo, kot kaže, tudi v prihajajočem programskem obdobju velik porabnik evropskega proračuna. Smernice SKP, ki jih je EU pripravila za prihajajoče programsko obdobje od leta 2014 do 2020, se v svoji vsebini ne razlikujejo bistveno od predhodnih, saj so še vedno v ospredju vitalno kmetijstvo in proizvodnja hrane, trajnostno upravljanje z naravnimi viri in preprečevanje podnebnih sprememb ter uravnotežen prostorski razvoj. Čeprav nam SKP najverjetneje ne bo prinesla bistvenih vsebinskih sprememb, pa ima Slovenija še veliko manevrskega prostora tako za učinkovitejše upravljanje s prostorom kot tudi za razvoj podeželja.

V prispevku smo obravnavali smernice SKP za prihajajoče programsko obdobje in analizirali predlog PRP in nekatere druge dokumente, ki obravnavajo področje razvoja podeželja. Osvetlili smo tri izzive, s katerimi se sooča slovensko podeželje in ki bi lahko v prihodnje prispevali k razvoju podeželja in podeželskega gospodarstva. Eden glavnih ciljev SKP je večja konkurenčnost kmetijstva, vendar PRP navaja izrazito posestno razdrobljenost kot pomemben omejitveni dejavnik, ki zavira razvoj kmetijstva v Sloveniji. Kot ukrep za reševanje tega problema PRP predvideva različne agrarne operacije, kot so komasacije in agromelioracije. SKP poudarja tudi celostno obnovo vasi, ki pa jo je Slovenija v preteklosti že izvajala v programih celostnega razvoja podeželja in obnove vasi. S temi projekti naj bi se izboljšale gospodarske, socialne in ekološke razmere na podeželju, vendar pa kmetijski sektor, ki je vodil te projekte, nikoli ni razvil ustreznega razvojnega planiranja in zato tudi ni bilo takih uspehov, kot bi jih lahko

dosegli. Tega vidika razvoja podeželja PRP za prihajajoče obdobje ne obravnava v nobenem izmed ukrepov. Prav tako PRP ne rešuje problema urbanizacije podeželja, procesa, ki močno spreminja in uničuje kmetijska zemljišča predvsem na dnu dolin, ob glavnih prometnih koridorjih in ob širitvi naselij za potrebe trgovine, industrije in stanovanjske gradnje. Z urbanizacijo se izgubljajo najkakovostnejše kmetijske površine, kar kaže na neuskkljenost prostorskega in sektorskega načrtovanja ter zmanjšuje razvojne možnosti slovenskega podeželja.

Vsekakor bo treba v prihodnjem programskem obdobju k razvoju podeželja pristopiti bolj celostno in premišljeno. Združitev ministrstev, pristojnih za prostor in okolje ter iztekanje programskega obdobja 2007–2013 sta dobri priložnosti za boljše sodelovanje med ministrstvi in različnimi sektorji. Hkrati je to tudi priložnost, da se slovensko podeželje do leta 2020 približa cilju »pametna, trajnostna in vključujoča rast«.

7 Viri in literatura

- Kazalci okolja v Sloveniji. 2011. Medmrežje: http://kazalci.arso.gov.si/?data=indicator&ind_id=460 (6. 8. 2013).
- Kokolj, J. 2000: Celostni razvoj podeželja in obnova vasi (CRPOV) v Sloveniji. Medmrežje: <http://www2.arnes.si/aa/2000/koko00si.html> (27. 6. 2013).
- Medmrežje 1: http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/priorities/index_en.htm (17. 6. 2013).
- Medmrežje 2: http://circa.europa.eu/irc/opoce/fact_sheets/info/data/policies/agriculture/article_7209_sl.htm (6. 8. 2013).
- Perpar, A., Kovačič, M. 2006: Prostorski vidiki razvoja kmetij. Dela 25. Ljubljana.
- Potočnik Slavič, I. 2010: Endogeni razvojni potenciali slovenskega podeželja. GeograFF 7. Ljubljana.
- Program razvoja podeželja Republike Slovenije za obdobje 2007–2013. 2006. Medmrežje: http://www.mko.gov.si/fileadmin/mko.gov.si/pageuploads/podrocja/Program_razvoja_podezelja/prp_2007_2013_6_sprememba_po_pripombah.pdf (21. 6. 2013).
- Program razvoja podeželja Republike Slovenije za obdobje 2014–2020. 2013. Medmrežje: http://www.program-podezelja.si/images/phocadownload/PRP/prp_koncno09072013.pdf (6. 8. 2013).
- Proposal for a regulation of the European parliament and of the Council on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD). 2011. Medmrežje: http://ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013/legal-proposals/com627/627_en.pdf (24. 6. 2013).
- Prosen, A. 2003: Urejanje podeželskega prostora – naloga integralnega ali sektorskega načrtovanja? Urbani izziv 14-1. Ljubljana.
- Prosen, A. 2005: Regionalna komponenta pri načrtovanju razvoja podeželja. Dela 24. Ljubljana.
- Prosen, A. 2007: Planiranje podeželskega prostora – utopija ali realnost. Geodetski vestnik 51-2. Ljubljana.
- Razpotnik Visković, N. 2011: Prostorska utesnjenost kmetij na obmestnih območjih. Acta geographica Slovenica 51-1. Ljubljana.
- Resolucija o strateških usmeritvah razvoja slovenskega kmetijstva in živilstva do leta 2020 – »Zagotovimo si hrano za jutri«. Uradni list RS 25/2011. Ljubljana.

IZZIVI EKOLOŠKEGA KMETIJSTVA IN TURIZMA NA EKOLOŠKIH KMETIJAH

Dane Podmenik

Zavod Eko-Humanitatis

Cesta Zore Perello Godina 3, 6000 Koper

dane.podmenik@gmail.com

Simon Kerma

Fakulteta za turistične študije – Turistica, Univerza na Primorskem

Obala 11a, 6320 Portorož

simon.kerma@turistica.si

UDK: 631.147(497.4)

338.485.1(497.4)

IZVLEČEK

Izzivi ekološkega kmetijstva in turizma na ekoloških kmetijah

Petnajst let po uradni vzpostavitvi je ekološko kmetijstvo pri nas že precej uveljavljeno, a stanje še zdaleč ne dosega ciljev stroke in pričakovanj javnosti. Delež ekoloških kmetij je majhen, najbolj ranljiva območja so v (intenzivni) konvencionalni oziroma integrirani obdelavi, obseg tržne pridelave ekoloških živil je minimalen. Opazne so razlike med statističnimi regijami. Največ ekoloških zemljišč je na kraških območjih zahodne Slovenije (s prevlado travinja in živinoreje), turizem na ekoloških kmetijah pa se je najbolj uveljavil v Savinjski regiji. Velik razvojni potencial se lahko udejanji s spodbujanjem tržne pridelave, razvojem kmetijstva in turizma na (za)varovanih območjih, vzpostavitvijo ustreznega podpornega okolja, privabljanjem mladih ter povezovanjem s socialnim podjetništvom.

KLJUČNE BESEDE

ekološko kmetijstvo, ekološka živila, turizem na ekoloških kmetijah, Akcijski načrt razvoja ekološkega kmetijstva do leta 2015, priporočila za izvajanje ukrepov razvoja ekološkega kmetijstva

ABSTRACT

The challenges of organic farming and tourism on organic farms

Fifteen years after the official establishment, organic farming in Slovenia has gained value, however, a situation is far from the reach of the objectives in the field and the public expectations. The share of organic farms is low, the most vulnerable agricultural areas remain under (intensive) conventional production, and the production of organic food for the market is minimal. Comparison between statistical regions shows noticeable differences. Organic farming is most developed in the western karst areas, while tourism on organic farms is the most established in the Savinjska region. A great development potential can be realised through promotion of market production, development of agriculture and tourism in protected areas, the establishment of efficient support services, and other strategies to attract young people, and the integration of social entrepreneurship.

KEY WORDS

organic farming, tourism on organic farms, organic food, Action Plan for the Development of Organic Farming in Slovenia by 2015, recommendations for the implementation of measures for the development of organic farming

1 Uvod

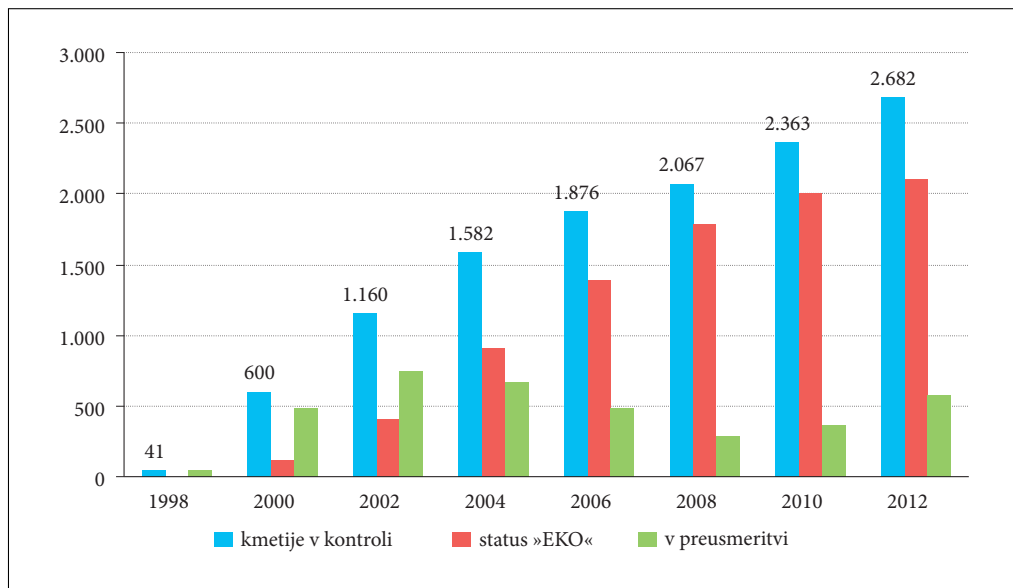
Ekološko kmetijstvo predstavlja model trajnosti, saj temelji na vseh treh stebrih: okoljskem, ekonomskem in socialnem (Lampkin 1994). Poleg dveh glavnih ciljev, varovanju okolja in pridelavi zdrave hrane, prinaša še mnoge druge prednosti v kontekstu doseganja ciljev trajnostnega razvoja. V okviru večfunkcijskega podeželja ima zelo pomembno vlogo turizem na kmetijah. Mnenja smo, da prav ekološke kmetije predstavljajo model ustreznih trajnostnih praks turizma na kmetijah. Choo in Jamal (2009) trdita, da je turizem na ekoloških kmetijah lahko celo posebna (radikalna) oblika ekoturizma (*eco-organic farm tourism*).

Kljub krizi povpraševanje po ekoloških živilih in (eko)turizmu na kmetijah narašča, kar prinaša nove priložnosti za kmetije in lokalne skupnosti. Ekološko kmetijstvo lahko torej, v kombinaciji s turizmom, ponudi učinkovite odgovore na probleme in izzive, s katerimi se srečujeta slovensko kmetijstvo in podeželje.

Po petnajstih letih od uradne vzpostavitve pa se pojavljajo številne dileme povezane z vlogo in razvojem ekološkega kmetijstva. V luči priprave novih razvojnih dokumentov je tako treba kritično ovrednotiti stanje, značilnosti in izzive ekološkega kmetijstva ter predlagati ukrepe za spodbuditev njegovega nadaljnjega razvoja.

2 Pregled razvoja ekološkega kmetijstva in turizma na ekoloških kmetijah

Od uradne vzpostavitve sistema ekološkega kmetijstva v letu 1998 (Bavec in sodelavci 2009), se je število kmetij, vključenih v kontrolo, povečalo na 2682 (slika 1). Največji porast je bil zabeležen v prvih petih letih po vzpostavitvi kontrole (1998–2003), ko je število kmetij naraslo na 1415. Kasneje je rast opazno upadla, saj se je število novo vključenih kmetij v kontrolo iz leta v leto zmanjševalo in v letu 2009 doseglo najnižjo raven. Zadnji dve leti pa je ponovno zabeležen trend povečanega zanimanja za ekološko kmetovanje. V letu 2012 je tako število kmetij poraslo za 320, kar je največja letna rast v zadnjih desetih letih.

Slika1: Kmetije vključene v kontrolo ekološkega kmetijstva v Sloveniji, 1998–2012 (medmrežje 2).

Do podobne rasti oziroma trendov je prišlo tudi pri kmetijskih zemljiščih, vključenih v kontrolo. Tako je bilo leta 1999 v ekološko kontrolo vključenih 2400 ha površin, leta 2012 pa 30667 ha. V obdobju 2007–2010 je bila rast minimalna. Leta 2009 je prišlo celo do upada obsega ekoloških zemljišč, kar se je med članicami EU zgodilo le še v Veliki Britaniji. V zadnjem letu pa se je obseg ekoloških zemljišč povečal za skoraj 3000 ha (preglednica 1).

Izrazito prevladujejo travinja (87 %), kar je eden najvišjih deležev med državami EU. Sledijo njive (slabih 8 %) in sadovnjaki (3 %). Delež vinogradov, oljčnikov in vrtov je precej nižji, saj jih je skupaj le 2 % (medmrežje 2).

Pri ekološki živinoreji je sicer številčno najbolj zastopana perutnina, vendar imata najpomembnejšo vlogo reja drobnice (41.108 glav) in govedi (29.977 glav). Število živali v ekološki reji se je v zadnjih desetih letih povečalo za 140 %. Porast je bila opazno najvišja pri reji perutnine. Upad pa je bil zabeležen pri čebelarstvu in reji kuncev (medmrežje 2).

Skupaj je 286 ekoloških kmetij (10 % vseh ekoloških kmetij) z registrirano vsaj eno s turizmom povezano dopolnilno dejavnostjo. Kmetij z namestitvijo je 89, med katerimi se jih 30 uvršča v kategorijo specializirane ekološke turistične kmetije (Register ekoloških kmetij ... 2013). Tudi pri uvajanju turizma na ekoloških kmetijah v zadnjih dveh letih zabeležen opazen trend rasti.

Kaj zgoraj navedene številke pomenijo v kontekstu celotnega kmetijstva in turizma na kmetijah? Nekoliko večji pomen imajo ekološka travinja, sadovnjaki in oljčniki, saj je njihov delež okoli 10 %. Ekoloških vrtov je dobrih 4 %, njiv in vinogradov pa le okoli 2 %. V ekološko rejo živali je vključena četrtnina vseh ovac ter šestina vseh koz. Pri drugih živalih je ta delež bistveno nižji. Ekološko rejena goveda je okoli 6 %, prašičev 1 %, perutnine pa 0,5 % (medmrežje 2).

V splošnem gledano ima sicer turizem na kmetijah v celotnem obsegu turističnega prometa precej obrobno vlogo, saj je bilo v letu 2012 na vseh turističnih kmetijah z namestitvijo zabeleženih le 1,4 % prihodov in 1,2 % prenočitev v Sloveniji. So pa zelo vzpodbudni podatki, ki kažejo, da je med turističnimi nastanitvami prav na turističnih kmetijah zabeležena največja rast prenočitev. Skupaj je registriranih 325 turističnih kmetij z nastanitvijo (medmrežje 1) in približno četrtnina izmed teh je ekoloških. Ugotavljamo, da so lastniki ekoloških kmetij v Sloveniji bistveno bolj podjetni kot na konvencionalnih. Višja stopnja diverzifikacije dejavnosti in prihodkov na ekoloških kmetijah v primerjavi s konvencionalnimi je posledica manj primerne strukture rabe tal s prevlado travinja, pa tudi inovativnejših in bolj tržno usmerjenih pristopov ekoloških kmetov (Slabe in sodelavci 2011, Kerma in sodelavci 2012, Lampič 2012).

Ocena razvoja ekološkega kmetijstva z vidika varovanja okolja pokaže, da je ekološko kmetijstvo najmanj prisotno prav na rodovitnih rečnih ravninah, kjer se nahajajo viri podtalnice in so tako vplivi (intenzivnega) kmetijstva na okolje najbolj problematični. Kritični smo lahko tudi do razvoja ekološkega kmetijstva v (za)varovanih območjih, kjer bi to morala biti prevladujoča kmetijska panoga. Med posameznimi zavarovanimi območji prihaja sicer do opaznih razlik, a skupna ocena ni zadovoljujoča. Ekološko

Preglednica 1: Sestava in obseg obdelovalnih površin vključenih v kontrolo ekološkega kmetijstva v Sloveniji (ha), 2000–2012 (medmrežje 2).

leto /vrsta rabe	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012
travnje	4900,0	12.800,0	20.908,0	24.458,2	26.983,5	27.041,0	30.664,6
njive	320,0	580,0	1.639,9	1.587,4	1.843,8	2.354,2	2.752,6
vinogradi	22,0	55,0	49,1	125,0	190,7	296,6	323,9
oljčniki	/	/	4,5	27,4	16,2	76,6	184,5
sadovnjaki	20,0	65,0	335,6	536,2	711,5	798,0	994,4
vrtnine	18,0	58,0	81,8	96,5	90,7	122,1	180,7
skupaj	5.280,0	13.558,0	23.018,9	26.830,7	29.836,4	30.688,5	35.100,7

kmetijstvo je najmanj prisotno v Krajinskem parku Goričko, Kozjanskem regijskem parku in Krajinskem parku Ljubljansko barje. Kot primer dobre prakse razvoja ekološkega kmetijstva in turizma pa je potrebno izpostaviti Krajinski park Logarska dolina (Podmenik 2012). V omrežju Nature 2000 je skupaj okoli 13.000 ha ekoloških zemljišč, kar je približno tretjino vseh kmetijskih zemljišč znotraj Nature 2000, kjer se je obseg ekoloških zemljišč v zadnjih dveh letih opazno povečal (Podatki o obsegu ekoloških zemljišč ... 2013).

2.1 Stanje po regijah

Primerjava s podatki iz leta 2000 (Kosi 2004) pokaže, da so se regionalne značilnosti ekološkega kmetijstva opazno spremenile. To gre pripisati predvsem naknadnemu naglemu razvoju ekološkega kmetijstva na kraških območjih zahodne in jugozahodne Slovenije. Podatki za leto 2012 kažejo, da je največ ekoloških kmetij v Savinjski regiji (453), najmanj pa v Zasavski (65), Pomurski (93) in Spodnjeposavski regiji (97). Ob upoštevanju deleža ekoloških kmetij pa je vodilna Koroška (9%), ki ji sledita Notranjsko-kraška regija (7%) in Obalno-kraška regija (6,5%). Največ ekoloških kmetijskih zemljišč je v Notranjsko-kraški regiji, Jugovzhodni Sloveniji in Savinjski regiji, kjer se skupaj nahaja skoraj polovica vseh zemljišč v ekološki kontroli. Po deležu ekoloških zemljišč izstopata Notranjsko-kraška (skoraj 19%) in Obalno-kraška regija (skoraj 16%). Daleč najmanjši delež je zabeležen v Pomurju (pod 1%). Prav Pomurje pa v zadnjih letih beleži relativno največjo rast ekološke pridelave, kar je povezano tudi z dodatnimi ukrepi za razvoj regije. Med regije z visoko stopnjo rasti v zadnjih desetih letih lahko uvrstimo še Notranjsko-kraško, Zasavsko, Osrednjeslovensko in Spodnjeposavsko. Na Koroškem in Gorenjskem pa se je očitno razvoj ekološkega kmetijstva precej upočasnil (Podatki o stanju ekološkega kmetijstva ... 2013).

Preglednica 2: Zemljišča in (turistične) kmetije vključene v kontrolo ekološkega kmetijstva po statističnih regijah, primerjava 2003 in 2012 (Lampič 2005, Podatki o stanju ekološkega kmetijstva ... 2013, medmrežje 4).

statistična regija	zemljišča (ha), 2012	indeks 2012/ 2003	delež (%), 2012	število kmetij, 2012	indeks 2012/ 2003	delež (%), 2012	povprečna velikost kmetije (ha), 2012	št. eko turističnih kmetij, 2013*
Pomurska	1.064	502	0,8	93	930	1,2	11,4	1
Podravska	2.357	175	2,3	277	199	2,2	8,5	1
Koroška	2.712	107	12,9	258	121	9,4	10,5	4
Savinjska	4.381	176	5,3	453	191	3,9	9,9	14
Zasavska	715	260	11,2	65	241	6,1	11,0	0
Spodnjeposavska	934	240	2,5	97	313	1,9	9,6	0
Jugovzhodna Slovenija	4.935	196	8,2	257	229	3,2	19,2	2
Osrednjeslovenska	3.339	224	4,3	294	204	3,4	11,4	2
Gorenjska regija	2.047	120	5,5	205	135	4,6	9,9	0
Notranjsko-kraška	5.832	376	18,7	204	292	7,1	28,6	3
Goriška	4.208	159	11,8	280	172	4,8	15,1	3
Obalno-kraška	2.576	153	15,7	199	537	6,5	12,9	0
skupaj / Slovenija	35.100	185	7,6	2682	198	3,6	13,1	30

*Upoštevane so le tiste, ki imajo znak specializirane ponudbe »ekološka turistična kmetija« (medmrežje 3).

V vseh regijah se delež travinja giblje med 85 in 95 %. Izjema je Pomurje, kjer je ta delež le 18 %, izrazito pa tam prevladujejo njive, ki zavzemajo 80 % vseh ekoloških zemljišč v regiji. Nekoliko višji delež njiv je še v Podravski in Spodnjeposavski regiji (14 %). Trajni nasadi imajo največji delež v Obalno-kraški regiji (15 %). Prav primer Obalno-kraške regije kaže na to, da lahko znotraj posameznih regij prihaja do velikih razlik v značilnostih ekološkega kmetijstva. Tako so v kraškem de lu, kjer je delež travinja 96 %, praktično vse kmetije živinorejsko usmerjene (reja drobnice) in v povprečju obsegajo 36 ha. V Slovenski Istri pa je travinja le za dobro tretjino. Izrazito prevladujejo (monokulturne) oljgarsko usmerjene kmetije, ki so v povprečju velike dober hektar in katerih število je v zadnjih treh letih skokovito naraslo (Podatki o stanju ekološkega kmetijstva ... 2013).

Primerjava števila specializiranih ekoloških turističnih kmetij po regijah (medmrežje 3) pokaže predvsem na močno odstopanje Savinjske regije, kjer se nahaja skoraj polovica vseh tovrstnih kmetij. Sicer pa je geografska razporeditev ekoloških turističnih kmetij seveda v tesni povezavi s koncentracijo ekoloških kmetij v bolj odročnih in razvojno manj privilegiranih območjih, zaradi česar so ekološke kmetije na nek način prisiljene v diverzifikacijo svojih prihodkov.

3 Obseg (tržne) pridelave, samooskrba in trg ekoloških živil

Od skupno 2750 ha njiv je (le) dobra polovica namenjenih pridelavi živil za prehrano ljudi. Ekološke kmetije skupaj pridelajo 10.200 t poljščin, med katerimi slaba polovica odpade na žita, ki se gojijo na dobrih 1400 ha. Med žiti se pridelata največ krompir (za zrnje) in pšenice. Krompir pridelujejo na 76 ha z letno pridelavo slabih 1200 t. Na 180 ha vrtov se skupaj pridelata 1052 t ekološke zelenjave, kar je le 1,5 % vse pridelane zelenjave pri nas. Skupni pridelek sadja je dobrih 1600 ton, od katerega tri četrtine prihaja iz ekstenzivnih oziroma travniških nasadov. Obseg pridelave oljk je v letu 2012 znašal 225.720 kg oziroma 13.483 kg oljčnega olja.

Kljub opisani izraziti prevladi živinoreje na ekoloških kmetijah je pridelava živil živalskega izvora skromna, saj v povprečju pridelajo manj kot 1 % vseh tovrstnih živil v Sloveniji. Tako kmetije skupaj pridelajo le slabih 300 t mesa (od tega je 90 % govedine). Čeprav je v ekološko rejo vključenih četrtina vseh ovac, ekološke kmetije pridelajo manj kot 1 % vsega ovčjega mesa (Podatki o stanju ekološkega kmetijstva ... 2013).

Skupna ocena je, da je obseg oziroma delež ekološke pridelave minimalen, kar se kaže tudi v nizki samooskrbi z ekološkimi živili (preglednica 3).

Trg ekoloških živil v Sloveniji lahko označimo kot razmeroma mlad in še razvijajoč, čeprav so nekatere tržne poti uveljavljene že več kot deset let. Zelo pozitivno je, da v zadnjih letih kljub ekonomski

*Preglednica 3: Obseg pridelave in stopnja samooskrbe z ekološkimi živili (Podatki o stanju ekološkega kmetijstva ... 2013 in medmrežje 4, * delež pridelave ekoloških živil v primerjavi s celotno pridelavo v Sloveniji, ** izračunano na podlagi podatkov o povprečni porabi živil na prebivalca v Sloveniji, *** podatek za leto 2011).*

	obseg eko pridelave (t)	delež eko pridelave* (%)	eko pridelava (kg/prebivalca/leto)	ocena samooskrbe z eko živili** (%)
žita	3870	0,7	1,88	0,5
krompir	1187	1,5	0,57	0,8
zelenjava	1052	1,5	0,51	0,5
sadje	1624	1,6	0,79	0,9
meso	295	0,2	0,14	0,2
oljčno olje	25***	9,0	0,01	1,5

krizi povpraševanje po ekoloških živilih narašča. Manj spodbudno pa je dejstvo, da je slovenskih ekoloških živil v celotni prodaji ekoloških živil zelo malo (le okoli 15 %) in da znaša tržni delež ekoloških živil v celotnem živilskem sektorju (le) okoli 1 %. Za nakup ekoloških živil v povprečju letno potrošimo okoli 15 EUR na prebivalca. Pomemben zaviralni dejavnik so visoke cene ekoloških živil, ki v povprečju presegajo cene konvencionalnih živil za več kot 80 % (Slabe in sodelavci 2010).

Poudariti velja pomen lokalnih ekoloških tržnic, ki so odigrale zelo pomembno vlogo pri razvoju in promociji ekološkega kmetijstva. Tržnice in prodaja na domu predstavljajo daleč najpomembnejši način prodaje za ekološke kmetije. Tukaj lahko dodamo še nagel razvoj naročniškega in partnerskega kmetovanja (tedenskih zabojčkov), ki predstavljajo vzorčni model trajnostne lokalne potrošnje.

Neizkoriščeni potenciali za prodajo ekoloških živil so zlasti v javnih ustanovah (predvsem vrtci in šole), saj jim nedavno sprejeta Uredba o zelenem javnem naročanju nalaga minimalno 5 % oziroma od leta 2014 dalje 10 % ekoloških živil v celotni ponudbi prehrane. Dodati velja še supermarketi ter gostinski in turistični sektor. Pogoj za povečanje obsega domačih ekoloških živil v omenjenih sektorjih je tržno povezovanje kmetov (na primer skupine proizvajalcev ali lokalne kooperative), kar bo zagotavljalo primeren obseg ponudbe.

4 Vrednotenje stanja glede na Akcijski načrt razvoja ekološkega kmetijstva

Vlada Republike Slovenije je v letu 2005 sprejela »Akcijski načrt razvoja ekološkega kmetijstva v Sloveniji do leta 2015« (2006; v nadaljevanju ANEK), ki je nastal v krogu široke ekspertne skupine in predstavlja ključni razvojni dokument. V njem so kot glavni opredeljeni naslednji cilji:

- povečanje deleža ekoloških površin na 20 %,
- povečanje deleža ekoloških kmetij na 15 %,
- povečanje tržnega deleža slovenskih ekoloških živil na 10 %,
- povečanje števila ekoloških turističnih kmetij za trikrat.

In kaj pokaže analiza stanja z vidika doseganja zgoraj opredeljenih ciljev? V obdobju 2005–2012 se je delež ekoloških površin dvignil s 4,5 % na 7,5 %. Namesto pričakovane 1,5 % letne rasti deleža je bila ta le okoli 0,4 %. Še večje odstopanje od ciljev se pojavlja pri ekoloških kmetijah, ki jih je le 3,5 %. Kljub temu, da je število kmetij vsa leta naraščalo, pa je trenutni delež kar štirikrat nižji od cilja, ki ga predvideva ANEK. Najbolj odstopa cilj povezan s tržnim deležem ekoloških živil, ki je le okoli 1 % in je daleč od predvidenih 10 %. Od tega je ekoloških živil slovenskega porekla le okoli 15 % (Slabe in sodelavci 2010). Tudi število (specializiranih) ekoloških turističnih kmetij je nižje, kot predvideva ANEK.

Iz opisanih trendov lahko zaključimo, da glavni cilji akcijskega načrta realno niso dosegljivi. Od strateškega razvojnega dokumenta bi pričakovali bolj poglobljene in utemeljene analize, s katerimi bi bilo moč opredeliti (dosegljive) cilje na podlagi različnih scenarijev razvoja ekološkega kmetijstva. Glede na geografsko pestrost manjkajo tudi analize in razvojni cilji po posameznih regijah. ANEK se tudi (konkretno) ne ukvarja s problematiko minimalnega obsega tržne pridelave in razvoja ekološkega kmetijstva na območjih, kjer so vplivi kmetijstva najbolj pereči. Velika večina ukrepov za spodbujanje ekološkega kmetijstva se ni izvedla tako, kot je bilo predvideno. Ugotovljamo torej, da je tako tudi ANEK (p)ostal le eden od mnogih razvojnih dokumentov v Sloveniji brez prave vrednosti oziroma pomena.

5 Sklep – pogled naprej

Ekološko kmetijstvo je v zadnjih petnajstih letih od uradne vzpostavitve sicer pridobilo na veljavi in prepoznavnosti, vendar stanje (glede na potencialne) ne dosega pričakovanih in ciljev. Tako je v ekološko kmetijstvo vključenih le 3,6 % vseh kmetijskih gospodarstev. Še bolj pereče je dejstvo, da ekološko kmetijstvo nezadostno izpolnjuje svoja dva glavna cilja: pridelavo zdrave hrane za trg in varovanje okolja.

Lampičeva (2005) poudarja, da je uvajanje ekološkega kmetijstva najbolj smotrno in okoljsko upravičeno na naravno najbolj občutljivih oziroma (za)varovanih območjih in tam, kjer so prisotni negativni vplivi intenzivnega kmetovanja. Na intenzivno obdelanih rečnih ravnicah bogatih z viri podtalnice je ekološko kmetijstvo razvito v minimalnem obsegu. Prav tako je ekološko kmetijstvo premalo prisotno v (za)varovanih območjih narave, kjer bi to morala biti prevladujoča kmetijska praksa.

Ker skoraj 90 % vseh ekoloških površin pripada travinjem, sta obseg tržne pridelave in samooskrba z ekološkimi živili minimalna. Tako le 1,5 % pridelane zelenjave v Sloveniji prihaja iz ekoloških kmetij. Razloge za takšne razmere ne gre iskati le v naravnih značilnostih (prevlada območij z omejitvenimi dejavniki), ampak tudi v neustrezni kmetijski politiki in odsotnosti učinkovitega podpornega okolja. Model finančnih podpor izrazito favorizira ekstenzivno živinorejo pred rastlinsko tržno pridelavo. Tako številne velike kmetije praktično živijo na račun subvencij, njihov obseg pridelave za trg pa je minimalen, kar dokazujejo tudi podatki o pridelavi živil živalskega izvora.

Tudi potenciali za razvoj turizma na ekoloških kmetijah se doslej niso dovolj izkoristili, kar še posebno velja za zavarovana območja. Podatki sicer kažejo, da so ekološke kmetije v primerjavi s konvencionalnimi veliko bolj podjetniško usmerjene in iščejo možnosti za diverzifikacijo ponudbe, vendar bi bilo lahko več ekoloških kmetij s prenočišči.

Glede na trende ocenjujemo, da bo leta 2015 okoli:

- 10 % ekoloških zemljišč,
- 5 % ekoloških kmetij in
- 50 do 60 specializiranih ekoloških turističnih kmetij.

Ekološko kmetijstvo in turizem predstavljata še eno v vrsti zamujenih priložnosti Slovenije za trajnostni preboj. Nadaljnji razvoj je v veliki meri odvisen od (nove) kmetijske politike, ki naj bi večjo pozornost namenjala ekološkemu kmetijstvu. Upravičeno se zastavlja vprašanje, v kolikšni meri bo to dejansko implementirano, saj pogrešamo jasno podporo državne in lokalne politike ekološkemu kmetijstvu kot trajnostni razvojni panogi.

Za zgled bi morala biti Avstrija, kjer je prav učinkovita politika ključni dejavnik zgodbe o uspehu, saj je kar petina vseh kmetij vključenih v ekološko kmetijstvo. Z vidika primerjave s stanjem pri nas je potrebno izpostaviti, da sosedji beležijo opazno nižji delež travinja v sestavi ekoloških površin in da ima tržna pridelava oziroma samooskrbnost z ekološkimi živili veliko večji pomen. Poleg politike in učinkovitega podpornega okolja so pomembno vlogo odigrali tudi kmeti, ki so se znali uspešno tržno povezati, in trgovske verige, ki so že sredi devetdesetih let prejšnjega stoletja začele z intenzivnim vključevanjem domačih ekoloških živil v ponudbo.

Ključne izzive z vidika razvoja ekološkega kmetijstva vidimo tako predvsem v povečanju obsega tržne pridelave in vloge ekološkega kmetijstva na (za)varovanih in občutljivih območjih, vzpostavitvi (regijskih mrež) podpornega okolja in krepitvi prenosa znanja, tržnem povezovanju pridelovalcev, informiranju in ozaveščanju potrošnikov, spodbujanju razvoja turizma na ekoloških kmetijah, privabljanju mladih prevzemnikov kmetij in povezovanju s socialnim podjetništvom.

6 Viri in literatura

- Akcijski načrt razvoja ekološkega kmetijstva v Sloveniji do leta 2015. 2006. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. Ljubljana.
- Bavec, M., Grobelnik Mlakar, S., Rozman, Č., Pažek, K., Bavec, F. 2009: Sustainable agriculture based on integrated and organic guidelines: understanding terms: The case of Slovenian development and strategy. Outlook on Agriculture 38-1. London.
- Choo, H., Jamal, T. 2009: Tourism on organic farms in South Korea: a new form of ecotourism? Journal of Sustainable Tourism 17-4. Clevedon.

- Kerma, S., Lampič, B., Podmenik, D. 2012: Developing tourism on organic farms in the Primorska region, Slovenia. Responsible tourism: book of abstracts / 4th Encuentros, Portorož, 27.–29. september 2012. Portorož.
- Kosi, D. 2004: Sonaravno kmetijstvo v Sloveniji. Geografski vestnik 76-2. Ljubljana.
- Lampič, B. 2005: Kmetijstvo kot priložnost sonaravnega razvoja podeželja v Sloveniji. Dela 23. Ljubljana.
- Lampič, B. 2012: Sustainable Agriculture and Agritourism – A New Perspective for Rural Slovenia. Agritourism: between embeddedness and internationalization, Proceedings of the International Smart Conference, Slovenia, 14.–16. june 2012. Ljubljana.
- Lampkin, N. H. 1994: Organic farming: Sustainable Agriculture in Practice. The economics of organic farming: an international perspective. Wallingford.
- Medmrežje 1: http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=5429 (28. 6. 2013).
- Medmrežje 2: <http://www.mko.gov.si> (20. 6. 2013).
- Medmrežje 3: <http://www.turisticnekmjetije.si> (6. 7. 2013).
- Medmrežje 4: <http://www.stat.si> (25. 6. 2013).
- Podatki o obsegu ekoloških zemljišč vključenih v Natura 2000. 2013. Ministrstvo za kmetijstvo in okolje. Ljubljana.
- Podatki o stanju ekološkega kmetijstva in obsegu ekološke pridelave po regijah. 2013. Ministrstvo za kmetijstvo in okolje. Ljubljana.
- Podmenik, D. 2012: Trendi in perspektive ekološkega kmetijstva s poudarkom na Sloveniji in Slovenski Istri. Ljubljana.
- Register ekoloških kmetij in dopolnilnih dejavnosti na ekoloških kmetijah. 2013. Ministrstvo za kmetijstvo in okolje. Ljubljana.
- Program razvoja podeželja Republike Slovenije za obdobje 2007–2013. 2006. Medmrežje: http://www.mko.gov.si/fileadmin/mko.gov.si/pageuploads/podrocja/Program_razvoja_podezelja/prp_2007_2013_6_sprememba_po_pripombah.pdf (21. 6. 2013).
- Slabe, A., Lampič, B., Juvančič, L. 2011: Potenciali ekološke pridelave za trajnostno lokalno oskrbo s hrano v Sloveniji. Dela 36. Ljubljana.
- Slabe, A., Kuhar, A., Juvančič, L., Tratar Supan, A. L., Lampič, B., Pohar, J., Gorečan, M., Kodelja, U. 2010: Analiza stanja in potencialov za rast ponudbe ekoloških proizvodov v luči doseganja ciljev Akcijskega načrta za razvoj ekološkega kmetijstva v Sloveniji do 2015: zaključno poročilo. Ljubljana.

HISTORIČNA KARAKTERIZACIJA KRAJINE: KULTURNA DEDIŠČINA KOT RAZVOJNA PRILOŽNOST PRI POSEGIH V PROSTOR

dr. Benjamin Štular

Inštitut za arheologijo, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Gosposka ulica 13, 1000 Ljubljana
bstular@zrc-sazu.si

UDK: 712.2(497.4)
902.2(497.4):719

IZVLEČEK

Historična karakterizacija krajine: kulturna dediščina kot razvojna priložnost pri posegih v prostor

Historična karakterizacija krajine je metodologija priprave strokovnih podlag za celostno ohranjanje kulturne dediščine krajin, tako imenovanih kulturnih krajin. Metoda je bila razvita predvsem z namenom, da Evropska konvencija o krajinah (Mlakar in Jurkovič 2007), ki je v Sloveniji postala zavezujoča že leta 2004, dobi »zobe«. Najpomembnejši lastnosti te metode sta prilagodljivost in izvedljivost. Prvo dokazujemo s praktičnim primerom izračunavanja potenciala za vzpostavljanje »ničelnega stanja« kmetijskih zemljišč, drugo pa dokazuje podatek, da bi to orodje za celo Slovenijo izdelali štirje strokovnjaki v treh letih.

KLJUČNE BESEDE

historična karakterizacija krajine, arheologija, metodologija, kulturna krajina?

ABSTRACT

Historic landscape characterisation: cultural heritage as a landscape development opportunity

Historic landscape characterisation is a methodology of preparing the technical groundwork for the integrated preservation of the cultural heritage of landscapes, i.e. cultural landscapes. The method has been developed above all for the purpose of »arming« the European Landscape Convention, which became binding in Slovenia in as long ago as 2004. This method is multy-purpose and has been developed from the ground up to be feasible. The former has been demonstrated with the case study in guiding and monitoring of the »zero-change« of the agricultural land. The latter is substantiated with the fact that the execution of historical landscape characterization of entire Slovenia would take no more than 12 man/years.

KEYWORDS

historical landscape characterisation, archaeology, methodology, landscape

1 Uvod

V slovensko javnost vse bolj prodira zavest o neurejenosti in degradiranosti večjega dela slovenske kulturne krajine. Ker smo bili večinoma še do nedavna prepričani, da živimo v prostorsko zgledno urejeni krajini, nas to še posebno prizadene. Tovrstno ozaveščanje nestrokovnih javnostih je tudi edina svetla stran vse številnejših primerov slabih praks upravljanja s prostorom. Strokovnjaki različnih strok sicer že dlje časa zamen izpostavljajo različne vidike te problematike, tudi v povezavi s kulturno dediščino krajine (na primer Pleterski in sodelavci 2008).

Ko omenjamo različne stroke, le redko kdo pomisli na arheologijo. Kljub temu pa je v zadnjih letih vse globlje zavedanje pomena spodbujanja razvoja podeželja tudi s pomočjo kulturne dediščine. Korenine slovenske, kot tudi večjega dela srednjeevropske kulturne krajine so namreč v srednjeveški preteklosti. Hrbtenica sodobne krajine, mreža naselij in poti, je bila večinoma oblikovana že v 10. in 11. stoletju (Ilešič 1950; Blaznik 1973). Korenine poselitvene slike ponekod segajo še globlje v preteklost; Andrej Pleterski je pokazal, da nekatere vasi blejskega kota skupaj s svojimi polji stojijo na istem mestu že od 8. stoletja (Pleterski 2013).

Vsak poseg v krajino, če naj bo uravnotežen in kakovosten, mora torej na eni strani upoštevati izjemno kompleksno stanje z več stoletnimi koreninami, na drugi strani pa mora biti usmerjen v prihodnost. Eden od ciljev mora torej postati uporabiti kulturno dediščino kot prednost in ne kot oviro pri načrtovanju posegov v prostor. Vendar je vidik preteklosti, torej kulturne krajine kot kulturne dediščine, skorajda brez izjeme izpuščen oziroma omejen na »ovire« v obliki varovanih območij kulturne dediščine. Metoda, razvita z namenom preseči opisano stanje, je *historična karakterizacija krajine*. Gre za metodo, ki se je v modernem pomenu besede pojavila v Veliki Britaniji v poznih osemdesetih letih prejšnjega stoletja. V sodelovanju z Univerzo v Birminghamu iz Velike Britanije smo leta 2008 na Inštitutu za arheologijo ZRC SAZU izdelali študijo izvedljivosti historične karakterizacije krajine na 100 km² velikem območju, ki pokriva naslednje katastrske občine franciscejskega katastra: Kobarid, Staro Selo, Drežnica, Ladra. Pri tem smo metodo razvili tako, da jo je moč uporabiti v Sloveniji. Primarne rezultate (historična karakterizacija reliktna krajine, historična karakterizacija krajine, historična globina krajine oziroma starost nespremenjenega stanja v moderni krajini in spreminjanje rabe prostora skozi stoletja) smo skupaj z natančnejšim prikazom metode objavili na drugem mestu (Štular 2011a).

Metoda je namenjena usmerjanju posegov v prostor s tem, da dobijo načrtovalci uporabno orodje za hitro in natančno tehtanje med negativnimi in pozitivnimi posledicami, ki jih bodo konkretni posegi imeli za kulturno krajino. Razvita je bila z namenom biti praktična in izvedljiva. V številkah to pomeni, da bi lahko celo Slovenijo kartirali štirje strokovnjaki v treh letih, kar smo pokazali v študiji izvedljivosti (Štular 2011a, 120). Torej za ceno izdelave prostorskega načrta povprečne slovenske občine.

S pomočjo takšnega orodja lahko na primer angleški uradnik izda odločbo v nekaj dneh. Slovenski uradnik, ki mora najprej takšno študijo naročiti, potrebuje precej več časa. Kot je izkusil marsikdo, lahko mine tudi več let, preden so vse potrebne študije zbrane.

2 Historična karakterizacija krajine

Najprej moramo pojasniti poimenovanje, torej slovenjenje angleškega izraza *historic landscape characterisation*. Pojem *historic* slovenimo z izrazom »historičen«. To sopomenko izraza zgodovinsko namreč pogosteje povezujemo z izrazom krajina. Opisuje zapis vseh preteklih stanj pokrajine, ki se odlikava v trenutnem stanju, kar v arheologiji pogosto opisujemo z izrazom krajinski palimpsest (na primer Johnson 2007, 25–47).

Problematičen je izraz *landscape*, pokrajina. Pri slovenjenju smo se zgledovali po ustaljeni rabi v arheologiji (arheologija krajine) in okoljskih vedah (krajinska arhitektura). Ključnega pomena pri naši rabi je bilo dejstvo, da je izraz kulturna krajina vključen v veljavno zakonodajo (Zakon o varstvu kul-

turne dediščine 2008): »kulturna krajina« je nepremična dediščina, ki je odprt prostor z naravnimi in ustvarjenimi sestavinami, katerega strukturo, razvoj in uporabo pretežno določajo človekovi posegi in dejavnost. Izraz *characterisation* prevajamo s pojmom značaj v pomenu, ki ga kot edino neosebno možnost ponuja Slovar slovenskega knjižnega jezika: kar označuje, loči kaj od drugega v okviru iste vrste, nara. Ker pa pojem značaj nima glagolske oblike, uporabljamo neposreden prevod, »karakterizacija«.

Na tem mestu nimamo namena podrobno predstavljati zgodovine razvoja metode v Angliji, saj je na voljo v številnih drugih virih (na primer Herring 1998; Fairclough 1999; Fairclough, Lambrick in McNab 1999; Dyson-Bruce 2002; Fairclough 2002a; Fairclough, Lambrick in Hopkins 2002; Darlington 2002; Aldred in Fairclough 2003; Clark, Darlington in Fairclough 2004; Grenville in Fairclough 2004; Rippon 2004; Fairclough 2008; Chadwick 2008, 208–210; Herring 2008, 70–73; pregled v Štular 2011a, 118–119).

Temeljno izhodišče historične karakterizacije krajine je, da krajine ne enačimo z okoljem. Za razumevanje in posledično vrednotenje krajine je potrebno arheološko in zgodovinsko razumevanje prostora, ki presega zgolj beleženje podatkov in opisovanje preteklih dogodkov. Krajino razumemo kot območje, kot ga zaznavajo ljudje in katerega značilnosti so plod delovanja in medsebojnega vplivanja naravnih in/ali človeških dejavnikov. Skorajda vsaka krajina v moderni Evropi je produkt stoletnega ali celo tisočletnega načrtnega upravljanja s prostorom. Hkrati je krajina kulturna predvsem zato, ker jo ljudje vsakodnevno spreminjamo in ustvarjamo. Ustvarjamo jo tako fizično s posegi v prostor, kot tudi metafizično, saj je kulturna krajina intelektualni konstrukt današnjega časa (European Landscape Convention 2000).

Metodologija historične karakterizacije krajine je primer prenosa zgoraj opisanih načel o ohranjanju krajine v prakso. Izhodišče so predstavljale obstoječe prakse ocenjevanja krajin v Veliki Britaniji (Fairclough, Lambrick in Hopkins 2002, 70), pristop pa temelji na arheološkem pogledu na krajino: krajina kot materialna kultura in hkrati kot artefakt. Krajina kot percepcija okolja torej. Zato je metoda usmerjena v naslednje elemente: čas (časovna globina), vloga človeka in dinamika sprememb.

S historično karakterizacijo krajine želimo predvsem identificirati, opisati in kartirati glavne historične procese, ki so oblikovali in definirali krajino, kakršna je danes. Gre za kabinetno analizo historične globine sodobne krajine. Vir je krajina sama, na primer cestno omrežje, naselbinska mreža, poljska razdelitev, ledinska imena in tako dalje. Krajino obravnavamo kot artefakt in jo v celoti razdelimo na površine glede na historični značaj. Na primer pravilno razdeljena polja (pedsrednjeveška starost), polja razdeljena na proge (srednjeveška starost), postopno izkrčena polja (posrednjeveška starost) ... V stopnji analize ne vključujemo znanih arheoloških najdišč ali drugih elementov registrirane nepremične kulturne dediščine. Te lahko uporabimo kasneje, na primer za absolutno datiranje posameznih elementov krajine.

Rezultat karakterizacije so prostorske podatkovne zbirke s spremljajočimi poročili, kjer so rezultati podrobneje opisani in analizirani. S temi orodji je možno enostavno pripraviti konkretne izdelke, na primer konkretne zemljevide za obveščanje javnosti, pripravo prostorskih načrtov in porobno (Clark, Darlington in Fairclough 2004, 5–20).

Najpomembnejši rezultat karakterizacije historičnih krajin je, da predstavi arheološki pogled na krajino na način, ki je združljiv s pogledom ostalih prostorskih ved, kot so krajinska ekologija, geografija, krajinska arhitektura, zgodovina in etnologija (slika 1). To velja še posebej, če v proces karakterizacije z osebnimi stiki vključimo tudi percepcijo lokalne skupnosti. Ravno ta je namreč najmočnejša vez, zaradi katere krajina predstavlja tako močno skupno dediščino.

Novo podatke, predvsem pa poglobljeno razumevanje, ki ga pridobimo s historično karakterizacijo krajine, lahko uporabimo na različne načine. Osnova so seveda omenjeni novi podatki o krajini, ki jih lahko uporabimo skupaj z obstoječimi podatki. Historično karakterizacijo lahko uporabimo tudi kot merilo za prihodnje spremembe in predvsem merilo, po katerem lahko opazujemo spremembe v lastnem vrednotenju obravnavane krajine. Pozitiven učinek vseh dosedanjih projektov karakterizacije krajine je bil povečanje zanimanja lokalne skupnosti za krajino in dediščino. Za ta namen so se izkazali za zelo

uporabne zemljevidi, ki prikazujejo historično globino krajine oziroma starost nespremenjenega stanja v moderni krajini (slika 1). Ravno »domača« krajina je namreč tista dediščina, na katero smo vsi najbolj navezani in je hkrati tudi intelektualno najbolj dostopna nestrokovnim javnostim. Krajina, in ne arheologija ali ekologija, je namreč tista entiteta, ki si jo nestrokovnjaki, »ljudje«, predstavljajo, ko razmišljajo o okolju (Fairclough 2002b, 58–59).

Metodo so prvotno razvili v Angliji, ki je znana po zelo specifičnih krajinah in tudi specifični zgodovini razvoja arheologije. Osnovno orodje v Angliji so vertikalni letalski posnetki. Za uporabo v Sloveniji in tudi sicer v Srednji Evropi je bilo potrebno analitične postopke razviti povsem na novo (Štular 2011a, 122–124). Glavna ovira za uporabo metode v izvorni obliki so poraščenost z gozdom in razgiban relief. Če/ko bo za celo Slovenijo na voljo digitalni model reliefa visoke ločljivosti, pridobljen z lidarskim snemanjem, bo možno uvesti nekatere izvirne postopke.

Glavna prednost za historično karakterizacijo ozemlja, ki je v prvi polovici 19. stoletja sodilo v Avstrijsko monarhijo (to so predvsem današnje države Slovenija, Avstrija, Madžarska, Češka, Slovaška in Hrvaška), so izvrstni historični zemljevidi, predvsem jožefinski in franciscejski kataster (Petek in Urbanc 2004). Tudi v Angliji obstaja zemljevid podobne starosti in kakovosti, tako imenovani *1st Ordinance Survey mapping*, a angleška kulturna krajina je bila v tem času že močno pod vplivom industrijske revolucije. Krajina, kartirana na jožefinskem in franciscejskem katastru pa je bila pretežno še fevdalna krajina z neposrednimi koreninami v srednjem veku (Pleterski 2013).

Ker je predmet preučevanja krajina, je le-ta tudi osnovni vir, pri čemer pa uporabljamo historične zemljevide kot vmesni člen. V študiji izvedljivosti smo za karakterizacijo Kobarida z okolico v prvem koraku na podlagi franciscejskega katastra izdelali karakterizacijo reliktno krajine, torej stanja na začetku 19. stoletja. V drugem koraku smo na podlagi modernih zemljevidov in satelitskih posnetkov izdelali historično karakterizacijo moderne krajine (slika 2). V večjem projektu bi bil drugi korak lahko izveden s tako imenovano nadzorovano avtomatsko metodo, ki bi temeljila na pregledu podatkov o zemljiščih v uporabi kmetijskih gospodarstev (GERK).

3 Primer uporabe: Kobarid z okolico, urbana rast naselja

Na tem mestu bomo predstavili simulacijo uporabe historične karakterizacije krajine za načrtovanje širitve urbanega jedra naselja Kobarid. Historična karakterizacija krajine jasno pokaže, da se je urbano jedro v preteklosti širilo izključno na območje najboljših njiv. Najpomembnejša razloga za to sta neposredna bližina prometnice ter razmeroma visoka poplavna varnost. Njive so namreč v preteklosti vedno stale izven območij rednih poplav. V tem primeru lahko mejo historičnega območja rednih poplav opazujemo kot mejo med travniki in njivami (slika 2).

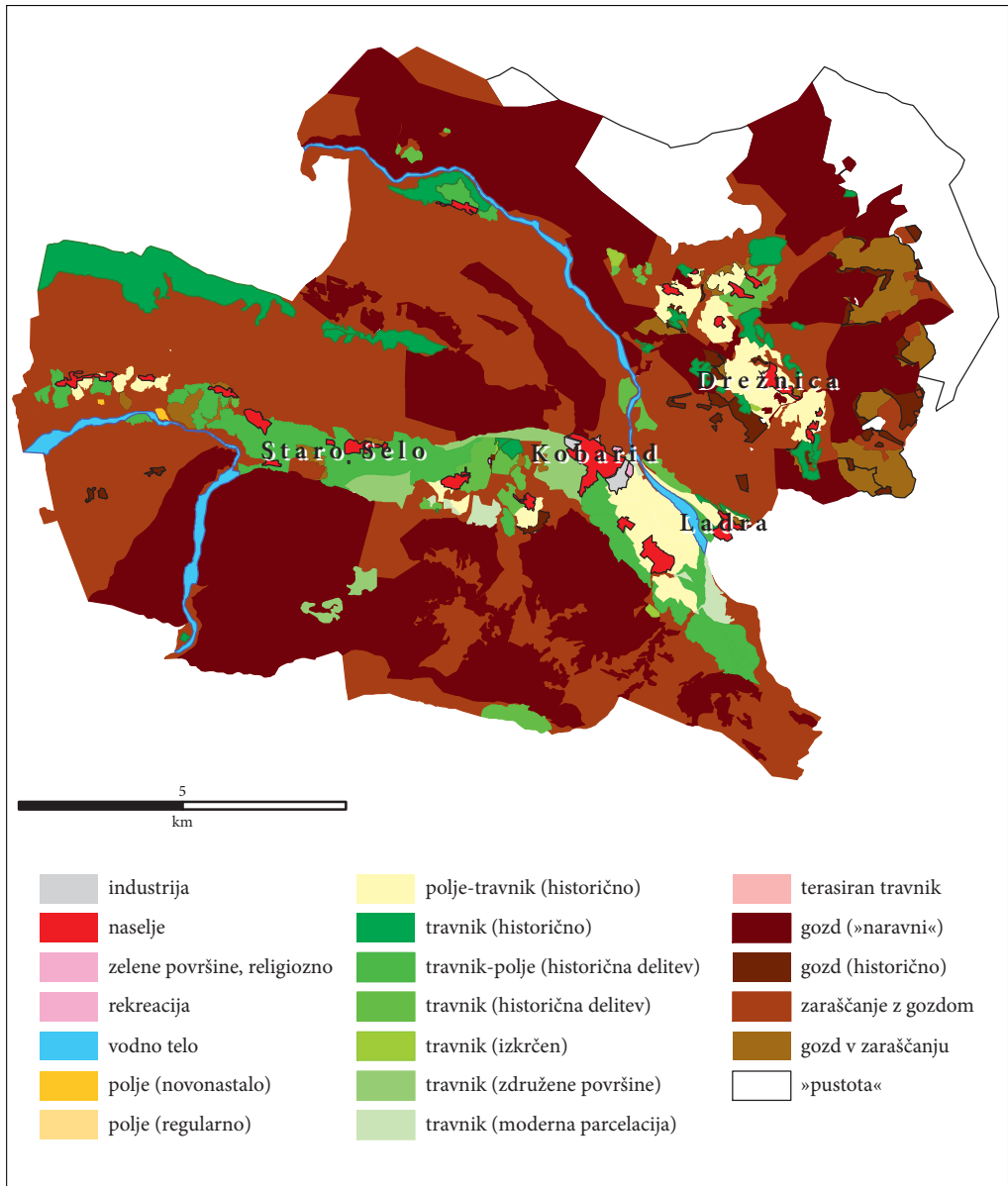
Hkrati lahko opazujemo tudi spremembe na območju varovane naravne dediščine jugozahodno od Kobarida, imenovanem Kobariško blato. Gre za območje travnikov in grmišč ob reki Idriji z izjemno sposobnostjo zadrževanja vode ter bogato rastlinsko in živalsko pestrostjo, katerega del je vključen v *Naturo 2000*. Historična karakterizacija krajine jasno pokaže, da je območje v zadnjem stoletju po melioracijah doživelo velike spremembe (slika 1). To v ničemer ne zmanjšuje vrednosti območja kot redkega habitata, vendar jasno pokaže, da gre za izrazito antropogeno kulturno krajino.

Ob upoštevanju teh podatkov in možnosti sodobnega protipoplavnega načrtovanja je možno urbano rast Kobarida usmeriti v območja slabše ohranjene kulturne krajine, ne da bi pri tem ogrozili varovane habitate.

V legendi so navedene naslednje kategorije:

- *industrija*,
- *naselje*,
- *zelene površine in religiozno* (zelene površine znotraj urbaniziranega prostora in površine religioznih objektov),

- rekreacija (rekreativne površine),
- vodno telo,
- polje (novonastalo; njivske površine, ki so nastale po kartiranju franciscejskega katastra),
- polje (regularno; njivske površine, katerih posamezne parcele kažejo pravilno parcelacijo),
- polje-travnik (historično; mešane njivske in travniške površine, pri čemer prevladujejo njivske površine, ki so ostale nespremenjene od kartiranja franciscejskega katastra),

Slika 1: Historična karakterizacija krajine za katastrske občine Staro selo, Kobarid, Ladra in Drežnica.

- *travnik (historično;* travniške površine, ki so ostale nespremenjene od kartiranja franciscejskega katastra),
- *travnik-polje (historično;* mešane travniške in njivske površine, pri čemer prevladujejo travniške površine, ki so ostale nespremenjene od kartiranja franciscejskega katastra),
- *travnik (historična delitev;* travniške površine, ki so nastale po kartiranju franciscejskega katastra in se je pri tem ohranila parcelacija njivskih površin iz časa kartiranja franciscejskega katastra),
- *travnik (izkrčen;* travniške površine z značilnimi nepravilnimi do parcelnimi mejami, ki so nastale ob posameznih krčenjih gozdnih površin; ta kategorija pogosto meji na »naravni« gozd),
- *travnik (združene površine;* travniške površine, ki so nastale po kartiranju franciscejskega katastra in se je pri tem ohranila parcelacija njivskih površin iz časa kartiranja franciscejskega katastra),
- *travnik (moderna parcelacija;* travniške površine, ki so nastale po kartiranju franciscejskega katastra in imajo parcelacijo iz časa po kartiranju franciscejskega katastra),
- *terasiran travnik* (terasirane travniške površine, ki so nastale po kartiranju franciscejskega katastra in se je pri tem ohranila parcelacija terasiranih njivskih površin iz časa kartiranja franciscejskega katastra),
- *gozd (»naravni«;* gozdne površine, ki od časa kartiranja franciscejskega katastra do danes niso bile parcelirane; tovrstne površine so pogoste na območjih naravnih gozdov, tako imenovanih pragozdov, vendar so razen redkih izjem predmet pasivnega gozdarjenja),
- *gozd (historični;* gozdne površine, ki so bile v času kartiranja franciscejskega katastra parcelirane; tovrstne površine so pogosto v bližini naselij in kažejo znamenja aktivnega gozdarjenja),
- *zaraščanje z gozdom* (gozdne površine na območju, ki je bilo v času kartiranja franciscejskega katastra v drugačni kmetijski rabi, najpogosteje kot pašnik ali travnik),
- *gozd v zaraščanju* (mešane gozdne in travniške površine na območju, ki je bilo v času kartiranja franciscejskega katastra v drugačni kmetijski rabi, najpogosteje kot pašnik ali travnik),
- *»pustota«* (območje, ki od časa kartiranja franciscejskega katastra ni v kmetijski rabi).

4 Primer uporabe: katastrske občine Staro selo, Kobarid, Ladra in Drežnica, »ničelno stanje« kmetijskih zemljišč

Na tem mestu želimo predstaviti primer uporabe v praksi, ki celo presega prvotni namen metode. Natančneje, gre za simulacijo, kako bi metodo lahko uporabili v fazi sprejemanja in predvsem izvajanja sprememb kmetijske zakonodaje leta 2012 (Zakon o spremembah in dopolnitvi zakona o kmetijskih zemljiščih 2012).

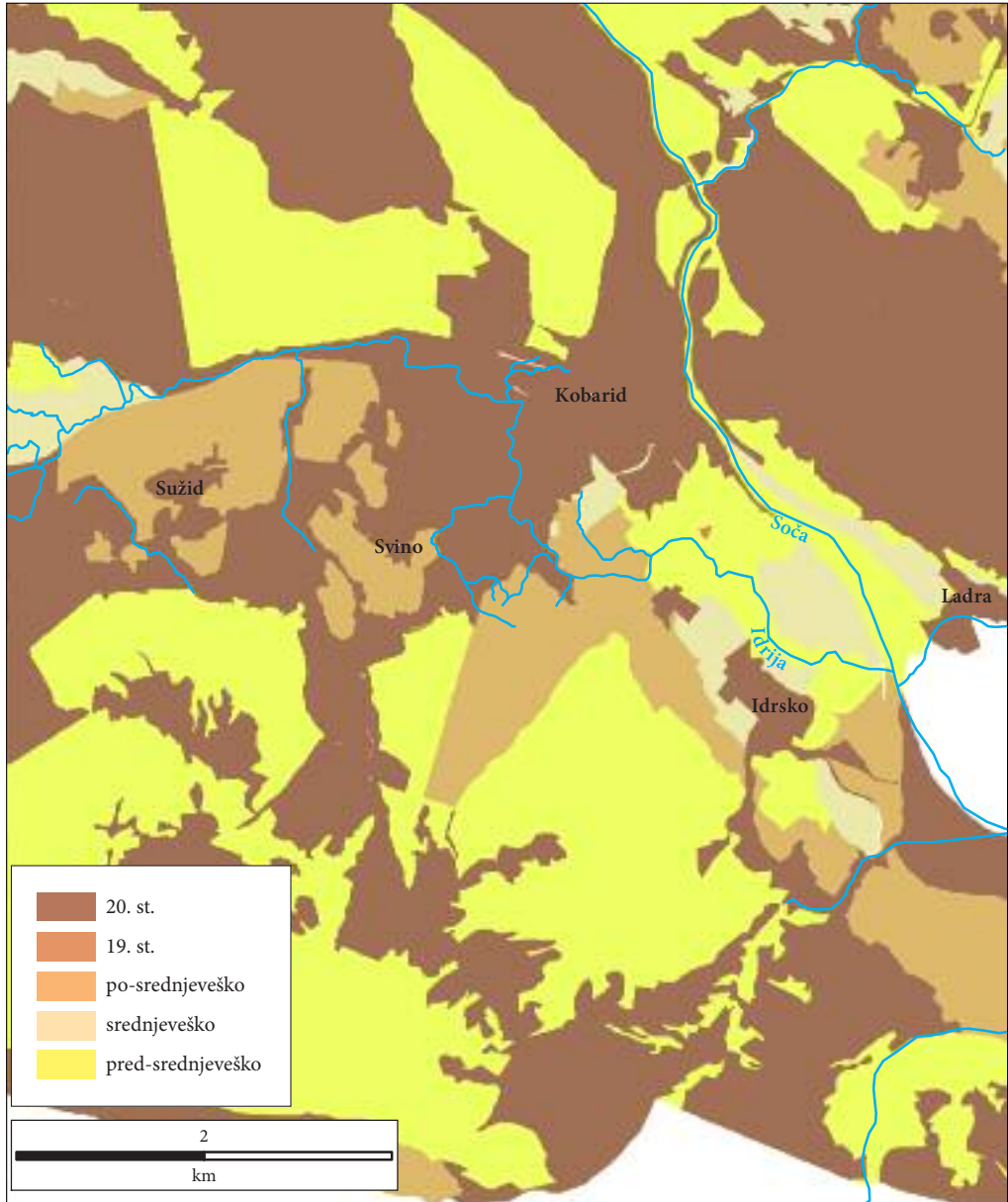
V kratki razpravi ob sprejemanju sprememb zakonodaje smo najpogosteje slišali pojma zaraščanje kmetijskih zemljišč in vzpostavljanje ničelnega stanja. Razlage podpornikov zakona lahko strnemo nekako takole: kakršnokoli omejevanje gradnje zavira okrevanje gospodarstva v krizi; izgubljena kmetijska zemljišča lahko nadoknadimo drugje, na primer s ponovnim izkrčevanjem zaraslih zemljišč ali vsaj s preprečevanjem nadaljnega zaraščanja.

Argumentacija je bila problematična, saj so zaradi izrednega zakonodajnega postopka umanjale študije učinkov zakona; posledica bodo namreč trajne spremembe kulturne krajine.

S stališča historične karakterizacije krajine se bomo osredotočili na trditev, da je izgubo kmetijskih zemljišč zaradi gradnje možno nadomestiti na zaraslih kmetijskih zemljiščih. Ta trditev je problematična, ker novogradnje nastajajo na najkakovostnejših kmetijskih zemljiščih, zaraščala pa so se zemljišča, ki za moderno kmetovanje niso primerna.

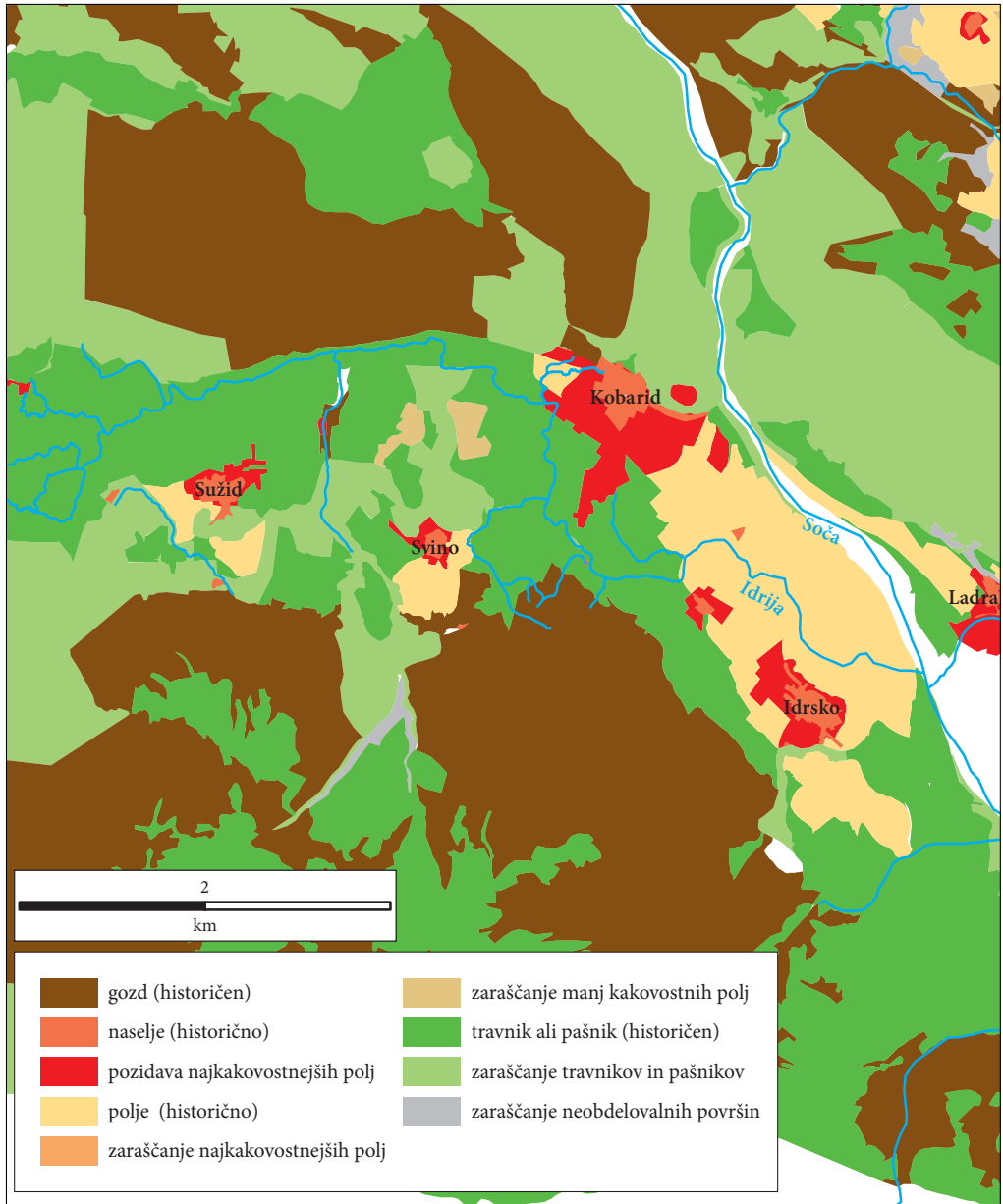
Razlog za takšno stanje tiči v srednjeveški preteklosti. Kot smo že omenili, ima kulturna krajina slovenskega podeželja večinoma korenine v srednjem veku. Ker je takrat gospodarstvo temeljilo na kmetovanju, so bile vasi postavljene tik ob poljih, mesta pa tako, da so jih vasi obkrožale. Iz vasi so vodile poti na polja in številne ceste so služile povezovanju poljskih poti v smeri bližnjega mesta (Štular 2011b). Mestne tržnice so namreč s hrano prvenstveno zalagali okoliški kmetje in mesta so lahko nastala le ob vaseh z največjimi in najkakovostnejšimi polji.

Z industrijsko revolucijo in vzpostavitvijo železniškega prometa pa so mesta v 19. stoletju dobila drugačno vlogo in so se začela širiti na podlagi drugačnih zakonitosti. Šiška, Koseze, Dravlje, Šentvid, Zalag, Vič. To so nekatere izmed vasi z nekoč najkakovostnejšimi kmetijskimi zemljišči v Sloveniji, ki so v drugi polovici 20. stoletja postale mestni predeli naše prestolnice.

Slika 2: Kobarid z okolico, historična globina krajine oziroma starost nespremenjenega stanja v moderni krajini.

Urbanizacija je torej ujeta v navidez začaran krog, saj so zemljišča, ki so za gradnjo najbolj zaželena (na primer ob prometnicah na robu obstoječih naselij) pogosto ravno najkakovostnejša kmetijska zemljišča. Na prvi pogled se zdi torej nemogoče spisati zakon, ki bo hkrati omogočal hitro pridobivanje gradbene dokumentacije in ščitil kmetijska zemljišča ter ob tem še kulturno in naravno dediščino.

Slika 3: Zaraščanje kmetijskih površin, Kobarid z okolico, izsek.

Temu so namenjene strokovne podlage, na primer prostorski ureditveni pogoji (PUP). Te podlage vedno temeljijo na bolj ali manj strokovnih odločitvah, ki jih je potrebno natančno kartirati. Z uporabo historične karakterizacije krajine med drugim dobimo tudi vpogled v dinamiko kulturne krajine in lahko natančno opazujemo proces pozidave ter zaraščanja kmetijskih zemljišč. V študijskem primeru katastrskih občin Staro selo, Kobarid, Ladra in Drežnica izmed izgubljenih kmetijskih zemljišč odpade 97,7 % na zaraščanje najmanj kakovostnih zemljišč (manj kakovostne njive, senožeti in gorski pašniki, na katerih strojno kmetovanje ni možno). 2,1 % površin je bilo izgubljenih zaradi pozidave najkakovostnejših polj, le 0,2 % najkakovostnejših polj pa je prerasel gozd. V tem primeru bi torej le desetino pozidanih najkakovostnejših kmetijskih zemljišč lahko nadomestili z izkrcjevanjem, devet desetih pa je izgubljenih za vedno (slika 3).

5 Sklep

V prispevku smo izpostavili dva načina uporabe historične karakterizacije krajine. Historična karakterizacija krajine je predvsem metodologija priprave strokovnih podlag za celostno ohranjanje kulturne dediščine krajin, tako imenovanih kulturnih krajin. Metoda je bila razvita predvsem z namenom, da Evropska konvencija o krajinah, ki je v Sloveniji postala zavezujoča že leta 2004, dobi »zobe« (Štular 2011a). V zadnjih letih smo metodo pripeljali do točke, ko je uporabna v praksi ter jo predstavili strokovni javnosti. Na praktičnem primeru izračunavanja potenciala za vzpostavljanje »ničelnega stanja« kmetijskih zemljišč smo pokazali še enega izmed možnih načinov uporabe, ki presega prvotne cilje metode. Razlog, da metoda omogoča tudi tovrstno rabo, je v globokih koreninah, ki jih ima kulturna krajina. V oblikovanje krajine je bilo skozi stoletja vtakano znanje, ki so ga številne generacije pridobile z natančnim opazovanjem okolja.

Ob prebiranju tega prispevka se bodo nekateri strokovnjaki upravičeno počutili bolj poklicane podajati natančne odgovore na temo kmetijskih zemljišč. Tako na primer vsaka natančnejša raziskava franciscejskega katastra pokaže, da je bilo v začetku 19. stoletja v Sloveniji mnogo več njivskih površin (Petek in Urbanc 2004, 96–105; Petek 2005) in seveda tudi natančno lego le-teh. S preučevanjem teh zemljevidov bi lahko iskali tudi najprimernejše nadomestne kmetijske površine. Vendar izvedba takšne strokovne študije ob vsakem posegu v kmetijsko zemljišče v Sloveniji ni realna. Historična karakterizacija krajine pa nudi dovolj podatkov za odločitev v zakonskem roku 30-tih dni, ali je na primer v določeni občini možno nadomestiti določeno količino kmetijskih zemljišč.

Najpomembnejši lastnosti historične karakterizacije krajin sta torej prilagodljivost in izvedljivost. Največja prednost, ki bi jo sistematična uporaba te metode prinesla, je olajšanje sprejemanja odločitev (skrajšanje postopkov vrednotenja) o posegih v kulturno krajino. Ravno dolgotrajni postopki umeščanja v prostor so namreč zelo pogosto navedeni kot ena glavnih ovir za razvoj gospodarstva v prostor.

6 Viri in literatura

- Aldred, O., Fairclough, G. J. 2003: *Historic Landscape Characterisation. Taking Stock of the Method.* London.
- Blaznik, P. 1973: *Škofja Loka in loško gospostvo (973–1803).* Škofja Loka.
- Chadwick, A. M. 2008: *Fields for discourse? Towards more self-critical, theoretical and interpretative approaches to the archaeology of field systems and land allotment.* Recent Approaches to the Archaeology of Land Allotment, BAR International Series 1875. Oxford.
- Clark, J., Darlington, J., Fairclough, G. J. 2004: *Using Historic Landscape Characterisation.* English Heritage's review of HLC Applications 2002–03. Medmrežje: http://www.catpaisatge.net/fitxers/docs/metodologies/Using_Historic_Landscape_Characterisation_2004.pdf (10. 5. 2013).

- Darlington, J. 2002: Mapping Lancashire's Historic Landscape, the Lancashire HLC programme. Europe's Cultural Landscape: archaeologists and the management of change. EAC Occasional Paper 2. Bruselj, London.
- Dyson-Bruce, L. 2002: Historic Landscape Assessment – the East of England Experience. Archaeological Informatics: Pushing the Envelope, Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology. BAR International Series 1016. Oxford.
- European Landscape Convention. 2000. Medmrežje: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/176.htm> (10. 5. 2013).
- Fairclough, G. J. 1999: Protecting Time and Space, Understanding Historic Landscape for Conservation in England. The Archaeology and Anthropology of Landscape: Shaping your landscape. One World Archaeology 30. London.
- Fairclough, G. J. 2002a: Archaeologists and the European Landscape Convention. Europe's Cultural Landscape: archaeologists and the management of change. EAC Occasional Paper 2. Bruselj, London.
- Fairclough, G. J. 2002b: Aspects of landscape characterisation and assessment in the United Kingdom. First meeting of the Workshops for the implementation of the European Landscape Convention (Première réunion des Ateliers de la mise en oeuvre de la Convention européenne du Paysage): proceedings/actes. Strasbourg.
- Fairclough, G. J. 2008: 'The Long Chain', Archaeology, historical landscape characterisation and time depth in the landscape. The Heritage Reader. London, New York.
- Fairclough, G. J., Lambrick, G., Hopkins, D. 2002: Historic Landscape Characterisation in England and a Hampshire case study. Europe's Cultural Landscape: Archaeologists and the Management of Change. EAC Occasional Paper 2. Bruselj, London.
- Fairclough, G. J., Lambrick, G., McNab, A. 1999: Yesterday's World, Tomorrow's Landscape, the English Heritage Historic Landscape Project 1992–1994. London.
- Grenville, J., Fairclough, G. J. 2004: Characterisation: Introduction. English Heritage Conservation Bulletin 47. London.
- Herring, P. 1998: Cornwall's Historic Landscape. Presenting a Method of Historic Landscape Character Assessment. Truro.
- Herring, P. 2008: Commons, Fields and Communities in Prehistoric Cornwall. Recent Approaches to the Archaeology of Land Allotment. BAR International Series 1875. Oxford.
- Ilešič, S. 1950: Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem. Ljubljana.
- Johnson, M. 2007: Ideas of Landscape. Malden, Oxford, Victoria.
- Mlakar, B. (ur.), Bratina Jurkovič, N. (ur.) 2007: Evropska konvencija o krajini, konvencija iz Firenc. Ljubljana.
- Petek, F. 2005: Spemembe rabe tal v slovenskem alpskem svetu. Geografija Slovenije 11. Ljubljana.
- Petek, F., Urbanc, M. 2004: The Franziscan Land Cadastre as a Key to Understanding the 19th century. Acta geographica Slovenica 44. Ljubljana.
- Pleterski, A. (ur.), Belak, M. (ur.), Likar, D., Ostan, A., Pleterski, A., Rožič, J., Štular, B. 2008: Sporočila prostora: ARHE. Arheologija – arhitektura. Ljubljana.
- Pleterski, A. 2013: The invisible Slavs, Z****upa Bled in the prehistoric Early Middle Ages. Ljubljana.
- Rippon, S. 2004: Historic landscape analysis, Deciphering the countryside. Practical Handbooks in Archaeology 16. York.
- Štular 2011a: Historična karakterizacija krajine / Historical Landscape Characterisation. Varstvo spomenikov 46. Ljubljana.
- Štular, B. 2011b: Mreža poti / Path Network. Poznoantična utrjena naselbina Tonovcov grad pri Kobaridu. Naselbinski ostanki in interpretacija / Late Antique fortified settlement Tonovcov grad near Kobarid. Settlement remains and interpretation. Ljubljana.
- Zakon o spremembah in dopolnitvi zakona o kmetijskih zemljiščih. Uradni list RS 58/2012. Ljubljana.
- Zakon o varstvu kulturne dediščine. Uradni list RS 16/2008. Ljubljana.

KAKO S POMOČJO KULTURNE DEDIŠČINE DOSEČI TRAJNOSTNI RAZVOJ PODEŽELJA?

dr. Jasna Fakin Bajec

Sekcija za interdisciplinarno raziskovanje, Raziskovalna postaja Nova Gorica, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Delpinova ulica 12, 5000 Nova Gorica
jasna.fakin@zrc-sazu.si

dr. Saša Poljak Istenič

Inštitut za slovensko narodopisje, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Novi trg 2, 1000 Ljubljana
sasa.poljak@zrc-sazu.si

UDK: 39:719(497.4)
711.3(497.4)

IZVLEČEK

Kako s pomočjo kulturne dediščine doseči trajnostni razvoj podeželja?

Razumevanje pomena kulturne dediščine v sodobnem svetu zahteva razmislek o njeni vlogi pri reševanju aktualnih političnih, kulturnih in gospodarskih problemov. Raziskovanje, ohranjanje in predstavljanje dosežkov naših prednikov namreč lahko prispeva tudi k inovativnemu gospodarstvu, ustvarjalni in kreativni družbi. Pri tem morajo ljudje prepoznati razvojne potenciale svoje kulturne dediščine in jo posledično razvijati glede na sodobna tehnološka znanja, potrebe in lastna pričakovanja. Namen prispevka je na primerih dobrih praks iz okolice Ljubljane in Vipavske doline predstaviti načine spodbujanja in aktiviranja ljudi na podeželju, da bodo v kulturni dediščini spoznali možnosti za vzpostavljanje trajnostnega razvoja svojega bivalnega okolja in priložnosti za spodbujanje kreativnosti in osebnega zadovoljstva.

KLJUČNE BESEDE

dediščina, podeželje, trajnostni razvoj, lokalna identiteta, medgeneracijsko izobraževanje, vzgoja, osnovna šola, lokalna društva

ABSTRACT

How can cultural heritage contribute to sustainable rural development?

Understanding the meaning of cultural heritage in a contemporary world demands the reflection of its role in solving current political, cultural and economic problems. Research, preservation and presentation of the achievements of our predecessors can also be used to develop innovative economy and a creative society. However, local people must be aware of development potentials of cultural heritage and consequently realize them according to contemporary technological knowledge, needs and their own expectations. The purpose of this article is to present two good practices from the surroundings of Ljubljana and the Vipava valley about how to encourage and activate people in the countryside to recognize in cultural heritage activities the possibilities for establishing sustainable development of their building environment and the opportunities for encouraging creativity and personal pleasure.

KEY WORDS

heritage, countryside, sustainable development, local identity, intergenerational collaboration, education, primary school, local societies

1 Uvod

Svetovne in nacionalne družbenopolitične in ekonomske spremembe spodbujajo razmišljanje o novih razvojnih paradigmah, ki naj bi prispevale k pravičnejši, enakopravnejši in solidarnejši družbi ter ekološki trajnosti. Tako politična kot strokovna javnost se strinjata, da so ključni svetovni problemi rešljivi le ob sodelovanju državljanov oziroma lokalnih, regionalnih ali nacionalnih skupnosti, ki pa se jih zaradi političnih in ekonomskih interesov mnogokrat ne upošteva. Prav zato se ljudje pogosto ne strinjajo s predlaganimi rešitvami ali smernicami za izboljšanje blaginje in kakovosti življenja ter svoj upor izražajo bodisi z javnimi protesti bodisi s pasivnostjo, brezbriznostjo, brezvoljnostjo in nepripravljenostjo sodelovati pri soodločanju in udejanjanju razvojnih politik. Evropska unija je tako v poskusu odpravljanja občutka izključenosti državljanov iz procesov odločanja leto 2013 razglasila za Evropsko leto državljanov (več glej Kleva 2013).

H krepitvi vrednot, ki spodbujajo solidarnost, občutek do bližnjega, medgeneracijsko spoštovanje naravnega okolja, posledično pa tudi bolj zdravo, homogeno in prijateljsko skupnost, kar je osnova za vzpostavitev in izvajanje trajnostne politike bivalnega okolja, prispevajo tudi kulturne prakse, povezane z raziskovanjem, ohranjanjem, predstavljanjem ter vnovično uporabo znanj in veščin naših prednikov. V strokovnih krogih se pri razvijanju novih pogledov na rabo dediščine izpostavlja njen pomen pri reševanju aktualnih okoljskih, socialnih in gospodarskih problemov, kot so varovanje človekovih pravic, reševanje podnebnih sprememb (Long in Smith 2010; Sørensen in Carman 2010), oblikovanje kreativne industrije (Bandarin, Hosagrahar in Albernaz 2011), preseganje meddržavnih političnih nesporazumov (prav tam), zmanjševanje revščine in lakote (Samuels 2010); hkrati pa se poudarja tudi možno vlogo dediščine v »mehkejšem«¹ vzpostavljanju trajnostnega upravljanja z okoljem, gospodarstvom in družbo, ki med drugim zahteva upoštevanje tradicije lokalnega okolja, predvsem tistih kulturnih elementov, ki so nastajali v sožitju z značilnostmi naravnega območja in lahko v sedanjosti predstavljajo dobro osnovo za revitalizacijo kontaminirane naravne in kulturne krajine (Long in Labadi 2010; Fairclough 2009). Ker mora biti po trajnostnih razvojnih strategijah gospodarski, kulturni in socialni razvoj lokalnih skupnosti prilagojen naravnim okoljskim zmožnostim in potencialom kulturnega bogastva, lahko vnovična uporaba, preoblikovanje ali nadgradnja znanj, izkušenj in veščin naših prednikov pripomore k lažjemu iskanju novih proizvodov, ki bodo gospodarsko konkurenčni in inovativni, hkrati pa bodo ohranjali in varovali naravo in kulturno tradicijo ter vzpostavili družbeno in teritorialno kohezijo. Namen prispevka je na primeru dobrih praks iz okolice Ljubljane in Vipavske doline predstaviti nove potencialne kulturne dediščine za lažje vzpostavljanje trajnostnega razvoja in spodbujanje, aktiviranje ter izobraževanje ljudi na podeželju. Če bodo ti v kulturni dediščini spoznali priložnosti za oblikovanje novih gospodarskih proizvodov, predvsem pa spodbujanje lastne kreativnosti in osebnega zadovoljstva, bo to, ob drugih ukrepih, prispevalo tudi k izboljšanju kakovosti življenja in zmanjšanju izseljevanja v mesta.

2 Pomen kulture in dediščine v razvojnih strategijah

Novi koncepti razumevanja dediščine v sodobni globalni družbi izpostavljajo kulturo in dediščino kot ključni element trajnostnega razvoja. Po novih strategijah UNESCO, Agende 21 za kulturo in prepričanjih mnogih dediščinskih raziskovalcev (Nurse 2006; Clark 2008; Low 2008; Long in Smith 2010; Bandarin, Hosagrahar in Albernaz 2011 ...) kultura, in še posebej kulturna dediščina, predstavlja četrti steber trajnostne politike in je s tem pomemben spodbujevalec ekonomskega razvoja, družbene stabilnosti in zaščite okolja. Države sicer vključujejo dediščino v razvojne dokumente – v Sloveniji je tako omenjena v Strategiji razvoja Slovenije (2005), Programu razvoja podeželja (2013), Strategiji prostorskega razvoja Slovenije (2004), Strategiji razvoja slovenskega turizma (2012), Nacionalnem programu za kulturo (2013) ... – le redkokatera država (na primer Češka in Slovaška) pa je sprejela posebno

strategijo za varovanje kulturne dediščine. Kot je pokazala analiza slovenskih, čeških, slovaških in madžarskih strateških dokumentov v zvezi s kulturno dediščino (glej Koštialová 2012), vse nacionalne strategije izpostavljajo potrebo po varovanju kulturne dediščine z namenom krepitev nacionalne identitete v dobi globalizacije, pri čemer pa kulturna dediščina ni jasno opredeljena. Nesnovna dediščina se redko omenja; najpogosteje je poudarek na snovni dediščini. V strategijah je zaznati dokaj parcialen, sektorski pogled na dediščino, ki ne vključuje vseh elementov trajnostnega razvoja; razume se jo predvsem kot vir za gospodarsko rast in ustvarjanje novih delovnih mest zlasti na področju turizma, zanemarjen pa je njen potencial za vnovično vzpostavljanje naravnega ravnovesja ter aktiviranje, ozaveščanje in izobraževanje ljudi, da bi soodločali o razvojnih potencialih svoje kulturne krajine. Za varovanje in rabo dediščine skrbi močna mreža raziskovalnih, kulturnih in drugih profesionalnih institucij, spada pa v domeno različnih ministrstev, ki med seboj pogosto ne sodelujejo.

Čeprav države sprejemajo in oblikujejo svoje nacionalne in regionalne politike na podlagi transnacionalnih strategij in priporočil, ki so uglasena s svetovno in evropsko trajnostno politiko, kritiki trajnostne paradigme opozarjajo, da zaradi socialne in ekonomske neenakosti družb, ki je posledica različnega političnega in zgodovinskega konteksta, v državah ne moremo pričakovati enakega vzpostavljanja trajnostnega razvoja. Keith Nurse (2006, 38) trdi, da je poznavanje kulture določenega bivalnega okolja epistemološka podlaga za ugotavljanje pomenov in praks razvoja. Kultura se nenehno spreminja in razvija glede na sodobne potrebe in pričakovanja, zato jo lahko razumemo kot proces in razvoj, ki določa človeška ravnanja. Low (2008, 393) k uravnoteženemu gospodarskemu, družbenemu in okoljskemu razvoju vključuje še trajnostni kulturni razvoj, ki predvideva kontinuiteto kulturnih vrednot, izražanj, identitet in sistemov znanj prebivalstva v določenem bivalnem okolju. Za razvoj in napredek se morajo upoštevati potrebe, vrednote in ravnanja ključnih akterjev.

Vse to vključuje poznavanje človekove družbene in zgodovinske realnosti, kar se med drugim odraža tudi v praksah raziskovanja, predstavljanja in vnovične uporabe kulturne dediščine. Raziskovanje zgodovine načina življenja v določeni lokalni/regionalni skupnosti in ugotavljanje, analiziranje in ovrednotenje sprememb pa ni pomembno le za določitev nadaljnjega lokalnega/regionalnega razvoja, temveč tudi za spodbujanje ljudi, da se opolnomočijo in prek dediščinskih aktivnosti (učenje tradicionalnih veščin in znanj, obujanje šeg in navad, prepevanje ljudskih pesmi, gojenje starih poljedelskih sort ...) izboljšajo svoje življenje v skupnosti – oblikujejo drugačne oblike druženja in zabave, navezujejo nove socialne stike in posledično vzpostavljajo spodbudno, ustvarjalno in kreativno okolje za inovativne izdelke, kar lahko prispeva k lažjemu gospodarskemu okrevanju. Pri tem je pomembno, da je določena skupnost, ki želi nadgraditi tradicionalne prakse z inovativnimi izdelki, ozaveščena o pomenu kulture in dediščine kot razvojnega dejavnika ter hkrati dovolj homogena, pravična, solidarna ter ekonomsko in socialno močna, da pretekle kulturne procese uporabi za doseganje napredka. Bistveno vprašanje je torej, kako motivirati ljudi, da bodo v preteklih kulturnih praksah in procesih ustvarjanja dediščine prepoznali vrednoto za razvoj podeželja, hkrati pa aktivno sodelovali pri snovanju in udejanjanju napredka.

V nadaljevanju sta predstavljena dva primera dobrih praks, ki sta uspela prek angažiranosti osnovne šole in sodelovanja stroke z lokalnimi društvi ozavestiti ljudi o razvojnih potencialih dediščine.

3 Prek medgeneracijskega učenja in vzgoje za življenje na podeželju do močnejše lokalne identitete

Proti koncu 20. stoletja, ko se je na obrobni območjih v mnogih državah začelo gospodarsko prestrukturiranje, je podeželski turizem postal sestavina razvojnih strategij. Kot posledica ali odgovor na prepletene procese globalizacije in njene druge vidike, to je lokalizacijo, ki vključuje tudi vedno večje zavedanje posebnosti lokalne skupnosti, so ruralne vire, ki so bili tradicionalno osnova primarni dejavnosti (kmetijstvu), začeli uporabljati za doseganje drugačnih ciljev (Daugstad 2008, 402). Lokalno prebival-

stvo je vse pogosteje iskalo alternativne vire zaslužka, kar so spodbujali tudi projekti za razvoj podeželja in podobni programi.

Prvi tak program na Slovenskem je bil Celostni razvoj podeželja in obnove vasi (CRPOV). Uvajati so ga začeli leta 1991 v vasi Mali Vrh na vzhodnem delu Mestne občine Ljubljana. Na tem območju so tudi dejansko izvedli prve tovrstne programe v Sloveniji, v katere so že od začetka vključevali lokalne prebivalce in skupaj z njimi iskali razvojni motiv. Ob začetku programa v Krajevni skupnosti Besnica – Janče leta 1993 so med domačini izvedli anketo, kako si v prihodnosti predstavljajo svojo vas. Vsi anketirani z izjemo enega so poudarili pomen življenja na vasi, »kjer bo večina ljudi kmetov, ki bodo iskali dodatni zaslužek doma na kmetiji, kjer bodo v vasi tudi posamezni obrtniki za storitve – s trgovino v moji ali eni od sosednjih vasi.« Le en kmet si je vas predstavljal kot »spalno naselje,« nihče pa ni želel vasi, kjer bodo kmetje iskali dodaten zaslužek v mestu (kar je sicer še vedno stvarnost večine kmetov na tem območju, saj je vsaj en družinski član načeloma zaposlen v tovarni ali v drugi službi v mestu), ali (kar je posebej povedno) vasi, kjer bi bilo kmetijstvo le dodatna dejavnost, prevladovala pa bi dejavnosti, ki bi bile v začetku le dopolnilne (gostinstvo, turizem, obrt) (Predlog razvojne filozofije kraja 1993).

Izvajalci programa so se skladno z rezultati ankete najprej posvetili oživitvi gospodarstva. Kljub uspešnemu razvoju kmetijstva in tudi turizma pa je na prelomu tisočletja postalo očitno, da brez ustreznih dopolnitev in nadgradnje nadaljnji razcvet območja ne bo mogoč. Mestna občina Ljubljana je zato v svoje razvojne programe podeželja poleg kmetijskega vključila tudi druge vidike (etnološkega, sociološkega, ekonomskega, geografskega) in leta 2002 v oddelku za razvoj podeželja zaposlila etnologinjo (Markovčič 2003, 100). Pozornost je začela namenjati tudi otrokom: »Otroci so pomembni, še toliko bolj na podeželju, saj le z načrtnim delom in usmerjanjem odraščajo in se razvijajo v osebnosti, ki jim ni vseeno za domači kraj in ga neradi zapuščajo« (Marn 2011, 4).

Učiteljica na janski podružnični šoli je tako zasnovala več projektov, ki prek spoznavanja lokalne dediščine – predstavljajo jim jo predvsem starejši domačini – otrokom privzgojajo ljubezen do življenja na podeželju in jim pomagajo razumeti prednosti podeželskega okolja za bivanje. Prek prvega projekta, Modrost stare mame v deželi jagod, so otroci spoznavali podeželje vhodnega dela Ljubljane. Še danes se projekt trži tudi kot kulturno-naravoslovni dan za osnovnošolce prve triade, saj zajema vsebine učnega načrta, povezane z lokalno zgodovino in dediščino. Učenci pod vodstvom lokalnih turističnih vodnikov prek pravljice o jagodah, ki so razvojni motiv janskega območja, in zmaju Jagodožeru, ki je simbol otroškega igrišča na vrhu Janč, spoznavajo geografske in kulturne značilnosti območja, na kmetijah spoznavajo lokalno kulinarično dediščino, pod vodstvom (starejših) vaščank izdelujejo papirnate rože, značilne za to območje, in se na koncu sprostitjo na igrišču.

Podružnična šola Janče sicer otroke vključuje v mnoge dejavnosti, povezane z razvojem podeželja. Njen pomen pri vzgoji otroka za življenje na podeželju se je pokazal tudi v projektu, ki so ga leta 2007 izvedli v 9. razredu Osnovne šole Sostro (kamor hodijo tudi učenci z janskega območja); učenci so analizirali, kaj vse bi lahko počeli v turizmu in kmetijstvu, pri čemer je vsak učenec z janskega območja imel zamisel, s čim se bo ukvarjal, ko bo odrasel. »Ni več trend iti v mesto,« ugotavlja učiteljica in dodaja, da se je v zadnjih letih samozavest otrok na podeželju povečala: »včasih so bili hribovci, zdaj je to drugače.«

Ker je torej šola na podeželju gibalo razvoja za vse generacije, »saj s svojim širšim delovanjem dviga kakovost življenja ne le otrokom, ampak vsem prebivalcem s poudarkom na ohranjanju in vrednotenju naravne, kulturne in etnološke dediščine in prispeva h krepitvi zavedanja pripadnosti kraju, oblikovanju novih proizvodov, namenjenih promociji in krajev« (Marn 2010), je omenjena učiteljica v okviru evropskega programa razvoja podeželja LEADER zasnovala projekt »Podružnična šola – gibalo razvoja«. Z njim so otrokom omogočili pestro izbiro dodatnih obogatitvenih dejavnosti: sodelovanje ob vaških praznikih, medsebojne obiske podružničnih šol z ogledi posebnosti krajev, pravljичno-pustolovske potepe po podeželju, igre brez meja (tudi take, kot so se jih igrali njihovi predniki), učenje ljudskih pesmi in plesov, peko kruha in peciv na tradicionalni način, izdelavo rož iz papirja,

velikonočnih butaric, izdelkov iz naravnih in odpadnih materialov (z vidika ekologije), spoznavanje naravnih lepote in kulturne dediščine ter kulturno-zabavno druženje. Izbor aktivnosti je bil tak, da bi otroci prek neformalnih oblik učenja in igre spoznali pomen in prednosti podeželja, kulturno in naravno dediščino, krepili identiteto, širili spoznanja in vedenje o pomenu varovanja okolja ter predvsem razvijali socialni kapital (Marn 2011, 10).

Uspešnost vzgoje prek dediščine je torej vidna predvsem v tem, da so se starejši začeli intenzivneje ukvarjati z dediščino ter posredovanjem tradicionalnih znanj in veščin mlajšim generacijam, otroci pa so začeli ceniti življenje na podeželju in se zavedati priložnosti, ki jih takšno okolje ponuja. Tovrstne prakse privzgjajajo pozitiven odnos do domačega kraja in krepijo lokalno identiteto. Poznavanje lastne dediščine pripomore k razvijanju dopolnilnih dejavnosti na kmetiji, ki prinašajo dodaten dohodek. Vse to ustvarja bolj pozitiven odnos do kmetijstva, olajša prevzemanje kmetij in zagotavlja nadaljevanje primarne dejavnosti, s tem pa ohranjanje ruralne kulturne krajine in poseljenosti območja.

4 Oblike neformalnega izobraževanja in ozaveščanja o trajnostnem razvoju podeželja

Zgornja Vipavska dolina je znana po pestri kulturni dediščini, ki jo poleg državnih dediščinskih institucij spoznavajo tudi številna lokalna društva. Med najbolj aktivnimi je Društvo gospodinj iz Planine pri Ajdovščini. Glavni namen društva, ki povezuje dekleta in žene iz vasi ter vključuje dramsko skupino, je razgibati kulturno in družabno življenje v vasi ter mladim rodovom predstaviti tradicijo njihovih prednikov. Društvo je s svojo dejavnostjo začelo leta 2005, ko je pripravilo in izdalo knjigo *Da ne bi pozabili: Planina pri Ajdovščini: Običaji in recepti naših prednikov* (Da ne bi pozabili 2005). Takrat so pripravili tudi prvo etnološko razstavo in amatersko igro o glavnih kmečkih opravilih na vipavski kmetiji. V naslednjih letih so se ukvarjali še z raziskovanjem tradicionalne peke kruha, vinske dediščine, poročnih šeg in navad, naravnih vrednot v podzemlju, postopkov napeljave telefona in vodovoda, mlekarstva ... Letne dejavnosti širši javnosti predstavijo ob koncu leta. Odnos sokrajanov do aktivnosti društva se je s časom spreminjal; sprva so negodovali, da obujajo spomine na nekdanjo revščino in težko življenje na kmetiji, danes pa delovanje odobravajo in spodbujajo različne dediščinske dogodke. Pri raziskovanju in predstavljanju lokalne zgodovine razen prvo leto, ko jim je pri izdaji knjige pomagala sodelavka Goriškega muzeja, niso imeli strokovne pomoči. Predsednica društva se je sicer zavedala, da bi s pomočjo strokovnjaka lokalno preteklost lahko vsekakor bolje umestili v širši zgodovinski kontekst, izboljšali predstavitev ali vsebinsko poglobili predstavljeno šego in navado, vendar ni želela nasprotovati željam članov, ki so bili do strokovnjakov zadržani, ker so svoje aktivnosti razumeli kot obliko neformalnega druženja. Leta 2012 pa so se odločili za ponujeno pomoč etnologinje, ki se je zavedala, da je njena glavna naloga zgolj usmerjati raziskavo in pomagati domačinom – glavnim nosilcem pomena in vrednot, ki jih elementi dediščine utelešajo, in protagonistom pri nadaljnji (vnovični) uporabi in modifikaciji starih znanj in veščin. Hkrati je to priložnost uporabila tudi za raziskavo možnih oblik sodelovanja stroke z laično javnostjo in načinov razvoja novih inovativnih proizvodov na podlagi lokalne zgodovine in tradicije.

Člani društva se vsako leto sproti odločijo o temi raziskovanja; leta 2012 so spoznavali pomen koruze, rabe njenih izdelkov in jedi v lokalni zgodovini Planine. Etnologinja je po pregledu etnološke in kmetijske literature opravila terensko raziskavo o nekdanji pridelavi koruze, gojenju starih domačih sort, izdelovanju in pripravljanju izdelkov iz koruznih zrn, storža, stebel in ličja ter jedeh, ki so jih kuhali iz koruzne moke in zdroba. Rezultat je bila knjižica *Poljnto smo jejli vsak večjr, košn buot magar td zo frjšk: o pridelavi koruze, ličkanju in kuhanju polente na Planini med preteklostjo in izzivi v prihodnosti* (Fakin Bajec 2012), zasnovana kot iskanje možnosti, kako znanja, izkušnje in navade prednikov uporabiti za boljše, kakovostnejše življenje v prihodnosti, v kateri bosta lokalna tradicija in dediščina predstavljali podlago za inovacije in konkurenčnejše podeželsko bivalno okolje.

Raziskava je pokazala, da je bila na Planini nepogrešljiva koruzna sorta za prehrano »guštanca«, ki je bila prilagojena vipavskim vremenskim in geološkim razmeram. Ker je gojenje starih domačih sort spet v porastu, se vsebina brošure končuje z idejo, da bi lahko v Vipavski dolini, ki je slovela kot dobra žitna pokrajina, spet razmišljali o gojenju domačih, med našimi predniki že uveljavljenih in preverjenih sort, iz katerih bi pridelovali za Vipavsko dolino značilne proizvode (koruzno moko za koruzni kruh, zdrob za okusnejšo polento). V prihodnosti bi lahko razmišljali tudi o rekonstrukciji nekdanjih številnih vodnih mlinov, v katerih bi po starih postopkih mleli domača žita in koruzna zrna. Ker pa je tradicija proces, ki se skozi obdobja spreminja in nadgrajuje s sodobnimi trendi in znanji, bi lahko polento ali kruh iz »guštance« oplemenitili z novimi prehranskimi surovinami oziroma jedmi. Če so nekdanji polento jedli le s kislim mlekom, maščobo iz masti in ocvirkov, redko tudi s pršutom in klobaso, jo danes vipavski kuharji lahko postrežejo z novimi lokalnimi priboljški. Lokalno tradicijo bi na podeželju lahko ohranjali tudi prek drugih koruznih pridelkov in izdelkov; nekdanje so lubje uporabljali za »lubnico« in predpražnike, glede na rezultate organizirane etnološke delavnice, kjer so večinoma sodelovali mladi in starejši člani društva, pa lahko danes iz njih pripravimo tudi nove naravne izdelke, kot so dekoracija (suhi šopki, adventni venčki), igrače in nakit. Inovativno bi lahko nadgradili tudi uporabo koruznih storžev, iz katerih so nekdanje izdelovali zamaške za pletene steklenice, in uporabo sirkovih stebel, iz katerih so izdelovali metlice za pranje vinskih posod.

Kako pozitivno je bilo sodelovanje strokovnjakinje s člani društva, se je pokazalo ob pripravi knjižice, ko so članice same na podlagi tradicije oblikovale inovativni produkt – recept za testenine iz koruzne moke, ki je zlasti primerna za vse številnejše bolnike s celiakijo. Dodana vrednost projekta je bilo tudi aktivno sodelovanje mladih, ki so svojo kreativnost, ustvarjalnost in drznost pokazali ob nastajanju novih izdelkov iz ličja, oblikovanju knjižice ter pripravi fotografskega gradiva za knjižico in priložnostno razstavo. Dramska skupina pa je uprizorila igro EKOLA domače sejme, kjer so pozornost namenili ozaveščanju ljudi o politiki trajnostnega razvoja in pomenu vnovične uporabe znanj naših prednikov, ki so že udeleževali značilnosti današnjega ekološkega kmetijstva. Predstava je prikazala tudi sodobne načine medgeneracijskega povezovanja in sodelovanja, kjer starejši učijo mlade nekdanjih ročnih del na kmetiji, mladi pa starejše uporabo vizualnih medijev, zlasti svetovnega spleta.

Poseben izziv bo pridobljeno znanje o koruzi med tradicijo in inovacijo predstaviti občinski politiki in lokalnim gospodarstvenikom na način, da bodo v tradicionalnih znanjih prepoznali potencial za reševanje trenutne gospodarske krize. Tamkajšnja občina je sicer projekt nagradila z občinskim priznanjem in poudarila pomen sodelovanja društva s strokovno javnostjo, niso pa ga prepoznali kot ideje za oblikovanje novih konkurenčnejših produktov in možnosti za odpiranje novih delovnih mest na podeželju. K trajnostnemu razvoju podeželja bi namreč lahko prispevali s spodbujanjem gojenja starih koruznih sort, v Ajdovščini še dejavna predelovalna industrija, ki se ukvarja z izdelavo testenin in pekovskih izdelkov, pa bi pridelke lahko predelala v nove bio/eko izdelke. Privlačno embalažo bi lahko zasnovali mladi oblikovalci, k izdelku pa bi lahko priložili tudi zanimivo zgodbo iz preteklosti. Taka strategija bi verjetno prispevala k uspešnejši prodaji. Vendar pa prepričevanje politikov in gospodarstvenikov za udeležanje razvojnih idej, ki izvirajo iz raziskave preteklega načina življenja, zahteva več časa, pa tudi dodatne ekonomske in tržne raziskave, ki v okviru projekta niso bile opravljene. Kljub temu je nagrada spodbudila člane društva k nadaljnji dejavnosti, hkrati pa se je povečalo zaupanje lokalnega prebivalstva v strokovno pomoč.

5 Sklep

Kulturno dediščino v sodobnem svetu, še posebej v kontekstu trenutne krize, je treba doumeti v novih razvojnih sestavinah in vsebinah. Čeprav se družbena, gospodarska in razvojna vloga dediščinskih praks med seboj prepletajo in stremijo k zagotavljanju boljše prihodnosti, lokalne skupnosti ne verjamejo v njihovo učinkovitost. Ključ do rešitve predstavljenega problema je prav v privzganju spoštovanja do dediščine

najmlajšim, medgeneracijskem učenju, ki spodbuja solidarnost, in sodelovanju med strokovno javnostjo in krajanji. Čeprav se lokalno prebivalstvo čedalje bolj zaveda pomena znanja svojih prednikov in spoznava, da preteklost ni nujno simbol revščine, tehnološkega nazadovanja, težkega življenja, pogosto nimajo jasne vizije o možnostih uporabe preteklih praks, saj dediščine ne razumejo kot pomembne vrednote, ki jo lahko s sodobnimi inovacijskimi pristopi obogatijo za boljši jutri. Delno so za to krivi tudi strokovnjaki, saj so lokalno prebivalstvo v preteklosti največkrat razumeli kot predmet preučevanja, redko pa tudi kot glavnega upravitelja kulturne dediščine. Namesto da bi le svetovali, spodbujali in ponujali različne ideje, ki bi jih ljudje lahko sprejeli, dopolnili oziroma obogatili glede na lastna pričakovanja in potrebe, so se pogosto obnašali kot vsevedni učitelji s poslanstvom »kultivirati«
podeželsko prebivalstvo.

Metod in tehnik vključevanja ljudi v razvojne strategije lokalnih skupnosti je veliko. Mednje sodijo tudi prakse društev in drugih organizacij, povezanih z lokalno dediščino, pri čemer pa kulturnih proizvodov ne smemo razumeti le kot simbola skupinske identitete, elementa za prikaz tehnološkega napredka ali vsebine za kulturni turizem, temveč tudi kot osnovo aktiviranja ljudi za soodločanje o trajnostnem razvoju svojega bivalnega okolja. Naj sklenemo z mislijo, da je osnovati trajnostni razvoj brez upoštevanja človeka, značilnosti njegovega naravnega in grajenega okolja ter kulture kot pisati knjigo v neznanem jeziku ali pisavi; sicer bo stala na knjižnih policah, a bo nedotaknjena, neprebrana, neuporabljena in neinterpretirana. Se naši snovalci razvojnih strategij tega zavedajo?

6 Viri in literatura

- Bandarin, F., Hosagrahar, J., Albernaz, F. S. 2011: Why development needs culture. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development* 1-1. Bingley.
- Clark, K. 2008: Only Connect – Sustainable Development and Cultural Heritage. *The Heritage Reader*. London, New York.
- Da ne bi pozabili: Planina pri Ajdovščini: običaji in recepti naših prednikov. 2005. Aktiv gospodinj s Planine. Planina pri Ajdovščini.
- Daugstad, K. 2008: Negotiating Landscape in Rural Tourism in Norway. *Annals of Tourism Research* 25-2. New York.
- Fakin Bajec, J. 2012: Poljnto smo jejli vsak večjr, košn buot magar td zo frjšk: O pridelavi koruze, ličkanju in kuhanju polente na Planini med preteklostjo in izzivi v prihodnosti. Planina pri Ajdovščini. Fairclough, G. 2009: New heritage frontiers. *Heritage and Beyond*. Strasbourg.
- Kleva, M. 2013: Aktivno državljanstvo. Medmrežje: <http://sl.mojcakleva.eu/lang/sl/nacela/aktivno-drzavljanstvo> (28. 6. 2013).
- Košťialová, K. 2012: Etnofolk, WP5 – Strategies for utilisation of folk cultural heritage in Central Europe. Powerpoint predstavitev, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU. Ljubljana.
- Long, C., Labadi, S. 2010: Introduction. *Heritage and globalisation*. London, New York.
- Long, C., Smith, A. 2010: Cultural heritage and the global environmental crisis. *Heritage and globalisation*. London, New York.
- Low, S. M. 2008: Social Sustainability: People, history and values. *The Heritage Reader*. London, New York.
- Markovčič, M. 2003: Razvoj podeželja v Mestni občini Ljubljana in delo ter vloga etnologinje. *Etnologija in regionalni razvoj: zbornik znanstvenih in strokovnih člankov*. Ljubljana, Ptuj.
- Marn, M. 2010: Projekt 2010. Podružnična šola – gibalno razvoja. Medmrežje: <http://www.ljubljana.si/si/življenje-v-ljubljani/podezelje/leader-las/> (5. 1. 2012).
- Marn, M. 2011: »Podružnična šola – gibalno razvoja«, *Zbornik 2009–2011*. Ljubljana.
- Nurse, K. 2006: Culture as the Fourth Pillar of Sustainable Development. Medmrežje: <http://www.fao.org/SARD/common/ecg/2785/en/Cultureas4thPillarSD.pdf> (29. 2. 2012).

- Nacionalni program za kulturo 2013–2016 (osnutek). 2013. Medmrežje: http://www.mizks.gov.si/fileadmin/mizks.gov.si/pageuploads/Obvestila/Kultura/NPK2013_2016.pdf (24. 7. 2013).
- Predlog razvojne filozofije kraja. Elaborat za projekt CRPOV – KS Besnica (vir brez ustreznih identifikacijskih podatkov, verjetno 1993), Turistično društvo Besnica - Janče.
- Program razvoja podeželja Republike Slovenije za obdobje 2007–2013 (6. sprememba). 2013. Medmrežje: http://www.mko.gov.si/fileadmin/mko.gov.si/pageuploads/podrocja/Program_razvoja_podezelja/prp_2007_2013_6_sprememba_po_pripombah.pdf (24. 7. 2013).
- Samuels, K. L. 2010: Material heritage and poverty reduction. Heritage and globalisation. London, New York.
- Sørensen, M., Carman, J. 2010: Heritage studies: An outline. Heritage studies: Methods and approaches. London, New York.
- Strategija prostorskega razvoja Slovenije. 2004. Medmrežje: http://www.mzip.gov.si/fileadmin/mzip.gov.si/pageuploads/publikacije/sprs_slo.pdf (24. 7. 2013).
- Strategija razvoja Slovenije. 2005. Medmrežje: http://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/projekti/02_StrategijarazvojaSlovenije.pdf (24. 7. 2013).
- Strategija razvoja slovenskega turizma 2012–2016: partnerstvo za trajnostni razvoj slovenskega turizma. 2012. Medmrežje: http://www.mgrt.gov.si/fileadmin/mgrt.gov.si/pageuploads/turizem/Turizem-strategije_politike/Strategija_turizem_sprejeto_7.6.2012.pdf (24. 7. 2013).

KULTURNI TURIZEM KOT VIR NOVEGA RAZVOJA LOKALNIH SKUPNOSTI

dr. David Bole

Geografski inštitut Antona Melika, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Gosposka ulica 13, 1000 Ljubljana
david.bole@zrc-sazu.si

UDK: 911.3:338.48
338.48-6:7/8

IZVLEČEK

Kulturni turizem kot vir novega razvoja lokalnih skupnosti

V prispevku predstavljamo kulturni turizem kot možni vir novega družbenoekonomskega razvoja lokalnih skupnosti. Utemeljujemo zlasti pomen participacije in vključenosti lokalne skupnosti v razvoj kulturnega turizma in izpostavljamo njegove pozitivne ter tudi negativne učinke. Na primeru študije Črnega Vrha nad Idrijo predstavljamo metodologijo, kjer smo s participativno metodo odkrivali in razvijali kulturne turistične produkte. Ugotovili smo, da je participacija izjemno pomembna, saj edina zagotavlja dolgoročnost rezultatov in ima pozitivne ekonomske in socialne učinke. Zlasti so nas presenetili slednji, ki so se izkazali za bolj otipljive kot ekonomski učinki. Na koncu smo podali še nekaj splošnih priporočil za razvijanje kulturnega turizma kot vira novega razvoja lokalnih skupnosti.

KLJUČNE BESEDE

geografija turizma, kulturni turizem, načrtovanje turizma, lokalna skupnost, lokalni razvoj, opolnomočenje

ABSTRACT

Cultural tourism as a developmental source for local communities

The article presents cultural tourism as a possible source of the new social and economic development of local communities. The article establishes mainly the importance of participation and inclusion of local communities in the development of cultural tourism and stresses its positive and negative impacts. On the basis of the case study of Črni Vrh nad Idrijo a methodology which, with the help of the participative method, discovers and develops cultural tourism products was introduced. The findings have shown that participation is of grave importance, since it ensures the long-term effect of results and also brings positive economic and social impacts. The latter are even more tangible than the economic ones, which is somewhat surprising. The end of the article offers some general recommendations for further development of cultural tourism as a source of the new development of local communities.

KEY WORDS

tourism geography, cultural tourism, tourism planning, local community, local development, empowerment

1 Uvod in opredelitev kulturnih vrednot

Glavni namen članka je v predstavitvi vloge kulturnega turizma pri načrtovanju bodočega razvoja lokalnih skupnosti. Pod pojmom kultura pojmuje vse izraze in simbolične strukture, ki ustvarjajo in dajejo pomene človeškim aktivnostim. V najširšem pomenu lahko s pojmom »kultura« zaobsežemo vse dosežke človeka in družbe, od znanj v tehniki, znanosti, do značilnih družbenih vedenj (Kladnik, Lovrenčak, Orožen Adamič 2005). V prispevku se ne želimo opredeliti preširoko, ampak za lokalno kulturo smatramo kulturno dediščino, kulturne poti, kulturne in umetniške dogodke ter naravne vrednote, ki imajo določen kulturni pomen za lokalno prebivalstvo.

Naša teza (ali izhodišče) je, da značilna kultura določenega območja predstavlja razvojni vir, saj je lokalno umeščena, specifična, največkrat povezana z naravnimi danostmi prostora in lahko predstavlja konkurenčno prednost pred drugimi območji (Bole 2013). S tega vidika lahko kulturo in kulturno dediščino opredelimo glede na njen ekonomski, sociološki, ekološki in ustvarjalni/duhovni razvojni potencial oziroma opredelimo njuno vrednost – od tod izhaja opredelitev pojma »kulturna vrednota«, ki je namenjena poudarjanju razvojnega potenciala različnih oblik kulture in kulturne dediščine določenega območja (Šmid Hribar in Ledinek Lozej 2013).

V članku predstavimo nekaj temeljnih značilnosti kulture kot teritorialnega razvojnega vira, zlasti na podlagi obstoječe strokovne literature. Velik poudarek dajemo zlasti vlogi, ki jo ima pri načrtovanju kulturnega turizma lokalna skupnost, saj je le-ta glavni deležnik in upravitelj kulturnega turizma, hkrati pa ima lahko od njega tako koristi kot škodo. Nato predstavljamo študijo primera Črnega Vrha nad Idrijo, na koncu pa izpostavljamy sklepne misli in dajemo konkretna priporočila za razvoj kulturnega turizma vnaprej.

2 Kulturni turizem kot razvojni vir in njegovi učinki na lokalno skupnost

Različni deležniki, tako raziskovalci kot zasebniki, delujoči v turizmu, opozarjajo, da je kultura lahko tudi razvojni vir za posamezne skupnosti, zlasti v obliki kulturnega turizma, ki privablja obiskovalce in ustvarja pozitivne **ekonomske učinke** – ti se izkazujejo neposredno v ustvarjanju dohodka iz turističnega trženja kulture, novih delovnih mest, dodatnega zaslužka v gospodinjstvih, društvih, pri podjetnikih, turističnih operaterjih in podobno (Šmid Hribar in sodelavci 2012). Kulturni turizem je tako posebna oblika turizma, ki temelji na potrebi turistov po iskanju in sodelovanju v kulturnih izkustvih, ki so lahko estetska, intelektualna, emocionalna ali psihološka (Stebbins 1996). Ena izmed nadaljnjih zvrsti kulturnega turizma je kulturno-dediščinski turizem, ki temelji na izkustvih, ki jih nudijo različne oblike kulturne dediščine (Csapó 2012, 209). Kulturni turizem je po mnenju Richardsa (2005, 13) obetajoč in izkazuje stalno rast. Po podatkih Organizacije za gospodarsko sodelovanje in razvoj – OECD (2009) je delež kulturnega turizma v celotnem sektorju 40 %, leta 2007 pa je bilo več kot 350 milijonov mednarodnih kulturnih turistov. Kulturni turizem prinaša prvenstveno ekonomski dobiček, a se v novejšem času poudarja tudi vloga odgovornega turizma na podeželju pri ohranjanju tradicionalne kulturne pokrajine in kulturne dediščine (glej na primer Shannon Peckham 2003), pa tudi z vidika socialne kohezivnosti lokalnih skupnosti.

Zato poleg ekonomskih ne smemo pozabiti na pozitivne **družbene in okoljske učinke** kulture na lokalne skupnosti: od krepitve lokalne/regionalne identitete, ugodnih demografskih učinkov, ohranjanja narave/kulturne dediščine. Scheyvens (1999) tako omenja turizem ne le kot ekonomsko priložnost, temveč tudi kot način izboljšanja kakovosti življenja in »opolnomočenja« (ang. *empowerment*) lokalnega prebivalstva. Koncept opolnomočenja je pomemben zato, ker je orodje za spodbujanje endogenega razvoja lokalnih skupnosti, saj spodbuja lokalno iniciativo in lokalne turistične ponudnike, ki lahko ustvarjajo lasten razvoj po svojih zamislih in z lastnim tempom. Lokalna skupnost je udeležena v proces razvijanja in vodenja turističnih produktov in v tem prepozna tudi lastne koristi (Bole 2013).

O pozitivnih okoljskih učinkih lahko govorimo, ko upravljanje in trženje kulturnih vrednot v turistične namene vpliva tudi na obvarovanje tradicionalne kulturne pokrajine ali biodiverzitete, na primer ohranjanje travnikov z narcisami. Kulturni turizem ima lahko tudi varovalno vlogo, kot je na primer obnova, vzdrževanje in varovanje materialne ali nematerialne kulturne dediščine. Ustvarjalni potencial se izkazuje zlasti s tem, da oživljanje določenih kulturnih običajev za turistične namene lahko spodbuja osebno ustvarjalnost, umetniško (po)ustvarjanje in povsem osebno identifikacijo z lastnim okoljem in njegovo zgodovino (Šmid Hribar in sodelavci 2012).

Omeniti moramo še kulturni turizem kot sredstvo za doseganje večje prožnosti lokalne skupnosti (ang. *community resilience*). Prožnost lokalnih skupnosti lahko pojasnimo z njihovo sposobnostjo prilagajanja novim družbenoekonomskim razmeram ali hitrejšega okrevanja po različnih kriznih obdobjih (Boon in sodelavci 2012). Na podlagi nekaterih študij je ravno razvijanje turistične dejavnosti v prej pretežno kmetijskih in proizvodno usmerjenih skupnostih primerno orodje za doseganje večje prožnosti lokalnih skupnosti (Matarrita-Cascante in Trejos 2013).

3 Pomen participacije lokalne skupnosti pri načrtovanju kulturnega turizma

Kulturne vrednote so torej »teritorialni kapital« ali razvojni vir (Bigaran in sodelavci 2013), ki naj bi ga izkusili in v njem uživali ne le turisti, temveč tudi lokalni prebivalci (Horáková 2013), prinaša pa lahko pozitivne ekonomske, družbene in okoljske učinke. A hkrati lahko razvoj turizma predstavlja tudi grožnjo lokalnemu prebivalstvu, še posebej, če so aktivnosti in investitorji »od zunaj« in jih zanima zgolj dobiček, lokalne skupnosti pa so jim bolj v napoto kot v korist (Scheyvens 1999). Horáková (2013) navaja tudi druge nevarnosti: odvajanje dobičkov izven lokalnega gospodarstva, prevelika odvisnost od turizma, inflacija, višji stroški bivanja za domačine, višje cene nepremičnin. Omenja tudi negativne družbene in okoljske vplive, zlasti spremembe v kulturni pokrajini, onesnaženje okolja, porušena medsebojna družbena razmerja, negativen odnos do turistov kot »prišlekov« in podobno. Nekateri avtorji zato navajajo, da je dolgoročnost in uspešnost razvijanja kulturnega turizma odvisna od vzpostavljenega partnerstva med investitorji in lokalno skupnostjo, oziroma če so investitorji in upravljalci kulturnega turizma hkrati tudi domačini (MacDonald in Jolliffe 2003). Upravljalci in investitorji, ki so hkrati domačini, so praviloma bolj dovzetni za družbene in okoljske učinke kulturnega turizma, medtem ko investitorje od »zunaj« večinoma zanima le maksimiranje ekonomskega profita.

Lokalna skupnost je zato najpomembnejši deležnik in njen obči razvoj je glavno vodilo celotnega procesa. Gre za heterogeno skupino ljudi, gospodinjev, lokalnih podjetnikov in bolj ali manj vplivnih posameznikov te skupnosti. Njihova vloga je izjemnega pomena, saj so nosilci kulture in kulturne dediščine in od njihovega sodelovanja je odvisen tudi končni turistični produkt. Lokalne skupnosti morajo biti ozaveščene in morajo same odločati o tem, kakšne oblike turizma in kakšne produkte želijo ponuditi

Preglednica 1: Stopnje pri razvoju kulturnega turizma (prirejeno po MacDonald in Jolliffe 2003, 309).

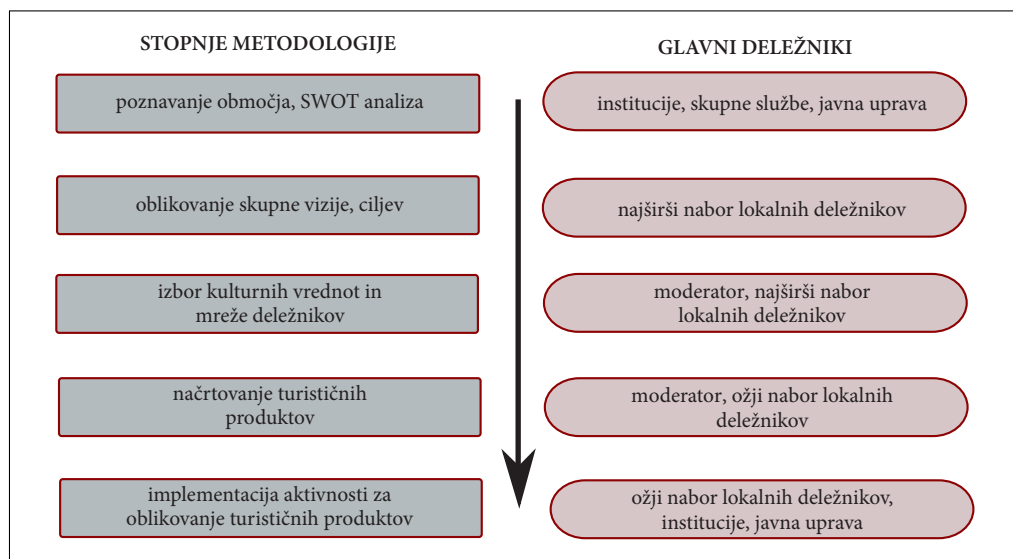
stopnja 1	posamezniki v lokalni skupnosti prepoznajo določene priložnosti, ki izhajajo iz turizma
stopnja 2	oblikujejo se posamezne skupine, ki načrtujejo in implementirajo turistične strategije
stopnja 3	izoblikujejo se delujoča lokalna partnerstva, morda formalna turistična organizacija, ki bdi nad turizmom
stopnja 4	nastane centralizirano, delujoče, dolgoročno in sodelujoče načrtovanje ter trženje turističnih aktivnosti

turistom ter kakšne bodo koristi in stroški za celotno skupnost (Scheyvens 1999). MacDonald in Jolliffe (2003) sta na podlagi študij primerov razvijanja kulturnega turizma na kanadskem podeželju zaznala štiri stopnje participacije lokalnih skupnosti pri razvoju kulturnega turizma (preglednica 1).

4 Študija primera

Študija primera v tem prispevku je podeželska lokalna skupnost Črni Vrh nad Idrijo. Hkrati je to eno izmed testnih območij, kjer so v okviru transnacionalnega projekta SY_CULTour od leta 2011 naprej potekale aktivnosti, s katerimi so domačini želeli ustvariti turistične produkte, vezane na njihove kulturne vrednote in tako pripomoči k družbenoekonomski revitalizaciji tega območja (glej tudi Bole 2013). Gre za podeželsko območje, kjer je večina prebivalcev zaposlena v bližnjih industrijskih središčih (Idrija, Spodnja Idrija in Godovič) in kjer nad 50 % gospodinjstev prideluje hrano, v Zadlogu celo nad 80 % (Kladnik 2011). Hkrati gre za območje, kjer prebivalstvo stagnira in se stara (Fridl in Repolusk 2011). Skladno z Inovativno strategijo trajnostnega razvoja Občine Idrija (2011) naj bi občina pospeševala podjetništvo, zlasti dopolnilno in alternativno delo na kmetijah. Sem se uvršča tudi turizem na kmetijah in eko-kmetovanje. S tem želi občina zagotoviti večfunkcionalnost lokalnega gospodarstva, ki je trenutno večinsko odvisno od le dveh industrijskih podjetij. Obenem želi občina izkoristiti možnosti, ki jih daje UNESCO listina o vpisu rudarske dediščine Idrije in Almadena na seznam svetovne dediščine ter z različnimi pobudami razvijati podeželsko »zaledje« z ustvarjanjem dopolnilne turistične ponudbe. Ustanovljen je bil tudi Geopark Idrija, ki naj bi združeval varstvo, promocijo in trženje naravne in kulturne dediščine (medmrežje 1). Pomembne aktivnosti na tem območju izvaja tudi lokalna razvojna agencija ICRA (Idrijsko-Cerkljanska razvojna agencija).

V okviru projekta SY_CULTour je bila razvita »metodologija upravljanja s kulturnimi vrednotami«, ki je v bistvu participativna metoda, kjer ideje za razvoj turizma prevzame lokalna skupnost v skladu z njenimi vrednotami, interesi in motiviranostjo. Javne in raziskovalne institucije (v tem primeru Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU) ne igrajo vloge odločevalcev ali ekspertov, temveč le usmerjajo participativni proces, svetujejo v primeru konfliktov in povezujejo najrazličnejše deležnike. Gre za tako

Slika 1: SY_CULTourova metodologija upravljanja in oblikovanja kulturnih turističnih produktov.

imenovani bottom-up pristop, ki je mišljen zlasti kot način krepitev vloge lokalne skupnosti in lokalnih turističnih ponudnikov na Črnem Vrhu (Bole 2013).

Proces je potekal v petih korakih (slika 1). V nadaljevanju omenjamo le poenostavljen postopek, saj je metodologija še vedno v fazi nastajanja (glej Boles 2013). Prvi korak je z vidika raziskovanja klasičen in predvideva **seznanitev z območjem in študija prednosti in slabosti**, kar za moderatorje celotnega postopka predstavlja osnovo nadaljnjega delovanja. V tem koraku je potrebno terensko delo, opisovanje in ocenjevanje obstoječega stanja ter sestanki z vsemi javnimi deležniki na območju.

Naslednji korak je **določitev vizije, specifičnih ciljev in osnovni oris območja s kulturnimi vrednotami ter bistvenimi deležniki**. Tukaj je bila sprva potrebna večja pobuda s strani javnih in raziskovalnih institucij, da se celoten postopek prične odvijati. Pomembna je bila inventarizacija kulture in kulturne dediščine in osnovni nabor deležnikov v lokalni skupnosti. Izpostavljamo zlasti pomemben korak, ko lokalna skupnost začne razmišljati, kako preiti iz kulture in dediščine do kulturne vrednote – torej ko začnejo vrednotiti razvojni potencial lastne kulture in dediščine in ko izrazijo interes, da le-ta predstavlja tudi njihov turističen proizvod. V tem delu je izjemno pomembno, da javne institucije in zunanji strokovnjaki ne skušajo vplivati ali vsiljevati lokalni skupnosti lastnih mnenj o »pravi kulturi«, ki jih predstavlja in ki se v občini Idrija kaj hitro približa »diskurzivni triadi rudnik–čipke–žlikrofi« (Straus 2011, 192). V praksi je delo potekalo v obliki delavnice, ki se je je udeležil najširši krog deležnikov lokalne skupnosti (vodje lokalne skupnosti, gostinci, lokalni podjetniki, predstavniki kulturnih in športnih društev, posamezniki). Na njej so prepoznali skupno 22 kulturnih vrednot, med katerimi so bile nekatere vrednote za raziskovalce, javne ustanove in poznavalce povsem neznanne.

Tretji korak je **izbor kulturnih vrednot in oblikovanje ožje mreže deležnikov**, ki sodelujejo v vseh nadaljnjih korakih. Deležniki na Črnovrški planoti so med 22 inventariziranimi izbrali šest kulturnih vrednot, za katere so menili, da so najhitreje uresničljive ter hkrati še vedno predstavljajo izraz njihove lokalne kulture. To so bile: 1) opazovanje nočnega neba in astronomski observatorij; 2) oživiljanje pridelave in predelave lanu ter lanenih izdelkov; 3) športno-kulturna prireditev Trnovski maraton; 4) etnografsko tematska Matuckarjeva pot; 5) muzej 1. in 2. svetovne vojne; 6) stara italijanska železnica iz 1. svetovne vojne – idrijski *feldbahn*. V tem koraku so otipljivi rezultati *bottom-up* pristopa, saj je lokalna skupnost na podlagi lastnega vrednostnega sistema izbrala tiste izraze njihove kulture, na katere stroka oziroma zunanji eksperti najbrž ne bi pomislili. Za vsako izmed izbranih šestih vrednot se je nato izoblikovala ožja skupina deležnikov, ki je bila zainteresirana razvijati idejo in jo spremeniti v tržni produkt. V tem delu je bila izjemno pomembna komunikacija, saj je bilo potrebno k posamezni kulturni vrednoti pritegnili raznovrstne deležnike, od »vodij« lokalne skupnosti, gostincev in ponudnikov namestitev, do predstavnikov društev in posameznikov, ki imajo raznorazne interese za sodelovanje.

Naslednji korak, ki je potekal v manjših skupinah, je strateško **načrtovanje turističnih produktov in prevzemanje odgovornosti za njihovo izvedbo**. V tem delu so deležniki razmišljali o tem, kako spremeniti določeno vrednoto v turistično storitev, namenjeno obiskovalcem. Izkazalo se je, da lokalna skupnost pri načrtovanju turističnih produktov prvenstveno ne razmišlja zgolj z vidika ekonomskih koristih, temveč tudi z vidika ohranjanja kulturne pokrajine in dediščine (na primer oživiljanje pridelave in predelave lanu ali zbirke za muzej 1. in 2. svetovne vojne) oziroma zaradi osebnih duševnih ali socioloških vzgibov (na primer Trnovski maraton). V tem delu so deležniki razmišljali o tem, kaj lahko ponudijo obiskovalcem, kakšen je njihov cilj in kakšne rezultate pričakujejo v določenih časovnih in finančnih okvirih. Za vsako kulturno vrednoto so izdelali akcijski načrt, kjer so popisali vse naloge in aktivnosti, potrebne za pripravo in izvedbo turističnega produkta, skupaj z zadolžitvami ter odgovornostmi posameznih oseb oziroma društev.

Zadnji korak je **izvedba vseh omenjenih aktivnosti**, ki trenutno v teku in bo potekal tudi v prihodnosti. Gre za ključni korak razvijanja turističnih produktov, kjer pa stroka nima več vloge – vse je odvisno od lokalnih deležnikov, njihove vključenosti in lastnega interesa, ki ga imajo za svoj razvoj. Da pa je izvedba uspešna, morajo biti načrti turističnih produktov narejeni natančno in usklajeno, prav tako morajo niti jasno zapisane aktivnosti in odgovornosti, ki so jih prevzeli lokalni deležniki. V prak-

URSKA BAJEC RUPNIK

Slika 2: Kot del implementacije aktivnosti so nekateri domačini testno posadili lan, katerega pridelavo in predelavo v lanene izdelke nameravajo v bodoče ponuditi kot dodaten turistični produkt.

si se je pokazalo, da mora biti na tej stopnji v večji meri udeležena javna uprava, turistične ali kulturne organizacije (občina ali občinski zavodi, v našem primeru Geopark Idrija), ki nudijo finančno in organizacijsko pomoč pri izvedbi nekaterih aktivnosti. V Črnem Vrhu trenutno poteka implementacija nekaterih turističnih produktov, nastaja brošura v okviru Geoparka in označitev Matuckarjeve poti, hkrati se oživlja pridelava ter predelava lanu. Na splošno lahko Črni Vrh nad Idrijo na podlagi stopenj razvoja kulturnega turizma po MacDonaldovi in Jolliffeju (glej preglednico 1) uvrstimo nekje med drugo in tretjo stopnjo, saj se deloma že izvajajo načrtovane aktivnosti, a so ta lokalna partnerstva še vedno v začetnih fazah in vprašanje časa je, če bodo v prihodnosti resnično zaživele.

5 Sklep in priporočila za vnaprej

Na podlagi ene same študije primera Črnega Vrha nad Idrijo in redkih študij iz tuje strokovne literature težko z gotovostjo potrdimo tezo, da je kulturni turizem idealna aktivnost, ki bi pripomogla k ekonomskemu napredku posameznih lokalnih skupnosti. Primer Črnega Vrha nad Idrijo je pokazal, da je proces aktivacije kulture kot teritorialnega kapitala precej dolgotrajen in zahteva vključenost vseh lokalnih deležnikov, tako zasebnih kot javnih. Proces je tudi pokazal, da ekonomske koristi za lokalno skupnost pogosto niso najpomembnejši motiv za razvijanje kulturnega turizma. V našem primeru je lokalna skupnost začela razvijati kulturni turizem zaradi splošne družbene revitalizacije območja in zaradi osebnih razlogov krajanov, kot so kakovostno preživljanje prostega časa, humanitarnost, vključenost v skupnost ali osebno zanimanje. »Postranski« pozitivni rezultati so tudi ohranjanje kulturne dediščine in krepitev lastne notranje in zunanje reprezentacije skupnosti. Oživljanje pridelave in predelave lanu ter muzej 1. in 2. svetovne vojne sta takšna primera kulturnih turističnih proizvodov, ki imata hkrati vlogo varovanja in ohranjanja materialne in nematerialne kulturne dediščine. Nekoliko

presenetljivo je zato dejstvo, da so ekonomske koristi kulturnega turizma pri lokalni skupnosti v ozadju, kar je dolgoročno lahko slabost v smislu zagotavljanja trajnosti vseh turističnih aktivnosti. Po drugi strani pa je to morda tudi izraz konkretne skupnosti Črni Vrh nad Idrijo, kjer je zaposlenost in družbeno-ekonomski položaj ljudi po zaslugi podjetij Hidria in Kolektor še vedno dokaj ugoden in ekonomske koristi turizma niso v ospredju.

Zagotovo pa iz tega primera lahko podamo nekatera priporočila:

- kulturne vrednote predstavljajo teritorialni kapital in so tako »vir« za nastanek kulturno-turističnih produktov;
- same kulturne vrednote niso dovolj, treba je vložiti veliko človeškega kapitala (znanja, ustvarjalnosti, izkušenj ...) v nastanek turističnih produktov;
- participativno načrtovanje turizma, kjer lokalna skupnost ni zgolj eden od deležnikov, ampak je udeležena v vse stopnje načrtovanja, edino zagotavlja trajnostni razvoj, kar bi morali upoštevati pri načrtovanju v bodoče;
- sodelovanje lokalne skupnosti od samega začetka in vse do izvedbe aktivnosti ter vključevanje pretežno domačega kapitala minimizira negativne učinke turizma in predstavlja priložnost za revitalizacijo ter opolnomočenje lokalne skupnosti;
- javne ustanove, kot so občine, zavodi, inštituti in podobno, morajo le usmerjati in po potrebi svetoovati v procesu, nikakor pa ga ne smejo prevzeti ali vsiljevati lokalni skupnosti.

6 Zahvala

Članek je bil pripravljen v okviru projekta SY_CULTour (Sinergija kulture in turizma: uporaba kulturnih potencialov za razvoj manj razvitih podeželskih območij), ki ga sofinancira program evropskega transnacionalnega sodelovanja Jugovzhodna Evropa.

7 Viri in literatura

- Bigaran, F., Mazzola, A., Stefani, A. 2013: Enhancing territorial capital for developing mountain areas: the example of Trentino and its use of medicinal and aromatic plants. *Acta Geographica Slovenica* 53-1. Ljubljana. DOI: 10.3986/AGS53403
- Bole, D. 2013: Razvoj odgovornega turizma na podeželju s pomočjo lokalne kulture in kulturne dediščine. *CAPACities* 2. (v tisku)
- Boon, H., Cottrell, A., King, D., Stevenson, R., Millar, J. 2012: Bronfenbrenner's bioecological theory for modeling community resilience to natural disasters. *Natural Hazards* 60. Berlin.
- Csapó, J. 2012: The role and importance of cultural tourism in modern tourism industry. *Strategies for tourism industry – micro and macro perspectives*. Reka, Shanghai, New York.
- Fridl, J., Repolusk, P. 2011: Prebivalstvene značilnosti Idrije. Na prelomnici: razvojna vprašanja Občine Idrija. Ljubljana.
- Horáková, H. 2013: Whose countryside? Contested development in the new rural recreational localities in Czechia from the perspective of the countryside capital. *European Countryside* 1-2013. Berlin. DOI: 10.2478/euco-2013-0002
- Inovativna strategija trajnostnega razvoja Občine Idrija. 2011. Ljubljana.
- Kladnik, D. 2011: Temeljne družbenogeografske poteze Občine Idrija. Na prelomnici: razvojna vprašanja Občine Idrija. Ljubljana.
- Kladnik, D., Lovrenčak, F., Orožen Adamič, M. 2005: Geografski terminološki slovar. Ljubljana.
- MacDonald, R., Jolliffe, L. 2003: Cultural rural tourism: evidence from Canada. *Annals of Tourism Research* 30-2. Amsterdam. DOI: 10.1016/S0160-7383(02)00061-0

- Matarrita-Cascante, D., Trejos, D. 2013: Community resilience in resource-dependent communities: a comparative case study. *Environment and Planning A* 45. London. DOI: 10.1068/a45361
- Medmrežje 1: <http://www.geopark-idrija.si/si/geopark/129/dokumenti/> (10. 5. 2013).
- OECD 2009: *The Impact of Culture on Tourism*. Pariz.
- Richards, G. 2005: *Cultural tourism in context. Cultural tourism in Europe*. Wallingford.
- Scheyvens, R. 1999: *Ecotourism and the empowerment of local communities*. *Tourism management* 20. Amsterdam. DOI: 10.1016/S0261-5177(98)00069-7
- Shannon Peckham, R. 2003: *Rethinking heritage*. London.
- Stebbins, R. A. 1996: *Cultural tourism as serious leisure*. *Annals of tourism research* 23-4. Amsterdam. DOI: 10.1016/0160-7383(96)00028-X
- Straus, M. 2011: *O ustvarjalni kulturi mladih: za živahno prihodnost mesta. Na prelomnici: razvojna vprašanja Občine Idrija*. Ljubljana.
- Šmid Hribar, M., Ledinek Lozej, Š. 2013: *The role of identifying and managing cultural values in rural development*. *Acta Geographica Slovenica* 53-1. Ljubljana. DOI: 10.3986/AGS53402
- Šmid Hribar, M., Ledinek Lozej, Š., Nared, J., Trenkova, L. 2012: *Joint Survey of Cultural Values*. Medmrežje: <http://www.sycultour.eu/documents/joint-survey-of-cultural-values-1> (15. 11. 2012).

IZDAJATELJ
Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU

gi@zrc-sazu.si
<http://giam.zrc-sazu.si/>

Inštitut je leta 1946 ustanovila Slovenska akademija znanosti in umetnosti in ga leta 1976 poimenovala po akademiku dr. Antonu Meliku (1890–1966). Od leta 1981 je sestavni del Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Leta 2002 sta se inštitutu priključila Inštitut za geografijo, ki je bil ustanovljen leta 1962, in Zemljepisni muzej Slovenije, ustanovljen leta 1946. Ima oddelke za fizično geografijo, humano geografijo, regionalno geografijo, naravne nesreče, varstvo okolja, geografski informacijski sistem in tematsko kartografijo, zemljepisno knjižnico ter zemljepisni muzej. V njem je sedež Komisije za standardizacijo zemljepisnih imen Vlade Republike Slovenije.

Njegovi raziskovalci se ukvarjajo predvsem z geografskimi raziskavami Slovenije in njenih pokrajin ter pripravo temeljnih geografskih knjig o Sloveniji. Sodelujejo pri številnih domačih in mednarodnih projektih, organizirajo znanstvena srečanja, izobražujejo mlade raziskovalce, izmenjujejo znanstvene obiske. Inštitut izdaja znanstveno revijo *Acta geographica Slovenica/Geografski zbornik* ter znanstveni knjižni zbirki *Geografija Slovenije* in *Georitem*. V sodih letih izdaja knjižno zbirko *GIS v Sloveniji*, v lihih letih knjižno zbirko *Regionalni razvoj*, vsako tretje leto pa knjižno zbirko *Naravne nesreče*.

V četrty knjigi zbirke Regionalni razvoj z naslovom »Nove razvojne perspektive«, je posebna pozornost namenjena razvoju podeželja. Med številnimi temami, ki so jih predstavili sodelujoči avtorji, še posebej izstopajo štiri, ki se med seboj močno prepletajo: kulturna dediščina, turizem, (ekološko) kmetijstvo in okolje.

V knjigi so prostor našle tudi širše teme, ki presegajo podeželski značaj: pojasnjevanje razvojnih razlik v Sloveniji, regionalne razlike v poklicni sestavi kot strukturni dejavnik slovenskega gospodarstva, vprašanje prožnosti prostorskih sistemov ter novosti na področju prikazovanja geostatistik. Zazrli smo se še v prihodnost – v pripravo strateških in programskih dokumentov za novo razvojno perspektivo 2014–2020.

32 €

ISBN 978-961-254-490-4

9 789612 544904